

Butlletí

del

Centre Excursionista de Catalunya

The Institute of Mediaeval Studies
LIBRARY
Toronto, Ontario

BUTLLETÍ

DEL

CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA

BUTLLETÍ

DEL

CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA

1905

VOLUM XV.È

BARCELONA

TIPOGRAFIA «L'AVENÇ», RONDA DE L'UNIVERSITAT, 20

1905

Any XV Barcelona, Janer de 1905 Núm. 120

Butlletí

del

Centre Excursionista de Catalunya

TRASCANT PER L'ALT BERGADÀ

Y PER LA SERRALADA PIRENENCA DE MITJ-JORN

Clixé d'A. Valeri

Campelles

Corriem en cotxe la tarda del 12 d'Agost de l'any passat, per la carretera de Camprodon a Sant Joan de les Abadesses, en Torras y els seus dos fills, en Mitjans, en Pont, en Victory y'l seu fill, l'Espelt, l'Atmetller y jo. Seguiem un camí conegut de tot-hom, del qual per això no dech parlar-ne gran cosa.

No obstant, com les valls superiors del Ter són xamoses, accidentades y admirables a tot ser-ho, no puch estar-me'n de dir-ne quatre paraules. Deixem a mà esquerra la montanya de Sant Antoni y'l seu deliciós fons de les Boleteres, ab la masia d'aquest nom a mitja costa y la de Molló al peu; passem el pont de les *Rocasses*, tenint a la dreta, molt per enlaire, la vella torra Caballera, y veyem a sota nostre'l riu obrint-se pas per entre altíssimes gorges de roca fosca. A l'un costat del pont se veu lo pintoresch pontet de l'antiga carretera, mitj cobert d'eures y graciosíssim en son rovellament, y a l'altre s'ovira la roca de la *Campana*, que, despresa dels alts de Serra Caballera, anà a caure sobre'l llit del riu, quedant penjada d'altres dues roques, per entre les quals el Ter hi passa quasi tota la seva aigua.

Aviat deixem enrera les melancòliques runes de La Farga, la trista colonia de Matabosch, peguissot de prosa en tant poètica natura; lo santuari del Remey, presumptuós y sens caràcter, molt inferior a qualsevol iglesieta romànica de la comarca; y el poblet

de La Real, abundant en cretins y golluts, y tant poch sorollós que no es conegut per quasi ningú dels que a Camprodon estiuejen y per pochs dels fills de dita vila.

¡Feliços, diuen, els pobles que no tenen historia! Més si la falta d'aquesta's deu a la fonda y incurable miseria que'ls corseca, com en el poble de La Real, digueu-me: aont es la felicitat?

Conversant animadament, ab aquella cordialitat constant entre els socis de l'EXCURSIONISTA, arribem a Sant Pau de Seguries, sofrint una calor espantosa y una pols no menys molesta.

A Sant Pau s'hi troba una particularitat bastant curiosa: l'aiguavés del Ter, que per la banda dreta té molts kilòmetres d'amplada, per la banda esquerra no té més que 200 o 300 passos, puix passat aquests comença l'aiguavés del Fluvià. En altres termes, el riu passa aquí per un dels límits dels seus dominis.

La vall del Bach, quals aigües van a parar al Fluvià, se parteix en dues branques, en sa part alta: l'una arriba al peu del Sitjar y l'altra acaba a pochs passos del Ter, prop de Sant Pau de Seguries. Ab una canal de poques dotzenes de metres podria abocar-se tota l'aigua del Ter al Fluvià, cambiant fondament el règim hidrològich de les dues comarques.

A l'esquerra de la carretera comença'l vell camí d'Olot per Capsacosta; y com lo país va deprimint-se depressa d'aquí en avall, fins a la terra empordanesa, el dit camí puja per aquesta part molt pochs metres, y per l'altra baixa, y baixa d'una manera inacabable.

Fins a Sant Joan tenim a la dreta les fortes estribacions de l'orgullosa Serra Caballera, que ab el puig Cubilà, el puig Estela y el Taga, formen la soperba muralla que, extenent-se de Camprodon a Ribes, ab certa uniformitat d'altura, sense bruscos aixecaments, ab la carena quasi llisa, forma l'avantguarda de l'alt Pireneu que darrera d'ella's resguarda.

Som a Sant Joan de les Abadesses. Passo per alt tota descripció, inútil tractant-se de lloch tant conegut. Prenem el tren.

De Sant Joan a Ripoll tant sols recordo un túnel artificial que estaven fent pera protegir la via dels repetits desprendiments de rochs d'una alta cinglera; un graciós pont de suspensió, pertanyent a particulars; un blanquíssim salt d'aigua, que fuig en ample llençol d'escuma d'un aqüeducte, la vista del Taga ab sa característica silueta y la del Sant Aymant, de formes atormentades y colors negrosos. El Ter serpenteja a l'esquerra de la via; més tart l'atravessem y queda a la dreta.

A Ripoll tenim el gust de trobar-hi an en Tarragó, que s'esperava pera sumar-se a la nostra colla. En Raguer, delegat nostre a Ripoll, ens saluda y auxilía en lo que pot, y lo simpàtich Planas, nostre delegat a La Pobla, es allí pera posar-se d'acort ab en Torras respecte a molts detalls del viatge. Sortim ab un cotxe de Ripoll cap a Ribes. Anem deixant enrera fàbriques y aqüeductes; Campdevànol, Armancies, les Coves del Pont de la Cabreta, el salt nou de la fàbrica de carbur, alt, ample y vestit tot ell d'alba escuma, y el Pont de la Cabreta, somrient, ab sa vestimenta de paràsits, aixecat sobre roca viva. Poch més enllà, un bonich salt d'aigua. Espessa y fosca vegetació a les vores del riu; les montanyes mostren arreu, entre'ls negrosos arbres, arrodonits grumolls de roca despullada, que'ls hi donen un aspecte del tot selvatge. La vall va extrenyent-se entre'ls estrebs del Taga y les serres que baixen de Montgrony y Coma Armada, uns y altres foscos de color en sos arbres, matolls y glebatges, durs terrers, molt agradables y atractius per sa mateixa duresa. El Freser segueix a saltirons arran del camí la seva apressada marxa, prenent dalit en la mateixa cantarella de ses aigües.

Trobem aviat el Parch de la Salut y desseguida la Corba, preferida per la gent quieta. A l'esquerra reconeixem el camí de Montgrony, que férem de tornada ab en Torras y altres dos companys, dos anys enrera; camí que atravessa'l feréstech clot d'Estegal y el més suau de càn Barricó. Passem prompte pel costat de càn Parramon y de les anomenades coves de Ribes. D'aquestes, de les del Pont de la Cabreta y d'altres llochs de la comarca, se'n conten innombrables llegendes, que passo per alt pera no allargar pesadament la narració del nostre viatge.

En aquest punt, això es, en les coves de Ribes, comença la vall d'aquest nom y el Ripollès acaba. Passem un pont, deixant el Freser a la dreta de la carretera. Als pochs passos conseguim l'establiment dels banys de Ribes. A l'esquerra veyem una casa construida en una bauma, y a la dreta, a l'altra banda del riu, la font de la Teula.

Per fi'ns deturem a càn Montagut, aon per aquella nit deviem trobar hostatge. Dit establiment es grandiós, però poch escayent. Ses mateixes dimensions, blancor y regularitat de ratlles, en mitj d'aquell accidentat terrer el perjudiquen. Pot-ser per haver-lo vist en mala disposició d'esperit, venint de gosar de l'espectacle d'una bellíssima naturalesa, sempre m'ha semblat un ben arranjat hospici o manicomi. No hi fem de moment gaire estada, puix es sabut que la nostra colla no pot estar un moment quieta.

Estem en la sagrada hora de la mort del dia. Comença a fosquejar, y en aquelles afraus la mitja llum porta arreu frisances de misteri. Canta'l riu ab més tristesa la seva cançó eterna; els arbres agafen posats més seriosos; se dibuixen ab més netedat les més llunyanes siluetes, y entre aquestes y nosaltres, plantes, roques y cases, van esfumant-se a poch a poch fins a desaparèixer. Passem el riu, y, en mitj de la vegetació esplèndida que'l voreja, anem a la font de la Teula, caminant bon troç abrigats per una llarga bauma.

Després de breus moments de repòs en la font, baixem per un abrupte y molt pendent corriol a la casa de les aigües, que visitem ab detenció, si bé crech debades donar-vos-en noticies, en aquest moment fòra del cas, per esser cosa massa coneguda y més pertinent a medecina que a excursionisme.

Al passar el pont, sortint de dita casa, ens obliga a parar-nos pera ensonyar-nos-hi una gran estona, el riu, que corre adalerat, ab sos remors inacababIes, per sota l'espessa volta de fullatge, que li forma l'esplendida arbreda que'l voreja, la qual li roba quasi del tot l'escassa dolça llum que la tarda en sa agonia li envia.

Per fi'ns retorna al desfregat establiment un ben ombrejat passeig d'arbres que passa entre'l riu y la carretera.

De la nostra vida en l'establiment poch dech dir-vos. Que varem sopar y dormir es cosa massa prosaica y sabuda; y si us digués que vam menjar tart y malament, semblaria que tinch rancunia a qui, encara que pagant, va donar-nos hostatge.

Allí, ab gran goig nostre, se'ns juntaren en Valeri y en Santamaria, ab qual reforç la nostra colla va arribar á 13 excursionistes.

A les quatre de l'endemà surto de la meva cambra pera donar una ullada al paisatge. Les montanyes d'orient són encara ben negres, més sa silueta's dibuixa precisa sobre una claror blanca. En aquesta claror hi llu una sola estrella. Grans masses d'arbres formen clapes negres al davant de la casa. Rondina fortament el Freser y desentona ab sa armoniosa queixa'l groller soroll d'un cotxe que en aquell moment surt del pati. Sens que ni un halè d'aire la porti, una forta fredor puja de la ribera y els arbres, condormits encara, no belluguen ni una fulla. El pesat edifici dorm feixugament, ensopit més encara per les bombetes de llum elèctrica que li donen una claror mig morta. Les blanques parets s'extenen tontament en la claretat naixent del dia, ab sa despiadada fesomia de quartel o manicomi.

A dos quarts de cinch entren en l'establiment quatre matxos

que de Ripoll esperavem. Mentres arriba la senyal de la marxa, giravolto inquiet per les vehines prades. El conegut cim del Taga's dibuixa netament al davant de la casa, y fins prop d'aquesta arriba la xamosa vall de la Bruguera. ¡Que hermosa que's veu en aquesta hora la blanquinosa carretera, ensopida encara en mitj de son dosser d'arbres, que li escatimen bon xich la migrada llum del naixent dia! M'arribo al pont vehí y admiro pochs metres més avall un joliu salt d'aigua, mentres més amunt lo riu corre planer sota un túnel de fullatge. Una claror novella, una llum fresca y suau ho inonda tot, desvetllant al món y tornant l'alegria a les coses. En una baixa carena, sobre'l cel de llevant, que ja blaveja, els arbres retallen una a una totes ses fulles. En l'última cayent del Taga, un atapahit bosch de pins, se'ns mostra com una immensa taca d'un vert-negre. Més, al bell davant nostre, lo vert tendre y clar d'un deliciós planet puja suaument cap amunt de la montanya. En aqueix pla, que no es pla, com tots els d'aquestes terres, apareix en el punt més alt, lluny de nosaltres, una carreta de bous que devalla mandrosament, zig-zaguejant pel glebatge.

A ponent el blau del cel es d'una suavitat, d'una puresa infinida; la lluna minvant està encara molt alta, sense illuminar la terra ab sa resplendor esmortuida. Aquí y allí's veuen núvols cendrosos, ab son cap oriental fortament blanch, que un xich més tart se pinta ab finíssims tons de rosa.

Es un quart de sis. Hem pres un petit desdejuni. Els sis matxos que esperem de Camprodon no venen. En Torras y en Valeri, impacients, van carretera amunt pera veure si'ls troben.

A tres quarts de sis determinem marxar, repartint-nos entre tots les provisions, abrichs y maletes. Deixem, carregats ab tots els ormetjos, el grandiós edifici ab sos melancòlichs banyistes, pera anar a gosar nosaltres plenament de la lliure y sempre sublim naturalesa.

Preguntem a un home, qui diu que no ha trobat a ningú; més enllà a dos més, els quals els han vist a Ripoll perdent el temps en una taverna.

Tenim al davant nostre l'immensa mola del Torreneules, ab sos dos pichs iguals, mitj abrigat de boires, que no arriben a son orgullós cim. El riu fresseja a dreta, donant petits salts entre'ls cendrosos còdols, anant avall ab poch desnivell.

Per fi, veyem un matxo en un recolse de la carretera, més nostre *ah!* de satisfacció queda estroncat al veure que es el davanter d'un carro.

Així, sense trobar als que esperavem, arribem al davant de la llarga reixa d'Angelats, preciosa finca posada entre'l riu y la carretera. Aquesta, per haver plogut abans de llevar-nos, no té gens de pols, més tampoch fangueja. L'aire té la frescor humida que la pluja li deixa, més es pur, suau y carregat d'aromes.

Arriba un altre carro per la quasi deserta carretera, y allavors sabem que un xich més amunt tenim els traginers. Cent passos més enllà'ls veyem. Faltaven pochs moments pera les sis.

Mentres s'anaven aplanant les dificultats de sempre pera carregar el fato, que'ls traginers s'endossen toçudament l'un a l'altre, en quals moments en Torras s'enfada y en Mitjans mostra al viu la seva santa y inacabable paciencia, van passant els desgavellats carruatges que porten desde'l poble de Ribes a l'establiment dels banys als *aiguaders*, nom que donen allí als que prenen les aigües.

Portem un guia que'ns conduirà a Campelles, aon n'hi trobarem un altre. A les 6'10, a l'acabar la reixa d'Angelats, deixem la carretera pera agafar-ne a l'esquerra una altra bastant estreta, que aviat s'abandona per un camí de ferradura. El sol que en aquella estreta vall, tarda a deixar-se veure, daura ja'ls cims que tenim al davant y a l'esquerra. Ens enfilem depressa, y a les 6'20 arribem a Angelats de Dalt. Segueix el camí donant mil voltes y revoltes; ara veyem el cim del Taga, ara'l Puigcerverís per sobre'l pas de Mayanells, ara les capritxoses serres de Sant Aymant. A l'altra banda del Freser se veu la masia de la Torruella, prop de la qual brolla la anomenada font del mateix nom y avall del riu s'ovira entre calitja'l Catllar de Ripoll.

Va cayent un fi ruixim que més conforta que molesta, mostrant-se'l cel cobert a troços y blau en altres, cambiant a cada pas son aspecte, com si una ventada forta, que no arriba a la terra, somogués bruscament les nuvolades. La petita mullena dels glebatges fa muntar dels sots un baf de fecondació, y la fresqueta que sentim ens espavila. Un torrent, lo Llobre, ab aigua abundant, corre pel fons, y un bosch atapahit cobreix l'altra vessant de la fondalada. El camí que seguim (bastant ben conservat) està voltat de gran espessor d'arbres, dels quals, pel delicte d'anar distret, un m'esgarrinxa'l front y un altre'm penja la gorra. La lluna, com avergonyida, ofegada sa llum per la claretat del dia, va baixant cap a la posta. Passa'l camí entre arbrissons y mates, quan el bosch s'acaba, en qual punt comencen a deixar-se veure'ls cims de Coma Armada. Una fina boirina dóna un bany de blancor a la vall del Freser, y, espessint-se enllà d'enllà, Ripoll desapareix en ella.

Els cims de l'altra banda de la clotada són els de la Berruga, desde on davalla un gran bosch d'abets y pins quasi negres, y més avall se deixa veure la masia de càn Gorra.

En un recolse del camí se'ns presenta de sobte'l poble de Campelles, molt pintoresch, 'ab ses cases escampades pel cim d'un tossal. En el punt en que's veu per primera volta'l poble, hi havia una creu molt anomenada que'n deyan de Sant Martí.

A les 7'5 arribem a Campelles, a 1,285 metres d'altura. Veyem llavors per primera vegada en lo nostre viatge'l cim de Balandrau entre'l Puig Cerverís y el Torreneules, les terribles gorges del Freser entre aquest y'l Balandrau, el majestuós Puigmal, y entre aquest y nosaltres l'important vall de Rigart, riu que, començant en la vessant oriental del Puigllançada, Pla d'Anyella y Collada de Tosses, se llença en lo Freser davant de Ribes. A l'altra banda hi tenim Coll Pan entre'ls cims de la Cubil y la Berruga. En aquesta hi ha dos creus, aon cada any s'hi fa un aplech, y allavors el senyor rector dóna pans als pobres y beneeix el terme.

A Campelles ens parem una estona en la Font Iberna, a pochs passos més enllà del poble, no sols pera refrescar nosaltres y donar un pinso a les besties, sí que també pera buscar un guia y els matxos que'ns fan falta. Som tretze excursionistes y portem deu cavalleries. En lloguem tres més, de manera que ja'n tenim una per persona. Entre tot això, y sobre tot en l'esperar que'ls matxos llogats vinguessin, fins prop de les vuit no podem moure-ns de Campelles. El torrent que ara tenim a sota es el Llobre; la vall, que es son breçol, es la vall Llobre, y un bonich bosch que mirem a nostres peus es lo d'Angelats. Estem en les serralades que separen el Mardàs del Rigart, abdós afluents del Freser, naixent el primer sota'l coll de la Merolla, y el Rigart en el punt que ja us he dit; més ni l'un ni l'altre mostren en lloch l'encantadora poesia que en tot son curs té'l Freser. Ara la serra de Milany, entre la vall de Vallfogona y la de Vidrà, se deixa veure dominada per son conegut castell.

Baixem un xich y atravessem el torrent Llobre per unes altes terralleres cendroses; més amunt d'aquestes salta l'aigua en sorollosa cascata, però's pert de sobte entre la terra, de manera que'l camí troba sech el llit de la torrentera, reapareixent l'aigua ab abundancia més avall de les terralleres. No molt més enllà, a un quart de nou, creuem el torrent de Prat de Jou, deixant una mica més amunt l'anomenada font de la Tosca, encaminant-nos a la dels Cortals, que es aon devem parar-nos. En el lloch que esmor-

sem baixa'l torrent de la font de la Tosca, qual aigua salta un xich més amunt d'uns 15 metres d'altura; formant una alegroya cascata, passa joguinós entre nosaltres y s'uneix no molts passos més avall al de Prat de Jou. Poch enllà tenim la font dels Llumeners.

El lloch aon reposem es lo Pla Baldrich, que per cert no té res de pla. Tenim al bell davant la roca d'en Ripoll, que'l camí deixa a la dreta, y més enllà les Costes d'en Balaguer, ab forces taques d'espès bosch, sobre grans clapes d'espedada roca nua. La burleta boira joguineja ab els cims de la Cubil.

Altre cop emprenem la marxa poch desprès de les nou. Se'ns ha dit en la font que'ls pins aterrats pel vent fan intransitable pera'ls matxos el camí que portavem. N'agafem un altre més a l'esquerra, que'ns fa fer grossa marrada, retardant més d'una hora la jornada d'aquell dia. Per una estona passem per l'esquerra del torrent de Llumeners, que baixa pel clot del mateix nom a unir-se ab lo torrent de Prat de Jou.

Així, a poch a poch hem anat atravessant la fonda vall que a Campelles teniem al sud a nostres peus, y pujem giragonçant per la vessant de l'altra banda, acostant-nos al preciós bosch de la Berruga.

Girant la vista enrera, veyem a l'altra part de l'immensa fondalada'l graciós poble de Campelles, ab ses rònegues cases de pessebre, pel turó escampades, entre magres conreus y verdes prades.

A l'altra part del Freser, que corre molt per sota per la banda d'orient, se veu la vall de Sagadell ab lo poble de Pardines, dominat pel coll de Mayanells, sobre del qual lo Puigcerverís aixeca sa graciosa silueta.

Prompte'ns endinsem en l'espès bosch de la Berruga, que pujem zig-zaguejant fins a la deliciosa plataforma de Carboners, grandiós escenari bosquerol, sublim redós de la Natura, aont un hi passaria en santa pau les més delitoses hores de la vida. Es un ample planet tapiçat de llarch herbey d'un vert puríssim, sembrat de boixos formant ramells artístichs y voltat d'un amfiteatre de giganteschs abets y negres pins de branques retorçades, tot amagat en un recó de la montanya, tant que la vista sols ovira'l cèrcol d'arbres que calladament ens volta y el blau del cel, que, com sempre, entona ab lo paisatge. Deixant aquell siti admirable, ens fiquem més y més per entre'l feréstech boscatge, tant espès que nostres ulls sols veuen tronchs y fulles, y lo mateix firmament sols s'ovira en petites clapes finament retallades. ¡Que majestuosos ens

apareixen els forçuts abets ab sa rigidesa y dretura! ¡Que elegantment torcen un xich en son extrem les dures branques, exteses rectament enfòra! ¡Quin respecte se sent per ells, els vells gegants de la montanya, que han acumulat l'experiencia de molts segles, ferms y incommovibles davant de tots els cambis de la terra! En cap lloch del Pireneu he vist exemplars més bells d'abets que en el bosch de la Berruga, aont hi són, ademés, en extremada abundancia. Van acompanyats dels foscos pins, que tant en el Pireneu abunden, dels quals alguns imiten a sos nobles companys prenent aires enterchs y tirant horisontalment enfòra les seves llargues branques, mentres els més, prenent posats més lliures, recargolen les seves ab contorsions extranyes. Els serveixen de marge-peu els selvatges boixos d'atapahit fullatge, y alguns acònits sense flors se mustiguen, anyorant el seu ramell morat que pochs jorns abans els adornava.

Maduixes d'un roig viu se gronxen a l'impuls del dolç airet que les festeja, y els gustosos rovellons se mostren arreu ab sa grogor immaculada. Caminem, caminem per entre'l fullatge, y ni'l bosch s'acaba ni nosaltres ens cansem de la seva ombrívola y intensa poesia.

Axís deixem el de la Berruga y passem per sota de Coll Pan, en direcció a la Cubil. Trobem la font Roja, que veritablement ho es, y prompte passem per sobre d'una altíssima cinglera, d'una verticalitat perfecta, tenint-ne a sobre nostre una altra tant alta y vertical com la de sota. Els matxos caminen per les vores de l'abim, dissimulat en molts punts pels colossals arbres y per la vegetació menuda.

Al deixar les cingleres segueix el bosch immens, inacabable, ab sa llum ensonyada y son sagrat silenci. No sé per què en aquestes y en les altres selves que hem d'atravessar en el nostre viatge hi falta l'aucellada, més lo cert es que en cap d'elles les aus hi canten, y que la que ara profanem ab nostra presencia no hi veyem cap més animal que'ls esquirols burletes, que passen y traspassen pel caminal, aixecada enlaire la llarga cua escarolada, o fan salts mortals pels cimals dels arbres. Fòra d'ells y de la nostra caravana, tot reposa, tot dorm en l'immens deixament de la selva misteriosa.

Malgrat l'ombra y l'altura, sentim calor, més aquesta no'ns molesta. Les dificultats pera passar van fent-se a cada pas majors; els tronchs caiguts a dotzenes barren el corriol, y les impertinents branquetes, enllaçant-se les de l'una ab les de l'altra banda, ens fan

mil malifetes. A l'aclarir-se'l fullatge veyem sobre'l Rigart el poble de Ventolà, y dalt d'aquest el bosch de Planoles, mentres atapahida boira'ns amaga'l Taga, el macís de Balandrau y les montanyes de Nuria.

Fins a un quart d'onze no arribem a la sortida del bosch, trepitjant els glebatges de la Cubil, sota d'un cel ja del tot cobert, que amenaça una forta tamborinada. El nostre plan primitiu era passar per Coll de Jou, més ara l'hem deixat molt per sota, ab el nou itinerari que hem seguit, malament conduits pel guia, a dir la veritat, en mitj de les constants protestes d'en Torras, que may se desorienta.

Cobreix els glebatges de la Cubil una catifa d'herba baixa y atapahida d'un vert feble; algunes tores sense flors, aquí y allí, la puntegen, y prop del cim s'escampen entre roques molt blanques uns quants pins malaltiços. A l'altra part de la vall, aon més al fons s'hi veu Campelles, s'extén amplament un bosch semblant al que acaba d'admirar-nos; tenim ara al davant del nostre pas, entre uns quants pins, un immens rocatam, que devem deixar dessota; a nostres peus, la vall de Rigart, ab la carretera de Cerdanya, que serpenteja per la vessant oposada, y el petit poble de Dorria. El vehinat de Ribesaltes, l'important Collada Verda, que separa l'aiguavés del Ter del del Freser, la poderosa Serra Caballera y el pich de Mayanells, se veuen clarament malgrat l'extensió de la nuvolada. Entre'l Balandrau y el Torreneules s'ovira la majestuosa serra del Catllar. A dreta, un xich al davant, munten les unes sobre les altres, com escala de titans, les fermes estribacions del Puigmal.

Uns quants passos més enllà apareixen a nostra vista, en la dita vall del Rigart, els caserius de Planés y Planoles. Ara més que'n lloch ens domina, amagat el cap entre la boira, l'enorme massa del Puigmal, mentres una petita part dels feixuchs estrebs que d'ell davallen forma la vessant dreta de l'important vall del Rigart.

Més enllà passem per entre un remat de bous que en el Prat Bigarrot pastura; arribem després al pla dels Abets, ple de notables exemplars d'aquests arbres; més avall veyem les roques d'en Jan; al bell davant s'adreça'l cim de Pla de Pujals, y un poch a la dreta la coneguda collada de Tosses, partió de les aigües del Segre y del Rigart, així com també de les valls de Ribes y de Cerdanya. Acompanyats per una forta ponentada, sempre amenaçats d'una pluja que may descarrega, saltant per sobre d'un sens nombre de grans forats que'ls teixons feren, a les onze arribem al pla de

Coma Armada, a 1,800 metres d'altura poch més o menys. Aquí tombem la carena y deixem l'aiguavés del Rigart pel del Mardàs, cambiant la vista de l'alt Pireneu per la de les serres del Ripollès, del Bergadà y de gran part de Catalunya. Anant del coll de Coma Armada cap a la font del mateix nom, el vent apreta fortament, dificultant la nostra marxa. Passem en aquest punt per entre milers y milers de muntonets de terra, obra dels cegos taups, que may se deixen veure.

La coma que baixa del coll y de la serra de Coma Armada cap a Planoles es la Coma Armada mateixa. Més, abans de començar la davallada per la banda del Ripollès, deixeu-me parar per una estona pera apuntar-vos tant sols el grandiós panorama que cap avall s'admira, que, com el país d'aquí fins a la mar, baixa y més baixa, la vista s'escampa enllà d'enllà sense grans barreres, mentres que per la part del nort, que es la que per molta estona hem anat seguint fins ara, se veu ofegada per la gran altesa del Pireneu, tant aprop nostre que's pot dir que'ns cau a sobre. Tenim cap al sur, a sota nostres peus mateixos, el sot de Sant Hou, ab el llegendari forat del mateix nom, el coll d'en Mancillo, l'iglesia de Sant Pere, el santuari de Montgrony, el poble de Gombreny, el camí de Castellar d'en Huch y de La Pobla y el coll de la Merolla. Ja en el Bergadà, veyem les serres d'en Cija, els Rasos de Peguera y, mitj coberts per la boirina, la serra de Cadí y el Pedraforca. Més enllà y més avall, serres y més serres mitj borrades per la calitja.

Anem marxant seguidament, y passem per sota del cim de pla de Pujals, de roca nua encinglerada, trascant per entre ramellets de boix, formant unes gracioses toyes, com retallades per un *Le Notre*. Arreu arreu veyem espessos boscatges, y al bell davant del nostre pas tenim petites montanyes rojes argiloses.

Abans de deixar el faldar del pla de Pujals trobem el pla dels Coms, ab la font del mateix nom, ab un d'aquests ja inservible. *Com* vol dir *abeurador* pera'ls bous fet d'un tronch buidat. En aquest siti despatxem el guia y els tres matxos de Campelles, quedant-nos altra volta ab deu cavalleries.

Estem ja a mitj-dia; de Castellar d'en Huch arriben sorolls llunyans com de barrinades; en molts punts a la vegada, s'aixequen negrenques fumeroles; els raigs del sol no lluen en cap banda y s'enfosqueix més y més el blanch cendrós de la nuvolada. El món se recull y calla sota aquell cel d'ensomni, y una dolça melangia, un infinit laçament invadeix la nostra ànima.

Faldejem la serra de Mayans per dins d'un bosch de pins clare-

jats, més d'una gran bellesa. Una colla de carboners y llenyataires els clarejen més encara, fent-ne dels tronchs feixugues bigues, que trobem arreu exteses, mostrant, pelades ja, sa blancor novella, y de les branques carbó, un preciós carbó, brillant com azabetja, de

Clixé d'A. Valeri

CASTELLAR D'EN HUCH

grossos troços, del que'n trobem innombrables pilots sembrats per la montanya.

Al passar per sobre d'un graciós planet y de dos cases de teulada virolada, deixem la conca del Ter (vessants del Mardàs) per la del Llobregat (aiguavés de l'Arige), sortint del Ripollès pera entrar en el Bergadà. Més ensota hi ha un turó rocós, que domina el coll de Merolla, per aon passa'l camí de La Pobla. De sobte una fraira finíssima arriba al nostre olfat, y aviat trobem el camí vorejat per innombrable quantitat de flors de vives coloraines, moltes ab més olor del que les flors boscanes acostumen, formant

un immens ramellet com cap jardiner may somniar podria. Es un jardí natural, que, per ser-ho, té una forta poesia.

Passem prop d'una font ab una canal ben acondicionada, deixant aviat enrera les cases de Mayans, y ens adonem de que pel cantó de Castellar hi bat de ferm la pluja. Quatre dels nostres (en Mitjans, en Santamaria, en Valeri y en Joseph M.ª Torras) s'adelanten pera preparar l'hostatge. No tarda en molestar-nos un fi gotellam y ens obliga a avivar la marxa. La terra, sota'l llençol gris de la nuvolada, agafa deixos de malalta, y nosaltres caminem en mitj d'un indecís país de somni. Passem per una processó de petites valls, una d'elles ab una gran roca al mig, que té al peu un gros devassall de queres esmicolades. Arreu ens volten montanyes roges estratificades ab roques que agafen colors blanchs o grisos, segons els de les molces y floridures que les cobreixen, tapant quasi del tot el color vermell que de son natural tenen. Sobre d'una roca d'aquestes s'aixeca graciosament l'ermita de Sant Joan de Cornudell. Aquí comencen els conreus, nuncis de l'acabament d'aquesta mitja jornada, y prompte'ns alegra'ls ulls la curiosa visió de Castellar d'en Huch, ab ses teulades roges, sentat sobre un turó y abrigat en un replech de la montanya. Aviat veyem ací y allí altres barriades, ja que dit poble està format per quatre agrupacions de cases. A l'altra banda d'ell els esgarrifosos *Balsos* mostren la seva encinglerada roca de colors verdosos.

Entrava jo primer que tots a poblat, prenent notes dalt del matxo, sense pensar en altra cosa, quan darrera d'una paret romp un chor de veus humanes, massa cridaneres, cantant la marxa real, espantant-me'l matxo, que emprèn una fugida fantàstica pels encodolats y desiguals carrerons del poble, ab gran por meva, que ab prou treballs puch abastar les regnes. Per fi puch deturar-lo y 'm trobo que'l cor m'està donant fortes batzegades, y conech, per la sensació que hi tinch, que la cara se m'ha posat més groga que d'ordinari. Els autors de la malifeta eren els mateixos companys nostres, que s'adelantaren, als quals en just càstich de la seva malifeta'ls exposo aquí a la pública vergonya.

Joseph ARMANGUÉ

(Seguirà)

Les traces o mapes del Castell de Burriach

La visita a nostres monuments forma part de l'implantació d'exercicis pràctichs en la meva càtedra d'Historia de Catalunya dels «Estudis Universitaris Catalans». En companyia d'alguns de mos dexebles passàrem lo dia de l'Assumpció del 1904 (13 de Maig) a visitar lo famós castell de Sant Vicents o de Burriach, de que tantes vegades s'ha ocupat en ses publicacions lo present CENTRE EXCURSIONISTA. Al baxar del tren en la estació de Vilassar (a fi de passar per Cabrera y contemplar-hi sa iglesia y retaule gòtichs), nos esperava una comissió de la «Associació Excursionista de Mataró», presidida per D. Joan Cabanyes y Prat, delegat del CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA en la antiga Iluro.

Lo castell de Burriach deu considerar-se com un bell exemplar de construcció guerrera del darrer segle de la Edat Mitjana, al que pertany, quan l'ús de les armes de foch començava a generalisar-se. Es natural que en sa especialitat fos model, havent-lo construit de planta, lo famós militar barceloní, dels temps de Joan II y de Ferràn II, Mossèn Pere Joan Ferrer, gran defenedor dels comtats de Rosselló y Cerdanya contra les hosts de Lluís XI de França.

Fou deguda sa construcció, a la oportunitat d'haver concedit lo Rey d'Aragó, a Pere Joan Ferrer, la extesa baronia del Maresma, que abarcava desde Caldes d'Estrach al límit de Premià. Pera senyorejar en tant extens territori, volgué construir-se'l castell, erigint-lo damunt les despulles de més antigues construccions mitjevals, que succehiren a son lloch, a altres d'època romana, puix de molts segles s'ha vist habitat aquell enasprat cim.

En 1473, data en la que començà Ferrer l'erecció del present edifici, l'adaptà a la estrategia de sa època, mostrant en sa traça, intencions poliorcètiques, tant en la estructura general, com en algun detall d'aspitllerat, diferent de les antigues sageteres. Axís presenten, quasi totes les sageteres del castell de Burriach, una base circular, a propòsit pera descansar-hi'ls fexuchs canons de les primitives *çarbatanes*, qual ús trobem generalisat a Catalunya durant les famoses guerres de Joan II (1462-1472). En la adjunta reproducció de la torra, se pot veure comprovada dita observació.

En diferentes excursions fetes a Burriach en companyia del erudit arquitecte Emili Cabanyes y Rabassa y de son nebot, l'actiu delegat del CENTRE EXCURSIONISTA, Joan Cabanyes y Prat, induhírem al primer a portar a terme una planta topogràfica del castell, escrupu-

Clixé de J. Deu

LA TORRA DEL HOMENATGE A BURRIACH

(Feta en 1475 per Mossèn Pere Joan Ferrer, cavaller y senyor del Maresma)

losament feta y comprovada ab la cooperació del segon, axís com dugues seccions del mateix, que publiquem en lo present treball. Ab ajuda de les dites traces, poguerem donar circumstanciada explicació, als concurrents a Burriach, de com se coordinava, en lo segle XV, la defesa d'aquells castells roquers, qual fi estratègich no era conservar cap lloch determinat, sinó tant sols servir de recullita als habitants de sa rodalia o terme, en les jornades de perill.

Dintre de la gran àrea de Burriach, hi aparexen ben distintament: un recinte jussà, altre sobirà y un clos vehí, tot unit y tot defensable separadament.

Composava la part jussana de Burriach la sua porta d'ingrés, una cortina emmarletada y aspitllerada mirant al N. y donant lloch a uns cuberts, als que aquesta servia de paret forana, y la cortina que corria envers llevant. Defensaven la porta, dugues aspitlleres laterals y les d'un angle sortint enfòra d'aquella muralla. L'espedat que formava la montanya envers llevant, feya innecessaries obres defensives en aquell cantó. Vers lo S. hi existien uns coberts, tal vegada acabats en terrat, apoyant-se en la gran roca damunt la que s'alçava lo recinte sobirà.

En la construcció del portal d'entrada y de les habitacions d'esta part jussana, no cuydaren fer desaparèxer cap de les grans roques, sinó que hi apoyaren en elles les parets de pedra, dexant-les per dintre los estatges, tal y com les presentava la naturalesa. Sols foren terraplenats alguns espays d'entre les matexes, motivant una varietat de sostres y de linies de muralles molt atrayent.

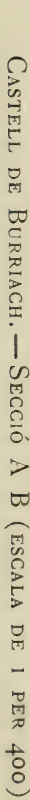
La comunicació entre aquests dos recintes del castell, se feya per una rampa descoberta y exposada a l'acció dels tirs dels seus defenedors. Esta rampa exia del gran pati jussà, hont encara's conserva en bon estat la cisterna, y anava a parar a altre petit pati sobirà, hont hi donaven també, la torra del homenatge y la porta d'ingrés a les habitacions senyorials.

Quatre construccions, en certa manera disgregades unes d'altres, constituien lo recinte sobirà. Al mitj-dia, fexuga y solitaria, alçava sa recta cresta la torra del homenatge, de bona apariencia y poca cabuda, a causa de la excessiva amplada dels murs. Habitació sense veritable utilitat pràctica, si no era com a darrer refugi en cas de sorpresa. Per çò tenia sa porta d'entrada (que més que porta apar finestra al present) a la meitat de sa altura, comunicant ab lo vehí terrat o estatge. Llevat lo pont, la torra quedava del tot incomunicada. Emperò la utilitat de la torra era altra més permanent, puix com es prou sabut, venia a omplenar una necessitat en certs

Planta del Castell de Burriach (escala de 1 per 400)

Castell de Burriach. — Secció A B (escala de 1 per 400)

ceremonials d'aquell temps, especialment en lo de la presa de possessió d'un castell. Llavors, al cim de la torra s'hi clavava lo penó del nou senyor, desde allí'ls corns donaven sos tochs d'atenció, y los herauts, per tres vegades, o més, cridaven a grans veus lo nom del qui'n prenia possessió.

Junt a la torra existien les habitacions particulars d'en Pere Joan Ferrer, y ab elles una altra cisterna, més petita que la jussana, y la citja. Aquesta apareix indicada en les presents despulles, per les senyals d'una volta de canó, junt a la cisterna, que's presenta completa, ab sa boca pera ficar-hi galledes y mostrant encara als cantons, les canonades d'entrada de les aigües.

Les dugues cisternes del castell de Burriach prou manifesten com era preocupació constant dels militars, en lo segle XV, assegurar la aigua. Axís se procurava dexar-les aparellades de la mellor manera possible, embetumant les parets, com se veu d'un document del castell de Granyena, durant les guerres de Joan II, en lo que s'hi llegeix: «Item atrobaren la cisterna de dit castell, embatumade, ab sos canons fets». Quan se tractava d'abandonar alguna

fortalesa y fer-la inhabitable al enemich, no's descuidaven de llençar-hi metzines o forment, pera fer corrompre les sues aigües.

Al mitx de les habitacions del recinte sobirà s'hi alçà la capella, qual porta obria en un petit pati reclòs. Per ses despulles y parets, bé mostra que en 1473 estaria en partida en peu, de temps precedent. Petita y senzilla, tingué a Sant Vicents per titular, desde temps remotíssims, havent donat ella, al castell, altre dels noms ab que ha estat conegut. Aytal fet l'havem vist repetir-se moltes vegades, essent-ne mostra'ls castells coneguts ab los noms de Sant Martí, en lo Panadès; de Santa Grata, en lo Pallars; de Sant Menat, en lo Vallès; de Santa Linya, en l'Urgell; de Sant Salvador, en l'Empordà; de Sant Llorenç, en Ausona; etc.

Finalment, junt a la capella, en lo cantó opost a la porta d'entrada del recinte sobirà, s'alçava la quarta construcció, de vistes al pati jussà y a la rampa d'unió dels dos castells. Sos terrats emmarletats, eren molt a propòsit pera damnificar a qualsevol enemich que s'hagués amparat de la part jussana, dificultant-li poder guanyar la sobirana.

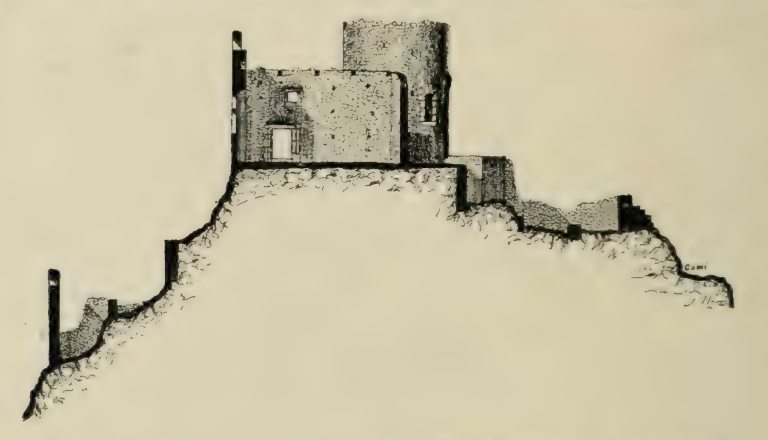
Lo clos vehí al castell, y que s'edificà dessota la gran roca hont s'assenta la torra del homenatge, vers mitj-dia, no comprenem a quin ús aniria destinat. D'ell se'n veu solament la sua àrea, rudiments d'una porta que s'obrí vers occident y sageteres que'l defensaven. La posició era bastant forta, puix per orient hi ha'l precipici y per lo nort, la penya del recinte sobirà, ab lo que's comunicaria per una escala descoberta. La porta que hi donava ingrés era defensada magistralment per la torra y mur vehí.

En aquest espay reclòs hi revoltava'l camí de pujar al castell. Una mica més ensota, y entallats en la roca, se noten uns grans forats rectangulars, hont s'hi clavaren, un jorn, los pals o pilans que sostenien les forques, emblema de la jurisdicció criminal que tenia'l senyor del castell. Lo lloch d'emplaçament de les forques de Burriach resultava visible de molt lluny, tant per terra com per mar. L'apartament dels forats, dóna a entendre la bona alçada que tingueren.

Ab la planta y seccions del castell de Burriach es com podrà entendre-s fàcilment aquesta compendiada descripció. Molt oportunament han sigut fetes en anys en que encara s'apreciava una mica sa alçaria total y alguns detalls. Lo selvatgisme del nostre poble, complavent-se en derrocar lo que's va aguantar en peu, anticipen l'acció devastadora del temps, menys crudel a Burriach, que la ignorancia de sos visitants. Es imponderable lo que s'hi troba a faltar

d'any en any. A seguir la via empresa, la destructora labor de la ignorancia, tindrà del tot finida sa innoble tasca dintre'l primer deseni del segle XX.

La època del enderrocament de Burriach ha d'esser ja remota, puix després de Ferrer no se'n parla més (segle XVI). Tampoch ve mentat lo castell, en les guerres catalanes del segle XVII. Sols s'ha mantingut en peu fins al segle XIX, la capella de Sant Vicents, en la que s'hi vingué celebrant la santa missa, en la diada patronal,

CASTELL DE BURRIACH. — SECCIÓ C D (ESCALA 1 PER 400)

fins l'any 1836. Emperò deu anys més tart, o siga en 1846, era arrunada, com lo restant del castell, segons refereix Pasqual Madoz en son diccionari geogràfich-estadístich-històrich.

Lo complet y secular abandonament de Burriach es imperdonable per part dels seus successius propietaris. Fa alguns anys que ha anat a parar, per herencia, a les mans indoctes del Marquès de la Manresana y de Barbarà, de qui no cal esperar que'l cor li parli de la importancia dels monuments històrichs. A fi de substraure aquelles quatre parets primparades de sa total destrucció, un amich nostre gestionà la sua compra, més sense cap resultat. La Catalunya intelectual y progressiva del segle XX no deurà oblidar quant mal fan a ses venerables despulles de passats segles, los qui, per sa categoria social y dons materials, estaven en lo cas de posar-se en primera fila de tots sos avenços científichs, com fan a Inglaterra los seus venerables y respectats lords.

A Argentona's pot comparar la passivitat dels uns, ab la magnanimitat de la distingida dama barcelonina Na Elvira Jover,

viuda de Vidal y Ribas, qui, sense reparar despeses, restaurà esplèndida y artísticament l'altar major de Sant Julià, obra dels pintors barcelonins Nicolau de Creyença y Jaume Forner y del mataroní Antoni Ropit (any 1531). Dit retaule gòtich, axís com la interessant trona del renaxement, sigueren admirats dels excursionistes, en la present jornada, al retornar del castell.

Encara aprofitàrem la tarda pera visitar la carretera romana de Parpers, que unia Iluro ab Granollers, y quals obres subsistents, prou conegudes, no cal referir, evitant descripcions inútils, majorment quan no hi podem afegir res de nou a lo ja sabut.

FRANCESCH CARRERAS Y CANDI

FUM, FUM, FUM [1]

A vinticinch de Desembre,
fum, fum, fum,
ha nascut un minyonet
ros y blanquet,
fill de la Verge Maria;
n'es nat en una establia.
fum, fum, fum.

Aquí dalt de la montanya,
fum, fum, fum,

1) Aquestes dues cançons populars formen part del recull que obtingué 'l premi del CENTRE EXCURSIONISTA en la «Festa de la Música Catalana».

si n'hi han dos pastorets
abrigadets
ab la pell y la samarra,
menjant ous y botifarra.
Fum, fum, fum.

Qui'n dirà més gran mentida?
Fum, fum, fum.
Ja'n respon el majoral
ab gran cabal:
—Jo'n faré deu mil camades
ab un salt totes plegades.
Fum, fum, fum.

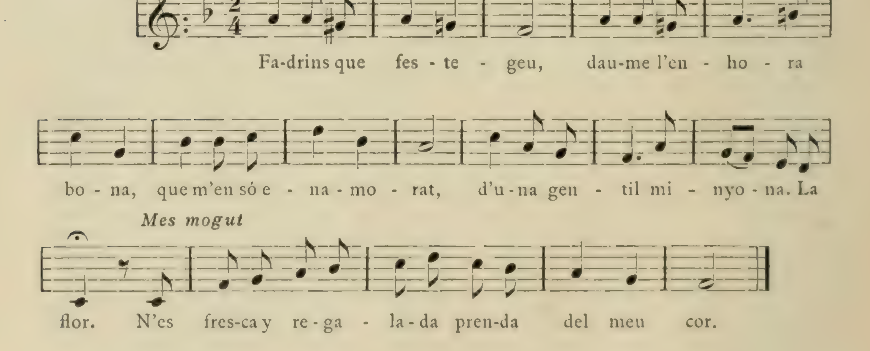
Ja'n va respondre'n Diego.
Fum, fum, fum.
— Bé t'enganyes per meitat,
tu, escarbat,
que tu sempre, per fingir-te,
jo mentida tinch de dir-te.
Fum, fum, fum.

— Les llangonisses d'aquell,
fum, fum, fum,
bé sé prou qui les ne trau,
y a mi ja'm plau;
y'l vi dols de la padrina
jo me'l bech per medecina.
Fum, fum, fum.

A vinticinch de Desembre,
fum, fum, fum,
es lo dia de Nadal
molt principal;
quan eixirem de matines
farem bones restolines.
Fum, fum, fum.

Déu nos dó unes santes festes,
fum, fum, fum,
ab temps de fret y calor,
y molt millor.
Fent-ne de Jesús memoria,
lo tindrem sempre a la Gloria.
Fum, fum, fum.

L'ESCOLTA

Fadrins que festegeu,
dau-men l'enhorabona,
que m'en só enamorat
d'una gentil minyona.

La flor
n'es fresca y regalada
prenda del meu cor.

Blanca n'es com la neu,
fresca com una rosa.
Sempre n'estich pensant
quan l'encontraré sola.
La flor, etc.

Un dia vaig saber
que era a l'hort tota sola,
que'n regava 'l jardí,
les flors y les violes.
La flor, etc.

La flor de llessamí
y un roseret de roses.
De tant lluny com l'en veu,
ella a riure s'en posa.
La flor, etc.

—De què rieu, l'amor,
de què rieu, l'esposa?
—Jo'n rich del bé que us vull,
la voluntat que us porto.
La flor, etc.

Pensant que ningú'ls sent,
son galan se'ls escolta.
Si ho han anat a dir
al pare de la minyona.
La flor, etc.

—No parlem res de mal,
ni parlem d'altres coses:
parlavem del casâ,
cosa que molt importa.
La flor, etc.

Recullides a Prats de Lluçanès per
JOAQUIM PECANINS

CAMBI DE PUBLICACIONS

CATALUNYA

BARCELONA . . . . «Academia Provincial de Bellas Artes».
«Real Academia de Buenas Letras».
«Real Academia de Ciencias y Artes».
«Asociación Artístico-Arqueológica Barcelonesa».
«Asociación de Arquitectos de Cataluña».
«Asociación de Ingenieros industriales».
«Ateneo Barcelonés».
«Fomento del Trabajo Nacional».
«Institució Catalana d'Historia Natural».
«Orfeó Català».
GIRONA. . . . . . «Asociación Literaria».
LLEIDA. . . . . . «Academia Bibliográfica Mariana».
TARRAGONA . . . . «Sociedad Arqueológica».
VICH . . . . «Museu Episcopal» y *Gazeta Vigatana.*
VILANOVA Y GELTRÚ . «Biblioteca Museo Balaguer».

REGIONS ESPANYOLES

MADRID . . . . . «Real Academia de la Historia».
«Real Sociedad Geográfica».
«Sociedad Española de Excursiones».
Boletín de la Institución Libre de Enseñanza.

ORENSE. . . . . . *Boletín de la Comisión Provincial de Monumentos.*
PALMA DE MALLORCA. *Boletín de la Sociedad Arqueológica Luliana.*
Butlletí del Diccionari de la Llengua Catalana.
TARRAGONA . . . . «Sociedad Arqueológica».
VALLADOLID . . . . «Sociedad Castellana de Excursiones».
ZARAGOZA . . . . . *Revista de Aragón.*
Boletín de la Sociedad Aragonesa de Ciencias naturales.

EXTRANGER

ANGERS . . . . . *Bulletin de la Société d'études scientifiques.*
ATENES . . . . . «Philologikos Syllogos Parnassos».
BAGNERES DE BIGORRE «Société Ramond».
BORDEUS . . . . . *Annales de la Faculté des Lettres de Bordeaux et des Universités du Midi.*
Revue des Lettres Françaises et Étrangères.
Revue des Etudes Anciennes.
Bulletin Hispanique.
«C. A. F., Section du Sud-Ouest».
BOSTON. . . . . . «Apalachia Mountain Club».
BRUXELLES . . . . «Société Royale Belge de Géographie».
BUCAREST. . . . . «Societatea Geografica Romînà».
BUDAPEST . . . . . «Club Hongrois des Karpates».
Abrégé du Bulletin de la Société Hongroise de Géographie.
«Földrajzi Közlemények».
BUENOS AIRES . . . *Dirección General de Estadística* (boletín mensual).
COIMBRA . . . . . «Archivo Bibliografico» (Bibliotheca da Universidade).
«O' Instituto».
GENEVE . . . . . «Le Piolet».
IGLÓ . . . . . . «Magyarországi Kárpátegyesület, Jahrbuch des Ungarischen Karpathen-Vereines».
LEIDEN. . . . . . «Tijdschrift van het Koninklijk Nederlandsch Aardrij Genootschap».
LONDRES . . . . . «Alphine Club».
MARSELLA. . . . . Société des Excursionistes Marseillais».
MEXICH . . . . . Sociedad científica «Antonio Alzate».
MILAN . . . . . . «Touring C. I.»
MONTPELLER . . . . «Société pour l'étude des langues romanes».
«Société Languedocienne de Géographie».
MOSCOU . . . . . «Club Alpin Rus»
MUNICH . . . . . «Zeitschrift des Deutschen und Oesterreichischen Alpenvereins».
NAPOLS. . . . . . «Club Alpino Italiano, sezione di Napoli».
NEUCHATEL . . . . «Société Neuchateloise de Géographie».
NICE . . . . . . «Club Alpin Français, Section des Alpes Maritimes».
ODESSA . . . . . . «Club Alpin de Crimée».
PALERM . . . . . «Club Alpino Siciliano».
PARÍS . . . . . . «Club Alpin Français», central y seccions.
PAU . . . . *Bulletin Pyrénéen.*
PERPINYÁ . . . . . «Société Agricole scientifique et littéraire»
«C. A. F., Section du Canigou».
Le Journal des Pyrénées Orientales.

Perpinyá	*Revue d'Histoire et d'Archéologie du Roussillon.*
Serpa	*A Tradiçao*, revista.
Stockolm	«Suenska Turisföreningens».
	«Suenska Sällskapet för Antropologi och Geografi» Ymer.
Tolosa	«Société Archéologique du Midi de la France».
	Revue des Pyrénées.
Tours	«Société de Géographie de Tours».
Trento	«Società Alpinisti Tridentini».
Trieste	«Società alpina delle Giulie».
Id.	«Il Tourista-Club Tourista Triestini».
Turin	«Società Meteorologica Italiana».
	«Club Alpino Italiano».
Viena	«Abhandlungen derkk Geographischen Gesellschaft».
	«Mittheilungen des Deutschen und Oesterreichischen Alpenvereins».
	«Osterreichische-Touristen-Zeitung».

El Butlletí es enviat a un cert nombre d'Arxius y Biblioteques públiques y a diferents periòdichs-revistes de la localitat.

Les revistes esmentades, la major part d'elles importantíssimes, se troben en la Biblioteca del Centre, a disposició dels senyors socis.

SECCIÓ OFICIAL

SOCIS ENTRATS DURANT EL DARRER TRIMESTRE DE 1904

SOCIS RESIDENTS

D. Mario Aguirre y Serratcalvó.—D. Joseph Soler y Rosal.—D. Santiago Vilanova y Vaquer. — D. Francisco Novellas. — D. Lluís Coll y Serra. — D. Antoni Estela y Arribas. — D.ª Josefa Grau de Xicoy. — D. Joseph M.ª Roca y Heras. — D. Joseph Tutau y Gonzalez. — D. Francisco de P. Vallet y Arnau. — D. Francisco de P. Xicoy y Grau. — D. Joseph Xicoy y Grau. — D. Joseph Xicoy y Valls. — D.ª Teresa Xicoy y Grau. — D.ª Dolors Xicoy y Grau. — D.ª Teresa Amatller. — D. Francisco Anfruns. — Don Joseph M.ª Armengol y Bas. — D. Sebastià Artés y Rusca. — D.ª Julia Castanys de Degollada. — D. Joseph Pascual y Pons. — D. Frederich Puig Samper. — D. Emili Sacanella. — D. Joaquim Sanz Tallada. — D. Ignasi Soler y Damians.—D. Antoni Suñol.—D. Antoni Riera y Tapis.—Donya Assumpta Tapis de Guarro. — D. Joseph Torelló y Solà. — D. Lluís Baille. — D. Modest Bertràn y Salvo. — D. Xavier Calderó y Coronas. — D. Felip Capdevila. — D. Antoni d'Espona y de Nuix. — D. Enrich Godo y Pla. — D. Joseph Lapeyra y Robert. — D. Alexandre Puig y Valls. — D. Antoni Raventós. — D. Marian Regordosa. — D. Joan Ribas. — D. Antoni de P. Rigau. — D. Gabriel Roig y Font. — D. Joseph J. Satorras y Macià. — D. Alexandre Soler y Damians. — D. Romà Soler y Benaprès. — D. Manuel Tarradas. — D. Joan Ventosa y Raig. — D. Joan Vidal y Ventosa. — Don Ferran Bertràn y Trujols. — D. Emili Cruzet y Bosch. — D. Manuel Cusí. — D. Joseph Sala y Molas. — D. Joseph Sintas. — D. Joseph Tubau.—Don

Pau Roca y Canals. — D. Joseph Bofill y Pichot. — D. Joseph Banús. — D. Petrus Bofill y Homs. — D. Joan B. Juaneu y Nadal. — D. Geroni Monjonoll y Vergés. — D. Romuald Mullol. — D. Lluís Pascual y Sanmartí. — D. Joseph M.ª Pereyra y Alcàntara. — D. Montserrat Sancho Lliteras. — D. Joan Soler y Damians. — D. Simon Villalta. — D. Ramon Amat y Neto. — D. Joseph M.ª Borràs y Parés. — D. Joseph Borrell y Nicolau. — Don Joseph Claret. — D. Pau Estapé y Maristany. — D. Antoni Gibert. — Don Artur Puig y Niqui. — D.ª Josefa Soler de Banús. — D. Emili Ulrich. — D. Joan P. Vallescà. — D. Salvador Armet y Ricart, Comte de Castellar. — D. Pau Civil Preciados. — D. Lluís Corratjé. — D. Enrich Martí y Pascual. — D. Joan Badó y Calvó. — D. Alexandre de Cortada y Moragas. — D. Enrich Espiell y Rovira. — D. Salvador Millet y Villà. — D. Fidenci Kirchner y Catalan. — D. Isidro Ventosa y Roig. — D. Antoni Barrie Gutiérrez. — D. Joan Cardús. — D. Angel Casanovas Irla. — D. Antoni Cavaller y Aviñó. — Don Francisco Fàbregas y Ros. — D. Ramon de Foix y Codina. — D. Francisco Gelada y Masronís. — D. Rafel Marsans y Peix. — D. March Rocamora y Rosés. — D. Joan Servat. — D. Joseph Balcells y Masó. — D. Antoni Carbonell y Sansalvador. — D. Antoni Carbonell. — D. Joan Domenech. — D. Joseph Forcada Padró. — D. Jaume Guinjoan. — D. Anicet Noguera. — D. Víctor Pereyra y Alcàntara. — D. Xavier Portas Dotras. — D. Joseph Riera y Tapis. — D. Manuel Rocamora. — D. Antoni Romaní y Guerra. — Don Vicens Artigas y Albertí. — D. Ernest Guardia y Llaurador. — D. Frederich Bartumeus Casanovas. — D. Baltasar Capo y Varet. — D. Antoni Cosso y Solà. — D. Lluís Figuerola Anglada. — D. Antoni Flos y Gibernau. — Don Francisco Llorens. — D. Francisco Piñol Pereanton. — D. Joseph Recolons y Recolons. — D. Ferran Torras y Molas. — D. Sebastià Canalias. — D. Agustí Coy, Pbre.

SOCIS DELEGATS

D. Maurici Cohn, a Berlin. — D. Joseph M.ª Fabrellas, a Girona. — D. Joaquim Muntal y Gramunt, a Capellades. — D. Antoni Serrate, a Almenar.

DONATIUS PERA LA BIBLIOTECA

De D. Ferran de Querol: *Montserrat*, volum de 417 pàgines, original del donador.

De Mossèn Norbert Font y Sagué: una fotografia de la Torra del Breny (Manresa) y un títol de doctor en Dret Civil y Canònich de l'any 1670.

De D. Aureli Capmany: dos exemplars de la cansó popular *Maria*.

De D. Cels Gomis: unes cartes geogràfiques antigues dels Electorats de Mayence y de Tréves, Palatinat electoral del Rin, Ducat de Wurtemberg, de Terra Santa, dues de Roma y sa rodalia y una de Palma de Mallorca.

De D. Ferran Alsina: un volum de 138 pàgines intitulat *Noves Científiques*.

El volum dels Jochs Florals d'enguany.

Del president del Círcol Artístich: un exemplar de la *Monografia del monastir de Sant Cugat del Vallès*.

Un opúscol de 68 pàgines intitulat: *Lo Dogma de la Inmaculada en la Literatura Catalana antigua*.

De D. Lluís Comulada y Henrich: un opúscol de 23 pàgines intitulat *La enseñanza social en la cuestión obrera*.

De Mossèn Joseph Gelabert: un volum de 120 pàgines intitulat *Los volcanes extinguidos en la Provincia de Gerona*.

De D. Frederich Rahola: *Memoria sobre algunas noticias de las Antiguas Comunidades de Pescadores en el Cabo de Creus*, de 37 pàgines.

De D. Amador Romaní y Guerra: un volum de 484 pàgines *Selectæ profanis scriptoribus historiæ*.

De D. Joseph Soler y Rosal: una miscelània sobre'ls volcans de Berga y el Pi de les Tres branques.

Un volum de 131 pàgines, intitulat *Medicina de las pasiones*.

Altre volum de 271 pàgines, intitulat *Explication des prières et des cérémonies de la Sainte Messe*.

De D. Cels Gomis: les cartes geogràfiques antigues del Ducat de Güeldres, de Iprès, de Gand, de Naumur, de Liège, de Cronenburg, de Toul y de Metz.

De Mossèn Marian Grandia: dos exemplars de sa *Lectura y Ortografia de la Llengua Catalana*, de 63 pàgines.

De D. Ignasi Soler y Escofet: un exemplar del volum de poesies *Vora'ls estanys*, originals del donador.

De D. Joaquim Miret y Sans: un fascicle de 20 pàgines intitulat *La princesa griega Lascaris, condesa de Pallars en Cataluña*.

De id. id.: un opúscol intitulat *La carta de Franquicias otorgada por el Conde de Barcelona a los Judíos de Tortosa*.

De Mossèn Frederich Clascar: un opúscol intitulat *Estructura mental y significació filosòfica de Balmes*.

DONATIUS PERA'L MUSEU Y COL·LECCIONS

De D. Martí Estany: una lacrimosa.

De D. Ramon N. Soler y Vilabella: una mostra d'àmbar groch o succino de les mines de Fígols (Berga).

De D. Amador Romaní Guerra: una *làmpara;* un aplech de 17 rajoles de Valencia ab figures diverses; una messalina; quatre plats grans; altre plat ab un barco pintat; una pedra pre-històrica; dues pistoles y una armadura d'una altra de pedernal; un crani de guineu y altre de goç; una capsa de fòssils; 29 estampes, de les quals 3 porten march.

De D. Ignasi Carsi: una mostra mirchpikel de La Junquera.

De D. Gabriel Bernadà: sis clixés referents a Lleyda.

De D. Denís Puig: un antich cantiret de vidre provinent de càn Uyà (serra de Bertí).

CRONICA DEL CENTRE

Desembre de 1904

SESSIONS Y CONFERENCIES

Secció de Fotografia. — El dia 13 va quedar definitivament constituida la Secció de Fotografia, que tant pot y deu ajudar a la realisació de les tasques y finalitat del nostre Centre.

En la reunió celebrada en dit dia, a més d'aprovar-se'ls reglaments o bases pels quals ha regir-se aquella, se nomenà la seva Junta Directiva, que

quedà composta dels senyors següents: D. Cristòfol Fraginals, *President;* D. Pere Bonet, D. Manel Font y Torné y D. Lluís Llagostera, *Vocals;* y D. Lluís Batlle, *Secretari.*

DESDE'L PALLARS A LA SEU D'URGELL. — El dia 2 nostre consoci don Antoni Bartomeus va donar la primera de les seves anunciades conferencies, ressenyant una excursió per ell realisada per la comarca del Pallars fins a la mateixa vall d'Aran, prenent per punt de partida la vila de Tàrrega, dirigint-se cap Artesa de Segre pera remontar la vall del Noguera Pallaresa fins a Sant Joan de l'Herm, aont acabà'l senyor Bartomeus la seva ressenya, que continuà'l següent divendres dia 9, descrivint tot el territori comprès en la mateixa vall del Noguera-Pallaresa fins entrar a la vall d'Aran pel port de Bonaigua, aon terminà aqueixa pintoresca ressenya de tant important excursió. El doctor Bartomeus acompanyà la seva interessant ressenya ab la projecció de nombroses vistes fotogràfiques d'aquelles hermoses encontrades.

AVENTATGES Y UTILITATS DE LA NOVA VIA FERREA D'OLVAN (BERGA) A GUARDIOLA. — Desenrotllant aquest interessant tema, el president del CENTRE, en César A. Torras, donà una conferencia en la nit del dia 16, en la qual, després de fer avinent els innombrables aventantges que al comerç y a l'industria en general reportarà l'explotació de l'esmentat ferro-carril, passà a descriure un bell aplech d'excursions per les comarques de l'Alt Pirineu, que poden realisar-se prenent per punt de partida algunes de les estacions de dit ferro-carril. Acompanyà an aquesta notable conferencia de l'autor del *Pirineu Català* la projecció de diferents clixés fotogràfichs del mateix conferenciant y dels senyors Olano, Vintró, Santamaria y altres varis aficionats, que acabaren de demostrar les afirmacions del senyor Torras al posar de manifest les belleses naturals que conté aquella comarcada del Alt Bergadà.

TEIXITS DELS ALARBS ESPANYOLS Y MUDEXARS, COTEJATS SOBRE ALTRES MONUMENTS DE DIT ART. — L'erudit arqueòlech D. Macari Golferichs llegí en la sessió del dia 23 una ben escrita Memoria sobre'l tema indicat en la capsalera d'aquestes ratlles. El distingit conferenciant començà son notable estudi donant lleugera idea sobre'l naixement de l'industria textil en la Persia y l'Assiria, desde aon passà als alarbs, que foren els qui l'introduiren a Espanya.

En demostració de la gran importancia que aquestes industries, y principalment la de sederia, tingueren a Espanya, va llegir el senyor Golferichs una serie d'articles y disposicions de la lley que regulava l'exercici d'aquestes industries.

Ab ocasió d'aquesta conferencia va instalar-se en el propri local del CENTRE una interessantíssima exposició de dibuixos y aquareles de mostres de diferents teixits, que va esser molt visitada y alabada durant els dies que va permanèixer exposada.

NOTES DEL BERGADÁ. — El dia 30, el soci delegat del CENTRE a Berga, mossèn Bonaventura Ribera, va llegir-hi unes quantes de ses *Notes del Bergadà*, ressenyant les vicissituts y descrivint les belleses naturals dels diferents encontorns d'aquella comarca, que tant coneix y ab tant carinyo tracta mossèn Ribera.

En totes les *Notes* hi campegen per igual aquestes qualitats de mossèn Ribera, ajuntades y destacant sobre d'elles la nota patriòtica al costat de la poètica o purament descriptiva, lo mateix en les impressions sobre Berga y La Portella que en la descripció del llegendari Capolatell o de la Conca carbonífera del Llobregat y altres estudis o monografies d'aquella hermosa encontrada.

Durant la sessió foren projectades diferentes vistes fotogràfiques dels llochs més importants que anaven ressenyant-se.

SECCIÓ D'ARQUITECTURA. — *Estudi sobre'l Monastir de Sant Pere de Roda.* — Continuant la tanda de conferencies organisades per aquesta Secció, el dilluns dia 5 ne donà una l'arquitecte D. Antoni de Falguera sobre l'historia y importancia arquitectònica del renomenat y antiquíssim monastir de Sant Pere de Roda.

El senyor Falguera, després d'exposar les vicissituts històriques que ha atravessat aquell notable monument, se detingué en l'estudi y exposició de son caràcter y estructura arquitectònica, principalment de la seva iglesia, important construcció del començ del sigle XI. Pera complement de son estudi, el senyor Falguera va reproduir per medi de projeccions fotogràfiques gran nombre de vistes y dibuixos de l'esmentat monument.

LA CATEDRAL DE LA SEU D'URGELL. — En la conferencia que'l dia 12 donà en el nostre CENTRE'l jove arquitecte senyor Sanz y Barrera, aquest feu un estudi complet d'aquella hermosa construcció, exposant el passat gloriós d'aquell monument arquitectònich del sigle XI, malmès posteriorment en l'època del Renaixement, y l'estructura del mateix, acabant sa notabilíssima conferencia ab un plan o projecte de restauració que retornaria an aquella catedral el seu caràcter propri y estructura primitiva. El senyor Sanz acompanyà també la seva conferencia sobre la catedral de la Seu ab la projecció de la planta, vistes fotogràfiques y dibuixos de la mateixa segons son estat actual y tal com quedaria després de sa projectada restauració.

SECCIÓ FOLK-LÒRICA. — El dia 7, a les nou de la nit, va començar les seves tasques l'oficina folk-lòrica destinada al aplech, coteig y classificació de datos y notes dins les diferentes branques del folk-lore català. Aquesta oficina ha vingut reunint-se y treballant quasi tots els dimecres a la mateixa hora.

El mateix dia 7 el seu president, D. Rossendo Serra y Pagès, va donar una interessantíssima conferencia baix el tema *Estat actual del moviment folk-lòric a Catalunya*, estudiant ab tot deteniment y carinyo'l desenrot-

llament del folk-lore en nostra terra y l'importancia que va adquirint en nostres dies.

Dies 14 y 21. — Nostre consoci y distingit folk lorista en Ramon N. Comas donà en aquests dies una interessant conferencia detallant una *Excursió desde la Torra del Seny de les hores de la Seu a la Plaça de l'Angel.* L'erudit conferenciant va demostrar una vegada més son profon coneixement dels monuments y costums de la nostra Barcelona antiga, fent una serie d'atinades observacions històriques y folk-lòriques referents a nostra preciosa Seu y als antichs edificis que s'aixequen a son revolt, quals vicissituts va ressenyar ben detalladament y ab gran nombre de datos ben curiosos pera tots els que estimen y coneixen a nostra capital.

Durant les susdites conferencies varen projectar-se diferents clixés fotogràfichs dels senyors Reig y Fiol y Font y Torné.

Dia 28. — El president d'aquesta Secció, desprès de breus paraules sobre l'importancia que pera l'etnologia té l'estudi del vestit, va donar a conèixer unes *Ordinacions de Solsona sobre les guarnicions que's podien posar en les robes de dòna,* veritables lleys sumptuaries aprovades en l'any 1337 per la vescomtesa de Cardona, y que han sigut comunicades y adreçades al Centre per mossèn Joan Serra y Vilaró.

Seguidament se llegiren unes *Notes folk-lòriques de la Conca de Tremp y del Pallars,* degudes a l'entusiasta folk-lorista que's dóna a conèixer ab el pseudònim d'Antoni Valmanya, y que es sols una part del nombrós aplech folk-lòrich que té recullit l'esmentat senyor y que's distingeix per sa importancia y per la curiositat que desperta la majoria de tant notable recull.

VISITA

A Granollers. — El dia 21 els socis senyors Planas, Martorell, Mas y Fargas, de la Secció d'Arquitectura, n'efectuaren una a n'aqueixa important vila del Vallès, estudiant detalladament els vestigis de son antiquíssim passat, fixant-se d'una manera especial en la seva iglesia, en els restos de diferentes cases gòtiques escampades per la població, y ab els notables retaules que's guarden en la casa rectoral, trayent nombroses fotografies com a resultat d'aquesta aprofitada visita.

CURSOS

De Geologia, a càrrech del doctor Mossèn Norbert Font y Sagué. — *Dia 6 de Desembre,* lliçó 8.ª. — Accions químiques de l'aigua continental. — Fenòmens de disolució. — Hidratació y oxidació. — Alteració de les roques. Activitat química de l'aigua continental. — Fenòmens de dipòsit. — Formació de la tosca. — Accions químiques de les aigües del mar y llachs. — Sals disoltes en l'aigua del mar. — La seva deposició. — Sedimentació química del fons del mar.

Dia 13, lliçó 9.ª — Accions fisiològiques. — Acció dels animals terres-

tres: cavernes d'óssos. — Guano. — Acció dels vegetals: turbera, combustibles minerals. — Acció dels organismes marins: dipòsits formats pels foraminífers y les diatomees. — Formacions dels corals: atolls. — Diferentes roques coralines.

Dia 19, lliçó 10. — Geodinàmica interna. — Geotèrmica. — De com la temperatura aumenta ab la profonditat. — Calor central. — Exemples de pous artesians, mines y foradades. — Linies isogeotermes. — Fonts termals y termo-minerals. — Sos origens, règim y composició.

Dia 27, lliçó 11. — Volcans: sos caràcters. — Productes volcànichs. — Corrents de lava. — Fenòmens de les erupcions — Formació dels cràters. — Ses diferentes classes. — Emanacions gaseoses. — Exemples clàssichs de volcans.

De Geografia Física, pel doctor D. Francisco Novellas. — *Dia 1.er de Desembre*, lliçó 7.a — Condicions generals del modelat terrestre. — Paper dels fenòmens exteriors. — Noció del modelat. — Agents del modelat. — Diverses maneres de modelar-se la superficie. — Relació dels agents del modelat ab les condicions meteorològiques. — Distribució del calor sobre del globo. — Deformació de les zones de temperatura. — Irregularitats de la zona calenta. — Isotermes diverses.

Dia 8, lliçó 8.a — Consideració de les isobares — Zona de les baixes pressions equatorials. — Banda de les pluges equatorials. — Banda dels vents alicis — Banda de les baixes pressions australs. — Complicació de les isobares en l'hemisferi boreal. — Mussons. — Efectes del Gulf-Stream. — Zona desèrtica. — Importancia de les condicions geogràfiques. — Influencia de les linies de relleu. — Particularitats de les depressions. — Detalls diversos sobre la distribució de les pluges. — Condicions dels deserts.

Dia 15, lliçó 9.a — Condicions normals del modelat per les aigües corrents. — Importancia preponderant de les aigües corrents. — Cas d'un equilibri homogeni. — Efectes de l'escorrement. — Noció del nivell de base. — Perfil d'equilibri. — Velocitat del gratament. — Part torrencial. — Afluents. — Establiment del perfil de travers. — Divagació dels cursos d'aigua. — Fenòmens de captura.

Dia 22, lliçó 10. — Divagació dels cursos d'aigua. — Fenòmens de captura. — Llachs de captura. — Colls. — Modificacions diverses de la xarxa inicial. — Plana de desbordament. — Condicions de pendent — Aplanament de les vertents. — Aplanament final. — Territoris argilosos. — Influencia de les condicions meteorològiques.

Dia 29, lliçó 11. — Influencia de les condicions genètiques sobre la marxa del modelat. — Condicions que modifiquen la marxa del modelat. — Influencies genètiques. — Macisos calcaris esquerdats. — Clivellament. — Apariencies ruiniformes. — Macisos de calices tendres. — Districtes de gres. — Terrers heterogenis. — Divisió dels cursos d'aigua en seccions. — Màrmites de gegants.

Com a complement y extensió d'aquests cursos, a més de la projecció de diferents exemples gràfichs que han vingut presentant-se en quasi totes les lliçons, durant el diumenge se feu una excursió a les vehines montanyes de Sant Pere Màrtir y serra del Tibidabo, que's vegé concorreguda.

D'HISTORIA DE LA LITERATURA CATALANA, per D. Rossendo Serra y Pagès. — *3 de Desembre,* conferencia XXII. —(Continuació de la prosa novel·lesca del sigle XV.)

Curial y Guelfa.—Lectura de troços triats seguint l'argument de l'obra. — Esperit cavalleresch. — Elegancia d'istil. — Apreciacions curioses pera l'estudi de l'època. — Realisme d'alguns passatges. — Influencies que s'hi noten. — Erudició clàssica. — Tendencies patriòtiques.

Novel·les cavalleresques sentimentals.—Histories cavalleresques morals.

Paris y Viana. — Exposició de l'obra y lectura de fragments triats, seguint-ne l'argument. — Dubtes respecte a son origen francès o provençal.

10 Desembre, conferencia XXIII.—(Continuació de la prosa novel·lesca y començament de la ídem moral y religiosa.)

Historia de l'esforçat cavaller Partinobles, comte de Bles y aprés fonch emperador de Constantinobla. — Caràcter essencialment diferent del dels llibres anteriors. — Elements bretons, orientals y grech-romans que conté. Origen incert. — Immensa popularitat que ha tingut. — Argument y lectura de troços escullits. Traduccions de novel·les castellanes.

Prosa moral y religiosa. — Obres morals de caràcter popular: llegendes hagiogràfiques. — *Llibre de Cató* y *Exemplaris.* — Lectura de fragments triats. Indicacions generals sobre les traduccions catalanes. — *Consolació de Philosophia,* d'En Boeci, traducció de fra Antoni Genebreda. — Lectura de fragments.

17 Desembre, conferencia XXIV. — (Continuació de la prosa moral y religiosa en el sigle XV.)

Indicacions sobre'ls moralistes anteriors. — *Moral consideració contra les persuasions, vicis y forces de amor,* d'En Francesch Carroç Pardo. — *Doctrina moral,* d'En Lluís Pax.

Estat general de les creencies y supersticions. — Perfeccionament de la prosa ab l'influencia italiana. — Fra Antoni Canals *(Carta de Sant Bernat,* etc.). — Joan Roig de Corella. — Fra Vicents Ferrer *(Contemplació de la missa).* — Miquel Pérez, Felip de Malla, etc.

Biblies catalanes (Bonifaci Ferrer). — Falsos evangelaris. — Traduccions *(Gènesi d'Escriptura,* de Mossèn Guillem Serra). — Salteris y hagiografies.

L'oratoria religiosa. — Estudi dels sermons de fra Vicents Ferrer. — Lectura de troços escullits de les obres y sermons citats.

Barcelona. — Tip. *L'Avenç:* Ronda de l'Universitat, 20. — Telefon 115

Butlletí

del

Centre Excursionista de Catalunya

TRASCANT PER L'ALT BERGADÀ

Y PER LA SERRALADA PIRENENCA DE MITJ-JORN

(Continuació)

Clixé de C. A. Torras

FONTS DEL LLOBREGAT

No descrich Castellar per haver-ho fet en Torras en la seva guia.

Allí hi trobem que'ns esperen els dos germans Maluquer y l'Orriols y en Planes de La Pobla, els quals, no obstant, no han de formar part de la nostra comitiva.

Després d'un dinar en que hi regnà gran cordialitat y el bon humor de sempre, varem baixar a les fonts del Llobregat, que estan a sota mateix del poble. La vall s'anomena de Lillet més avall d'elles, y per sobre té'l nom de La Fou; y mentres l'una, que no es més que una continuació de l'altre, porta tot el Llobregat, l'altre té'l seu torrent sech del tot, fòra de les grans pluges. Sobre La Fou se veuen les tremendes cingleres dels Balsos, de les quals, les que's queden a la dreta, són els Balsos d'en Nou. Atravessem La Fou per un jaciment de marbre roig molt resistent, adornat de betes blanques; més amunt n'hi ha un de creta. Per aquests llochs abunden els jaspis y marbres de variats colors, alguns d'ells molt valiosos, tant que podràn ser explotats quan els medis de comunicació millorin. Ens enfilem una mica y tornem a baixar al torrent per l'altra banda. Als pochs passos tenim a sota les fonts del Llobregat, en una fonda entalladura, estretament engorjada, tant a redós, que en moltes d'elles la llum del sol

may en tot l'any hi arriba. Neix el Llobregat a 1,297 ms. d'altura, de 29 dèus que brollen entre roques y verdisses en el curt espay de 40 metres, a un y altre costat de la torrentera; immenses unes, salten en cascata de roca en roca ab fort terratrèmol, y altres se llencen ab furia contra la paret oposada, aon se desfan en blanca escuma, que per la falta de llum may s'irisa. El fondo lloch aon neixen es tant inaccessible que dubto de que puguin veure-s totes, y de qualsevol punt que se les contempli no s'en veuen a la vegada més que unes poques. D'un estiatge rigurós fet per persona tant perita com es l'Orriols, de La Pobla, resulta que quan las visitàrem donaven 500 litres escassos per segon; més en els tres mesos de primavera donen més de 2,000 litres. Axís el Llobregat es ja crescut desde que surt de les entranyes de la terra y baixa ab veus d'adolescent y grans gambades cap a ajuntar-se ab el Bastareny, abundant com ell en sos començos. Ens desprenem del encís ab que tant misteriós recó 'ns lliga, y seguim apressarats per la tardança la nostra llarga ruta.

Castellar d'en Huch, que al venir de Coma Armada haviem vist molt per dessota, ara's deixa veure fortament enlaire, com en el cim d'alta montanya, elegantment situat en amfiteatre, ab preciosos conreus verts y grochs en mitj del semicircle de les cases. A ponent la boira y la calitja'ns tapen immenses serralades. Al fondo, a mà esquerra, hi salta'l Llobregat, llençant apressaradament avall ses aigües.

Passem pel gran casal de Riols als pochs minuts de marxa, y tot caminant vaig fent preguntes, y se'm diu que l'aigua de les fonts del Llobregat, massa mineralisada y un bon xich ferruginosa, es poch soportable, y que es precís una forta naturalesa pera acostumar-s'hi.

Més avall hi ha una font d'una composició semblant a la de Ribes, que'ls fills del país aprofiten. Baixem de nou fins al riu, que haviem deixat molt per sota, y desde 'l fons se veu més pintoresch que may el vell Castellar sobre'l tossal, ab l'ample tapiç dels Balsos a l'espatlla.

Pera no descuidar la cronologia de l'excursió, cosa important en tot viatge d'aquesta mena, dech afegir que a un quart de 5 sortiem de Castellar; a les 5 menos 10 minuts hem deixat les Fonts, y a les 5'10 arribem a la cascada de la Farga vella, la millor de Catalunya, condemnada a desaparèixer per exigencies de l'industria, ja que estaven preparant la conducció de l'aigua fins a la fàbrica de ciment que més avall s'aixeca. L'admirem desde l'aixerit pontet, sospès

sobre l'abim, aont el pas desbocat de l'aigua sembla que'ns arrastri, y no l'admirem menys desde abaix, aon mostra a un sol cop d'ull la seva gran alçaria.

Sa abundosa aigua, de color blau, salta per entre núvols de blavenca escuma, tenint per march l'intens roig de les roques y el vert finíssim de les verdisses; s'engorja un moment, pera saltar de nou a plena llum, y ompla de selvatges remors l'estreta vall, que'ns els torna convertits en misteriosa cantarella. Baixem ab el riu a l'esquerra, contemplant un bonich bosch de pins que ombreja l'altra banda. Veyem encara molt per sobre'l vell pont, cama ací, cama allà, sobre la roca viva, ab part de la cascada que per son ull s'escapa.

Clixé d'A. Valeri

Cascada de la Farga vella

El Llobregat s'escorre, ara tranquil, ab una diafanitat perfecta, mostrant netament un a un els còdols que en son llit reposen, ara saltirona desfet en alba escuma, ara s'encalma en gorchs d'una ideal blavor, blavor d'ulls de fada. Després del ferm salt d'en Guillem, el riu encara aviva sa marxa y ses remors, y salta y més salta en innombrables bellíssimes cascates, desfent-se en escuma d'una blancor immaculada. Ombriu, enclotat, voltat sempre de vegetació fosca y de roques sempre roges, el camí ara s'allunya, ara s'acosta al riu, segons si aquest salta o planeja. Trona fortament a ponent, y per tot el cel un negre nuvolam augmenta l'aspecte tètrich de l'escenari.

Passem pel molí de Sant Vicens de Rus o Castellar, y a les 6 arribem al poblet del mateix nom, compost d'una capella romànica del segle X y unes quantes masies escampades. Ens criden l'atenció una gran quantitat de noves vigues de pi, sembrades ací y allí pel voltant de les cases. Atravessem el torrent de Rus, que baixa de les altes montanyes així anomenades pel costat d'una extranya y com-

plicada construcció de fusta aixecada per la companyia del ciment, y qual objecte desconech. En tot el camí, de desde la cascata de la Farga, hem anat trobant una may estroncada rua d'amples tubos metàlichs, extesos desordenadament pels vols del caminal, esperant l'hora de servir pera canalisar l'aigua del Llobregat fins la dita fàbrica. Lo feixuch y prosaich d'aquests tubos y el seu trist destí d'ajudar a destruir una de les més grans belleses de la nostra montanya, fan que la seva vista 'ns siga del tot desagradable. Quan cumpleixin sa missió, del Llobregat ja no existirà res de lo que us he parlat fins ara, excepte son naixement indestructible.

Tenim per sobre nostre'ls monts de Rus, recolsats en Puigllançada; a l'altra part del riu, un espessíssim bosch tapa del tot la rojor de la terra, y a sobre d'ell l'arch de Sant Martí mostra uns colors delicadíssims com formats per tendra llum de la tarda moridora. La nuvolada s'estripa y va desfent-se, y, per entre sa blancor, la naixent blavor del firmament ressurt més forta y pura.

Ja som al Salt de l'Ós. Per la nostra banda davalla fins al riu alta cinglera, y per l'altra baixen colossals murallons de roca despullada montanya avall, ab tanta vegetació entre ells, que'ls estrets espays que'ls separen semblen jardins a l'inglesa. El riu passa molt fondo per una gorja estreta, que li forma la part baixa de la cinglera de la dreta y els murallons de l'esquerra. El camí, que'n aquest punt ha sigut aixamplat pels de la fàbrica, era abans molt més estret y en situació més exposada y pintoresca. Poch després arribem al clot del Moro, y desde aquí la muralla de l'altre cantó del Salt de l'Os ens apareix molt alta. Sembla una immensa llosa plana que barri'l clot que hem deixat y que'l riu no pugui trobar pas per sota d'ella.

Prompte s'ens presenta de cop davant dels ulls, com aparició fantàstica, la gegantesca mola de la fàbrica de la Companyia general d'Asfalts y Portland, que tant ha remogut per amunt y per avall aquestes terres, y quals treballs hem anat trobant arreu de desde'l salt de la Farga vella. Es un edifici immens, de forma extranya, que baixa de la montanya de la dreta en potent graderia y ompla la no estreta vall de banda a banda. Mitj buidada en ella, s'apoya en la roca negra; negra es la pedra ab que l'aixequen, y negra es també'l xalet, de formes endiablades, a lo Gaudí, que pera hostatjar al director construeixen.

Un formiguer de foscos homes se remou entre polsina, mentres un d'ells, dret dalt de l'edifici, dibuixant netament sa forma negra sobre'l roig cel de ponent, toca una trompeta quals agres espinguets

retrunyen llargament pels recons de les montanyes. El babilònich casal, en la migrada llum de l'hora baixa, pren els aclaparadors aires d'un mal somni.

Clixé de C. A. Torras

Pas del Salt de l'Ós

Diuen que tossals enters constitueixen el mineral aprofitable, y que dita fàbrica, en son ple treball, donarà diariament 200 tonelades de ciment, a més del betum y altres productes. Drets davant de les barraques de les eines, veyem dos subjectes que semblen esperar-nos, un d'ells per lo alt digne d'aital escenari. Aquest es el

danès senyor Schierbeck, tant amich de Catalunya com nosaltres. L'altre es el senyor Coll. Ab aquests puja a quinze'l nombre dels excursionistes.

Davant d'una barraca, dos yankis de dura mirada seuen escamarlats, ab aire dominador, com els amos de la terra, mentres un altre de la mateixa nacionalitat, ros de pèl, roig de pell, pelut de cara, passa escapat muntat en un matxo, y darrera d'ell, com imitant-lo, arriba un carro, ab el cavall trotant, guiat pel nano del *Cu-cut*, o al menys per la seva imatge.

D'aquí a La Pobla depressa va enfosquint-se. Ab prou feines tenim llum pera veure la presa d'aigua de câ l'Artigas, que deixa'l riu ben sech, y la fàbrica de dit nom, y comencem a endevinar mitj esborrades les cases de La Pobla, a la qual arribem a un quart de vuit per un magnífich pont de ferro de la tantes vegades anomenada Companyia. Al passar-lo tenim devant l'ermita de Falgars, molt més enllà de la vila, y un poch a l'esquerra les serres del Catllaràs, com quasi totes les d'aquella part ab bosch abaix y la carena altament encinglerada.

No descrich La Pobla per haver-se fet ja aquí altres vegades. No fa gaires dies en Pagès us en parlava.

A tres quarts de vuit sortim de La Pobla cap a Bagà en dues tartanes, en que hi anem deu excursionistes, y els altres cinch deuen seguir-nos ab cavalleries.

Malgrat sortir més tart que nosaltres, aquests no triguen a avançar-nos, passant pel nostre costat sense deturar-se, y s'enfonsen, com fantasmes en fosca nit, enllà de la llarga carretera. El cel es del tot serè; lluen tremoloses les estrelles; seguidament el riu xerroteja, y per sobre'ls monts d'Orient una vaga claretat es nunci de la sortida de la lluna.

En La Pobla'ns van donar avís de que en la carretera treballava de nit una locomòbil, a qual vista'ls cavalls solien espantar-se. Ja ni'ns en recordavem, quan per avall, ben lluny encara, més en la direcció mateixa que seguiem, veyem una resplendor extranya. *La locomòbil!* cridem tots alhora, y a dir veritat comencem a esverar-nos. La resplendor va fent-se més intensa, y tot-d'una, al tombar un petit recolse, se'ns ofereix enlluernador un foco de viva llum com el d'una foguera. Saltem tots alhora de les tartanes, tement el desbocament de les besties. Es dir, tots menos en Mitjans, a qui no deixa la serenitat de sempre y's burla ab gran finura de tots nosaltres. Però aviat notem que es massa flama pera ser el fanal d'una locomòbil, y ademés veyem passar per davant d'ella

siluetes humanes, com figures d'un teatre d'ombres. Sense l'obsessió del principi (no's poden tenir idees preconcebudes), ja de molt abans hauriem conegut que era la boca d'un forn de calç, situat al bell costat de la carretera. No haig de dir-vos de quina manera allavors en Mitjans ens va anar disparant les seves fines punxetes, y ab quin aire més escorregut Sanxos y Quixots ens enfilàrem altra vegada dalt de les tartanes.

Sense res més digne de menció, arribem bastant tard a Bagà, aont en l'Hotel del Roser ens acomodàrem. No tinch noticies de com se van espavilar pera arreglar llit pera en Schierbeck.

El dia 14 d'Agost, comptant equivocadament ab una jornada no molt llarga, cansats, per altra part, del dia abans, en que anàrem a dormir a mitja nit, ens llevem un bon xich tard y no sortim de Bagà fins a les vuit. En l'hostal ens han servit bé, y sobre tot ab bona voluntat.

Clixé de C. A. Torras.

Fonts del Bastareny

Com ja haureu observat, no tinch gaire afició a descriure'ls poblets, mentres me faig pesat en intentar pintar-vos mil vegades escenes y estats de la naturalesa; y es que aquesta sempre m'encanta y encisa en tots sos infinits aspectes, a llum plena o a mitja llum, a cel serè o a cel cobert, al pla o en serres alteroses, tantost tranquila y riallera, tantost en basardoses convulsions y sacudiments inoblidables. No axís els altres, obra dels homes, descrits ja mil vegades, quasi sempre iguals en la nostra montanya, sense netedat ni noblesa, ab cases de colors bruts, com fetes d'òssos podrits, pudentes y may emblanquinades, aont hi dorm un sòn de segles, del que sembla que cap veu pot desvetllar-la, una de les millors niçagues que ha poblat la terra.

Ja sé que ab aquestes paraules feriré'ls sentiments d'aquells, molt nombrosos, que estimen lo típich y lo que té aire de velluria; més voldria que per un moment deixessin preocupacions enrera y sense prevenció m'escoltessin. Com ells estimo als pobles que, com Berna y Nuremberg, guarden sa vella fesomia, més crech que s'ha de respectar, de lo antich, lo bo, lo històrich, lo característich y lo venerable; però que, sense tenir res o quasi res d'això, siga tot el

poble una antigalla, sense bellesa, y no evolucioni ab el temps, desconegui'l *confort* y l'higiene y visquin sos habitants vegetant en sos innobles caus, sense una idea enlairada, sense pensar en un més enllà, ab petites lluites caciquistes y vida de casinet ab escanya-pits y manilla, ab això no hi passo ni ho perdono. Qualsevulga població de tots els paísos que he visitat val més, en igualtat d'habitants, que qualsevulga vila catalana, y fins en Nova-Zelanda, en Fidji y en Taití tenen més aire civilisat y més científica y comercial empenta.

El sentit pràctich, el temperament resistent, certa altivesa natural y l'amor al treball, són qualitats que no's poden negar als nostres, més se veuen neutralisades per la superficialitat, la mala educació, el pèsim exemple, els antiquats sistemes d'ensenyança, l'administració envilida, la política mesquina de baixeses y la falta d'idealisme. Quan l'afició al guany aprofita un salt d'aigua, fent malver la sublim bellesa de la terra, hi viuen uns quants infeliços més en forma d'obrers, uns quants estirats més en forma de burgesos, més no augmenta gens el benestar y esplendor de la nostra patria.

No us enfadeu de la llarga digressió. Puch equivocar-me, més pretench treure ensenyances de l'excursionisme; soch catalanista, no per lo que valem, sinó per lo que conech que, ben dirigits, podem arribar a valdre, y pera valer hem de començar per dir-nos les doloroses veritats, no fent, com els de certes terres, condemnats a no aixecar-se, perquè fins en son immens ensorrament s'estan cantant joyosament les propries alabances.

No es Bagà de les que més mereixi'l meu rigorós exordi, y si he posat abans de parlar d'ella un tant dur judici, es perquè, podent en bona lley fer notar que no es an ella a qui s'aplica, cap vila puga dar-se per sentida, tot referint-me un xich més, un xich menys, a quasi totes a la vegada.

Bagà, ab son llarch carrer major, partit en dos per un típich arch, son regueró d'abundosa aigua corrent, sa capelleta romànica a l'entrada, y ses cases d'amples ràfechs y airosos balcons ab barana de fusta tallada ab temptatives d'art, es població no desagradable y que per son aire especial deixa llarga recordança. Dech fer menció de l'iglesia, que té cert bon gust, encara que feta a batzegades, vull dir en distintes èpoques, perquè hi ha troços bisantins, gòtichs y del renaixement, ab el que té'l mèrit de semblar-se a les catedrals de la nostra terra. Per fi, deixeu-me senyalar a la vostra atenció una curiosa plaça porticada, de voltes desiguals y cases escrostonades, entre les quals hi regna un sever palau de majestuosa fesomia.

Sortim pel NO. de la vila, tenint a l'esquerra, a 250 ms. per

sobre, en un herbat planell, l'ermita de Santa Fe; a dreta, l'accidentada silueta del Moixaró, y més avall la serra dels Gats, d'aspecte selvatge y cimerada per ampla roca despullada.

Sentim ja calor. El termòmetre d'en Schierbeck senyala 23°, més de tant en tant una halenada fresqueta'ns puja del Bastareny, que, bellugadiç, canta joyosament a l'esquerra nostra. Més enllà de Santa Fe s'aixeca de sobte la roca de Girabal, començament d'una serra encinglerada de dalt, ab bosch espès al mitj y grans terralleres estèrils abaix; y, per sobre de tot, la lluna mimvant, ab sa claror perduda, a punt de tombar la carena.

Davallem al pont de Greixa, de doble arch, sobre'l riu del mateix nom, que ve del coll de Jou, y s'uneix pocs passos més avall ab el Bastareny. Un xich més avall se veu en aquest últim riu el *salt de la resclosa*, molt alt y pintoresch; y si bé fa mal a sa boniquesa son aire d'artificial, se veu ben clar que no es més que l'aprofitament d'una cascada natural.

Deixem a un costat el petit pont de Sant Joan, vestit d'eures, per on passàrem tres setmanes abans pera anar a Gisclareny, lo mateix que per la notabilíssima baga de la Torra de Santa Magdalena, que aquesta vegada deixem molt per sobre nostre.

Entretant el sol es dur, el cel serè y la calor creix depressa; gastem aires deixats, més en el fons no manquem de fermesa. Al davant tenim el gran casal de Santa Magdalena; a sobre d'aquest, al lluny, el coll de la Bauma, y un xich més a la dreta'l Paradell, agut y pelat del cim y fortament emboscat en tot lo altre. Deixem també a l'esquerra'l camí de Santa Magdalena, que atravessa'l riu pel pont del mateix nom.

A les 9'7 estem sota un puig, en qual cim hi ha'l ja anomenat casal ab sa capella, y sobre'l riu s'hi troba, aixecat de poch, un altre pont pera anar-hi. Al davant mateix, sobre un tossal, s'hi veu l'iglesieta de Sant Martí del Puig, sufragània de Gisclareny, y més ensota'l vehinat del mateix nom. Un poch al davant y a l'esquerra s'admira'l trencat rocallam que domina'l coll de la Vena.

Atravessem el torrent dels Trulls, que baixa de les montanyes axís dites; trobem poch després les runes de La Molina, una palanca sobre'l Bastareny, y un canal en construcció. Per sobre nostre, a l'esquerra, tenim la cinglera, aont acaba'l bosch de la Torra y aon comença'l coll de l'Escriga, punt de pas pera anar a Gisclareny. Mentres tant arribem a l'entreforch del Bastareny ab el riveral de Sardanyola, molt caudalós, que baixa desbocat pel grandiós forat o trencat del Pendís, en mitj de foscos matorrals dominats per les

colossals roques dels Trulls, mentres el despullat Pendís, ab son extrany perfil, governa la seva vall desde l'últim terme.

En l'unió dels dos rius s'hi emmiralla'l joyós molí de Sardanyola, ab ses eures, sos pollancres y la seva rústega palanca; un d'aquells reconets de món alegria dels ulls y repòs de l'ànima, qual record llunyanament se guarda.

Més enllà, el torrent del Puig o dels Abeuradors, que ve de la font d'aquest últim nom, se pert en el Bastareny, y creuem aquest per única vegada per un bonich pont, vestit de vert, al costat del molí del Puig, del vehinat del mateix nom, en una clotada encantadora. Reposem un poch en la font de dit molí, a pochs passos del caminal, tocant al Bastareny, que forma allí uns quants gorchs, fondos, traidors, serens, d'una ideal blavor, igual un d'ells al *Bany de la Dòna d'aigua*, que's troba prop del *Gorch Negre* del Montseny.

A les deu deixem la font y les vores del Bastareny, seguint entre boixos el torrent del Puig, ab una calor de 28° a sobre. No triguem a tornar àl costat del Bastareny, que tenim a sota, a la dreta, seguint un deliciós camí, dit de Montmell, per entre boixos, pins y roures nanos, tots ells, més que arbres, arbrissons. La costa davalla molt dreta al riu, que rondina 100 metres dessota. A l'altra banda d'aquest s'hi desplega una aspra serra de roca cendrosa, ab espès matorral, sense cap arbre. Deixem allavors la comitiva en Schierbeck, en Valeri, l'Atmetller, en Joseph M.ª Torras y jo, pera anar al bullidor de Sant Esteve, y baixem al riu per la costa quasi vertical, sense seguir camí, per no saber-lo, y a l'arribar quasi a baix no podem passar per lo aplomat y nu de la terrallera, sense ni una arrel ont agafar-nos. Tornem a dalt. En Schierbeck y en Valeri s'aburreixen y s'en van, y els altres tres, ab prous treballs, arribem a la vora del riu, que l'Atmetller y en Torras passen en tres salts, mentres jo no sé passar-lo, per l'instintiva desconfiança que tinch an aquests cursos d'aigua de bastant fons y marxa apressarada. Els còdols són rodons y relliscosos, els meus salts insegurs, y l'aigua fa cara de traidora. Els companys se cansen d'animar-me y se'n van. Al tornar, encara'm troben descalç, fent mil provatures pera passar, anant amunt y avall del riu com una ànima que espera la barca d'Aqueront, y excusant la meva covardia ab ma innata neurastenia y ab els vuit fills que tinch a casa y pels quals dech conservar la vida. No enganyen a ningú les meves excuses, y de la meva por (ara fa savi dir-ne *fobia)*, junta ab moltes altres *pors* que en aquelles jornades vaig donar a conèixer, se'n feren enginyoses brometes en tot el viatge.

Axís es que com no m'agrada descriure lo que no he vist, no us parlo del tant conegut *bullidor de Sant Esteve*, del qual, si'n voleu noticies, us en daran en Joseph M.ª Torras y l'Atmetller, que foren els únichs que hi arribaren.

Ens dirigim els tres a les fonts del Bastareny, aon fa tres quarts que'ns esperen els altres, encara que no patien gaire, perquè esmorsaven. Rescabalem a *bella dent* el temps perdut, tot admirant l'encantador lloch en que'ns trobem. En diuen Font de les Adous del Bastareny; més, com ja veureu, aquest ve de més amunt. Allí, no lluny de la seva naixença, en un misteriós recó de l'ombrívola fageda, salta en grandiosa cascata, desfet en quatre feixos, sobre un fons de molça, a claps negre, y a claps d'un verd deliciosíssim, y omple'l seu voltant de fina polsina d'aigua. Pera anar al naixement del riu, 80 metres enrera, pujem per l'esquerra de la *manigua*. Per la dreta s'hi pot anar, més no baixar-hi. Neix el Bastareny en el cor d'una fageda, d'una única dèu, que val per ella sola més que les vintinou del Llobregat; més, al revers d'aquestes, brolla suau, mansoya, sense brugit ni saccejades, y camina calladament avall, fins al salt que ja he descrit, aon deixa son mutisme y brama com un monstre, cobrint aquells sotals ab sa cridoria.

No es tant a ubaga com les del Llobregat, perquè en el moment de visitar-la la llum del sol brodava elegantment en l'aigua y la terra, y per sobre la llarga cabellera de molça que'ls mullats còdols cobria, l'ombra movediça del fullam de la fageda. Aquesta forma un túnel de verdura a l'aigua, que marxa misteriosament avall ab caminar de gata.

El torrent de la font del Bastareny ve de molt més amunt, més no porta pas gens d'aigua. Aquesta, al moment de la sortida, té 9°, com la del Llobregat, però es de qualitat més bona. De la gran quantitat que d'un sol doll ne raja'n podeu formar judici al pensar que 200 metres més avall, sense rebre cap reforç, no va deixar passar-me.

Marxem per la dreta de la seca torrentera, en qual part baixa neix el riu, y als pochs minuts veyem al davant, y un xich a l'esquerra, el saltant del Murcarol, cascata de gran altura, més ara ab tant poca aigua, que aquesta 's pert abans d'arribar al Bastareny. Del salt del Murcarol al mont Paradell hi corre una llisa y esgarrifosa cinglera. Passem per càn Montmell, al peu del Puig del mateix nom. Abaix, la torrentera del Murcarol s'uneix ab la de la Buxassa. Baixem an aquesta y pugem desseguida per una estreta aresta de roca, que separa les dues; atravessem la del Murcarol y ens enfilem

per un ferreny bosch de pins y roures; voregem una alta cinglera, que'ls boixos ens dissimulen, y deixem molt per sota'l salt del Murcarol, que ha tallat estreta y fondament la roca negra y llisa. Atravessem de nou el torrent del Murcarol, y molt amunt de la vall d'aquest nom, que tenim a l'esquerra, se veu el verd glebatge de Prat de Rey.

La flora es rica, més la fauna es pobra. Ni en la fageda del Bastareny ni en la roureda del Murcarol sentireu cantar cap aucell ni veureu córrer cap forma movediça. Acabada, per ara, la pujada, arribem a un camp de patates anomenat *Camp d'en Reguer*. A la dreta, molt amunt, s'hi veu una cinglera triangular, ab una bauma prop del vèrtix, d'un aspecte molt original, que'n diuen *Cova de Montmell*. Més enllà, més per aquí no 's veu, hi ha la cambra de Montmell, aon la roca forma un pont.

Dech fer constar que fa una estona que en Valeri, l'Espelt y en César Torras, fill, ens han deixat pera retornar a Bagà, aon deuen esperar-nos.

Seguim pel camp y la casa del Murcarol, y al passar per aquesta ens veyem davant les serres de Montrera ab son atapahit bosch, continuació del de la baga de la Torra de Santa Magdalena, que més enllà's confon ab la de la Bauma. Tots junts, ja que no hi ha separació entre ells, s'extenen de desde més amunt de Santa Fe sobre Bagà, fins el coll de la Bauma, formant un dels més grans y bells boscos de Catalunya.

Mirant enrera, se veu el desgavellat Moixaró, que treu el cap per sobre dels Trulls, y les serres de Greixa, que semblen llosanes gegantesques. Fent voltes y revoltes, anem pujant per l'esplèndit bosch de pins cònichs, ab son tapiç de gencianes, modestos boixos y matacabres orgulloses, ab sa escayenta espiga de flors morades. Es la baga del Murcarol, que està a l'acabar la serra de Montrera. No fa ni un halè d'aire. Els arbres, petrificats, no mouen ni una branca, y el sol dóna lluentors daurades al verd de la pinassa.

Quan falten uns 25 metres para arribar al coll de la Vena, arribem a la Font Vella, ombrejada de saules y pollancres y voltada de tores metzinoses. En la font hi ha un gros com. Encara que no es una gran aigua, bevem ab molta set. El torrent, que ara tenim abaix, es el del coll de la Bauma.

Deixant la font, després de breu repòs, arribem en quatre gambades al coll de la Vena, a 1,550 metres d'altura. La montanya que's veu a l'altra banda del torrent del coll de la Bauma es el puig de Cap de Sadorn.

Pujo un xich més amunt del coll de la Vena pera donar una ullada al país que s'abandona. Al davant se veu la Bauma de Montmell, y tirant cap a la dreta s'ovira en la carena successivament el forat o coll de Vimboca, el coll y puig del Pendís, el Moixaró, coll de Jou, la montanya d'Alp o Padró dels Quatre Batlles, y, per fi, Puig Llançada, totes serres fronterices de la Cerdanya. Més per abaix, els Trulls y la serra de Greixa.

Atravessem a tres quarts de tres el coll de la Vena, deixant l'aiguavés del Bastareny pel del riu de Saldes. Ens omple tot el davant l'enorme maciu de la serra d'en Cija, de carena quasi horisontal, la qual té grandiosos boscos en sa meitat esquerra, que li donen un color del tot negre, sent molt més clars en sa meitat dreta. Passem pel miserable vehinat del coll de la Vena, depenent de Gisclareny, format de dos grapats de cases, dels quals el més petit queda a la dreta del camí. Allavors treuen el cap al lluny, a l'altra banda del Llobregat, les montanyes de Malanyeu, y més aprop tenim els cingles de Vallcebre.

A l'arribar a coll de Vall Pregona s'ens presenta de sobte'l Pedraforca, ab sa típica silueta, ab sos aires amenaçadors, com el falcó de les montanyes. El saludem com un amich, puix feya pochs dies que varem escalar-lo. Ombrius boscos omplen el seu faldar y dreta roca absolutament nua forma la part alta, que ab els dos fantàstichs cogullons acaba. Desde aquell moment, fins que'l perdem definitivament de vista, patim l'obsessió del Pedraforca, que ab son airós llançament cap al cel, ab sa cruesa de ratlles y valentia de perfils, sembla que'ns hipnotisa y quasi no'ns deixa ulls pera mirar, ni cervell pera pensar en altra cosa. Anem voltant pels dalts de Vall Pregona, com son nom diu, estreta y fonda, de pendent llisa y sobtada, ab roca descarnada en uns punts, en alguns verdisses y en altres bohigues ab conreus llastimosos.

¡Ab quants afanys els pobres pagesos han feixat la terra fins als cims pera treure-n magríssims productes! Abans aquelles vessants estaven emboscades com les de l'altra banda y el país era poblat, y la terra, plena d'*humus*, era quelcom generosa.

Ara, destruits els boscos, Gisclareny se despobla, perquè, malgrat tots els esforços, les terres se despullen, y de la roca rasa y neta no brota sinó miseria. En la mateixa Vall Pregona trepitgem arreu infinitat de petxines fòssils impreses en la cendrosa roca. Entre la serra d'Encija y el riu de Saldes ondula al davant nostre, en descens suau, un ample territori, ab masies escampades, entre les quals hi ressalten el vehinat de Molés y el poblet de Massanés.

A les 3'20 arribem al coll de Lluria. Ompla tota la vista el macís del Pedraforca, que's veu de desde'l Collell fins prop del coll de la

Clixé de C. A. Torras

ESTRET DE LLURIA

Trapa, ple de conreus abaix, boscos al mitj y despullada quera, sense un bri d'herba al cim. Un corriolet en la banda esquerra de la vall de Lluria'ns porta depressa avall pel mitj d'un bosch de pins, y no tardem a arribar a la collada de l'Arola, veyent prop

de la carena, sota'l coll de la Garganta, a l'altra vessant de la sotalada, a càl Moço, voltada d'escarransits conreus, que alegren la vista y fan llàstima a la vegada.

Desde ara la baixada's fa en zig-zag, per camí de brusca pendent, en la vora d'una pregona canal o timba, a qual fons se veu el mas Cucut, en l'unió de dos petites valls. Es una sorpresa encantadora veure abaix d'aquelles desertes baus, lluny de tot poblet, l'oasis del Cucut, ab l'endreçada casa, neta y graciosa, ab sa ampla era, voltada d'arbres molçuts, de grassa sava y d'un verd llampant y moll, que contrasten ab la sequedat y negror de la vegetació de la comarca. Al voltant de la casa y sos conreus no hi ha bosch, sinó matolls o roques negres y cendroses.

Anem avant, a pas seguit, perquè's va fent tard y fins els novells olorem una llarga jornada. La vall s'extreny y el captivador Pedraforca treu el cap per sobre les roques de l'altra banda, semblant, per lo poch llunyà, d'una immensa alçaria. Ja enlloch veyem conreus, y debades se buscaria fòra del malcarat camí la grapa de l'home. Les pedres, cantelludes totes, me fan malver els peus, que'm queden fets una llàstima. Duch espardenyes, calçat poch recomanable pera anar per aquelles afraus desapiadades.

Clixé de C. A. Torras

Estret de Lluria

La soletat, la quietut, l'aspresa de l'escenari corprenen, y en aquesta disposició de l'ànima, al tombar un collet, apareix l'estret de Lluria ab sa tètrica grandesa. Es una immensa gorja, ab dues grans baumes, dominada a la dreta per una gran quera inclinada sobre l'abim. Enllà de l'escanyat pas trobem de nou conreus, y el

país pren aires més festosos y suaus, que desentonen ab lo imponent de l'entrada de l'estret de Lluria, que encara veyem al girar la vista enrera. A l'arribar al molí d'en Ferrer estem ja en ple idili.

El Pedraforca's presenta ab tota sa grandesa, com sempre ab un nou aspecte, mentres el sol, acostant-se a son pal gros, desfà entre les roques sos raigs, com raigs de gloria. Vist contra la claror apareix negre'l gegantesch rocam, més sa silueta, sense cap boira, se retalla ab netedat perfecta, voltada d'un nimbe d'ardenta llum, sobre'l blau blanquisench del firmament. Venteja ara molt fort, més ab el nostre cansament y la feixuga calor de tota la jornada rebem el vent ab ver agrado. En aqueix moment el cel es net: tant sols per sobre'l Gresolet uns petits cúmulus s'empaiten desesperadament els uns als altres.

A les 5'5 marxem del molí, en qual font hem berenat. Seguim la vall de Saldes, anant per la dreta, tenint a sota l'enforcament del riu de Saldes ab el del Gresolet, y creuem aquell pera enfilarnos per una carena que hi ha entre ella y la vall de Molés, caminant per un bosch de pins liliputienses. Al passar el riu de Saldes tasto l'aigua, y en veritat la trobo un xich salada, com ja es fama en tota la comarca. Altra volta tenim davant dels ulls una visió encantadora: les serres d'en Cija, el coll de la Trapa, que permet el pas de Gòsol a Saldes, aquest darrer poble arrupit en la falda del Pedraforca com un pollet sota la lloca, y el seu grandiós castell més amunt a la dreta. Els dos pals de la tantes vegades anomenada montanya (ja us he dit que en tot el camí patiem de l'obsessió de la mateixa, y igual us passaria a vosaltres si per aquells varals rodessiu) semblaven ara d'igual grandaria, y tenint el sol darrera imprimien fortament sa negrura en el devassall de llum de la cayenta tarda.

Girant-nos enrera, veyem la graciosa vall del Gresolet.

Més, de sobte, un petit núvol neix y creix depressa, y s'entreté jugant ab els cogullons del Pedraforca mentres la llum de l'amagat sol juga ab ell, pintant-lo ab movediços colors de blau, de rosa y de violeta, que per contrast fan semblar molt negra la part no illuminada, rodejant-ho tot ab una corona de gabelles de raigs que solquen llunyanament el cel y es perden, esblaimant-se, a gran distancia. Oh tarda esplendent, com no'n recordi cap en ma vida! Com omple encara'l meu esperit el record de la teva tendra poesia! Oh quant m'avergonyeixo a l'esparracar ab mes grolleres paraules el teu suau encís, que no cab en l'expressió de l'home! El nuvolet, allargant-se com un iman, primer enronda un pal, després mitj

tapa l'altre, y el sol, boy amagat, forma ab tots ells, núvols y pals, mil combinacions d'ombra y de llum, ab colors de suaus matisos, deixant en la negror les terres ensotades y escampant per les altes una vaga polsina lluminosa, una calitja de claror.

Ara ja un negre nuvolam cobreix la serra d'en Cija y uns quants cúmulus blanchs, per sobre nostre, lluhint fortament al sol ponent, fan ressaltar el blau puríssim que'ls enrotlla.

Passem per dins Molés, per sota una volta. La casa, feta de negre pedruscam, té posats de fortalesa.

Caminem llargament per l'ampla terra ondulada, que poques hores abans, desde Vall Pregona, contemplavem, y deixant Pedraforca endarrera, tenint Vallcebre al davant, la serra de Gisclareny a l'esquerra y la d'en Cija a la dreta, baixa mandrosament d'aquesta fins al riu de Saldes, ab gracioses incorbacions, com onades de glebers, ab grassa capa d'*humus*, profitosos conreus, blanques y netes masies y llunyans horisonts. Quina fonda sensació d'extrany benestar y de suprem goig dóna el caminar com bohemis, despreciant l'ajuda dels matxos, ab els peus nafrats, may prou sadollats de naturalesa, en l'immens terrer onejant, illuminat vagament per l'esllanguida llum de la tarda moridora! Per què no poder viure sempre així, corrent com vagabons per l'encisadora terra, ab el cos reventat, més saturada l'ànima d'inexpressable poesia?

En els vols y revols del camí tant aviat tenim davant com darrera, a l'altra part del riu de Saldes, la fosca Vall Pregona, mentres el Pedraforca amaga tot el cim en el núvol aquell, ara del tot negre. Passem després pel coll de Sant Gregori, a 300 metres per sobre del riveral de Saldes, veyent desseguida a l'altra banda d'aquest el vehinat de Vilella; més amunt, l'iglesia vella de Gisclareny, y darrera nostre la bruna serra de Cadí, mitj tapada per la fosca nuvolada. Passem per cân Coll y per una font, aon bevem sense aturarnos; pel poble de Massanès y per cân Tussent, casal de varis cossos, de simpàtich aspecte. Veyem al lluny, a l'esquerra, la cinglera de sobre Gisclareny, ab la cova del Bisbe, abans habitada, y el coll de l'Escriga. Gisclareny queda amagat en un recó de la montanya. Comencem a davallar y creuem el torrent de Tussent, abundant d'aigua, y en el seu llit immenses pedres cúbiques, que no sé endevinar d'aon procedeixen, ja que aprop d'aquell lloch no hi ha puigs ni cingleres.

Crescuts els núvols, conquisten els cimals de les altes serralades y les boires cendroses s'estilagarcen pels erms davallants de les Costes Pedregoses, en la feixuga serra de Cadí. Ara veyem l'iglesia

nova de Gisclareny, protegint les pobres casetes que l'enronden, y, mentres van quedant endarrera, tenim més aprop nostre l'iglesia vella de Gisclareny y el vehinat de Vilella, que's presentaren a nostres ulls, tot sent més lluny, abans que aquelles. Anem trobant successivament el Mariner, càn Soler, ab aires de benestar y arreglo, una casa abandonada y la formidable cinglera de la Roca Castellana, en el camí de Vallcebre. Després d'atravessar un torrent ab còdols d'una gran blancor, està ja quasi negra la serra de Gisclareny. No res se veu en el riveral de Saldes, que corre per l'enclotada vall que està a l'esquerra. Les serres d'Orient blavegen foscament, y sobre la blancor de ponent se destaquen nets els dos pals de Pedraforca, agafat en el gran, com negra banderola, l'últim retall del núvol que fa poch ens el tapava. La nit s'atança y tot se fa indecís, tot s'esborra en la claror esmortuida, y l'esperit se recull condormit en la vellutada tebior de l'esplendent tarda d'istiu que està acabant-se. Tot convida a ensonyar-se dolçament en la suau caricia de l'airet que'ns ve de les terres fins fa poch llargament assoleyades.

En la nit entrant, apenes ovirem l'iglesia de Sant Julià de Sardanyola, qual rector amablement surt a saludar-nos, y una casa a la dreta, aon treballa ab rítmich brugit una màquina rentadora. Aviat deixem enrera a càn Grallera. Tenim a la dreta la vall y serra de Vallcebre, y atravessem ab poca llum y un xich d'engunia'l torrent d'aquest nom, ample, ab molta aigua, y ab còdols blanchs, que es lo únich que ressalta en la forta foscor que ara'ns rodeja. La sossegada nit ens volta ab son quietisme, y el més petit remor que puja de la vall sona com una dolça armonia. El llunyà colpejar de la màquina rentadora, el lladruch d'un ca, l'esquellerinch d'un bou y un argentí crit d'una noya aixecant-se enllà en el misteri, deixen en l'esperit, malgrat sa insignificancia, una impressió inesborrable.

El guia, un guarda-bosch, que ara'ns resulta poch fressat per aquelles terres, comença a vacilar y, per fi, se declara vençut y incapaç de treure-ns d'aquells perduts viaranys, molt lluny encara de la carretera que cercavem. L'enviem a buscar auxili, y mentres ell marxa a les palpentes, quedem nosaltres en plena negror, escampats per la desconeguda prada. No'ns veyem els uns als altres. Cada fiblada a un cigarro pinta rojament a un troç de cara enquadrat en les tenebres, y després s'esborra tot en la foscor igualadora.

El cel està bon xich cobert; la lluna no ha sortit encara; tant sols alguns estels lluen mitj esborrats, y dos llums esblaimats s'oviren cap a Sant Julià de Sardanyola. De tant en tant algun llam-

pech de calor pinta fantàsticament la nostra colla y ens mostra als matxos resignats, quiets, descobrint tant sols el seu recel ab extremituts d'orelles; els traginers, drets, sornuts, repenjats en les vares, y els expedicionaris asseguts o estirats, contents uns de l'aventura y els altres rondinant asprament de la mateixa.

Mitja hora ja ha passat quan se senten veus llunyanes com de dos que conversessin, y allavors cridem nosaltres, suposant que serien els que esperavem. Així era, y, conduits per nostres crits, van conseguir trobar-nos el pseudo-guia y un pagès, que pren la direcció de la caravana, y allavors comença una odissea, que may s'acaba, per desconegudes terres. En quant a mi, sembla que'ls tolls m'atrauen, y fico sempre'ls peus en les mullenes, de manera que aviat estich enfangat fins a cintura.

Passem extensos prats, atravessem espessos boscos, davallem per sobtades pendents, y vorejem altes cingleres, que endevinem per les llums que tenim verticalment a baix y pel soroll d'un riu que sentim a sota nostres peus mateixos, y ho fem tot a peu y a les palpentes, menos el senyor Coll, que ab gran valor no deixa may sa cavalcadura y porta en les mans encesa una espelma empaperinada. Fa bon xich que'l nou guia ens ha deixat, quan arribem al coll d'Eina, prop del qual hi ha un gran casal, aont ens atansem pera que'ns calmin l'abrusadora set que per molt temps ens corsecava. Això ho trobavem nosaltres naturalíssim; no així els de la casa, que, esverats d'aquell sorollós eixam que de la negra baga's despenjava a tant tardanes hores, se varen negar a auxiliar-nos. Sembla que tot eren dònes y criatures y que un bon sust varen emportar-se. Es tant sol allò y tant lluny de tota ajuda! Y com de negra nit no's veu aquella nostra fatxa de *bons xicots*, que a tot-hom tranquilisa! Al fi, desprès d'amoixar-los ab bones paraules, van amansir-se, y unes senyores, sens dubte, les mestresses, varen transigir en baixar-nos pel balcó un canti lligat ab una corda. Dono en nom de tots, a les assustades y bondadoses fades, mil gracies, per la set vençuda, ensems que'ls demano mil perdons per la por passada.

En Mitjans, en Joseph M.ª Torras, en Tarragó y jo deixem als altres que beguin en santa calma, y emprenem a peu, en el cor de la nit bruna, una fantàstica marxa apressarada en direcció a Bagà, que tenim al cap-d'avall de 5,000 metres de polsosa carretera.

Porto els peus inflats, els muscles adormits y l'ossamenta mitj desmontada, més segueixo sense protesta'l viu pas d'en Mitjans y d'en Joseph M.ª Torras, que sens esforç ens porten la davantera. Passem primer per un pont, prop del mateix coll d'Eina, antich,

més molt bonich, y pel peu d'unes montanyes fortament agudes que dit coll dominen. Vorejem negres claps de bosch, que fan basarda, mentres pels serrats d'orient apunta la tenue claror de la lluna, que encara està amagada.

Arribem a Bagà a tres quarts d'onze, trobant ansiosos als companys que allí'ns esperaven y molt enfadada a la abans campetxana hostalera. No n'hi havia per menos. Rompiem les patriarcals costums de la casa, y lo pitjor es que'ls gats s'havien menjat el sopar que'n la llar se rescalfava.

Un quart després arribaven els de reraçaga, y ab gran filosofia ens menjàrem lo que'ls gats tingueren a bé deixar-nos, y, entre el rondinar dels de la casa y butzinar dels arriers, anàrem ben masegats a cercar el breu repòs que'ns mereixiem.

JOSEPH ARMANGUÉ

(Acabarà)

LA PLANTA DE BURRIACH

(AMPLIACIÓ)

Al breu compte donat darrerament sobre les traces o mapes del castell de Burriach, creem dever afegir-hi algunes majors explicacions, pera major profit del gravat de la sua planta, servint-nos de les xifres indicatives que en ella a prevenció hi posàrem.

L'ingrés al cim de Burriach, se sol fer avuy per lo lloch que en la Edat Mitjana resultava més dificultós. Prescindim d'aytal via y transportem-nos ab la imaginació a sigles enrera. Pensem que sotsmesos per un moment a la demoníaca influencia de Mefistòfeles, aquest nos fa retrocedir lo temps y les generacions, en la forma que tant encantà al Faust.

Som arribats, donchs, al últim terç del segle XV, al temps que Mossèn Pere Joan Ferrer, lo gran enamorat de Burriach, tenia allí sa estada senyorial y la cort de sa baronia de Maresma (1472 a 1482). Corre l'any 1480; lo castell, novament construyt y extraordinariament axamplat, es obgecte de curiositat pera'l foraster, d'estudi pera la gent militar y del odi dels novells vassalls de son senyor, que pugnen ardorosament pera rompre'ls lligaments jurisdiccionals y d'administració de justicia que'ls tenia subgectes a Ferrer.

Precisament en l'any 1480, anaven despenent d'aquí y d'allà'ls homes del Maresma, seguint al rey Ferran en llunyanes terres, trametent-li comissionats sens mirar despeses de fondes y viatges, pera obtenir la desitjada reintegració a la reyal corona. En tot Catalunya era'l més popular dels vulgars aquell que deya:

en terra de baró
no hi facis ta maysó.

Ell esdevingué axiomàtich y les jurisdiccions particulars, agonitsants, en lo següent segle XVI, havien trontollat massa pera poder sofrir ab fermesa continuats atachs de les generacions de la Edat Moderna, cada jorn més entusiastes dels privilegis municipals. D'aquí que, trobant encara poch expressiu lo famós vulgar, tractassen d'arrodonir-lo afegint-hi la redundancia:

mira que si la hi fas
tu t'en penediras.

* * *

Venim de nostra illa de Cerdenya en un leny mallorquí que'ns porta a desembarcar enfront l'antich *areny de Valldeix* (riera de Sant Simon). A la dreta, dalt d'un turonet no lluny del mar, la vista's distreu contemplant certa fexuga construcció sobremuntada d'una torra; a la esquerra una vila murada en altre turó; allà lluny, a la serra occidental, certa silueta, que la distancia no permet bé distingir lo que siga: es Burriach, l'obgecte de nostre camí.

Tirem vers la vila, per un fressat viarany que segueix la costa y té amplitut bastant per les carretes de bous. La civilisació, de temps molt antich, hi havia sentat allà sa planta. Un segle abans de Jesucrist, *Iluro* o *Ildure* batia belles monedes, presentant al emblemàtich guerrer ab llança, suposat celta. Passà'l domini de Roma, y lo poblat no's desfé en lo segle VIII, quan la influencia germànica modifica son nom primitiu d'*Iluro* en *Ilurona*, inseguint les matexes lleys generals fonètiques, per les que *Barcino*, *Gerunda*, *Tarraco*, *Kissa*, *Celsa*, *Ieso*, *Ausa*, etc., se transmudaren en *Barcinona*, *Gerona*, *Tarracona*, *Kissona* o *Guisona*, *Celsona*, *Iesona* o *Isona*, *Ausona*, etc.

La perturbació social subsegüent al regnat del darrer rey visi-

goth Achila, no feu perdre del tot lo poblat. Son nom, en cambi, destinat sempre a sofrir totes les bategades de la política, es qui dexa la vella y tradicional estructura. Al introduirse, en lo segle IX, la institució parroquial en lo Maresma, permeté que los segles X y XI mostrin alguna vegada *Santa Maria d'Alarona*. Emperò, simultajenant en lo XI, l'apelatiu de la institució eclesiàstica ab lo de *Santa Maria de Civitas Fracta*. Lo segle XII, borra del tot lo nom d'*Alarona*, y vulgarisa lo novell, en tant, que'l XIII anomena ja *Ciutat Tracta*, *Ciutat Treta* o *Ciutat Freta*. Més com la població era regida y dominada per lo vehí castell de Mataró, aquest feu sentir lo pes de sa autoritat també en son nom. Axís la documentació dels segles XIII y XIV, designen ja lo senyoriu del castell, denominant a dita localitat *vila del castell de Mataró*.

Més a les darreries del segle XV, la vila, acostumada a enfranquir-se del domini dels senyors del Castell, havent-se convertit en *carrer de Barcelona*, se designa ja lo nom de *Mataró* a seques, com avuy dia.

A Mataró'ns indicaren com a ruta millor per anar a Burriach, la que's dirigeix al peu de la *torra de Cogoll*. Era esta torra, dels Senyors de Burriach, trobant-se fòra terme de la vila, per quan Mataró no passava de la sua riera de Santa Maria (avuy riera de Cirera). Prenem un rocí y, vorejant la torra de Cogoll, petita atalaya o *guardiola* alçada en una eminencia del *pendís* devallant del turó de Cerdanyola, anem paralelament a la riera d'Argentona, y buscant lo lloch hont lo camí atravessa son frescal areny, portantnos vers la capelleta de Santa Maria, junt a un abundós *viver* d'aygua. Allí, al encreuament del torrent que ve de les vessants de Burriach y Gironella, cal dexar lo camí que de dret nos portaria a la vella iglesia de Sant Julià d'Argentona. Emprenem un viarany que per terres altes d'en Cirés y d'en Roqueta, nos condueix gradualment dalt de la serralada, en linia dreta, sense quasi may giravoltar. Lo camí passa per la carena y no atravessa cap torrent.

Al arribar a un petit munt que hi ha dessobre'l coll de Burriach, voltem la montanya, dirigint-nos a llevant per lo peu de les forques jurisdiccionals. Les ha fetes alçar, ab gran magnificencia, Mossèn Pere Joan Ferrer, joyós de la jurisdicció alta y baxa, civil y criminal, que li otorgà Joan II, quan dit militar traycionà la causa de la terra, en Agost de 1471.

Revolta lo viarany y s'enfila al ovirar dessota a Sant Feliu de Cabrera, y la vehina torra del Colomer, pera portar-nos als grans

cuberts o dependencies jussanes del castell (nom. 15), en les que s'hi obra una porta junt al camí (1). Lo corn sona al damunt nostre dalt en la torra del homenatge, donant-nos, ab sos reiterats tochs, la més coral benvinguda.

La comunicació d'aquestes dependencies ab lo recinte del damunt, se faria per la porta del nombre 14, tal vegada ab escala de mà en lo tragecte més alt.

Lo camí nos porta a la entrada del recinte jussà, molt ben defensada per les espitlleres laterals.

Quin hermós conjunt de construccions descobriem a nostre entorn! Mossèn Pere Joan nos ve al encontre, rialler y joyós de la obra que ha ultimat ab prous qüestions y renyines ab sos vassalls, puix se li resistien a contribuir-hi personalment, com ell los hi exigia.

Felicitem-lo de totes veres per lo que ha fet, havent convertit un petit castell roquer, en flamant fortificació, aplicant-hi los adelantaments militars per ell experimentats en ses campanyes.

Filosof y escriptor, al ensemps que militar, en Ferrer acull nostres norabones ab somrís de pena y fredor, com si una idea trista lo dominés. Després d'una pausa, nos diu ab tota calma:

—Al cap de vall, pols y fum.

*
* *

Obrim novament los ulls en lo sigle XX: los òssos del valerós Ferrer ningú sab ja hont jauen y sa memoria no fa pas gayre temps que ha estat desenterrada del complet oblit, mercès al interès que han despertat les darreres despulles de la que fou famosa construcció. Seguir-la causa d'any en any més pena, per lo que hom la veu desaparèxer.

A la esquerra de la entrada, hont erem, existia un terrat emmarletat (nom. 1), que's conserva en sa altura primitiva.

Unes cambres fondes (noms. 2 y 3), recloses de mur y ab senyals d'haver-hi hagut sostres, seguexen les angulositats del cim presentant una àrea irregular.

Lo gran pati del enfront es lo major esbarjo del castell, limitant-lo, al damunt del precipici, la cisterna (nom. 5), ab son brocal.

De les altres cambres jussanes (nom. 7) ne sobresurten unes

(1) Aquesta porta no ve indicada en la planta de Burriach. Havem cregut veure-n rastres en certes pedres allisades y picades, en los fragments de parets que encara existeixen.

poques senyals de parets y forats hon hi descansaren les bigues anys ha desaparegudes.

Per la rampa se dexava lo recinte jussà pujant al petit pati (nom. 6) del sobirà, en camí descobert y exposat a la acció dels terrats del castell. D'aytal camí avuy ben poch rastre n'hi ha restat, costant-nos de poder-lo testimoniejar.

La hermosa terrassa (nom. 14) comunicaria ab lo recinte de baix de tot (nom. 15), com ja deyem abans. Les poques parets que hi subsistexen, no'ns permeten continuar congectures sobre la disposició d'aquell lloch.

Entrem per la porta principal a les que foren habitacions del Baró de Maresma, de les que n'ha pervingut lo march llis d'un finestral de pedra, ab vistes a mar (nom. 8).

La capelleta de Sant Vicents (nom. 9), ab volta de canó, en tantes èpoques refeta, fou lo únich que Mossèn Pere Joan Ferrer respectava del vell castell de Burriach que ell arrasà del tot per alçar-lo de nou y ampliar-lo ab lo recinte baix, de que abans havem parlat.

Poques parets marquen la àrea del extrem nort, hont també's conserva una finestra, ara de poch temps desapareguda (nom. 10).

De les altres parets de la part occidental (nom. 11), sols les properes a la cisterna sobirana (nom. 12) mostren quelcom del que foren, apreciant-se que hi havien habitacions fondes y aquelles sitges de que'ns parla lo propi Pere Joan Ferrer en una de ses lletres, ab motiu d'excusar-se per haver-hi reclòs a un vehí de Mataró (1).

La torra (nom. 13) està ben aspitllerada y ab habilitat pera defensar petit pati sobirà, ab preferencia (nom. 6) a tots indrets del vol. Les aspitlleres de la torra, diferexen de les sageteres empleades en los segles precedents, per no esser rectes, sinó que presenten lo forat rodó inferior per sosteniment dels canons de les armes de foch.

En los fonaments apareixen parets, evidentment procehidores de construccions obrades en segles molt anteriors al en que visqué Mossèn Ferrer.

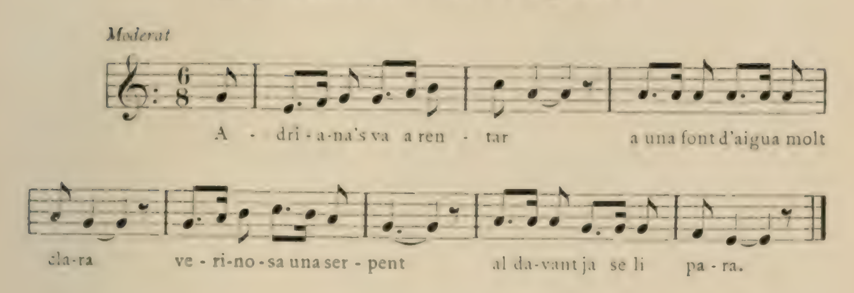
La torra se conserva en tota sa altura y presenta un sostre fet de volta, ab mahó de cantell d'algun interès.

francesch CARRERAS y CANDI

(1) Vegis lo treball del autor *Pere Joan Ferrer, militar y senyor del Maresma.*

FOLK-LORE

LA REINA ENVEJOSA

Adriana 's va a rentar
a una font d'aigua molt clara.
Verinosa una serpent
al davant ja se li para:
— Això són els pecats meus,
o ma vida s'ha acabada.
— Jo só lo rey encantat.
No t'espantis, Adriana. —
La reina desde 'l balcó
la traidora ho escoltava,
y un dia que es fòra 'l rey
gran convit ella n'armava
dels comtes y cavallers
y de tots els Grans d'Espanya.
Quan eren a mitj dinar
diu la reina eixes paraules:
— Les dònes d'eixos senyors
totes són riques y honrades,
menos la del comte Flors,
que es molt rica y deshonrada. —
Quan el comte 'n sent això
ja se n'aixeca de taula,
promptament mana als criats
que pel camí l'acompanyin.
Quan era a mitjan camí
veu l'esposa que esperava,
y per ser-li més plasent
son fillet al braç portava.
— Gran traidora, fuig d'aquí;
fuig-me d'aquí, gran malvada,
que allà a la taula del rey
gran vergonya m'has causada.
— Ai, comte, si 'm vols matar
puja-men dalt de la sala,
que m'agenollaré als peus
de la Verge immaculada.
— Pera tu no hi ha remey:
ton cap la terra demana,
pera fê un present al rey
y ser la reina venjada. —
Prompte crida son fill gran
perquè'n fes la presentalla.
— Deu lo guard, lo senyor rei
y sa corona reala:
aquí li porto un bell plat
d'unes molt riques *mansanes*
que són dolces per vostè
y per mi són molt amargues.
— Qui n'ha fet aquesta mort?
Qui l'ha fet y l'ha causada?

— Mon pare 'l comte l'ha fet
y la reyna l'ha causada.
— Al teu pare 'l matarem,
y la reina paredada
de l'escala al cap-d'avall
pera ser més despreciada,
y tots quants hi passaran
li escupiran a la cara.
— Ay, no ho faci lo rey, no,
que quedarem desgraciades.
— No sereu desgraciats, no:
sereu hereus de ma casa.

Recullida per
VICENS BOSCH, PBRE.

CRONICA DEL CENTRE

Janer de 1905

EXCURSIONS

De Bagá a Puigcerdá per Coll de Pal. — Durant els dies 6, 7 y 8 s'efectuà aquesta excursió hivernenca, passant la carena del nostre Pireneu desde l'Alt Bergadà fins a la Cerdanya.

A n'aquest fi sortiren de nostra ciutat els companys Lluís Coll, Manel Miret, A. Santamaria y Eduard Vidal, dirigint-se cap a Bagà per la nova via d'Olvan a Guardiola, visitant durant la tarda del dia 6 tot lo que de notable guarda aquella vila.

Al matí del dia 7 sortiren, acompanyats dels corresponents guies, cap a la ermita de Paller y collada del mateix nom, disfrutant de bells cops de vista sobre les serres del Moixaró, d'en Cija, de Pedraforca y del Cadí, que limiten l'espay per aquells indrets. Desde l'esmentada collada pujaren cap a la pleta de Canal Mala, davallant després cap a la font del Clot del Forn. En mitj d'una temperatura molt baixa y vorejant grosses congestes per sota'ls Rasos d'Alp, arribaren a la carena, que atravessaren pel Coll de Pal (2,170 m.), entre'l Puig Llançada y el Pich d'Alp, que apareixien completament envolquellats per llis mantell de blanca neu. Així com a la pujada'n trobaren poca, en cambi pel cantó de Cerdanya aquesta s'extenia tapant tot el terrer y formant colossals congestes que desde'ls cims baixaven a les fondalades, cobrint aquelles hermoses torrenteres. El panorama ovirador desde'l Coll de Pal es esplèndit a tot ser-ho, principalment per les vessants del Segre, pel qual limiten l'horitzó les nevades montanyes coronades pel Puig Carlit y altres enasprats cimals.

A les quatre tocades sortien nostres companys de Coll de Pal, començant la davallada, que fou bon troç més penosa a causa de l'estat de la neu y del gel, que tot sovint los hi barrava'l pas, no havent-hi més remey que atravessar-lo, encara que ab tota precaució. Lloch hi hagué en que'l pas fou ben

difícil y un bon xich exposat. A l'arribar a la boscuria era ja ben fosch y encara la neu no havia desaparegut, per lo que la davallada no pogueren fer-la ab grans presses, com l'hora requeria. Era un quart de set quan arribaren al poble d'Alp, y, passant pel vehinat d'Escadars, al començ de la plana, se dirigiren cap al pont d'en Soler, sobre'l Segre, y Puigcerdà, ont arribaren a les vuit del vespre.

Al sentdemà, després de visitar la xamosa vila de Puigcerdà, qual estany estava completament gelat, se dirigiren en un carruatge cap a la Molina, desde aon, per hermosa fondalada en que hi abundaven grosses geleres, guanyaren la carena en el collet de Tosses, prop del cim del Ginebrar, al començ del gran planell de Pla d'Anyella, que estreba a l'altre costat, en el mateix Puig Llançada. Seguint bonica torrentera, baixaren al poble de Tosses, d'aon sortiren a quarts de cinch de la tarda pera seguir vorejant el Rigart cap a Fornells de la Montanya, desde aon, remontant el riu que baixa de Dorria y serra de Gorrablanch, pujaren cap a la casa dita El Porxo, saltant a la carretera, que seguiren fins a Ribes, ont arribaren a quarts de dèu de la nit, y aon donaren per acabada aquella excursió, retornant a l'endemà cap a Barcelona, excepte'l senyor Santamaria, que's dirigí cap a Queralps y Nuria, tornant a baixar després a la mateixa vila de Ribes.

Excursió geològica a les dunes de Castelldefels y riu subterrani de Garraf. — Aquesta excursió, organisada pels senyors mossèn Font y Sagué y Novellas com a extensió y lliçó pràctica de les ensenyances de Geologia y Geografia física que venen donant en el nostre Centre, se celebrà'l diumenge dia 22, ab assistencia de més d'una setantena de nostres benvolguts consocis.

Sortiren de nostra capital en un dels trens del matí cap a Castelldefels, visitant les dunes marítimes que's troben en aquella platja, dirigint-se després cap a Garraf, visitant l'original casa del senyor Güell y Bacigalupi y estudiant la composició geològica y especial estructura d'aquell terrer. Per últim, se dirigiren cap al riu subterrani de Garraf, retornant a Barcelona desde l'estació de Vallcaica, en la petita y joliua platja de dit nom.

A Tagamanent, Pla de la Calma, Roques Roges y Cardedeu. — El dia 29 realisaren una excursió per aquestes encontrades els socis senyors Bombach, Espelt, Larcegui, Miret, Pont y Santamaria En el primer tren del matí sortiren cap a l'estació d'Aiguafreda, d'aon, passant per l'Abella y la Bancó, remontaren aquesta riera, pujant fins al cim de Tagamanent, coronat per la seva romànica iglesia y son característich hostal.

A la tarda sortiren cap al serrat de Roques Roges, seguint un troç del Pla de la Calma, desde aont admiraren una volta més l'hermós paisatge que desde allí s'ovira, principalment cap al vehí Montseny, que apareixia completament nevat desde sos cims fins a ses regalades valls. La davallada la feren passant per sota'l Pla de la Llacuna y turó de Palestrins, cap a Cànoves y Cardedeu, ont arribaren a l'hora justa pera agafar el tren y retornar a nostra ciutat.

CONFERENCIES

L'eclipse solar de 1905. — El doctor D. Joseph Comas y Solà, tant conegut per la seva competencia en l'estudi y manera de tractar les qüestions astronòmiques, va donar una conferencia en el nostre Centre sobre'l ja indicat tema, en la nit del divendres dia 13. El senyor Comas y Solà començà per fer un acabat estudi de la constitució y estructura del Sol y atmòsferes que'l rodegen, exposant després la senzilla teoria dels eclipses, posant de relleu la seva trascendencia dins de la ciencia astronòmica per les facilitats que donen pera completar els estudis abans esmentats.

Després d'atinades consideracions sobre'l darrer eclipse de sol observat a Elche, acabà exposant les especials condicions en que ha de desenrotllar-se l'anunciat per darrers d'Agost, que tant crida l'atenció de tot el món científich.

L'erudit conferenciant acompanyà son treball ab diverses projeccions fotogràfiques de clixés solars obtinguts per ell y per renomenades eminencies científiques, projectant-se també a l'acabar la conferencia del senyor Comas y Solà una colecció de fotografies tretes pel senyor Font y Torné durant l'excursió que realisà a Elche ab motiu del passat eclipse de sol.

Excursió a Burgos y visita a la Catedral y Cartoixa de Miraflores. — El dia 20, el senyor D. Joaquim Morelló va llegir una ressenya de l'excursió que havia portat a cap a la ciutat de Burgos pera visitar principalment la seva renomenada catedral y la ben conservada cartoixa de Miraflores. De la primera va fer-ne un acabat estudi històrich y descriptiu, donant-la a conèixer en son conjunt, ab ses enlairades torres, sos esculpits portals, son atrevit cimbori y son interior esplèndit y majestuós, constituint una valiosa obra y un notable monument de l'art gòtich. De la Cartoixa va parlar-ne també extensament, descrivint les seves nombroses meravelles arquitectòniques y arqueològiques, que tanta fama li han donada. Mentres el senyor Morelló anava llegint son ben escrit treball, se projectaren artístiques vistes fotogràfiques del conjunt y detalls d'aquells notables monuments.

Del Segre a l'Ariege. La Vall d'Andorra. — Ressenya d'una excursió efectuada per aquelles hermoses encontrades pirenenques, que'l senyor don Salvador Armet y Ricart, comte de Castellar, va donar a conèixer en la sessió celebrada'l dia 27. En la part de son treball que'l distingit conferenciant va llegir en aqueixa sessió, va descriure en forma agradable y pintoresca tot el trajecte desde'l Segre fins a Les Escaldes, remontant el Balira y passant per Anserall, Sant Cerní de Tabèrnoles, Sant Julià y Andorra la Vella, pera continuar aqueixa notable ressenya en la sessió del següent divendres. El senyor Armet y Ricart va presentar, acompanyant el seu treball, un pla indicador de les altituts de les montanyes que volten a Andorra y una preciosa colecció de vistes fotogràfiques, que anaren projectant-se durant la lectura del mateix.

SECCIÓ FOLK-LÒRICA. — Aquesta Secció, a més de seguir la seva tasca d'organisació d'un bon aplech folk-lòrich, organisà pera aquesta mesada les següents conferencies:

Dia 4. LES SUPERSTICIONS POPULARS. *El Follet.*—Donada pel seu president D. Rossendo Serra y Pagès, que féu un estudi complet d'aquest ser imaginari, exposant el seu procés històrich de desde'ls antiquíssims esperits familiars fins a caracterisar-se ab algun dels esperits elementals de la magia moderna. Exposà la seva propagació per Europa ab les doctrines pitagòriques, y, després de descriure la seva característica pels diferents països d'Europa, y en especial dins de la nostra Catalunya, acabà son interessant treball fent remarcar l'importancia d'aquests estudis de les supersticions populars dins la mitologia y el folk-lore català.

Dia 11. NOTES FOLK-LÒRIQUES DE LLOFRIU. — En la sessió d'aquest dia la senyoreta Maria Baldó va llegir un notabilíssim treball de na Maria G. Bassa y Roca donant a conèixer unes quantes mostres de l'important aplech de folk-lore empordanès aplegat y classificat ab gran carinyo per l'esmentada senyoreta, que en aqueixa sessió va exposar un recull complet de rondalles, cançons, jochs, dites y altres notes folk-lòriques aplegades a Llofriu y que tenen veritable color comarcal.

En la mateixa sessió Mossèn Anton Vila, delegat del CENTRE a Sant Pere de Torelló, llegí un estudi biogràfich, crítich y folk-lòrich sobre *Mossèn Peyra, rector de la Vola*, personatge que ab son veritable nom de Mossèn Lafont existí en les darreries del sigle XVI y començ del XVII, regint per espay de trenta-tres anys la parroquia de la Vola, y qual figura històrica ha fet ressaltar el poble per la comarca vigatana, compartint la seva popularitat ab el tant renomenat Rector de Vallfogona. L'estudi de Mossèn Vila, fet a plena conciencia y gran erudició, presenta an aquest personatge baix tots sos aspectes, fent-ne una crítica acabada y imparcial.

Dies 18 y 25. ZOOLOGIA POPULAR. — Baix aquest tema va donar una interessant conferencia D. Rossendo Serra y Pagès, president de la Secció, omplint les sessions celebrades en els dies esmentats. En elles començà per remarcar l'importancia de la fauna dins de l'humanitat, parlant de la zoolatria, que va nàixer del terror que inspiraven certs animals, y de l'interpretació que'l poble dóna a n'el llenguatge y xerroteig d'alguns d'ells. En el trascurs d'aquestes conferencies va llegir diferents fragments d'una obra inèdita que sobre zoologia popular té escrita'l conegut folk-lorista en Cels Gomis, qui ab sa carasterística competencia y gran afició ha recullit un gran nombre de tradicions y notes folk-lòriques sobre zoologia, formant-ne un valiós aplech, ben digne d'esser conegut.

CURSOS

DE GEOLOGIA DINÀMICA Y ESTATIGRÀFICA, explicat pel doctor Mossèn Norbert Font y Sagué. — *Dia 3 de Janer*, lliçó 12. — Darreres fases del

volcanisme. — Solfatares. Geisers. Salses. Mofetes. Exemples clàssichs — Distribució geogràfica dels volcans. — Causes del volcanisme. — Calor central: conseqüencies que s'en poden deduir. — Intervenció de l'aigua en els fenòmens volcànichs. — La regió volcànica d'Olot.

Dia 10, lliçó 13. — Fenòmens de dislocació. — Moviments de la crosta de la terra. — Alçaments y enfonsaments pausats. — Exemples clàssichs. — Moviments alternatius. — Terratrèmols. — Extensió, duració y velocitat dels terratrèmols. — Sos efectes. — Estudi sistemàtich dels terratrèmols. — Ses causes. — Els terratrèmols a Catalunya.

Dia 17, lliçó 14. — GEOLOGIA ESTATIGRÀFICA. — Composició general de la crosta de la terra. — Roques. — Caràcters generals de les roques, textura, estructura y composició. — Origen y classificació de les roques. — Roques exògenes. — Roques estratificades d'origen mecànich: sorra, conglomerats, arenisques, argiles, margues, etc. — Roques estratificades d'origen químich: calices, dolomia, guix, sal, etc. — Roques estratificades d'origen orgànich: turba, lignit, hulla, antracita, resines, etc.

Dia 24, lliçó 15. — Roques endògenes. — Serie antiga y serie moderna. — Classificació general fundada en la composició química. — Roques àcides. — Tipo granitoide: granet, granulita, protogina, pegmatita. — Tipo porfiroide: porfits. — Tipo vidriós: retinita, perlita, obsidiana, pumita.

Dia 31, lliçó 16. — Roques neutres. — Tipo granitoide: sienita, minette. — Tipo porfiroide: ortofirs y porfirites, traquita, domita, fonolita. — Tipo vidriós: nialotraquites. — Roques bàsiques. — Tipo granitoide: diorita, diabasa, gabbro, sherzolita, serpentina. — Tipo porfiroide: porfirites, melafir, basalts. — Tipo vidriós: nialobasalts. — Roques meteòriques: meteorits.

DE GEOGRAFIA FÍSICA, pel doctor Francisco Novellas. — *Dia 5 de Janer*, lliçó 12. — Cascades. — Perdues de rius. Llachs de barreres rocoses. — Terrasses. Deltes torrencials. — Casos diversos de ruptura de pendents. — Modelat de les vertents heterogenies. — Perfil de les vertents. — Cortines. — Varietat del paisatge.

Dia 12, lliçó 13. — Condicions genètiques del modelat en les formacions eruptives y glaciars. — Formacions eruptives. Conos y cràters. — Foses. — *Culots* eruptius y macisos d'injecció. Laccolites. — Macisos de granet. — Dipòsits glaciars. — Influencies tectòniques passives. — Definició de les influencies tectòniques. — Efectes de l'inclinació dels estrats. — Desenrotllament de l'estructura esgraonada. — Evolució de la red. Fenòmens de captura. — Cas d'una inclinació inversa. — Conseqüencies del recul progressiu dels cingles. — Cúpoles localisades. — Perfil de travers. Valls monoclinals.

Dia 19, lliçó 14. — Les influencies tectòniques passives en les regions plegades o dislocades. — Països regularment plegats. — Voltes desmantelades. — Desigualtats del plegament. Llachs tectònichs. — Macisos dislocats. — Conseqüencies d'una forta inclinació dels estrats. — Cursos d'aigua

imposats. — Influencia de les fulles y de les flexions. — Valls de fractura. — Glens escocesos. — Valls dels fjords noruechs.

Dia 26, lliçó 15. — Les influencies tectòniques passives (continuació). — Enfonsaments locals. — Circhs. — Caràcters generals dels macisos dislocats. — Macisos exòtichs. — Klippen. — Depressions regionals — Depressions sense escorrement marítim. — Causes de l'insuficiencia dels agents del modelat en les depressions. — Depressions momentaniament drenades. — Antichs fondos de mar. — Enfonsaments linials.

D'HISTORIA DE LA LITERATURA CATALANA, per D. Rossendo Serra y Pagès. — *7 de Janer*, conferencia XXV. — *La Poesia en el sigle XV*. — Primera època: *Influencia francesa*.

El comtat català supeditat als reys franchs. — Influencies polítiques posteriors. — Predomini de la literatura francesa en l'Europa llatina. — La llengua francesa adoptada diplomàticament. — Vinguda de les ordres religioses de França. — La literatura cavalleresca a Catalunya. — Moralistes y hagiografs. — Traduccions franceses dels clàssichs llatins. — Els *Isopets* y el *Roman du Renard*.

Poetes més coneguts a Catalunya: Guillem de Lorris, *Roman de la Rose*, continuat per En Joan de Meung. — Guillem de Machau (Mascaudio), músich y poeta. — Alain Chartier, orador y poeta. *Belle dame Sansmercy*.

Coneixença de la poesia francesa a Catalunya. — *Comedia de la Gloria d'Amor*, d'en Rocaberti. — Codolada d'En Pere Torroella. — *Requesta d'amor de madama Sansmerci*, d'En Francesch Oliver. — Lectura de troços escullits.

14 Janer, conferencia XXVI. — (Continuació de la Poesia en el sigle XV.) *Influencia italiana*.

Decadencia de les tradicions provençal y francesa. — El Renaixement italià. — Causes de propagació a Catalunya de la literatura italiana. — Corts literaries d'Alfons V y del Príncep de Viana. — Estol de poetes. — Estudi y coteig de la traducció de la *Divina Comedia*, per En Febrer. — Coteig de la *Cansó d'oposits*, de Mossèn Jordi de Sant Jordi, ab el sonet XC del Petrarca. — Estudi de la *Sort en llahor de las monjas de Valldonzella*, per En Valmanya. Influencies boccaccianes. — *La Comedia de la Gloria d'Amor*, poema dantesch de fra Huch Bernat de Rocaberti. Argument, crítica y lectura de fragments escullits. — El *Conort*, d'En Ferrer. — *Llibre del Venturós Pelegrí*. Immensa popularitat que ha tingut. Influencies dantesques. Estudi y lectura de troços triats.

21 Janer, conferencia XXVII. — (Continuació de la Poesia en el sigle XV.) — Segona època: Ausias March.

Antecedents biogràfichs. — Coneixements que posseia. — Influencies d'En Pere March, Jordi de Sant Jordi y autors llatins, provençals y italians. — Semblances y divergencies ab En Petrarca. — Obres. — Sistema de metrificació. — Anàlisis dels *Cants d'Amor, morals, de Mort y espiritual*. — Originalitat de l'autor y elevació de mires. — Serietat d'estil y poca plasti-

citat en les imatges. — Intensitat de la passió amorosa per Na Teresa Bou. — L'A. March moralista. — Grandiositat del dolor que l'afligeix. — Ressò de la seva fama. — Traductors y imitadors. — Lectura y anàlisis de troços escullits.

28 Janer, conferencia XXVIII. — (La Poesia a últims del sigle XV.)

Escola valenciana. — Començament de la castellanisació. — Aplech de poetes. — *Jardinets d'orats* y *Certamens religiosos.* — Francesch Lavia · Poesies eròtiques. — Jaume Roig, *Libre de concells o de les Dònes.* Esperit satírich y tendencia moral. Punt d'arrencada de la novel·la picaresca. — Joan Roig de Corella, *Oració a la Sacratíssima Verge Maria.* — Romeu Llull, cobles del *Jardinets d'orats.* — Bernat Estrús de Girona. — Formes mètriques més usades.

Literatura dramàtica. — Misteris (el trànsit d'Elx). — Entremesos. — Representacions alegòriques per les festes reals. — El drama religiós: consuetes, representacions, cobles, obres y autos. — Traduccions de les tragedies de Sèneca (Vilaragut) y el *Gastrimargus* (Romanyà). — Lectura de troços escullits.

NOTA. — A fi de poder acabar les conferencies pel Febrer, conforme havia ofert el senyor Serra, va anunciar que a partir d'aquell dia cada dissabte donaria dues lliçons.

Conferencia XXIX. — (Resum de la literatura en el sigle XV.)

Situació política de Catalunya. — Cultura notable en les terres de parla catalana. — Organisació dels estudis. — Cronistes y historiadors. — Influencia francesa. — La proto-renaixença italiana y els primers humanistes. — Correnis literaries italianes. — Tendencies naturalistes en l'art y propagació dels estudis clàssichs. — Traduccions catalanes. — Escriptors moralistes y religiosos. — Vol que pren la poesia. — Despertament de l'esperit científich y de la crítica, ab la renaixença. — Prosa didàctica. — Castellanisació y decadencia de la literatura catalana. — Literats catalans que's posen a escriure en castellà. — Influencia de la nostra literatura en la castellana.

NOVA

Feta la renovació de càrrechs d'una part de la Junta Directiva de la Secció d'Arquitectura, ha quedat aquesta constituida en la següent forma: *President*, Geroni Martorell; *Vice-president,* Enrich Catà; *Arxiver*, Francisco Fargas; *Tresorer*, Joseph Canaleta; *Secretari*, Ignasi Mas; *Vocals:* Joseph Coll, Joseph M.ª Font, Lluís Pericas.

Barcelona. — Tip. *L'Avenç:* Ronda de l'Universitat, 20. — Telefon 115

Butlletí
del
Centre Excursionista de Catalunya

TRASCANT PER L'ALT BERGADÀ
Y PER LA SERRALADA PIRENENCA DE MITJ-JORN

(Continuació)

PUJANT A LES ROQUES ALTES DE MOIXARÓ

L'endemà, dia 15 d'Agost, sortiem a dos quarts de nou de Bagà, portant un guia anomenat en Piula, pera visitar les serres del Moixaró. Poques setmanes abans, anant al Pedraforca, desde la baga de la Bauma, pogui admirar a pler el selvatge conjunt d'aquestes montanyes; el típich Moixaró, ab sa reunió de pichs retallats y escairats de mil maneres distintes, ab el Pendís a l'esquerra y el colossal macís del Padró dels Quatre Batlles a la dreta, y descansant en son faldar, però quedant molt per sota, les serres de Greixa, d'una forma especial, digna de ser descrita. Semblen vuit o nou lloses romboidals, planes, de formes regulars, totes ben iguals, excepte en lo altes, formant tres rengles de dues o tres, inclinats y apoyats els uns en els altres, y l'últim repenjat en el Moixaró. Apareixen com mahons giganteschs, que estan allí arrambats esperant el torn de servir pera alguna obra de gegants. Vistos desde dita baga, semblen, com us he dit, tocar ab el Moixaró, sense espay entre aquest y ells, de manera que un se pregunta per aon s'escorren les aigües en tant gran extensió de montanyes; més, si bé molt amagat, aquest espay existeix, y no petit, constituint l'olla o circh de Greixa, ab aquest poble al mitj, escasses masies escampades, y tancat per tot arreu, al nord pel Moixaró y els pichs que d'ell dependei-

xen, al sud per les dites llosanes inclinades, que constitueixen les serres de Greixa, y pels costats per estrebs que'ls uns als altres uneixen. Seria aquesta extensa y recullida vall un gran llach si les aigües no s'haguessin treballat toçudament una sortida, tallant de dalt a baix fonda y estretament les dites llosanes, formant les feréstegues gorges de Rigoreixa y de Mal Grau, per aon l'abundós riu de Greixa corre ab viu dalit a tirar-se en el Bastareny.

Feta aquesta curta presentació del país, que comptavem visitar aquell dia, tornem a la nostra historia, dient que sortim en la mateixa direcció que'l dia abans, però per un camí més alt, que aviat deixem per un altre que'ns porta directament al nord.

Fa un lleu ventijol fresquet. El cel està serè. Al lluny uns cúmuls petitons vagamondegen. Tenim al davant la serra de Greixa. Mirant enrera, veig que'l bosch de que us parlava, compost del de la Torra de Santa Magdalena, Baga del Murcarol y Baga de la Bauma, que mirat desde'l fondo de la vall semblava començar més ençà de Santa Fe, arrenca, en veritat, de molt més enllà, això es, del punt en que les serres de Gisclareny estan sobre'l Llobregat, y es que, mirant-lo de desde'l Bastareny, el planet de Santa Fe tapa la serra que'l domina.

Als deu minuts trobem la casa Creu de l'Olm, aont el camí passa per entre la creu y la masia. Les cases que anem veyent, malgrat la pobresa de la comarca, són netes, espayoses y ben construides. Deixem per avall el pont de Greixa, remontem el riu del mateix nom a la dreta y un xich enlaire de la seva vall, en la que hi trobem la balma dita Gorch de l'Olla. Duescentes passes més enllà del mas Rigoreixa arribem a l'Estret del Pont de Rigoreixa, immens trencat de roca, cendrosa a la dreta y rogenca a l'esquerra, per aon passa no escas d'aigua'l riu de Greixa. El camí atravessa aquest al mitj mateix de l'estret per un rústich pont de vores enrunades. Passat l'estret, se veu que arrenquen d'ell, a una y altra part, uns balsos, no molt alt el de la dreta y espantable'l de l'esquerra, el qual sembla gravitar sobre nostres caps, clapat capritxosament de roig, de blanch y de color de cendra.

Xisclen les gralles en els prats vehins.

Al davant s'obre'l Mal Grau, estret més escanyat que'l de Rigoreixa. No triguem gaire en assolir-lo. El camí passa arran d'un pregon abim, al fons del qual salta'l riu de molt enlaire en sorollosa cascata, y aprop d'aquesta sembla embussar-lo una gran roca isolada. Al sortir de l'estret veyem a sobre nostre'l cingle del *Carrer d'en Torb*, y al davant un molí-serradora.

Estem ja dintre del gran clot de Greixa, que fa poch us he descrit y qual única sortida són els estrets portals que acabem de traspassar. Abans d'arribar a càl Tinent, interessant masia, ombrejada per un corpulent tell, trobem un pont de pedra, que atravessem, deixant altra volta'l riu a la nostra esquerra. Ara se'ns presenta ab tota sa grandiositat la capritxosa serra del Moixaró, ab les roques de Greixa a l'esquerra, el Xaró o Moixaró propriament dit al mitj, y a la dreta la Mena y les roques d'en Clapés.

Passat de nou el riu, el deixem a la dreta y anem costejant el torrent de la Fontbona, aont hi ha un pont roig molt petitó, el de Sant Nasari, que no hem d'atravessar aquesta vegada. ¡Quin aspecte més extrany va agafant el Moixaró, ab son intrincat bosch de roques esbullades, clapejades de roig, de blanch, de cendra y de negre, sense transicions suaus de l'un color a l'altre, ferrenyes y amenaçants, encara que lleugerament entendrides pel verd de les verdisses! Quin fort contrast de claror y ombra al batre l'ardent sol en els mils punts sortints d'aquella remoguda serralada!

Ens enfilem depressa. Al trencar un collet se'ns apareix el poble de Greixa, ab sos amples conreus, que ab sa verdor clara fan ressortir molt més la desolació que'ns volta. Qui diantre pensaria trobar un poble en aquell perdut recó del món! Desde aquí's veu que'l clot de Greixa està format d'unes quantes petites valls, que's reuneixen prop del Mal Grau, perquè totes elles no tenen altra sortida. També desde Greixa's nota la diferencia de les montanyes que'l rodegen, llises y estratificades les de baix, desiguals y agrenyades les de sobre. Descansem a Greixa, bevent aigua y trayent fotografies, marxant d'allí a les deu, després de vint minuts de descans. Pujem en sobtat ascens directament per sobre del poble. El cel es ben net, l'aire quiet y la calor gens forta.

A nostra esquerra tenim l'ampla fondalada dita Clot d'en Pere, y en ella una rua de gegantescos geps de roca d'un roig fosch, com de color de brisa. Isolats els uns dels altres, aquests grumolls arriben fins l'altra banda de la vall, anomenant-se rochs de Ventolana els que tenim més aprop nostre, més grans y separats que tots els altres. Pugem pel dret, fent tant sols petites esses per sobre la roca esquerpa y llisa, veyent molt enllà, a la dreta, a càn Rebost, en el camí del coll del Pal, y a les 10'22 arribem al planell de Ventolana. Prenem un repòs de cinch minuts, demanat pel guia, y altra vegada muntem depressa entre boixos y roures, y, com sempre, sense veure cap aucell, endinsant-nos pel bosch de trencades roques, característiques de tant aspres montanyes. A l'esquerra tenim el

fantàstich clot del Moixaró, ab un xórrech al mitj, ple de blanch pedregam, que davalla molt dret de dalt a baix de la montanya y ab dotzenes de coves y balmes, d'aont entren y surten, sobre tot de les més inaccessibles, centenars de gralles, que omplen aquells recons ab els ecos del seu estrident crit, que brunzeix com xurria-

Clixé d'A. Valeri

SERRES DE MOIXARÓ Y DE GREIXA

cada. Girant-nos endarrera, veyem ab tota sa extensió les espadades cingleres, que teniem per sobre a l'entrar en el clot de Greixa, y per sobre d'elles Vallcebre, Encija y Pedraforca. Seguint un corriol encinglerat, entrem en el canal de la Serp, que anem atravessant per entre faigs, roures y boixos, y en mitj de la més espantosa visió que puga imaginar-se. Encara que sigui *cursi* comparar-la a les del teatre, us faré entendre'l seu caràcter dient-vos que aniria molt bé pera l'escena del dissabte de les bruixes del *Mefistofele* y

per la del mateix istil dels *Freischütz*. Ens volten arreu un sens fi de grans rochs avançats sobre l'avench, que, si bé més nombrosos y desordenats, podrien comparar-se ab els del Montserrat, si no fos que en aquest són fins y arrodonits y en el Moixaró trencats y cantelluts. Una immensa quietut regna en aquells encisats recons, aont el xiscle estripat de les graules o la nostra propria veu se reforça y embelleix en armòniques ressonancies.

Les branques se van fent molestes pels que van a cavall, y, si no's va ab cuidado, les que aparta un del davant, peguen vergaçada al qui li va al darrerá.

A les 11'5 arribem a un punt del qual no poden passar els matxos. Determinem deixar-los y que'ns vagin a esperar a la Fontbona, prenent nosaltres algunes provisions, no moltes, pera que no'ns carreguin massa.

Caminem per sota d'un semi-cercle de balsos formidables, que a mitja cinglera ensenyen la boca de may visitades gralleres, d'aon les rústegues cornelles entren y surten ab aixordadora xiscladiça, inquietes per la nostra intrusió en sos vells dominis. Y, per tot arreu, quina varietat de formes y de relleus en els selvatges rochs d'aquelles indomables afraus, y quina abundancia de distints termes en lo que de lluny semblava seguit y ras! Com llu, llampeguejant al sol, la cara assoleyada de les roques, que en sa part ubaga queden en la negror més fosca, prenent ab aquesta brusca oposició, com dibuixat ab aigua-fort, un vigor extraordinari el paisatge! Com s'agombolen en uns punts els carreus ciclòpichs, com penjen altres en inestable equilibri sobre nostres caps mateixos, com se barregen confosament capitells caiguts, ab agulles enlairades, colossals murallons que avancen sobre l'abim ab monolits piramidals y ab trencades columnes d'un enrunat temple de titans, y com se llencen sobre'l vuid les descarnades roques, formant airosos ponts, del qual admirem el més grandiós en l'anomenada Roca Gran, que tenim a nostra dreta! Quin tremp, quanta fermesa dóna al nostre esperit la dura fortalesa de lo que l'esguart ens mostra, y que bé s'hi acoblen les boscanes olors que al nostre olfat arriben! Montseny y Sant Llorenç del Munt ens miren de llùny ab cara amiga, mentres atravessem algunes llargues rossoleres y veyem bastant abaix, molt petitons, els traginers y matxos, en el mateix lloch en que'ls deixàrem.

El camí que seguim es més bo y menos perillós de lo que podia esperar-se, y en ell reconeixem les petjades d'un petit burret, que puja la minestra als pastors de les cletes dels cims, cursa que sab fer bé per la gran costum que té d'anar-hi.

Ubriagats de grandeses, ensonyats per la calor que'ns dóna la forta pitrada (encara que'l vent fresqueja), hipnotisats pel rítmich colpejar de les fèrrees virolles dels bastons, que produeix en els embruixats rochs que'ns enrotllen una aspra ressonancia, anem amunt mandrosament, mitj condormits y poch parlaires. Pugem pausats, més sens parar-nos, y axís avancem molt camí, sense deixar la calma ni cansar-nos gaire. Però muntem y muntem, y el cim sempre s'allunya, y lo que creyem el fi es un trist graó de molt ensota. Y amunt, y amunt. Que mentideres les montanyes, y com s'assemblen a la vida humana!

Encara anem rodant per la canal de la Serp, aon trobem molts fòssils, això es, algun cargol petrificat y gran nombre d'impressions de falguera, que, segons el guia, en el país ne diuen *pedres enramades*. A l'arribar al collet de Pleta Closa deixem la canal de la Serp pera entrar al clot de Moixaró, sobre del qual veyem suau y englebat el ras Moixaró, ab una soperba eugaçada escampada per ses parts altes. Fa un preciós efecte veure drets sobre una roca que sobresurt en la carena, tres magnífichs cavalls, blanch l'un, negre l'altre y l'últim ros, que marquen clarament sobre'l cel blau la seva airosa silueta. Acompanyats per un vent fret, que'ns pren a cada pas la grossa payola, arribem a la font del Raset o Moixaró, en el ras d'aquest nom, trobant-nos ab molta pena ab que no raja, quedant-hi tant sols un toll d'aigua bruta, ab la qual, barrejada ab alcool de menta, no fem més que mullar-nos la boca. Esmorsem. Els grandiosos balsos que comencen en les gorges de Mal Grau y Rigoreixa semblen ara petits, arran de terra. Se veuen clarament Montseny y Collsacabra.

Al mirar a l'entorn nostre, remarquem el fort contrast que hi ha entre'l ras Moixaró, glebatge igual y llis, aon descansem ara, ab el que hem vist en lo restant de la montanya, feréstech a tot ser-ho. Asseguts en la font, de cara a Bagà, tenim a l'esquerra l'immens rocallam que hem atravessat admirant-lo, y molt enllà, en últim terme, Puigllançada, que dóna les aigües al Segre, al Ter y al Llobregat. No veyem en tota l'extensió que alcança nostra vista més que una sola masia, que es la de Mallarés, voltada de conreus, que tenim molt avall al davant nostre. Desde aquest punt, malgrat l'ampla vista de que's disfruta, els nostres ulls no arriben a distingir cap més obra de l'home, cap camí, cap més casa y ni un sol poble.

Pugem de nou, y a tres quarts d'una arribem al coll Moixaró, en l'alta carena de la serralada. La vista's fa de sobte immensa:

veyem la serra de Cadí, que es una continuació de la mateixa cadena de montanyes en que estem, la Pica d'Estats, la serra de Bascaran, els monts de Maranges a Andorra, el Carlit, Coll Roig, Puigperich, Puymorens, y al lluny, mitj esborrat per la calitja, el grop colossal de les Malehides. Comença a nostres peus, y es llença a tota pressa abaix per molts centenars de metres, una vall dita també del Moixaró, que's perd en la Cerdanya espanyola, y aquesta's presenta entera a nostra vista, ab part de la francesa, abdós coquetes y festoses, ab sos aixerits pobles, richs conreus y verdes closes. Distingim, entre altres viles y llogarets, Montellà, Bellver, Isòbol, Guils, Enveig, Puigcerdà y Les Escaldes, ab les teulades roges o negres, segons siguin d'argila o llicorella. Estem prop del cim més alt, que'n diuen Roques altes del Moixaró; més, després d'una estona d'escalar-lo per un greny de roca descarnada, bastant cansat de trescar, encara que sens perill, determinem baixar, perquè'l temps que'ns queda es poch pera poder fer nit a La Pobla, com ja estava decidit, tant que'ns hi tenien preparat l'hostatge. Com al baixar, seguint la nostra costum, volem seguir camí diferent del de l'anada, ens correm per la carena cap a ponent, o siga en direcció al Pendís, passant aviat per la vessant que mira a la Cerdanya y atravessant un bosquet de nanos pins en la vall del Moixaró. De nou tornem a la carena y davallem per l'altra banda, rasant un gran avench de roca encinglerada. Entrem així al Sot de la Cabrera, passant per glebes y matolls. Entre balsos y precipicis de tota mena, el lloch aquell no té altra sortida que un corriol estretíssim, que passa per un relleix d'una altíssima cinglera. Quan me diuen que no hi ha altre remey que passar a mitja alçaria d'aquella colossal muralla, y observant que, de tant estret que es el camí, no se'n veu rastre, les cames comencen a segar-se'm y jo a pensar que d'allí no'n surto ab vida. Faig, no obstant, de necessitat, virtut, y al ser ja en el mal pas, me trobo ab la por desvanescuda, y allavors l'ombra de perill que hi ha pot dir-se que m'agrada. Davallem després per un bosch de pins y faigs fins a la font de la Cabrera, d'abundant aigua cristallina a 10°. Està ben arreglada, puix té una canal y un com. Ens atancem a n'ella ab vives mostres de goig, perquè ab el sol y la calor d'aquell dia, lo molt suar de la pujada y baixada y lo no haver trobat aigua feya moltes hores, ja que la de la font del Raset no era aprofitable, portavem una set espantosa. Ara tenim Greixa al peu, y al lluny apareix, a l'altra banda del Llobregat, el santuari del Falgars. Allavors comença un inacabable però deliciós descens per l'espès bosch de faigs y pins, trepitjant

boixos, maduixes y ginebrons, y trobant grans extensions cobertes d'unes pedres verdes ab fines ratlles d'agradables colors, que'ls donen l'aspecte més decoratiu que puga imaginar-se. Són una mena de pòrfid, conegut d'alguns petròlechs ab el nom de *pedrer de Greixa*, y tant interessants que un malaguanyat geòlech de nostre país n'havia fet l'objecte d'un estudi especial, que no sé si ha arribat a publicar-se. Baixant, a cada pas trobem recons d'una fina poesia, ab arbres y mates de mil matisos, recargolats de mil maneres, y ab discrets jochs de la daurada llum del sol, que, atravessant el fullatge, pert la cremor y la força, quedant-li tant sols una ideal delicadesa. Les fulles de faig, que may se podreixen, fan junt ab la pinassa un groixut coixí, aon les cames fins a genoll s'hi enterren. Deixem el clot de la Cabrera pel de la Mena d'Or, que es el mateix que'l *d'en Pere*, que ja he anomenat a la pujada.

El descens es brusch, més relativament fàcil y sense perill, encara que passant sempre per entre grans roques encinglerades de capritxoses formes. Dóna molt plaer girar la vista enlaire y admirar l'agombolament caòtich del pedregam, esmaltat arreu per una exuberant vegetació; y com el sol hi dóna de cairell, se destaquen, per lo molt marcat de l'ombra, els diferents termes. Recordo'l gran efecte que'ns feu un remat de pulcres cabres escampat per una espatarrant cinglera. Fins aquí no hi ha aigua en el torrent; més avall ja n'hi passa un xich en el siti en que atravessem el camí del Pendís. Passem pel mitj d'algunes d'aquelles roques de color roig de brisa que teniem a l'esquerra al pujar per Ventolana, moltes de les quals s'aixequen com obelischs al mitj de la canal. Deixem, per fi, el bosch, que hem seguit de dalt a baix de la montanya, y que per sa bellesa, vui dir sublimitat, se mereix molt més detallada descripció de la que he fet; però no m'extench més pera no fer la meva narració inacabable.

Ara comencen els conreus. El torrent baixa molt rich d'aigua. Arribem a les 3'40 a la Fontbona, aont els traginers ens esperen, y, després de dinar allí, ens posem de nou en moviment a les 4'40. Passem per costat del torrent, que allavors pren el nom de Fontbona, y per Sant Nazari, que es la denominació que pren la vall de la Mena d'Or en ses acaballes. No'ns podem estar de veure en la font de càl Tinent, d'aigua excelent. Sembla que la set que patim no arriba may a apaibagar-se. Passats els estrets, ens trobem que'l cansament de les tres rudes jornades que hem fet, en lloch d'augmentar, ha fugit com per art d'encantament; y com tots congeniem y estimem verament la mare naturalesa, l'alegria de la jovenalla

s'ens encomana, y tots alhora parlem, cantem, riem y, per fi de festa, fem fer una gran trotada als matxos. Allavors en Schierbeck, que'n la seva carpenta danesa hi té un bon troç d'ànima meridional y es més bromista de lo que sembla, comença ab el catàlech de les pors de l'Armangué, y no'n volgueu més de riure a les meves costelles. Perquè no us quedeu ab el desitj, miraré de recomptar-les, si bé no sé si les recordaré totes. 1.ª La por a les cingleres; 2.ª La por als abims bilaterals o passeres estretes; 3.ª La por als cursos d'aigua abundosos y un xich rabents; 4.ª La por al trot dels matxos (que en aquell moment per primera vegada poguí vence-l); y 5.ª La por als companys egoistes o *neules*, que per sort van molt escassos y que no recordo que'n portessim cap aquella vegada. Y rient y bellugant-nos, y escampant arreu l'exuberancia de vida que les excursions ens donen, arribem a la vall del Bastareny, y allí... callem tot-d'una, emmudits d'admiració, ab quelcom de religiós respecte, y ens quedem contemplatius ab un goig concentrat en l'ànima, tant captivant y sublim es la bellesa del espectacle que de cop s'ens presenta a nostra vista. Recordo encara l'intensa sensació aquella, més no sabré, no podré may expressar-la. L'aire es tebi, impregnat de poesia, d'una tendror de nuvia. El cel, serè, blanch a ponent, augmenta insensiblement el seu blau, d'una puresa infinida, fins al zenit, y va minvant-lo de nou cap a orient, aon té una inefable dolcesa. Donen relleu a son color algunes esfilagarçades de núvols, foscos en un cap de llevant y d'un blanch relluent en el d'occident. El sol, que's deixa mirar, està a punt d'amagar-se darrera del coll de la Bauma, y al bell cop de morir flameja ab sos raigs més esplendorosos.

A l'esquerra veyem la montanya de Sant March, de molt curiós aspecte, acabada en tres pichs, tots ells de roca negra, un de rodó y dos en forma de piràmide truncada, com la de certs monuments siris o fenicis, ab espès bosch abaix y prop del cim arrodonit el santuari de dit sant. Tenim Bagà extès a nostres peus; més enllà, Sant Llorenç prop Bagà, y, passat el Llobregat, una forta serra emboscada de baix y ab un feix d'uns quants cingles paralels a dalt. A cada extrem d'aquesta llarga serra hi ha un santuari: en el de la dreta, la Mare de Déu de les Esposes, y prop del de l'esquerra'l de Falgars. Ni un bri de boira en lloch. Sobre'l cel blau s'hi dibuixen punt per punt totes les siluetes.

Però tot això no es res. No puch donar-ho a entendre, perquè les més fines sensacions no podran ser may anomenades. Lo que donava son immens encís a la visió aquella era un devassall de

tendra llum, un bany de celestial claror, que'l sol morent donava a les terres recremades.

A les sis arribem a Bagà.

A un quart de set ja'n sortim. Ni tant sols hem baixat dels matxos. Fem trotar aquests per la carretera, retornant a la sorollosa alegria de quan sortírem de l'estret de Rigoreixa. A dos quarts de set passem per davant de Sant Llorenç prop Bagà, de qual poble'ns arriben els desafinats esbufechs d'una cobla, y a les 6'37 arribem a l'Hostal Nou, en l'enforcament del Llobregat y Bastareny, aont ens aturem a beure. La claror va mimvant depressa y encara'ns falten més de 10 kilòmetres d'aquí a La Pobla. Per això no'ns entretenim gaire allí y prenem la carretera de Berga, seguint els costats del Llobregat en direcció contraria a sa corrent.

Ovirem a mitja hora lluny la casa del coll d'Eyna, aon vam anar a raure a la nit passada. Tenim a mà dreta'l blanch santuari de les Esposes y a mà esquerra'l de Sant March, els dos a gran altura, y per sobre de la montanya aon l'últim s'aixeca treu el cap el Puigllançada.

A ponent, per sobre un núvol negre, s'escampa una celistia d'un rosa suavíssim y'l riu pinta d'un fort blau la seva corrent murmuradora.

Ja fosqueja quan passem pel pont del Riutort, prop del molí del mateix nom, y veyem, ja mitj confosa, en un tossal que hi ha a la nostra esquerra, l'ermita de Santa Cecilia, d'aon diuen que Sant March va passar a Falgars ab una sola gambada, y en prova d'això ensenyen l'impressió del seu peu en la roca viva.

Aviat la nit arriba: tant sols a occident una llum freda y suau vagamondeja, y el riu, fosch y despolit al davant nostre, la reflecta, mirat enrera, com espill de plata. Més, a poch a poch, l'última claror s'apaga; tot va fonent-se en la tenebra espessa, y la volta estelada mostra-s pura y neta, puix ab el jorn han finat les nuvolades. La serra del Falgars aixeca a nostra dreta, feixuga y basardosa, son negre murallam y marca son perfil en ratlla dreta sobre la migrada llum que en el cel ha quedat endarrerida. Els arbres, en l'altra part del riu, dibuixen clarament en ell l'imatge de sa forma, mentres que, foscos, sobre la terra fosca, no's deixen veure gens a la visió directa. Camina ab viu delit el Llobregat, ab la seva aigua dèbilment lluenta, y ab sos rinxos fugidors estiraganya la llum de les estrelles.

Més un concert s'aixeca arreu en el sí de la nit quieta. El Llobregat ens envia sos remors, ara fins y condormits, ara movent

forta gatzara. Els grills, sota'ls glebers, ab son inacable *rich-rich*, ratllen toçudament el temps que passa. Els garipaus, que may semblen aprop, ens envien del mitj de les tenebres els seus *to-to* pulcres, argentins, crits isolats que sonen molt espayats els uns dels altres. De totes parts de la vall munta'l *rach-rach* de les granotes, que sentim com una pulsació de la terra, perquè, sense que m'ho expliqui, malgrat el seu escampament y l'immens nombre de les que canten, els seus crits sonen tots a l'hora en les nostres orelles.

Més la nit es callament, y tots aquests sorolls no fan més que subratllar el seu corprenedor silenci. Llavors el món s'adorm y s'aplaca'l seu halè, que dóna les indefinides vibracions que omplen el dia.

El meu matxo camina sossegadament, ab pas igual, sense impaciencia. Gronxat per ell, deixo vaguejar el pensament, condormit per l'infinida calma de la nit aquesta.

Me vaig apartant dels altres, desitjós de fruir sense paraules del goig que'm volta en la vesprada serena. Tots els remors entonen hermosament ab ella: tant sols la veu humana sembla una extranya y desfà totxament l'encís que'ns hipnotisa.

Y el pensament voleya. El món dorm, y penso que al voltant nostre també dorm fondament la nostra raça. El gran problema de la seva nacionalitat desvetlla a tots els pobles, y quanta part del nostre ni se n'adona! Es dolenta la mala voluntat; molt més ho es la sòn y l'inercia. Oh Catalunya, quantes fadigues ens costes pera coneixe-t! Quantes ens costaras pera despertar-te!

En la gran foscor, les altes serres que'ns volten marquen apenes ses carenes. Una indefinida flaira boscana aromatisa l'aire, que'ns acaricia la pell ab sa tebior amolladora. Y va sonant sens fi la ritmada cançó dels grills y les granotes, y els garipaus, ab el seu crit isolat, van posant punt a cada estrofa.

Que magnífich el cel! Unes ab sossegada llum, altres perpellejant inquietes, brillen netament innombrables esteles, y algunes s'adornen ab colors puríssims. De tant en tant una estrella volant atravessa l'espay a tota pressa. Les amples nebuloses escampen pel cel la poesia de les coses vagues. Oh com en les ciutats no sabem veure, tenint-ho davant dels ulls, la sublimitat de lo que'ns volta, com si l'immensa *mesquindat* de lo *mesquí* ofegués en nosaltres l'infinida *grandesa* de lo gran! Oh com el misteri de la nit s'imposa y s'apodera de l'esperit sens maltractar-lo! Oh quant petits ens-e sentim en mitj dels espays sens límits y dels incontables estels que per ells vaguejen!

Absort, distret, no sabent-me arrencar a l'estreta abraçada de l'infinit, vaig passant, ensomniat, per la llarga carretera, y no veig el forn de calç, ara sens dubte apagat, que tant ens va esverar l'altra vesprada, ni m'adono de quan passem per Roca Subiera. A l'acostar-nos al fi de la jornada, el matxo, atiat per son instint, camina més depressa, y son pas apressarat me deixondeix, fixant-me allavors en un sol llum, que es l'únich que'm senyala la posició de La Pobla.

A no tardar unes ombres se mouen per la carretera, y aviat reconeixem en elles a nostres benvolguts amichs Orriols y Planas y als companys excursionistes que desde'l matí hi anaren pera preparar l'hostatge. Entrem a tres quarts de nou movent gran terratrèmol en la sossegada vila, y posem a càn Farines, aont ens tracten ab benevolença. L'Orriol s'emporta an en Torras y els seus fills a dormir a casa seva, donant merescudes mostres d'amistat an ells y de gran deferencia al nostre CENTRE, que per ma boca li envia de tot cor les gracies. En Pont, que no disposa de més temps, se despedeix el mateix vespre de nosaltres pera tornar-se'n directament a Barcelona.

El 16 d'Agost ens llevem abans de les quatre, perquè la jornada promet ser molt llarga. Devem anar a Nuria passant per la carena pirenenca, això es, per Pla d'Anyella y per la serra que desde la collada de Tosses munta fins al Puigmal. Portem per guia a n'en Vicens Camprubí y som catorze excursionistes.

Clixé d'A. Valeri

EXCURSIONISTES EN EL PLA DE RUS

La vila encara està ben quieta. Ab el xivarri que fem s'obren algunes finestres, y per elles se deixen veure algunes cares tant ensonyades com tafaneres. Clareja un xich a orient, y el camp comença a iluminar-se ab una llum de somni.

Els traginers tornen, com sempre, a les disputes per la càrrega: tots rebutgen lo que se'ls dóna y defensen violentment a n'els seus matxos, que al cap d'un moment baldaran a garrotades. Costa tant de reduir-los a la rahó, malgrat l'energia d'en Torras, director de la caravana, y els bons oficis d'en Mitjans, organisador infadi-

gable, que fins a un quart de sis no podem deixar La Pobla.

Seguim de primer el mateix camí del dia 13, quan de Castellar baixàrem a La Pobla. El cel està serè y fresqueja. Surt el sol quan deixem el camí de l'anada, abans d'arribar a la fàbrica del ciment, després d'atravessat el riu.

Pugem costejant pel clot del Bach de Malvist, tenint a baix la masia de la Molina y una teuleria, petita herba y magres verdisses per totes bandes, y al davant el Puig de les Cireres, perfectament cònich, ab flachs conreus a sota y bosch espès a sobre. Pugem per un temps pel Clot del Badellà, que deixem aviat pera tornar a la part dreta del Malvist. En els zig-zags de la pujada fa goig veure espargida pel camí tota la caravana, composta de 14 expedicionaris, cadascú ab el seu matxo y de no sé quants moços de peu.

El guia, ab la fesomia del Dant, un Dant degenerat, es graciós d'ofici y no solta un mot que no sigui ab pretencions de fer riure, lo que si no ho logra ab nosaltres per sa poca gracia, sembla que'n té de sobres pera l'ànima senzilla dels arriers, si hem de jutjar per les rialles ab que acullen ses paraules.

Al davant y a l'esquerra s'obre la vall que puja per l'altra banda del Puig de les Cireres, anomenada Clot de la Fageda, ab el mas de les Cireres. Nosaltres entrem en el clot que hi ha a la dreta de dit puig, anomenat Clot del Camp del Vilà, aon s'hi veu una sola casa, la Fageda. Passem pel costat d'una roca en que hi ha una cova que té per nom Bauma del Moro. Ara se'ns presenta al davant, molt per amunt, la montanya de les Tortes, ab sos costats de crua roca abigarrada. Anem pujant pel costat del torrent d'Arols, que atravessem aviat, y muntem sempre seguint la direcció general NE., passant a les 6'46 per la casa Arols de Baix. Entrem aviat en una vall de terra roja, dita del Collet Roig, aixecant-se en l'altra banda d'ella'l puig del mateix nom. Entre aquest cim y el de les Cireres hi ha'l coll de la Rafa. Enfilant-nos sempre, ara francament avant, ara ab un seguit de reblincoles, conseguim el faldar de les Tortes, trobant primer la casa Nova d'Arols y poch després la casa Pla d'Arols.

Al lluny, a mà dreta, a l'acabar una ombrívola fondalada que a sota nostre comença, s'hi veu el pintoresch Castellar d'en Huch. A dos quarts de vuit arribem a Pla d'Arols. Allí'ns posem a esmorsar en la font de Pla d'Arols, a cent passos de la casa. Asseguts a terra, tenim al davant, en la direcció d'aont hem vingut, la serralada de la Clusa y Catllaras, en sa major part negríssima de bosch. Al lluny s'ovira la gran massa del Montseny, ab son característich

trencat de les Agudes, y entre'ls seus dos sub-macissos la fonda entalladura de Sant Marsal. Les boires pasturen ja pels cims y estem convençuts de que'l dia no's presenta tant bé com el d'ahir.

Acabat el curt refrigeri, tornem a la pujada de les Tortes, veyent sempre a la dreta'l Pedraforca, Ençija, Vallcebre y Peguera, deixant molt per sota'l Collet Roig y tenint al voltant nostre tant sols queres y boixos. A la dreta dominem la baga de la Farga, rublerta de bosch y de gran cop de vista, y en el fons d'ella'l Llobregat lluheix ardentment a la llum del sol. Passem pel collet de la Gallarda, y a les 9'5 arribem al coll de les Tortes, aon s'ens aixeca a l'esquerra'l cim de Puigllançada, ab sa congesta de l'Euga Blanca, que may ningú l'ha vista fondre-s. No triguem gaire a assolir el pla de Rus entre'l cim de Rus y el Puigllançada.

Estem ja en la carena de la serra que, arrancant de Puigllançada, separa les aigües del Rigart de les del Llobregat. El Puigllançada, que, malgrat lo faldejar-lo prop de son cim, no varem pujar per manca de temps, es un nus important del Pireneu, perquè separa les aigües del Llobregat, Segre y Rigart. Aquest últim pertany a l'aiguavés del Ter. D'ella arrenquen tres serres: l'una que per Pla d'Anyella, collada de Tosses, Pla de les Salines y Puigmal, va a parar a la cordillera general pirenenca pel pich Eyna y coll de la Perxa; l'altra que, per Rus, cim del Pla de Pujals, Coma Armada y la Berruga, va a morir sobre'l Freser, davant per davant del Taga; y l'última, que, pel Padró dels Quatre Batlles, Moixaró y Pendís, acaba ab la serra de Cadí. Estem ara a 2,000 metres y tenim a l'enfront la gegantina massa del Puigmal. Ja de molt abans s'han acabat els boixos y queda tant sols un herbey fi que pastura a l'altre cap del mateix pla de Rus un remat de 6,000 xays. Avançant ens van compareixent els cims que segueixen al de Rus, més aprop el de la Pleta de Rus y el de Baguet, y més lluny el de la Fonteta de Mayans. Entre aquestes y les vessants de les serres del Puigmal se veu la vall del Rigart, y al fons, entre boires, la ferma serra del Catllar. El panorama es d'una senzillesa grandiosa y del tot diferent del de les anteriors jornades. Tot al voltant tenim glebatges en suaus pendents avellutades, cobertes de curta herba espessa d'un vert agradable. Com no hi ha ni un arbre, ni un roch, ni una mata en l'immensa llisor de la terra aconquillada, no's poden acabalar ab justesa les distancies, endevinant-se tant sols aquestes quan en punts que semblen propers s'hi veuen bous com menudes figuretes o sembla arrastrar-s'hi un pastor com una formiga o com un senzill punt negre.

Estem en aigües del Rigart, en l'extrem de dalt de la vall d'aquest. Veyem a la dreta'l coll de Rus entre'l puig d'aquest nom y el de la pleta de Rus, qual pleta, emmurallada ab pedruscam, se veu un xich més avall del coll que acabo d'anomenar. Deixem a 1,000 metres la Font Ferri, temuda dels pastors per verinosa; més en Torras begué temps enrera abundantment de la seva aigua fresca y agradosa sense sentir cap mal efecte. Per l'altra part de la vall cinteja la carretera de Cerdanya.

JOSEPH ARMANGUÉ

(Acabarà)

LA CATEDRAL VELLA DE LLEIDA

Al contemplar a certa distancia l'històrica ciutat de Lleida, no pot menos d'interessar a l'esperit de l'excursionista més passiu una gegantina construcció de pedra que s'enlaira vigorosa per sobre les teulades de les cases, que, esquifidetes, com si fossin de pessebre, donen més valor a les proporcions de la vella Catedral.

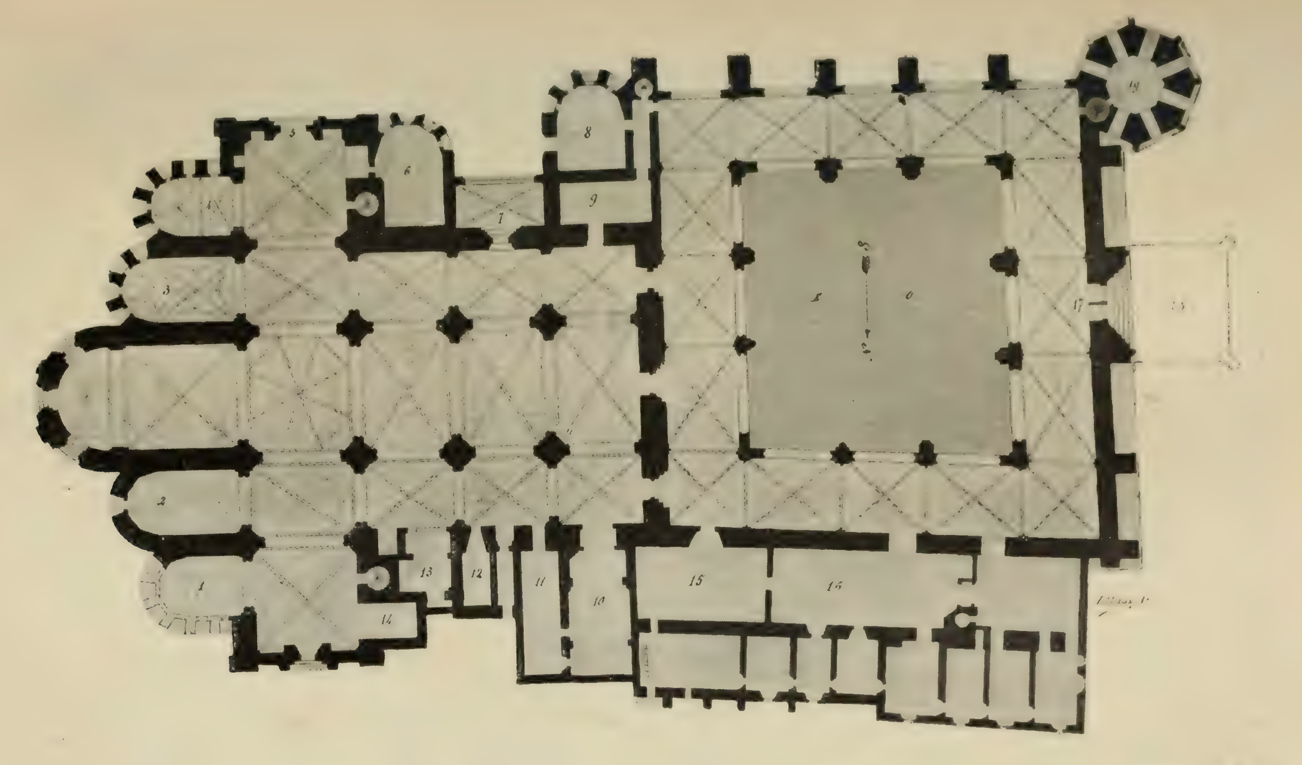
Son emplaçament es magnífich: sembla que la mateixa terra s'hagi volgut aixecar pera enlairar el monument.

L'acció del temps y les moltes vicissituts que han perseguit a la hermosa Catedral no han fet desmerèixer res la seva magestat. El temps emmorenint-la y els homes enrunant-la, han lograt confondre tant el color torrat de la pedra ab el del turó en que està emplaçada, que desde lluny costa distingir aon termina la mà de Déu pera començar la de l'home.

Aquest aspecte grandiós que presenta de lluny, no desapareix quan un s'hi va acostant: per tot arreu se domina. No obstant, la rojor del monument passa desseguida a les galtes del viatger (al menos si es català) al veure les mutilacions de que ha sigut víctima. Si un la contempla desde la plaça, veurà son vigorós campanar sobressortint per les esquifides cases que la volten, això sí, ab un pegat blanch a mitja alçada, que a manera de rellotge serveix pera marcar les hores.

Si la mireu per algun cantó que's vegi més isolada, la trobareu voltada per unes muralles, com si's tractés d'una presonera, y axís es en realitat.

En temps de Felip V, en l'any 1707, per motiu de les guerres que varen desenrotllar-se, se manà traslladar la Catedral a l'iglesia

Escala, 1: 800

CATEDRAL VELLA DE LLEIDA. — PLANTA

1. Capella dels Grallas. — 2. Sagristia. — 3. Capella de Sant Pere o de Montcada. — 4. Capella de la Concepció o de Colom. — 5. Porta de l'Anunciata. — 6. Capella de l'Epifania. — 7. Porta dels Fillols. — 8. Capella de Jesús o de Cescomes. — 9. Capella de Sant Joan Baptista. — 10. Capella del Sagrament. — 11. Capella de Sant Vicens. — 12. Capella de Sant Erasme. — 13. Capella dels Gallart. — 14. Capella de Tots els Sants. — 15. Capella de Santa Maria la Vella. — 16. Sala Capitular. — 17. Porta dels Apòstols. — 18. Porxo derruit. — 19. Campanar.

de Sant Llorenç, y, resolta la construcció de la nova Catedral, se convertí en magatzems y parch d'artillería.

Acte de tal naturalesa no pot compendre-s ni justificar-se de cap manera, ni sisquera en l'estat de barbarie, perquè si l'esmentat monument es una hermosa catedral del sigle XIII, té detestables condicions pera quartel o fortalesa.

Quan un pensa en els esforços d'una pila de generacions que ab sacrificis y talent han arribat a deixar impreses en la pedra una de les pàgines més brillants de la nostra historia de l'art, y que avuy dia, en una època de cultura, aquest tresor, en comptes de conservar-lo, se troba en lo més dolorós estat d'abandonament y mutilació, quina tristesa!

Y no sols això: un lloch sagrat, en que després de la conquesta de Lleida ha estat el caliu de la religió y de la cultura, aon descansaven les despulles de lo més florit de la civilisació mig-eval, com a recompensa als seus mèrits, s'ha trobat ab una segona invasió dels barbres en els començaments del sigle XVIII. Y els richs sepulcres dels Moncadas, Requesens, Grallas, Gallarts y tants d'altres poden donar fe de les profanacions de les tropes de Felip V.

Però, deixant apart aquesta impressió tant dolorosa, passem a descriure la Catedral.

Una vegada conquerida Lleida pels cristians en l'any 1149 (24 de Setembre), restabliren l'iglesia, portant de Roda la cadira episcopal, aon s'havia trasladat quan l'invasió mahometana.

Durant aquest temps feya d'iglesia una mezquita purificada pel bisbe de Lleida Guillem Perez de Ravitats (que ho era ja de Roda), el 30 de Setembre del mateix any, y que estava emplaçada en el turó que domina la ciutat corresponent al cantó N. de l'antiga fortalesa de la Zuda, que fou més tard palau dels reys d'Aragó.

Assistiren a n'aquest acte Ramon Berenguer *el Sant*, comte de Barcelona, el comte d'Urgell Armengol VI, el famós Pons de Cervera, vescomte de Bas, Arnald Miron, comte de Pallars, Bernat Tort, arquebisbe de Tarragona, y els bisbes de Zaragoza, Urgell, Vich y Barcelona, y molts cavallers.

Aquesta mezquita (1), coberta ab cúpola, va esser tancada per

(1) En Villanueva, en Pons y alguns altres historiadors suposen que'ls conqueridors de Lleida deurien aprofitar algun monument que servís d'iglesia, y fins indiquen si purificarien alguna mezquita pera'l culte cristià fins que's pogués consagrar la Catedral. Aquestes suposicions se poden afirmar gracies a una nota trobada en un manuscrit existent en l'arxiu de l'Ilm. Capitol de la Catedral per en Roca Florejachs.

son estat ruinós, que va arribar fins a ensorrar-se la coberta, y més tart la voladura d'un polvorí a principis del sigle XIX, va destruir la meitat d'aquesta antiga fortalesa de la Zuda, fent-nos perdre'ls pochs restos que quedaven de la primitiva iglesia de Lleida.

Aquest estat provisional cessà prompte y s'acordà la construcció de la Catedral, posant-se sa primera pedra en 22 de Juliol de 1203 per mans del rey d'Aragó en Pere II y del comte Armengol d'Urgell, junt ab el bisbe Gombalt de Camporrells.

Segons consta en una inscripció que avuy se troba en el Museu Provincial que abans estava empotrada en una columna del presbiteri (1), setanta cinch anys després va esser consagrada per Guillem de Montcada en 31 d'Octubre de 1278 (2), comprovant-ho la làpida colocada en la porta central del claustre.

La Catedral l'havien emplaçada, pera sa desgracia, prop de les fortificacions de l'antiga Zuda, sens dubte pera poder-la protegir en cas necessari, cosa fàcil donada la poca estabilitat de les coses d'aquella època.

He dit pera sa desgracia perquè son emplaçament, molt estratègich, va esser motiu de que s'ocupés militarment en temps de Felip V, y, parlant ab sinceritat, tampoch deuria fer massa goig al poble de Lleida l'elevada posició que ostentava sa hermosa Catedral, ja que'l papa Celestí III, en el primer any de son pontificat, va aprovar que no hi hagués més parroquialitat a Lleida sinó la Catedral, obligant als fidels a anar-hi pera rebre'ls sagraments del baptisme y matrimoni, renovant aquesta prohibició'l bisbe Pere de Rege, perquè d'aquesta manera'ls fidels visitessin la Catedral, a la qual no hi anaven per estar edificada *in montis celsitudine*.

Lo primer que crida l'atenció a l'examinar el monument es la disposició particularíssima de la planta. El claustre, en lloch d'estar situat lateralment, com succeheix en la majoria de les iglesies, està en la prolongació de la mateixa. ¿Per què'l primer arquitecte, Pere de Coma, va adoptar un traçat tant particular? La resposta es un

(1) Pedra de marbre de o'66 per o'71 d'altura, que diu axís:

«Anno Dm. MCCIII et Kal. Aug. et sub Dno. Inocentio Papa III. Venerabili Gombaldo huich Eclesiæ Presidee, Inclitus Rex Petrus II et Emergaudus Comes Urgellen primarium istius fabricæ lapidem posuerunt Berengario Ob. con s operario existente Petrus Dercumba.—Magister et fabricator.»

(2) «Anno. Dm. MCCLXXVIII. II cal. novembris Domnus. G. de Montecat heno IX Ilerd. Eps. consecravit hanc Eccm. et concessit XL dies indulgencie per omnes octavas et constituit ut festum dedicationis celebraretur semper in Dominice prima post festum S. Luce.»

xich difícil; però, tractant-se d'un emplaçament en l'alt d'un turó, es fàcil que adaptés la construcció al terrer, o tal volta'l record d'algun edifici similar, avuy dia desaparegut, li suggerís aquesta idea.

L'iglesia està formada per tres naus ab sos corresponents absis, y un creuer, presentant en conjunt la forma de creu llatina, y en la intersecció de les dues branques d'aquesta creu s'hi aixeca un

VISTA POSTERIOR DE LA CATEDRAL

robust cimbori. Posteriorment s'afegiren dos absis més, encara que avuy dia en manca un, que correspondria a la cèlebre familia Gralla, derrocat perquè deuria fer nosa als serveis del quartel.

Analisant l'interior, veureu que les naus estan formades per robustos pilars compostos de columnetes, que en nombre de setze se dedueix d'ella la xarxa de nervis y d'archs, que aguanten les voltes.

Tal com està'l traçat de la planta, se veu que quatre columnes donarien lloch a l'arch former y quatre al toral; y això en les quatre cares del pilar, ens dóna les setze columnes de que parlavem. Cobreixen les naus laterals ab voltes d'aresta (sense nervis o archs diagonals), y la central una volta cilíndrica de secció apuntada, reforçada ab archs torals.

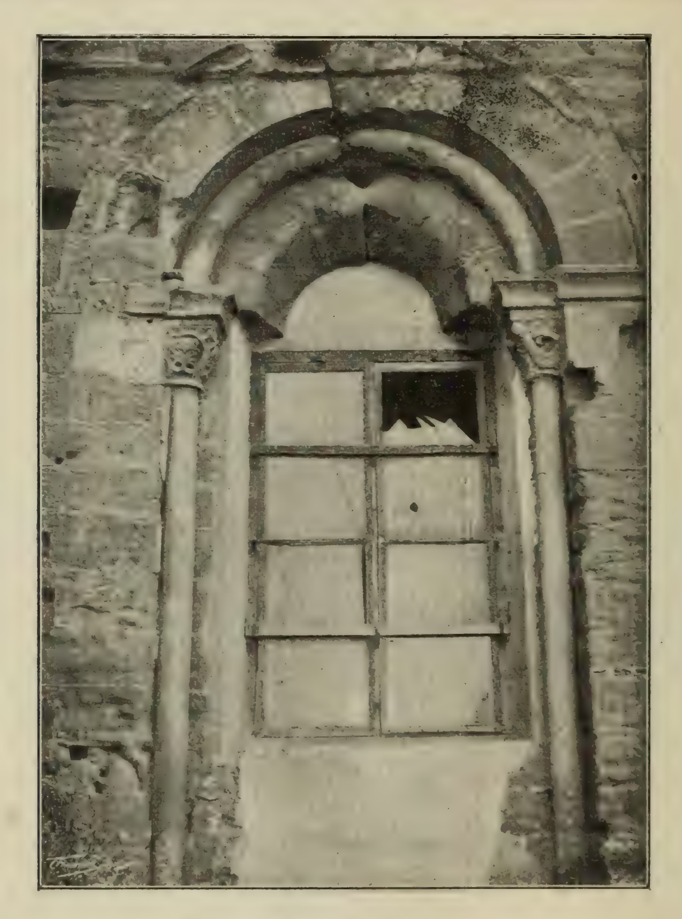
Catedral vella de Lleida

CATEDRAL VELLA DE LLEIDA. — PERSPECTIVA CAVALLERA DE LA SECCIÓ LONGITUDINAL

Escala, 1 : 400

Un cambi que en aquest moment no puch precisar, però que probablement seria degut a un nou arquitecte (es fàcil que fos en Jaume Castayls, que en 1364 dirigia l'obra), que estaria més iniciat en les construccions gòtiques que a Catalunya mateix en aquesta

FINESTRA DE LA CATEDRAL

època's feyen, no's voldria subjectar al projecte d'en Pere de Coma, y d'una de les columnes del pilar romànich fa deduir l'arch diagonal de les voltes gòtiques que formen les naus, produint una confusió molt marcada en la disposició dels archs.

Això no desmereix res l'importancia del monument, essent molt natural que en una època de transició's notin els avenços de l'època.

El cimbori es de planta octogonal, verificant-se'l trànsit de la planta quadrada per medi de quatre trompes còniques molt ben desplaçades, solució molt usual a Catalunya.

En cada cara de l'octògon hi ha situat un esbelt finestral gòtich, y en cada àngul una columneta que dóna lloch als aristons que

Interior de la Catedral

sostenen la volta. Darrera d'aquests finestrals interiors hi ha una petita galeria ab finestrals davant per davant dels que haviem parlat abans, que s'obren al defòra. La coberta exterior, com la de totes les naus, es de pedra.

Dugues torres, situades a cada cantó del cimbori, tenen accés per escales amagades en el macís del creuer. Avuy dia sols una's conserva un xich completa.

L'iluminació's fa per medi d'interessants finestres ab columnetes y archs de mitj punt en degradació.

Capitell de la nau central

Capitell de la nau lateral

En els extrems del creuer y en la fatxada de l'iglesia que dóna al claustre's presenten rosetons que, encara que tapiats y fets malver, permeten veure'ls arquets y columnetes de subdivisió. Avuy, de l'interior, difícilment podem formar-nos càrrech de res. Un sostre situat per sota'ls capitells de les naus laterals ha permès formar dos pisos: l'inferior, pera magatzems; el superior, pera dormitoris.

La calç, l'únich mantell protector de la desgraciada catedral, ens impedeix veure'ls richs capitells, plens de drachs, fullaraca y bon gust. Els corresponents a la nau central (més ben conservats), aprofitant-se de la seva altura, en va ostenten ses hermoses combinacions y llegendes, esperant que algun dia l'aire viciat y ensopidor d'un dormitori gran y mal ventilat pugui cambiar-se ab el pur y ple d'encens de son primitiu temps.

Els capitells podriem classificar-los en tres agrupaments: els primers recorden el tipo corinti, bastant modificat; els segons estan formats per entrellaçats combinats ab símbols pagans recordant passions, serps y animals fantàstichs, essent dintre aquest agrupament el número més gros de capitells de la Seu de Lleida; y, finalment, els capitells que podriem anomenar històrichs, en que la majoria representen fets de l'Antich o Nou Testament o llegendes de sants.

A la part baixa val més que no hi entrem: ens esgarrifariem al veure que, un lloch en altre temps sagrat, se trobi de la manera que avuy se troba.

Emili LLATAS

(Seguirà)

CRONICA DEL CENTRE

Febrer de 1905

EXCURSIONS

Al Montseny. — Durant aquesta mesada s'han efectuat dugues excursions al nostre xamós y conegut Montseny ab el fi d'escalar sos cims més enlairats en plena estació hivernenca. La primera tingué lloch el dia 2, ab assistencia de nostres companys senyors Espelt, Gosch, Miret y Santamaria, que sortiren de nostra ciutat en la tarda del dissabte pera anar a dormir a Viladrau. Desde aquesta vila sortiren al sentdemà cap a Sant Marsal y cim de les Agudes, que a conseqüencia de les darreres nevades y frets se presen-

tava, com tota aquella carena, completament cobert de grossa capa de gel, que barrà'l pas a nostres companys per l'indret del Turó de l'Home, y que'ls obligà a baixar cap a la font del Briansó y Santa Fe, desde on retornaren el mateix dia, passant pel rieral y poble de Gualba, fins a l'estació del mateix nom.

A la segona sortida, que's realisà'l dia 19, hi concorregueren els senyors Aràjol, Amigó, Bombach, Batchilleria, Coll, Espelt, Gosch, Gonzalez, Jaumandreu, Mora, Marquès, Mulleras, Palau, Pascual, Riera, Santamaria, Soler, Tarragó y altres, fins en nombre de 21, que sortiren en el primer tren cap a Palautordera y poble de Montseny fins a la mateixa carena del turó de l'Home, igualment envolquellada per complet de grosses congestes y geleres que dificultaren en gran manera aquella ascensió, a pesar de lo qual alguns de nostres companys arribaren fins al cim d'aquell altivol turó, desde'l qual se disfrutava de bells cops de vista sobre aquelles encontrades, completament cobertes per la neu, que arribava fins a les mateixes valls. Mentres la majoria dels companys se dirigia directament cap a la font del Briansó, alguns anaren seguint ab tot cuidado aquella carena ab el fi de pujar fins a les Agudes, lo que haurien conseguit a no esser un petit incident sofert per un de nostres consocis, que'ls obligà a dirigir-se cap a Sant Marsal, desde on retornaren al sentdemà, passant per Arbucies y Hostalrich, mentres els demés se dirigien cap a Santa Fe y Sant Celoni, pera retornar també'l mateix dia a nostra ciutat.

SESSIONS Y CONFERENCIES

ZOOLOGIA POPULAR. — El senyor D. Rossendo Serra y Pagès, president de la Secció Folk-lòrica del nostre CENTRE, va donar la seva darrera conferencia sobre zoologia popular en la nit del dia primer, en la qual, tot comentant els fragments que s'havien llegit de l'important obra que sobre aquest tema té escrita l'erudit folk-lorista D. Cels Gomis, feu atinades consideracions demostrant l'importancia d'aquesta branca del folk-lore dins del gran moviment folk-lòrich que ve desenrotllant-se en la nostra Catalunya.

CANÇONS POPULARS CATALANES. — Organisada per la mateixa Secció Folk-lòrica, el dia 15 tingué lloch una sessió dedicada a les cançons populars de la nostra terra. En aqueixa sessió'l soci n'Aureli Capmany se fixà principalment en la cançó coneguda per *La Porqueirola* en diferentes comarques de nostra patria, y de la qual va donar-ne a conèixer fins a onze variants, que, acompanyades pel mestre D. Josep Masó, foren cantades per la senyora na Maria Vila de Masó ab sa veu agradosa y una naturalitat sols propria de qui coneix y estima les hermoses tonades de nostres cants populars.

DEL SEGRE AL ARIEGE. LA VALL D'ANDORRA. — El divendres dia 3

D. Salvador Armet y Ricart, comte de Castellar, va acabar de llegir la seva notable ressenya de tant important com pintoresca excursió a n'aquelles serralades del nostre Pireneu. En aquesta segona conferencia va descriure les ascensions al Pont Pla de Sarrenat, Ramis y Fontvert, fins al planell de Citut y estanys Forcat y de l'Illa (2.400 m.). Retornats a Les Escaldes, sortiren en altra jornada cap al santuari de Meritxell y parroquia de Canillo, fins a Fontargent y Port d'Embalira (2.470 m.), pera davallar cap a l'Hospitalet y Ax, de qual hermós itinerari feu el senyor Armet y Ricart una interessant ressenya al mateix temps que presentava bonica colecció de vistes fotogràfiques d'aquelles encontrades, que anaren projectant-se durant la sessió. L'erudit conferenciant acabà son treball fent una lleugera ressenya històrica d'aquelles comarques, y en especial de la Vall d'Andorra.

A travers del Canigó. — El dia 10 el nostre consoci senyor Vidal y Riba va llegir la seva ressenya d'una excursió hivernenca per les encontrades de l'hermós y tradicional Canigó, que realisaren diferents companys del Centre durant uns dies del mes de Maig de la prop-passada anyada.

Aquesta ressenya anà acompanyada ab la projecció de diferents clixés fotogràfichs que'ls senyors Soler y Miret obtingueren durant la mateixa excursió.

Circumvalant el Canigó. — Durant les dugues sessions celebrades els dies 17 y 24, el senyor D. Alfred Gaza y Rosselló va llegir aquest notable y interessantíssim treball, ressenyant una excursió portada a cap ab altres companys vers les mateixes encontrades canigonenques, fent una acabada descripció de les belleses naturals y monuments més notables d'aquelles comarques, junt ab la narració de varies llegendes y tradicions que tant han hermosejat aquelles serralades. El senyor Gaza acompanyà son meritíssim treball ab una colecció de projeccions fotogràfiques d'altres tants clixés obtinguts pel mateix senyor conferenciant y pels senyors Bordas y Soler.

Durant aquestes sessions dedicades a nostre tradicional Canigó va exhibir-se en el nostre local un acabat mapa o plan d'aquelles encontrades, fet y dibuixat per nostre company D. Juli Soler y Santaló, que facilità en gran manera'l que tots els assistents a n'aquestes conferencies poguessin anar seguint els itineraris de les excursions realisades per aquelles valls y serralades que acabaven de ser descrites pels senyors Vidal y Gaza.

CURSOS

Programes de les lliçons de Geologia explicades per Mossèn Font y Sagué. — *Dia 7*, lliçó 17. — Roques exògenes o sedimentaries. — Roques estratificades d'origen mecànich: sorra, conglomerats, arenisques, argiles, margues. — Roques estratificades d'origen químich: calices, dolomia, guix,

sal, etc. — Roques estratificades d'origen orgànich: turba, lignit, hulla, antracita, etc. — Fòssils; la seva utilitat.

Dia 14, lliçó 18. — Roques metamòrfiques. — Metamorfisme mecànich. — Metamorfisme d'influencia. — Gneis. Anfibolita. Grenatita. Marbre cipolí. Quarcita. Piçarres micàcees. Piçarres maclíferes. — Jaciments minerals y metalífers. Les diferentes classes. — Filons. Definició, dimensions, direccions, omplenament y agrupació dels filons. — Filons concrecionats y ingectats.

Dia 21, lliçó 19. — Estratigrafía. — Principi de superposició dels dipòsits sedimentaris. — Estratificació concordant, discordant y transgressiva. — Sincronisme de les capes. — Alteracions de l'estratificació: capes inclinades, plegades y capgirades. — Falles y esquerdaments. — Cronologia estratigràfica. — El caràcter paleontològich com a base de classificació. — Divisions de les formacions sedimentaries. — Les grans divisions geològiques. — Nomenclatura dels terrers.

Dia 28, lliçó 20. — Terrer primitiu o arcaich. — Definició. — Caràcters generals. — Principals elements dels terrers arcaichs. — De com se formà la crosta primitiva. — Existia la vida allavors? — Distribució geogràfica del terrer arcaich. — Extensió y caràcters que té a Catalunya.

GEOGRAFIA FÍSICA, pel doctor D. Antoni Novellas. — *Dia 8,* lliçó 16. — Cicle d'erosió. — Aplanament final. — Noció del cicle d'erosió. — Infantesa y joventut d'una ret hidrogràfica. — Maduresa de la ret. — Part torrencial. — Secció mitja. — Secció inferior. Planes aluvials. Deltes. — Definició de la maduresa d'una ret. — Caràcters de la maduresa. — Vellesa de la ret. — Noció de les *peneplanes.* Exemples. — Inversió del relleu. — Velocitat del treball d'aplanament. — Influencia del règim meteorològich.

Dia 9, lliçó 17. — Modificacions del modelat per les influencies tectòniques actives. — Efectes d'un cambi de nivell de base. Obertura d'un nou cicle. — Moviments negatius. — Formació de gorjes o canons. — Canons dels territoris d'estratificació regular. — *Meandres* encaixonats. — Moviments de conjunt. — Planells propriament dits. — Moviments positius. — Deformacions de valls. — Moviments orogènichs. — Abaixaments generals. Ombilichs de valls. — Influencia de les erupcions volcàniques.

Dia 16, lliçó 18. — Modelat glaciar. — Definició del modelat glaciar. — Importancia del modelat glaciar. — Disgregació de les roques per la gelada. — Acció dels glaciars. — Caràcters de les valls glaciars. — Dipòsits glaciars. — Amfiteatres morrènichs. — Cambi de llit dels rius. — Llachs de circhs. — Importancia relativa de l'erosió glaciar. — Casquets glaciars. — Topografía glaciar. — Zona central. — Zona perifèrica. — Topografia morrènica. — Particularitats de la topografia morrènica. — Alteració de les morrenes. Loes. — Modificacions geogràfiques produhides per extensions glaciars.

Dia 23, lliçó 19. — Modelat per les influencies subterrànies. — Definició. — Ensorraments provocats per les infiltracions. — Efectes de la circulació subterrània. — Formació de les depressions de la superficie. — Grutes. Rets

subterrànies. — Rius subterranis; accidents. — Llachs temporals. — Territoris diversos d'erosió subterrania. — Infiltracions en districtes volcànichs.

D'Historia de la Literatura Catalana, per D. Rossendo Serra y Pagès. — *4 Febrer*, conferencia XXX. — Sigle XVI.

Situació de Catalunya durant el sigle XV. — Decadencia manifesta. — Pobresa de la producció literaria.

I. *Prosa històrica*. — Falta de cròniques. — Historíes catalanes fetes a la castellana y en castellà. — Poch èxit dels que varen intentar escriure en català: Pujades, Beuter. — Les historíes regionals: Beuter, Binimelis, Despuig, etc. — P. A. Beuter: *Historia de Valencia*. Elegancia d'estil. — Cristòfol Despuig: *Col·loquis de la Insigne ciutat de Tortosa*. Novetat en l'exposició; fons patriòtich y noves de positiu interès. — P. J. Comes: *Libre de coses assenyalades*. — Onofre Manescal: *Sermó vulgarment anomenat del Serenissim Senyor Don Jaume II*. Esperit català. — Geroni Pujades: *Crònica Universal Catalana*. Riquesa de datos y pobresa de criteri.

Lectura de troços escullits.

Conferencia XXXI. — Continuació del sigle XVI.

II. Falta de prosa literaria. — Conreu de l'heràldica: Tarafa, Asam, Mestres, etc. — Prosa didàctica: llibres d'ensenyança.

III. *Prosa religiosa y moral*. — L'Iglesia conserva l'esperit català. — Abundor de llibres de devoció, rituals y hagiografies. — Traduccions. — PP. Cucala, Montanyès, Coma, etc. Popularitat de llurs obres.

IV. *Poesia*. Quarta època. — Manteniment de la tradició catalana. — Certàmens poètichs. — Influencies castellanes. — Formes mètriques més en ús. — Imitadors d'En Jordi de Sant Jordi, Jaume Roig y Auzias March. — Francesch Olesa: *La batalla de Lepant*. — Francesch Calça. — Ferrer de Guisona.

Pere Serafí. — Obres amoroses y espirituals. — Elegancia d'estil y llenguatge castellanisat. — Influencia italiana.

Poetes catalans que's dediquen a escriure en castellà. — El teatre. — Continuació del drama religiós.

Lectura de troços escullits.

11 Febrer, conferencia XXXII. — Sigle XVII.

Vicissituts polítiques y estat moral de Catalunya durant el sigle XVII. — S'accentua la decadencia literaria.

I. *Prosa novel·lesca*. — Pere Porter de Tordera: *Relació verdadera de un cas extraordinari* (Viatge a l'Infern). — Comolada: traducció de Pierres de Provença y Magalona.

II. *Prosa històrica*. — Sa castellanisació. — Darrers historiadors catalans: A. Bosch: *Titols d'honor de Catalunya y Rosselló*; F. Montaner: *Historia del Regne de Mallorca*; Bruniquer: *Relació sumaria de la fundació de Barcelona*; M. Canyellas: *Antiguitats de Manresa*.

En Pujades continua la seva historia en castellà.

Fullets y fulles referents a la guerra de Separació.

III. *Prosa religiosa.* — Desaparició del gènero literari. — Llenguatge convencional. — L'Iglesia's castellanisa també. — Abundor de vides de sants y d'obres catequístiques. — Predicació castellana. — Traducció del «Kempis» per En Gil. — *Foment de la Pietat,* per En Joseph Llord. — *Catecisme pastoral,* per En J. Plens.

Lectura de troços triats.

Conferencia XXXIII. — Continuació del sigle XVII.

IV. *Poesia.* — Escola poètica castellana. — Perdua de l'unitat llingüística en les terres de parla catalana. — Predomini de l'element popular. — El teatre.

El rector de Vallfogona. — Antecedents biogràfichs. — Llegendes. — Elogis excessius que se li han tributat. — Influencia dolenta que va exercir en la poesia catalana. — Deixadesa de llenguatge. — Vulgarisme degenerat sovint en grolleria. — Condicions recomanables del Rector. — Poesies bucòliques y religioses. — Escola vallfogonesca.

En Joseph Fontanella. — Llenguatge castellanisat que usa. — Distinció que tenen ses poesies. — Gust general de l'època a que s'emmotlla.

Abundor de poesies religioses ab motiu dels certamens y de polítiques a causa de la guerra de Separació.

Poesies d'En Feuria, recordant a l'Auzias March, y d'En Romaguera, seguint a n'En Góngora. Poesies religioses d'En Magí Casas.

Lectura de fragments escullits.

18 Febrer. Conferencia XXXIV. — Sigle XVIII y primer terç del XIX.

Conseqüencies de la guerra de Successió. — Decrepitut de la literatura catalana.

I. Prosa religiosa. — Caràcter vulgar y castellanisat. — Obres de devoció: llibres litúrgichs, vides de sants y «Doctrines». — El P. Bonaura (traducció de l'*Imitació de Christ*), fra Baucells *(Font mística del Paradís de l'Iglesia)*, el P. Salsas y Trillas *(Promptuari moral y sagrat)* y el P. Roquer *(Bona sort, Bona nit,* etc.). Traducció del *Nou Testament.*

II. Prosa didàctica. — Abundor d'obres publicades a Cervera. — El P. Reixach *(Ensenyança de minyons).*

Lectura de fragments.

Conferencia XXXV y última.—Acabament del sigle XVIII y primer terç del XIX.

III. Poesia. — Continuació del vallfogonisme. — Insignificancia de la poesia durant aquest període. — Propagació del castellà. — Certamens de corporacions literaries.— Agustí Eura, Ignasi Ferreras, Francesch Tagell y Serra y Postius. — Ressò poètich de la guerra de l'Independencia. — Enviliment a que havia arribat la poesia catalana.

Idea de la poesia dialectal de Valencia y Balears.

Insignificancia de les produccions teatrals.

IV. Estat intelectual de Catalunya al començar el sigle XIX. — El conreu de l'historia y la literatura prepara'l Renaixement. — Ignasi Puig y Blanch: *Lo Temple de la Gloria?* — Bonaventura Carles Aribau: *Oda a la*

Patria o al marquès de Remisa. — El Renaixement. — Observacions finals. Lectura de troços triats.

El senyor Serra y Pagès, al despedir-se de l'auditori que ab tant interès va anar seguint el curs de les conferencies d'historia de la literatura catalana, va dir que havia tractat de donar-les-hi un caràcter purament popular y de propaganda; proposant-se fer conèixer el successiu desenrotllament de les lletres catalanes, més per la lectura de fragments escullits y els comentaris o notes aclaratories d'ordre literari y llingüistich que sugerissin, que no pas per les apreciacions personals, de les que n'havia volgut fugir, en lo possible, procurant seguir als mestres Milà y Fontanals y Rubió y Lluch.

Als repetits prechs dels concurrents, va accedir a continuar estudiant el Renaixement.

Plan d'excursions pera la Primavera de 1905

Dies 24, 25, 26 y 27 de Març.—Excursió als Rasos de Peguera, santuari dels Tossals y Cingles de Trevil, Montclar y Serrateix.

Dies 8, 9, 10 y 11 d'Abril.—Excursió a Cardona per la montanya, desde Gironella y Casserres fins a Berga.

Del 16 al 24 d'Abril. — Excursió a l'Alt Pireneu d'Aragó. De la Vall de Broto a Gavarnie, Bagnères de Bigorre, Quillan, Montlluís y Perpinyà.

Dies 23 y 24 d'Abril.—Visita a Manresa y Sant Benet de Bages, ab motiu de l'inauguració del «Centre Excursionista del Pla de Bages».

Dies 20 y 21 de Maig. — Excursió a les Guilleries, atravessant ses serralades orientals de desde Santa Coloma de Farnés cap a Ossor y Girona.

Dies 11 y 12 de Juny. — Excursió als Cingles d'Ayats, santuari de Cabrera, Olot, Santa Pau, Porqueres y Banyoles.

Del 22 al 25 de Juny. — Excursió al Canigó de desde Arles y Prats de Molló cap a la Vall de Cadí, Sant Martí de Canigó y Vernet. Ascensions al Pich de Sethomes y la Pica.

Dies 24 y 25 de Juny. — Excursió a Torelló, La Bola, cingles de Joanetes y Ayats, Grau d'Olot, Santa Pau, Finestres y Girona.

Excursions geològiques, baix la direcció dels professors de les classes de Geologia y Geografia física, Mossèn N. Font y Sagué y D. Francisco Novellas:

Març 26. — Excursió al Papiol pera estudiar els terrers silúrichs, devònichs y pliocènichs, visitar les *Escletxes* y el jaciment de fluorina.

Abril 9. — De 9 a 1 del matí. — Excursió als jaciments fossilífers del miocènich de Montjuich.

Abril 30. — Excursió als jaciments miocènichs y oligocènichs de Sant Sadurní de Noya y Sant Pau d'Ordal.

Maig 21. — Excursió als terrers arcaichs, silúrichs y devònichs de Montcada.

Juny 1.—Excursió pera estudiar els terrers silúrich, devònich, carbònich y triàsich de Vallcarca.

Juny 10, 11 y 12.—Excursió a la regió volcànica d'Amer y Olot, visitant les corrents basàltiques y alguns cràters.

NOVA

Estan ja molt avançats els treballs pera constituir a Manresa'l «Centre Excursionista del Pla de Bages», que vindrà a esser una delegació o extensió del Centre Excursionista de Catalunya en aquella pintoresca comarca. L'inauguració oficial d'aquesta nova societat tindrà lloch el dia 24 del pròxim Abril en l'històrich monastir de Sant Benet de Bages. L'excursió proposada pera assistir a tant solemne acte sembla que's veurà sumament concorreguda, puix són molts els socis del Centre que's proposen pendrehi part.

Oportunament se celebrarà la sessió preparatoria, y esperem que seran molts els excursionistes que per la pròxima Pasqua acudiran a Manresa pera encoratjar als nostres companys del Pla de Bages.

El Centre Excursionista de Catalunya sols se declara responsable de lo contingut en la *Secció Oficial* del seu Butlletí, deixant íntegra als respectius autors la responsabilitat dels treballs firmats.

Barcelona. — Tip. *L'Avenç:* Ronda de l'Universitat, 20. — Telefon 115

Butlletí

del

Centre Excursionista de Catalunya

TRASCANT PER L'ALT BERGADÀ

Y PER LA SERRALADA PIRENENCA DE MITJ-JORN

(Acabament)

Entrem en el Pla d'Anyella. Tenim ara al davant el Carlit y el Puigperich. El Puigmal queda a la dreta.

Es el tal pla la més gran expressió de la dolça poesia dels alts pasturatges. Tot es en ell tendre y idílich. Es ample, extens, descobert, xopat de llum, ab la llisa terra elegantment ondulada, formant una immensa conquilla, encatifada de vert per una baixa herbeta y adornada per les blaves gencianes, pels petits pensaments breçolats en sa tija coll-torta y pels estimats miosotis. El cel, del tot descobert, vesteix allí sa més pura vestimenta. Quin sossego, quina pau ens puja de totes les bandes de la terra! Ab quina justesa'ls nostres passats anomenaren *calms* o *calmes* an aquestes planuries enlairades! La tramontana y el torb sovint les fuetegen, y els llamps a cada pas fereixen-les, més passen aviat els metèors y tot torna al moment a la beatitut primera, y goços y ramats, pastors y vianants retornen a l'instant a l'heurosa serenitat de sempre.

A l'atravessar el Pla d'Anyella tots anem a peu, formant entre excursionistes, traginers y matxos una corrua molt llarga, perquè'ns partim en seccions un xich llunyanes les unes de les altres. Me criden l'atenció unes llagostes cantaires, les úniques que he trobat en les meves excursions y que no he sentit en cap altre lloch que en el Pla d'Anyella. Són negres de sobre y grogues de sota, y fan tres *racs-racs* apagats, seguits d'un soroll allargat, semblant al refrech escapat d'unes rodetes dentades de rellotge. Es un brugit original y no se'n sent d'altre durant la llarga travessia de la plana. De tot arreu ens ve aquell *rac-rac* destimbrat, seguit d'aquell *re-re-re* com d'engranatge. Caminem llargament per l'inacabable

planura, sembrada de ramats, airosament extesa fins a les vessants apartades, tenint davant el cim del Ginebrar, en qual faldar hi pastura una vacada, que, com ja he indicat, tant sols per la petitor de les vaques se comprèn llunyana. A l'esquerra queda'l Padró del Pla d'Anyella, reconeixible per un montícul artificial de pedres, bon camí del Bergadà a Cerdanya. Arribem a la costa del Ginebrar, en qual punt nostres peus aixequen núvols de les llagostes cantaires de que us parlava.

Passem per entre les vaques que de molt abans ja vèyem; els vedellets juguen joyosament, mentres un d'ells no deixa de mamar ab el descuit d'un infant, en tant sa mare'ns mira ab extranyesa. A no tardar atalayem un altre remat d'ovelles, vaques y eugues. Els goços estan en plena feina: en un obrir y tancar d'ulls reuneixen els escampats moltons, que, per por de sos ullals, els creuen ab llestesa.

Tenim a la vista'l Taga y serra Caballera, y a l'altre cantó'l cim d'Alp y el Padró dels Quatre Batlles. L'un darrera de l'altre, una dotzena de corbs passen brunzents per sobre nostres caps, escarnint-nos ab sa dura xiscladiça. El sol vibra de valent, y, no obstant, encara resta un xich de fresca. Els bèns, una volta aplegats, se posen en moviment formant set o vuit llargues corrúes, com rosaris. Els cans treballen de ferm pera fer marxar ab ordre a les ovelles, més els bous y cavalls no's mouen del seu lloch. Passem pel mitj del bestiar gros, en quals moments els nostres matxos ens donen molta feina y sahinen tots a l'hora. ¡Oh com llueixen els no domenyats animals ab sos variats colors, pintant-se sobre'l vert glebatge! ¡Oh què majestuosos els pacífichs bous y que airoses y lleugeres les movedices eugues en l'ample esbarjo de la *calma* infinida!

Arribats a la carena del Ginebrar, devallem a la collada de Tosses, que seguim perpendicularment a la carretera. Tota la vall del Rigart se veu a nostra dreta, y al fons el Sant Aymant, Taga, Puigcerverís y Balandrau, y a l'esquerra'l clot de la Molina y un troç més de la Cerdanya.

Trobem un ramat de xays agrupats com acostumen en hores de sol fort, això es, tots ab el cap amagat sota'l ventre d'un altre, quiets hores y hores, donant així exemple d'una associació ben compresa.

A un quart de dotze arribem a la carretera de Puigcerdà a Ripoll. Més enllà se'n veu una altra en construcció: es la que fa el govern, perquè la que ha servit fins ara es de proprietat parti-

cular. Pot-ser en cap més país del món se veuria que una tant rica y poblada regió com la Cerdanya arribés al sigle XX sense tenir altres sortides pera'ls seus carruatges que les que'ls particulars construiren.

Pugem la costa de la Creu de Mayans, tenint a l'altra part del Rigart la Berruga, la Cubil, els cims de Coma Armada y Pla de Pujals, emboscada aquella del tot y aquests despullats de dalt, més ab son faldar ennegrit per forests immenses. A poch de pujar trobem una font, qual nom desconech, de magre raig, més d'aigua fresca y agradable.

Seguim ara la direcció NE. Arribem al coll de la Creu de Mayans, aon pastura un altre ramat de bous y s'hi veu una fita fronteriça. Passat el coll, un xich més amunt, arribem a les 12'5 a la font del Picassó, aont ens aturem a dinar. Malgrat la gran altura, els pins arriben més amunt encara. Asseguts en la font, tenim al davant, d'esquerra a dreta, el Puigllançada, el Comabella, el Patró dels Quatre Batlles y el Puig d'Alp. L'aigua de la font té 8° y es de qualitat immillorable. A la dreta s'extén la magnífica baga del Paborde, y més enllà les grandioses selves de Saltégat. Al lluny se veuen clarament les montanyes del Pallars, dominades per l'aguda y cònica Pica d'Estats.

A dos quarts de dues marxem de la font. Ens reblinquem a la esquerra, passant per entre'ls pibets y tenint a la vista'l Moixaró y la serra de Cadí. Una altra eugaçada! Nous treballs pera deturar els nostres cavalls y matxos. L'Espel passa grans disgustos. Anem ascendint per un planet suaument inclinat, passant per sota una gran vacada.

Més amunt, en el Pla d'Ovella Morta, hi ha una altra eugaçada. Les cavalles, ab sos petits, formant agrupacions de tres o quatre, sobressurten de la carena, dibuixant sobre'l cel blau els seus perfils elegantíssims. A l'arribar a dit pla passem per entre les eugues, que, ab aires innocents, s'arrengleren ab sos menuts, ben aprop nostre, mirant-nos embadocades. Molt plauria la seva societat als murris dels nostres matxos, puix ens donen una gran feinada pera deturar-los. El cavall d'en Victory està verament indomable.

Ara's veuen en tota sa magnificencia el Puigperich y la Pica de Carlit, ab moltíssimes congestes. A no tardar atravessem el Pla de les Salines de Baix (2,234 m.), quasi tant grandiós com el Pla d'Anyella, veyent molt per sota nostre a Puigcerdà, la Tour de Carol, Guils y Les Escaldes. Sempre pujant, conseguim aviat el Pla de les Salines de Dalt (2,273 m.). Al davant tenim la serra

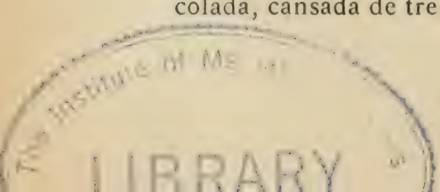
de Gorrablanch, que anem a atravessar. En ella s'hi veuen sis petites taques blanques, que són altres tantes agrupacions d'ovelles *captapades*.

Sortint del Pla de les Salines atravessem el camí que va de Dorria a Vallcebollera. Encara que haviem profetisat mal dia a poch d'haver començat la jornada, lo cert es que anem tenint un temps immillorable. Bufa un xich el llevant. Lo temible en aquestes montanyes es el ponent. Y, si no tingués por d'uśar un símil *cursi* per lo massa gastat, us diria que fòra d'aquestes montanyes també.

Serra de Gorrablanch amunt: el mateix glebatge llis y unit, de bon trescar, característich d'aquests alts paratges. Distingim molt bé una escampada de pobles de la Cerdanya, Puigcerdà, la Guingueta, Aja, Osseja, Dorres, Angustrina, Les Escaldes, etc., etc. Passem per sobre la Vallcebollera, admirant en sa bandada esquerra'l soperb bosch de les Corones, ab dues clarianes de prat al mitj, que sens dubte serviren pera denominar-lo. Fa molta estona que l'atmòsfera es admirablement diàfana, y per això podem veure tots els detalls de la joliua Cerdanya, de la qual podem comptar totes les cases incloses en la nostra ullada. En Schierbeck reconeix la seva a Puigcerdà. El poble de Vallcebollera, a sota nostre, ab els seus sostres de licorella, sembla una acumulació de grossos rochs. Arribem al clot de Montells, que va a parar a Vallcebollera. Hi veyem en distints punts quatre grans ramats de bens, y molt per avall una eugaçada.

A tres quarts de quatre conseguim el Pas dels Lladres, aon deixem els matxos, que per Setfonts aniran a esperar-nos a Nuria, y comencem a pujar el tossal de dit pas. Tenim a la dreta el clot de Fontseca y les Setfonts, que de tant lluny se poden comptar per les ratlles d'un vert més viu que fan ses aigües per aon rellisquen, ja que l'herba en dits punts es més regada. Ovirem en tota sa llargaria la vall del Segadell ab el poble de Pardines, molt conegut dels caçaires, y al cap d'amunt la Collada Verda. A l'esquerra, un xich endarrera, mostren sos desiguals perfils la serra de Cadí y el Pedraforca.

El tossal del Pas dels Lladres, que atravessem, admirant en ell una gran congesta de neu molt pulcra y blanca, dóna naixement a la serra de l'Artiga, que va a parar a la Cerdanya. Tenim a l'esquerra'l clot de la Pastera. El terrer ha anat agafant un altre aspecte. No hi ha herba ni glebers: tot ho cobreix la licorella esmicolada, cansada de trepitjar, més cansada de pujar, estèril y enfa-

dosa tarregada de pedra, que no deixem de trobar fins al cim del Puigmal y que fa una mica aburrida una ascensió que per aquest punt ja es bon xich pesada. No's veu quasi en lloch una planta. Tant sols el tendre miosotis mostra ses blaves floretes per entre les pedres despiadades. Al davant tenim el cim del Puigmal, y a l'esquerra d'aquest s'hi veu Puig de Segre, prop del qual, a l'altra cara, hi neix el Segre. Hem vist néixer el Llobregat y el Bastareny.

Clixé d'A. Espel

CLOT DE LA PASTERA Y PICH DE COMA D'OU

Veurem néixer el Ter y el Freser. En cambi passem a dos passos de l'origen del Segre sense visitar-lo.

Tenim ara a sota la vall d'Err, en qual vessant esquerra hi ha'l bosch d'Err y la Bosquerola. Al peu tenim el coll de Prats de Tossa y la jaça del mateix nom. A l'esquerra del pich de Segre hi ha'l pich de Coma d'Ou, y sobre'l clot de la Pastera la font d'Aiganeix, començant a l'acabar dit clot la rivera d'Err, a qual fi veyem el poble d'Err, y a l'esquerra d'aquest Llivia. Passem per una aresta de roca gens perillosa entre'l clot de la Pastera y el clot de les Set Fonts.

Y, ara, amunt depressa, cap el cim del Puigmal, pel movediç pedregam que'ns trenca les cames. La jovenalla passa avant y aviat se perd de vista. Per premi de la seva activitat veu perdius blanques y un escamot d'isarts que'ls endarrerits no arribem a temps de veure.

El Puigmal es lleig per lo arrodonit y poch accidentat. Es el cim més alt d'aquesta banda del Pireneu, o sia de la part inclosa entre'l començament de la serra de Cadí y el mar, passant pel mitjdia de la Cerdanya y del Conflent. Us confesso que no hi tinch cap devoció. Estimar-lo per alt es com acceptar l'estúpida lley de les majories. Com tot es relatiu en el món, per sa condició isolada, o quan menys avançada sobre terres baixes, resulten proporcionalment més alts, y ab molt més bona vista, el Canigó y el Costabona, y adhuc el Montseny y el Bassegoda. La boniquesa de ratlles, les dificultats de la pujada y lo poch visitat d'un cim son estímuls pera pujar-hi y admirar-lo. Res d'això passa ab el Puigmal. Per Nuria es fàcil d'assolir-lo, y no hi ha menestralet de Vallcarca que no's pagui'l luxe d'anar-hi. Perills no'n té per cap banda, y la seva silueta es vulgar y botaruda. Ab poques plantes, quasi sense flors, folrat per la trencadiça licorella, té totes les condicions pera fer-se avorrible, malgrat els seus 2,909 ms. d'altura.

Recordo sempre ab anyorança'l feréstech Pedraforca, el Bassegoda, ab son quasi inaccessible casquet de roca encinglerada, el Puig de l'Infern, de formes endiablades, repenjat sobre'l pregon abim, y el fantàstich Moixaró, caòtich agombolament de rochs de forma extranya. En cambi m'ha quedat un petit record del feixuch Puigmal, prostituit a tot-hom, tontament orgullós ab son desvergonyiment de formes prosaicament arrodonides.

Per fi arribem al peu de l'últim tossal y anem a començar la darrera pujada. A l'esquerra tenim un sot rodó molt curiós ab dugues congestes de neu. Es una bona pitrada aquesta en que's munten les Clotxes del Puigmal. A més del miosotis, veyem per l'esmicolat pedregam uns molt bonichs pensaments morats.

El Puigmal té dos pichs: el més alt es el Puigmal d'Err y l'altre el de Llo. Arribem, per últim, al més enlairat, en qual cim hi ha un montícul de pedres, y entre aquestes hi trobem encastades tres targetes, que ab sorpresa vegerem que anaven endreçades a nosaltres saludant-nos coralment a la nostra arribada. A tots els que tal atenció ens tingueren dono, en nom de tots els expedicionaris, les mercès més carinyoses.

S'han anat formant espesses boires y ens tapen la major part dels cims; un vent desbocat y molt fred fa inestable en la part alta de la montanya. Encara que'l termòmetre senyala 7° al sol, nosaltres sentim una temperatura més baixa, perquè, a l'arribar suats a dalt, el vent evapora a tota pressa la suor nostra.

El Segre reflexa vivament el sol ponent, serpentejant ab lluentor

d'argent viu per tot lo llarch de la Cerdanya. Ripoll se veu al fi de la vall del Freser. La serra del Port del Comte treu el cap per darrera del Pedraforca.

Prop de les sis deixem el cim. Les collades que en aquell punt uneixen els diversos pichs estan ribetejades de congestes llargues y primes com cintes blanques. Baixem per la coma de l'Embut, bonica com totes les de Nuria, molt riques d'aigua y abundantes en cascates. Té la coma de l'Embut moltes fonts fresquíssimes. L'aigua d'una d'elles no té més que 1° de temperatura.

Primer anem trobant la mateixa licorella trencada de que'm queixava, però aviat arribem al glebatge, aquell glebatge suau, ple d'herba fina, que sembla elàstich com goma y ressona al trepitj com si caminessim sobre voltes.

El riu se pert de sobte sota terra, pera ressortir mansament, ja més crescut, molt per avall. D'això'n pervé'l nom de dita coma.

Arribats al pla dels Euguessers, ens desviem cap a la vall de Finestrelles. El dia baixa depressa. A pas de follet les boires passen y traspassen, aquí espesses, allí clares, deixant-nos aquestes entreveure ab aires de misteri, en la llum esmortuida d'aquella hora, els accidents del paisatge. Així veyem com extranya aparició ab la boira arrapada a sos costats, indecís en la foscor creixenta, el formidable roch de la Maula. En aquell desert, en l'escassa claror que'ns arribava, arrebossada ab la broma baixa, la grandiosa naturalesa donava una impressió de por o de respecte.

En alguns moments té l'espectacle sublimitat verdadera. Entre aquella semi-llum embruixada salta una gran cascata per la vall de Finestrelles, y altres grans rochs encinglerats, ab sos contorns insegurs, apareixen com fantasmes. Ab la sòn y el cansament, caminem com somniant, y jo per ma part me poso en un estat d'esperit especial, com si esperés quelcom extraordinari. Allavors les sensacions no semblen sensacions, sinó esblaimades representacions del cervell al condormir-se. Per un accident del calçat me quedo bon xich endarrera, y al trobar-me sol, en aquella vall ennegrida, pera mi desconeguda, entre les boires mal intencionades, les roques fosques y rogenques y l'escridaçament de les cascates, tinch per un moment una sensació d'angoixa, y si en aquell instant se m'hagués aparegut una goja o dòna d'aigua, no ho hauria extranyat gaire.

Arribem a Nuria a tres quarts de vuit, quan la nit ja era del tot vinguda.

No som a temps a rosari, y a fe que ho sento. A Nuria m'encisen els goigs, de tonada graciosa y original, la deliciosa salve y les senzilles absoltes, que en aquell lloch deixen una impressió inesborrable. Esperant el sopar, rondem un xich per fòra. Se sent gran cridoria de bèns: ve d'un ramat de molts mils xays que té la jaça prop de l'ermita de Sant Gil.

Passen y traspassen ombres pel fosch pati, més no se sent cap crit, perquè en aquell siti y en aquella hora el cridar sembla una heretgia. En pochs moments s'han esvait les boires. Els gegantescos cims s'aixequen ben precisos sobre'l cel negrench, y penjant de l'infinit ens lluquen amigues les estrelles. Oh santa vall de Nuria, serena en ta grandesa! Aon retrobaré la pau de tes nits pures?

L'endemà dia 17, darrer de la nostra excursió, lo primer que fem es visitar la Verge. Un pagès resa devotament agenollat davant de l'olla; la seva muller, dreta al costat d'ell, de tant quieta y enterca, sembla petrificada. De sobte, d'una revolada, fica ell el cap a l'olla, y durant llarch temps prega dintre d'ella. La xorca, immòbil com un roch, sempre de peu, al bell costat del mascle, resa que resaràs, ab petit moviment de llavis, que deixen escapar com un apagat brunzinar d'abella. No m'en rich de la tal parella: al contrari, envejo la seva fe senzilla. Oh aquests senzills, quant més forts són que nosaltres!

Surto a donar una ullada al país, alegre y falaguer en la tendror de la matinada. Llueixen ja les altes cimes ab el sol ixent, que brilla avuy ab claror esplendenta. El cel extén el seu blau mantell sense màcula de cap mena, y el vent bufa a glopades, portant-nos una fredor plena de joya. Fa fret o no, segons si'l vent passa o s'atura. El ramat de que ahir us parlava deixa mandrosament la jaça y s'enfila per la coma de l'Embut ab tota calma, formant, com sempre, els bens, set o vuit llargues ratlles. D'aprop y de lluny se senten cridar molts xays a la vegada; els goços corren esbojarrats pels costats de la ramada, y els pastors pugen tant pausadament que no han de tenir por de relliscades.

Un vano de comes y valls s'obre en el replà de Nuria. A ponent se veu la coma de l'Embut y la vall de Finestrelles, ab el riu d'aquest nom y els dos rochs piramidals de la Maula; al N., el roch de la Malé; la coma d'Eyna al N.NE.; la coma de les Mulleres, ab la de Noufonts y les Noucreus, al NE.; la vessant del Torreneules y el graciós bosquet de la Verge, ab sos tronchs rogenchs, a l'E.; y al S. l'entrada a les gorges de Nuria, ab l'anomenada Creu d'en

Riba sobre un putxet. Com el senyor Coll ens deixa y marxa pel Salt del Sastre, quedem 13 expedicionaris.

Ens posem en moviment a un quart de deu. Seré breu d'ara fins al fi, perquè'l camí que anem a seguir, si bé es de lo més preuat que en nostre Pireneu hi hagi, també es de lo més conegut per tots vosaltres.

Els tres camins de Nuria per Ull de Ter, per Coma de Vaca y pel Salt del Sastre són les beceroles de l'excursionista català.

Passant per sota del bosch de la Verge, arribem a l'unió de la coma d'Eyna y la de les Mulleres, estant el roch del Cap del Porch entre una y altra, y veyent clarament en aquella'l camí que va a Montlluís pel coll d'Eyna. S'enfila suament el viarany pel costat del riu, que a nostra esquerra salta baladrer de roca en roca, desfet en alba escuma, y arribem a l'entreforch de la coma de Noufonts ab les Mulleres, baixant en aquella l'aigua rabenta, fent molts saltants, que són en conjunt els més importants d'aquesta comarca. Se dibuixa ben clarament al lluny el camí que per Noufonts va a Font Pedrosa.

Trobem fonts a cada pas, y muntant, muntant, ve que les clapisses augmenten y l'herba escasseja. Al cap d'amunt hi ha un circh molt elegant, cobert arreu de tartera, anomenat Conca de les Mulleres. En la font d'en Guillen, molt abundanta, fem un petit descans, perquè'ls matxos tenen molt pesada aquesta última estricada. Emprenem de nou la pujada, ara molt sobtada. En les reblincoles que fem, tantost tenim a la dreta, tantost a l'esquerra, la grandiosa coma de les Mulleres, a quin fons se veu el santuari, y darrera d'aquest l'immensa massa del Puigmal, ab sa coma de l'Embut, aont hi queden encara moltes congestes.

Pochs minuts abans de les onze arribem a Noucreus, que té tretze creus de ferro clavades en la carena. A l'altra banda hi ha la coma dels Recons, aon s'hi veu un estanyol y algunes congestes.

Fruim aquí d'una vista magnífica de les altes cimes. Es un espectacle d'una gran força, ple de sublimitat y poesia. En Torras, que's troba en son element, ens ho explica tot ab vivesa, ab sos amples llençaments de braços, com si volgués abraçar tota la terra.

Al davant tenim el Pich del Pas del Porch, y a l'esquerra la Torra d'Eyna, abdós de formes ferrenyes y desiguals, pintades cruament, ab brusch contrast, per barres y clapes alternants de roca blanca y negra. Es un panorama embadalidor més extens y variat que'l del Puigmal y ple d'encantadora desolació y soletat en

sos primers termes. Veyem més enllà les montanyes de Madres, els boscos del Capsir, el Puigpedrós, Carlit y Puigperich.

A l'enfilar-nos al Pich de la Fossa del Gegant se'ns afegeix la vista del puig de l'Infern, puig de Bastiments, puig de Bassibés, els dos pichs de la Vaca, la robusta serra del Catllar, els Tres Pichs, ab la pujada de Mantinell, el Balandrau, un pich del Torreneules, el Cogulló d'Estela, Rasos de Peguera, montanyes d'Andorra, Puigsa-

Clixé d'A. Espel

PICH DE L'INFERN DESDE LES NOU CREUS

calm y cingles de Santa Magdalena. Veyem també'l pich de les Xemeneyes, el Gallinàs y el coll Mitjan, per aon passa'l camí de Tuest. Baixem per entre un gran ramat de xays que pastura escampat per gran extensió de terrer. Pugem als pichs de la Vaca. A dalt tenim la vista de la grandiosa Coma de Vaca y de la no igualada coma de Carençà, voltada d'espedades montanyes, moltes de cims aguts, com el puig de l'Infern y Pas del Porch, y sembrada de congestes y misteriosos estanys, d'endiablada poesia en son traidor sossego, el blau, el negre, el gran, y molts y molts altres. En el fons, escampats ençà y enllà, comencen a veure-s alguns pins negres.

Comencem el descens per Tirapits, dreta baixada, que'ls matxos fan en seguides reblincoles, tenint davant la vista de la part alta de la coma de Fresers ab el pich de l'Infern, puig de Basti-

ments, coll de la Marrana, Gra de Fajol y coll de Coma d'Orri. En les moltes vegades que he atravessat Fresers sempre he vist un o més isarts. Aquesta es la primera vegada que hi passo sense trobar-n'hi rastre. Arribem a les fonts del Freser, que naixen a dotzenes en l'espay de doscents passos en quadro. L'aigua s'escorra babejant, rabejant-se per l'herba negra y consumida, esponjant la terra flonja y tardant en domenyar sa corrent entre riveres. Així se formen els Aigols Podrits, aon se trepitja per molt temps una barreja d'aigua, terra y plantes malaltices. El color brut de l'herba; la traidoria de l'aigua, que, malgrat sa abundancia, s'arrastra, amagant-se per l'herbey, sense la seva acostumada xerramenta; les desolades tarteres que dels altius cimals devallen; l'aspre dibuix del pich de l'Infern y la dentada serra que n'arrenca, donen una sensació d'aclaparament y de tristesa, plena d'una poesia *sui-generis* y adhuc agradosa, com totes les impressions originals y vigoroses.

Sembla que estem tocant al coll de la Marrana, y, no obstant, molt lluny devem estar-ne, quan veyem uns puntets negres que d'ell devallen y s'atancen a poch a poch cap a nosaltres; y si bé endevinem en ells a semblants nostres, no coneixem que van ab matxo, y per molt temps discutim si són homes o dònes, y si són algú de les nostres families, que, com ens havien mitj promès, ens vinguessin a rebre. Ab aquesta ilusió fem molt *tapatge* abans de trobar-los, més són desconeguts, y, molestats pel desengany, al creuar-los els saludem ab aixutesa.

En aquell lloch abunda extraordinariament la regalessia: això es una de les coses que dóna més gaubansa als meus petits, en les moltes vegades que'ls he dut per aquestes encontrades.

Dem una ullada a la part baixa de la coma de Fresers, que, poch després de juntar-se a la Coma de Vaca, s'extreny pera tornar-se la terrible gorja de Fresers, entre el Balandrau y el Torreneules. Esbargida ençà y enllà, dóna vida a dita coma una gran eugaçada. Passem pel faldar del Bastiments, poch més baix que'l Puigmal, ara cobert de boira, en qual puig comencen la major part de les tempestats que tant sovintegen en la comarca.

Sentim un fret molt viu. Anem seguint arran d'una rua de pedres dretes: són senyals que mostren el camí quan les neus primeres. Més endavant ja ningú hi passa per aquestes terres. Aquestes rengleres de rochs signadors se troben arreu per totes aquestes montanyes.

A un quart de dugues arribem al coll de la Marrana, llarguíssima collada que uneix el Bastiments al Gra de Fajol y separa les aigües

del Ter y del Fresser, fàcil d'escalar desde aquest, y molt sobtada per l'altra banda. Bonich cop d'ull sobre'l grandiós circh d'Ull de Ter ab el Bastiments, Xemeneyes, Pich de la Dòna, plans de Coma Armada, Gra de Fajol, y més enllà'l pla de Campmagre, el ras més gran del Pireneu, qual primer nom devia esser *calm magre*, ja que *calm* o *calma*, en català vell, equival a lo que'ls castellans en diuen *meseta*. Tanquen l'horitzó, cap a orient el Costabona y l'immens Canigó, ple de forests blavoses, y qual Pica de Balaig s'aixeca al bell davant nostre.

Baixo pel dret el coll de la Marrana, que adorna ab molçuts líquens y tendres margueridoyes sa despullada tartera. Despreses d'un immens roch de quarz que's veu com blanquíssima taca en el costat del Gra de Fajol, s'han escampat per la vall gran nombre de pedres que ab son blanch pur contrasten ab el verd del glebatge.

A la 1'40 arribem a Ull de Ter, aon, per entre grans blochs de roca, neix abundós el Ter y s'esmuny cap als Recons de Murens per entre'l puig dels Lladres y el Gra de Fajol. Aquest ensenya sos tres pichs a l'hora, y aquell, que mirat desde l'estret de Murens sembla una montanya aguda y isolada, per aquí ve planejant, no formant el més petit aixecament sobre'l circh en que estem ara. Pujant més amunt d'Ull de Ter se sent el riu com brugiteja per entre queres, ab lo que's coneix que es de molt abans de dit lloch que ha nascut de la terra, quedant amagat per la clapissa.

Dinem a Ull de Ter, tenint al damunt el puig de Bastiments y al davant el Gra de Fajol, que es un dels més preuats monts de Catalunya.

El termòmetre senyala 13° al sol. Aquest s'amaga sovint per entre núvols y boires. L'aigua té 5°. Sentim fam.

Un neret florit cobreix l'aigua al bell punt de néixer, y els acònits en flor adornen aquí y allí les blanques roques. En avall la vista s'escampa enllà d'enllà y es veuen les montanyes de la Garrotja ab el Bassegoda, Montnegre, cingles de Gitariu y el cono afilat de la Mare de Déu del Mont.

A tres quarts de tres deixem Ull de Ter y baixem ab molt bon acort pels Recons de Murens, descens més agradívol que pel Pla Gran de Murens, que es el *camí clàssich*. Els traginers sempre roncegen quan per dits Recons se'ls porta, més no tenen raó, perquè'l camí no es dolent ni perdedor, el paisatge es més bonich y variat, y a més es un trajecte molt més curt que l'altre. Tal oposició no s'explica més que per la força de la *rutina*, que pera la més gran part de l'humanitat es la raó més poderosa.

Tenim a la dreta'l desfregat y trencat rocallam del pich gros del Gra de Fajol, per mitj del qual passa exposat un corriol que pel collet que hi ha entre'ls pichs devalla a l'altra banda. Al costat nostre, el Ter, nadó suara, saltirona esbojarradament com un infant, y el puig dels Lladres barreja ses descarnades queres ab els foscos pins de formes atormentades, bellament sembrats per la cinglera, reblincats cap avall per les rufacades, trencats de branques, migrats de fulles, ferits pels llamps, escapsats per les roques que dels cims cauen, y toçuts, may domenyats, batent-se tots els jorns per la conquesta de les altures, ab la crudel naturalesa. A grops espessos en les parts més baixes, s'enfilen, com més amunt més clars, per les rocasses, petits, pelats, nafrats y desformats els de més enlaire, y, entre'ls vençuts, molts jeuen arrancats per les sotades, y altres, morts de molt temps, resten enterchs y drets, sense escorxa ni fulles, immobilisats en un gran gesto tràgich. En avall serveixen de march an aquest quadro el bosch negríssim de Coma Armada y la roca viva del pich petit del Gra de Fajol.

Clixé de C. A. Torras

Gra de Fajol.

Ab la vivor dels pins contrasten les immenses tarteres y clapisses del Recó Gran de Murens y els obelischs y desiguals contraforts de roca de les parts altes del Gra de Fajol, que'l fan comparable al Pedraforca y permeten considerar aquest lloch com un dels més preuats de les nostres montanyes. Es terra de cabirols. En un planet, els ecos ens entretenen una estona: els tochs de corneta o de xiulet deixen llarga ressonancia.

Molt aviat arribem a un altre pla d'una gran bellesa; allí 'l riu retorça; y gemega-s els pins s'empenyen espessehits, sempre abocats avall, ab reblincaments inverossímils; se veu més gran y desolada la tartera que del Gra de Fajol rossola; la roca del puig dels Lladres mostra-s feréstegament escantellada; nanos arbres perduts pengen del cingle, y encatifa la terra un manso herbey de verdor clara, ab claps de florida boixerica. Molts arbres han mort. Un d'ells, gran y isolat, tira els braços enfòra, com malehint la terra; sembren arreu el glebatge branques seques violentment recargolades, ab blanch cendrós d'ossamenta, y munió de grans roques, caigudes del pit de les montanyes, jeuen per entre'ls pins, ab qual

verd per sa blancor contrasten. Y com ho faré pera reduir al mesquí llenguatge'l color y la llum d'aytal paisatge? Per dalt del Gra de Fajol y del puig dels Lladres la roca es blanca, negra, roja, verdosa, a brusques pinzellades, sense transició de l'un color a l'altre. Com tractarien de fals al pintor que això gosés transmetre! Y de quin mal gust serien aquests crusos tochs en l'esquifida estretor d'un quadro! Més allí, en l'amplitut y força de la lliure naturalesa, oh! com tot entona y es combina, y quanta viril poesia raja d'aquestes valenties de color y de forma!

Verament són *recons* els que estem passant, més *recons* del Paradís. En Schierbeck els anomena *Parch del Gegant.*

Passem per la jaça de Murens, que té quatre barraques de pedra, ab sostre de gleba y herba fresca. Baixem sempre depresset. Veyem molt per sobre, a l'esquerra, el clot de la Regalissia, sota les Xemeneyes, aont hi ha la font de la Perdiu, qual aigua té un 1° de temperatura.

Ab el pich gran del Gra de Fajol hi juga una boira clara, que, sens tapar-lo, li dóna un aire més fantàstich. Per avall veyem el pla dels Hospitalets, d'un verd clar brillant, y per aquest sol motiu se pot assegurar que en ell hi ha una jaça, ja que ab les dejeccions del bestiar s'afema la terra y brota l'herba més grassa y de més variades especies, més altes y de més amples fulles que en els demés paratges. Axís es que, de lluny, coneixereu sempre pel verd de l'herba aont hi ha glebers ordinaris, xaragalls, aigols y jaces. Es el del gleber un verd apagat y desllustrat. En l'*aigol,* per la poca pendent, per la capilaritat de la terra esponjosa y l'espessor de l'herba, l'aigua s'escampa y estanca en gran extensió de terrer, que per la massa humitat pren un color verd negre. Al lluny el verd viu y clar de les fontanes y el de les jaces s'assembla, més en aquelles agafa una extensió longitudinal, ab poca amplaria, seguint el curs de l'aigua, y en aquestes omple una planuria més o menys arrodonida.

Tenim també al davant l'estret de Murens y els piramidals cingles de Xuriguera. Deixem el Ter a la dreta y passem el Murens, que baixa dels plans del mateix nom y del clot de la Regalissia. Al davant, més enllà dels trencats de Xuriguera, s'alça'l serrat de Sant Pere. A l'atravessar el pla dels Hospitalets veyem a sota l'enforcament del Ter y del Murens. Per la llarga baixada dels Hospitalets arribem a l'estret de Murens, un altre lloch clàssich del nostre excursionisme y tant ben descrit per en Torras en la seva guia que no deixa ganes de posar-s'hi. Es un lloch tant bell que, com més s'hi

passa, més agrada. El camí baixa planejant. Un bosch espès cobreix les vessants ensotades del Gra de Fajol, no tant apretat que no deixi veure grans extensions de roca. Baixa'l riu a petits saltirons, desfet en escuma d'una blancor perfecta, omplint l'estreta vall ab sa armonia. Grossos còdols ben blanchs s'apiloten en ell, que rellisca sobre d'uns enrulls molt lluminosos, s'amaga posturer per sota d'altres, y en surt desvergonyit, saltant a grans gambades, armant forta gatzara. Escampats pel rocam, els pins, drets com abets, fan joyós el paisatge. Les guapes matacabres, ab sos grans espigots de flors morades; els forts rododendrons, arrapats al terrer, de tant que semblen estimar-lo; les pelades ginesteres, graneres capgirades, y els atapahits ginebrons, que escupen els palets com casquets de goma elàstica, omplen tots els buids y escampen una tendra poesia al voltant nostre.

Bevem un xich en la font del Saúch, en l'entrada de Coma Armada, y quasi al davant de la canal del Príncep, la més important entalladura del Gra de Fajol, que passa per esser el quartel general dels cabirols. Caminant un xich més, tenim Xuriguera a l'esquerra, Gra de Fajol a la dreta y la negra baga de Caràs al fons. *Xuriguer*, en empordanès, vol dir *esparver*, y realment en els cingles de Xuriguera n'hi han molts, perquè quasi sempre n'he vist volar per sobre d'ells.

A tres quarts de cinch arribem a la vall del Carlat, aon s'obra la coma d'Orri, ara mitj emboirada. Tenim a la dreta la preuada baga de Caràs, rica en abets, y a l'esquerra la de Mardanya. Aviat trobem els primers conreus y pugem a cavall. Haviem caminat a peu desde dalt del coll de la Marrana.

Poch us diré ara del nostre viatge pel molt conegut y corregut camí del Carlat fins a Camprodon. Que anem trobant dònes ab faldilles vermelles, carregades ab grans feixos de llenya; que fan una tallada d'arbres en la baga de Caràs, y que sembla que les destralades peguin dolorosament en nosaltres mateixos; que passem a l'esquerra del Ter per un camí de còdols en que'ls matxos rellisquen; que no's veuen cases encara, sinó barraques, y que aquestes, per lo grans, semblen cases; que mirant enrera veyem el Gra de Fajol ab la típica forma que li ha donat nom; y, sobresortint d'entre la negror dels arbres, el triàngul despullat de Xuriguera; que a la dreta alguns xórrechs y escorranchs ratllen de dalt a baix la montanya y baixen per ella, escumejant, riuets de pendent dreta com la Fontalba.

El cel està cobert; devalla sobre la terra una claror trista. Perfi-

dioses nuvolades de mosquits ens acompanyen. Passem per davant de Carboners, comarcada digna de ser visitada. La vegetació ha anat prenent un altre aspecte; els pins y abets han deixat el lloch als saules, freixes, roures y pollancres.

A tres quarts de sis arribem a Setcases, poble bastant gran, ab cases de pedra negrosa sense emblanquinar y ab teulades de llicorella. Els de Setcases són vius y inteligents; les criatures són maques, més les dònes pugen ja corsecades, perquè de petites treballen més que'ls homes. Aquests són negociants, caçaires d'isats y qui sab si contrabandistes. En aquest poble no hi ha tants golluts com en Abella y Vilallonga, y es que'ls golls y el cretinisme van desapareixent dels pobles que se saben entendre. Aixís es que a Camprodon tampoch hi han beneits, als quals se tornen a trobar en la Real y Sant Pau de Seguries. Lo que prova que no tota la causa del cretinisme està en les aigües, com molts suposen.

Davant de Setcases s'obre la vall Llobre, y més avall se troba'l vell santuari del Catllar, en l'entrada de l'hermosa coma d'aquest nom.

Anem trobant successivament Tregorà, penjat elegantment a mitja costa; Vilallonga, transpuant miseria; les delicioses closes d'aquest poble; La Roca, quera isolada, ab dotzenes de cases arrapades com muscles a la pedra; Llanàs, ab sa iglesia bisantina d'elegant fatxada; y anem arribant al terme de nostre viatge.

Tantes grandeses, tanta sublimitat, ens han entumit una mica; la tarda morint-se entre'l nuvolam cendrós ens dóna una ensonyada melangia; ja no veyem res de lo que'ns volta; la sensació de lo extern ens arriba a l'esperit ab una vaguetat hipnotisadora, y els que tenim els nostres a Camprodon no sentim viu més que'l desitj de reveure-ls. Formant un gran escamot, els endevinem camí enllà; alcen els braços tots y criden; els petits venen corrents cap a trobar-nos.

Tots estan bons. Una nova joya s'escampa entre nosaltres. Munten els menuts en les cavalleries, y, apa, cap al proper Camprodon, ab el cos y l'ànima enfortits per la llarga passejada en mitj de la gran naturalesa.

JOSEPH ARMANGUÉ

LA CATEDRAL VELLA DE LLEIDA

(Continuació)

No obstant, la veritable joya de l'iglesia, lo que revela un gust molt exquisit, són les portes.

En el creuer n'hi ha dues: la del cantó N., anomenada del Castell o de Sant Berenguer, es molt senzilla: uns archs circulars y un apuntat formen sa part principal. En la part entermitja entre aquests dos archs hi campeja la α y Ω. Una petita cornisa aguantada per modillons requadra aquest portal.

La part S., o sia la que mira a Lleida, es molt més important. La porta de l'Anunciata o de l'Ave Maria, que així s'anomena, per les dues esculptures de la Verge y de Sant Gabriel, que abans presentava en dos ninxos mudèjars, es molt digna d'esser mirada ab detenció.

Sa disposició es molt sobria: unes robustes columnes alternades ab altres més primes decoren la degradació del mur o esqueixada, donant lloch a una rica arquivolta, en la qual la riquesa d'ornamentació se combina molt bé ab la robustesa del motlluratge. Els capitells formen les més fantàstiques combinacions, corrent a lo llarch de les parts sustentants, essent de notar els formats per cordes nuades.

Una rica cornisa, sostinguda per modillons ab figures, remata aquesta porta, formant un conjunt rectangular com l'anterior.

A sota la cornisa se llegeix la següent inscripció: «*Ave Maria gratia plena Dnus. tecum benedicta tu in mulieribus*».

Un monograma d'istil mudèjar ens fa veure l'influencia agarena que's nota en l'ornamentació.

En el mateix cantó de l'iglesia, y més aprop dels claustres, se troba la *Porta dels Fillols*, lluint tota la seva majestat y riquesa. Una graderia que existia abans la deuria fer comunicar més fàcilment ab la població de Lleida.

La porta dels Fillols es un hermosíssim tipo d'arquitectura romànich-bisantina, ab ornamentació oriental molt accentuada. Se composa d'una serie de columnes que formen l'esqueixada de la porta. La disposició de tots els ressalts es tant igual, lo mateix que'l diàmetre de les columnes, que tal volta resulta un xich monòtona, més encara essent totes les columnes llises; però, en cambi, l'arquivolta es lo més rich que la fantasia se pugui imaginar: entrellaçats

de fullatge, dents de serra, cimbres enllaçades, cilindres anellats, es a dir, tots els motius d'ornamentació bisantina estan tant ricament combinats y la seva execució es tant perfecta, que es real-

Clixé de J. Soler

PORTA DE L'ANUNCIATA

ment extraordinari poder trobar una porta de la seva època que sigui tant interessant y tant ben conservada.

La porta dels Fillols té una ornamentació molt semblant a la d'Agramunt, si bé aquesta última té més dimensions y importancia.

Seguint la composició de la majoria de portes d'aquesta regió (en el final del sigle XII y en el començament del XIII), una cornisa horisontal aguantada per modillons requadra'l frontis, essent de notar la riquesa de la seva execució.

Sobre la cornisa s'hi trobava una Mare de Déu de marbre

Detall de la porta de l'Anunciata

blanch asseguda y ab un *niño*, que avuy se pot admirar en el Museu Provincial.

En el sigle XV se va construir davant d'aquesta porta un porxo o atri, cobert per una volta gòtica, comprès entre les dues capelles, la de Jesús o de Cescomes, y la de Requesens o de l'Epifania, que varen construir-se després de feta la Catedral; y gracies a la seva protecció y a la bona qualitat de la pedra, ha arribat als nostres dies divinament conservada.

Es molt dolorós que les portes de fusta, enriquides com deurien esser per la ferramenta de l'època, no puguin augmentar la sumptuositat de dites obertures. Avuy dia estan tancades ab portes dignes d'una casa de pagès un xich modesta, ab ròtols que'ns mostren la

Porta dels Fillols

entrada a magatzems *del Parque* d'artilleria. Però encara es més dolorós no poder veure les tres portes que corresponen a cada una de les tres naus que hi havia en el claustre, y que, a jutjar per la riquesa de les demés, deurien esser molt notables.

Porta dels Apòstols

El claustre, com ja he indicat, té una situació molt particular, enllaçant-se a l'iglesia longitudinalment. Aquesta disposició corprèn extraordinariament al visitar-la, perquè, penetrant a la Catedral per la porta dels Apòstols, situada en la primera fatxada que's troba (la oest), se creu entrar a l'iglesia y no al grandiós claustre

que s'anteposa. Però, abans de penetrar en aquesta original construcció, contemplem un moment la fatxada. Sa composició consisteix en una gran porta central, ab un alt campanar que s'aixeca irregularment en el cantó dret (com pot veure-s en el dibuix de la planta) y uns feixuchs contraforts a l'esquerra.

L'estil gòtich estava completament desenrotllat quan se va construir aquesta fatxada, y consta que en 1391 l'arquitecte de l'obra, Guillem de Solivella, va fer dues estatues d'apòstols pera aquesta porta, que varen esser contractades per 240 sous cada una (1).

La porta, que per sa situació la podriem anomenar la principal, està formada per arquivoltes apuntades plenes de dosells, aon s'hi posarien probablement àngels, de tal manera que'ls dosells fessin de peana pel situat a sobre. Sota les arquivoltes una renglera d'apòstols aguantats per uns pedestals formats per feixos de columnetes y protegits per dosells, rodejaven la Mare de Déu, que, colocada sobre una columneta central, partia en dues parts el batent de la porta. El timpà estava decorat per l'estatua del Salvador, aguantada per dos àngels, y una serie de baixos relleus, avuy mutilats per dues finestres que, pera fer llum a l'interior, han destruit l'esculptura que'ls feya nosa. Dos grans pinacles que a cada cantó s'acusen son l'únich rastre de la decoració del conjunt.

Ben poca cosa sabem de les demés parts d'aquesta fatxada: únicament que en 1490 l'arquitecte Pere Gomar contracta ab lo Capítol de la Catedral la construcció d'una creuera o volta pera sobre la porta dels Apòstols, y avuy dia no se'n pot veure pas res, ni imaginar-nos més que l'emplaçament d'aquest porxo.

De les esculptures de que abans parlava no se'n veu cap: la desolació es bastant completa (2).

En cambi l'esculptura vivent està representada per un rígit centinella que ab un fusell al braç sembla que guardi l'imatge del Salvador que, sol y desamparat, està en l'extrem del timpà contemplant la tristor que donen les profanacions de tant desgraciat monument.

Penetrant, per fi, en el claustre, un altre plany de dolor s'escapa involuntariament de nostres llavis: tapiades les grans arcades ogivals que'l composen, s'han convertit en fosques dependencies les galeries del gran claustre; y, com si això no bastés

(1) Villanueva: *Viaje literario por las iglesias de España.*

(2) Se troben aquestes notables esculptures en el Museu Arqueològich del Seminari.

encara, s'hi han afegit coberts en el cantó nord, presentant un aspecte brut y deplorable.

A pesar de tot això, son aspecte imposa: les seves dimensions són extraordinaries. En Street (1) diu que ses galeries són les més grans que ha trobat, y, encara que n'he vist moltes menos que l'ilustrat viatger inglès, haig de reconèixer lo mateix.

Estan formades per grans archs apuntats entre mitj dels contra-

Cliché de J. Soler

CLAUSTRE

forts que contrarresten les voltes de les galeries. La seva construcció deuria durar molt temps, y això'ns justifica la seva irregularitat, tant en la forma dels contraforts com en la llum dels seus archs.

El cantó est sembla'l més antich, y els archs, que estan festonejats ab zig-zags d'aspecte un xich maurita, se troben aguantats per columnes, ab una baga al mitj de la canya. Els contraforts estan sostinguts per grosses columnes en número de dos o per una sola de molt diàmetre, essent d'admirar els richs capitells que'ls terminen. Probablement se començaria a primers del sigle XIV, puix consta que en 1310 el rey d'Aragó Jaume II donà sis mil pedres

(1) *Gothic architecture in Spain.*

somadals, que l'administrador de la casa de Gardeny devia deixar treure de ses canteres.

Les demés parts son més posteriors, y es fàcil que sa construcció quedés interrompuda, perquè en 1335 Pons Ribelles, Vicari general del bisbat, donà permís pera recullir almoines *pro maximo et sumptuoso opere claustri ecclesiæ Catedralis*. La disposició es anàloga al

Clixé de J. Soler

CAPITELLS DEL CLAUSTRE

cantó anterior. No obstant, l'ornamentació es més gòtica y els contraforts estan sostinguts per grossos matxons ab columnes en els ànguls, recorrent els capitells les parts sustentants a la mateixa alçada desde l'astràgol a l'abach.

El cantó sur, en comptes d'esser tancat per una paret, presentava cinch grans finestrals (avuy tapiats), que tres corresponien a les arcades interiors, y els altres dos a cada galeria. La vista que desde aquest lloch podria contemplar-se deuria esser hermosíssima: tots els conreus d'aquella plana, ab la brillant silueta del Segre,

que serpenteja per ells, deurien preparar molt bé l'esperit del feligrès a l'admirar la grandiosa obra de Déu abans d'entregar-se al reculliment propri de l'interior de l'iglesia.

En l'àngul sud-oest del claustre s'aixeca atrevidament sobre la roca, y d'una manera molt irregular, el campanar. Començat als últims del sigle XIV per l'arquitecte Guillem de Solivella, y acabat per en Carles Galtés, que en 1410 dirigia l'obra, està construit ab pedra de les canteres de Cogullada y del riu Daspe (1).

Sa planta es octogonal, ab els ànguls reforçats y una escala en l'interior del mur. En cada costat del octògon hi han finestres acusant exteriorment pisos, essent més grans y enriquides les més altes. Rematen ab una galeria que formen un trànsit pel templet final, en el qual la riquesa del florit ogival d'aquella època ens ha deixat una bona mostra, encara que molt mutilada y sense acabar. El campanar deuria esser molt important, quan en Pere Balaguer fou enviat de Valencia pera examinar el campanar, abans de construir el Micalet, ab el qual guarda alguna analogia.

Contenia'l campanar catorze campanes, set de grans y set de petites, essent molt notable una encarregada a Joan Adam, fosa en l'any 1418, de la qual el Capítol en fa grans alabances.

Si volem veure'ls tresors artístichs que hi havia a la Catedral, serà una tasca difícil.

De l'altar d'alabastre que en el sigle XIV (probablement el 1362) se va encarregar an en B. Robio, únicament trobarem dos baixos relleus en el Museu Provincial, sumament interessants, que representa un d'ells el Devallament de la Creu.

Del chor, que estava al mitj de l'iglesia, no n'he trobat rastre.

EMILI LLATAS

(Acabarà)

SECCIÓ OFICIAL

SOCIS ENTRATS DURANT EL PRIMER TRIMESTRE DE 1905

SOCIS RESIDENTS

Mn. Joseph M.ª de Alòs y de Dou, Pbre. — D. Antoni Aymat. — D. Antoni Elías. — D. Emili Guanyabéns y Janer. — D. Carlos de Iriarte. — Don Víctor Jaumandreu y Miralles. — D. Joseph Masó y Goula. — D. Francisco

(1) Villanueva: *Viaje literario*, etc.

Segalà y Torres. — D. Baldomer Solé. — D. Joan Albareda y Bosch. — Don Joan de la C. Coca y Vallmajor. — D. Francisco Gibert y Grau. — D. Joan Masclans y Ragarol. — D. Miquel Serra y Cisa. — D.ª Elisa Tobella y Mas. — D. Eugeni Xammar. — D. Joan Palau Viza. — D. Joseph Martinez Gonzalez. — D. Xavier Nogués. — D. Ramon Noguera y Casabosch. — D. Emili Fontbona. — D. Pere Enrich de Ferran. — D. Martí Cusiné. — D. Joseph Carsi y Berenguer. — D. Ricard Carsi y Lacasa. — D. Orestes Bulbena y Masferrer. — D. Joseph Baruel y Comas. — D. Antoni Andreu Cabanellas. — Don Joseph Castellanos Sauret. — D. Sebastià Prenafeta y Guasch. — D. Antoni Vidal y Cabot. — D. Eduard Coca y Vallmajor. — D. Joaquim Tuixans Pedragosa. — D. Joan Borrell y Urbano. — D. Alfred Bosch y Batlle. — Don Carles Fargas y Bonell. — D. Lluís Masó y Sans. — D. Miquel Torra y Prats. — D. Manuel Tarragó y Romeu. — D. Mateu Serra y Buixó. — Don Antoni Serra y Feliu. — D. Pau Mercader y Marimon. — D. Ricard Forga y Puig. — D. Joseph Bartumeu. — D. Lluís Barberà y Xatruch. — D. Joseph Bechaud. — D. Joseph Gonzalez. — D. Felip de Hita y Morros. — D. Joseph Maria Robert y Vidal. — D. Lluís G. Bosch y Vierge. — D. Agustí Miquel Asbert. — D. Pere Palau Gonzalez de Quijano. — D. Eugeni Prat y Colomé. — D. Andreu J. Ribera y Puig. — D. Enrich Soler. — D. Albert Carsi y Lacasa. — D. Joseph Farriols y Centena. — D. Manuel Farriols y Centena. — D. Ramon Galera y Planas. — D. Francisco Muns. — D.ª Olinta de Puiguriguer de Lleó. — D. Joseph Sans y Canela. — D. Pompeu Simó. — D. Joseph Amar. — D. Isidro Castanyé Prat. — D. Miquel Farreras y Monner. — D. Ricart Martin. — D. Francisco Matheu y Mora. — D. Jaume Riera y Culom. — D. Cristòfol Sarrias. — D. Salvador Traserra y Jaurés. — D. Ricard Vidal de Solano.

SOCIS DELEGATS

Srta. D.ª Maria de la Gracia Bassa y Roca, de Llofriu. — D. Hermenegild Carrera y Miró, de La Roca del Vallès. — D. Ramon Bellsolell y Matas, de Sant Celoni. — Mossèn Joseph Planas, de Barberà de Sabadell.

DONATIUS PERA LA BIBLIOTECA

Un volum de 485 pàgines, *Los Monasterios de la Diócesis Gerundense*, original del donador, D. Francisco Montsalvatje y Torras.

Mapes antichs de Harz, Franconia, Suabia, Corinthia, Westphalia, Bisbat d'Osnabruck, Electorat de Hannover, Comtat de la Marca, Bisbat de Munster, Baviera, Austria, Electorat de Brunsarch-Lunebourg y del Tirol, donatiu de D. Cels Gomis.

La noveleta barcelonina, de 115 pàgines, titulada *En mitja galta*, original del donador, D. Joan Pons y Massaveu.

Cinch exemplars de *Lo Vallès*, monografia de 106 pàgines, original del donador, Mossèn Norbert Font y Sagué.

De D. Cels Gomis: un album de Coclin y altre de Milan; un opúscol-

àlbum de 47 pàgines, *Le chemin de fer de Viège a Zermatt;* altre de 79 pàgines, *Fuhrer von Zermatt;* un opúscol de geografia de les Ardénnes, de 64 pàgines; un altre de 64 pàgines sobre geografia de Saboya; dos opúscols de 60 y 58 pàgines, *Geografia de Allier;* altre opúscol de 29 pàgines, *Nueva Guía de España y Portugal;* una guia de Vichy, de 54 pàgines; un opúscol de 96 pàgines, *Bàle et ses environs;* guia y plano de París, de 66 pàgines; un opúscol de 36 pàgines, ab un mapa de Carlsbad; *Fuhrer durch Basel und Ungebung,* de 96 pàgines; *Dresden seine Ungebungen,* de 108 pàgines; *Carte routière des environs de Bayonne; Litorale da confini del Regno di Napoli fin a Pesto; Plano y lista alfabética de las plazas, calles y monumentos de Granada;* un plano de París; *Alht Tage in Heidelberg; La isla de Cuba en la mano;* altre plano de París; un plano de Lyon; dugues guies y dos planos de Londres; un mapa del Regne Unit d'Inglaterra; *Atlas de los ferrocarriles de España y Portugal;* un plano de Madrid; un plano de la Exposició Universal de 1878; un plano de París; un plano de Berlín; mapa dels ferro-carrils d'Europa; plano de la guerra d'Italia; carta de la Turquia Europea; mapa de la guerra franco-prusiana, y un panorama de Rigi.

De D. J. Delpont: la ressenya *Un vol per la illa de Mallorca.*

De D. Ferran Alsina: *Nuevas orientaciones científicas,* un volum, traducció del català, original del donador.

De D. Joaquim Guasch: un volum de 43 folis intitulat *Stilus Capibreviandi.*

De D. Aureli Capmany: dos exemplars de la cançó *El Pardal.*

De les Escoles del Districte Segon: un exemplar de la memoria presentada a la Junta General de 3 de Febrer de 1905.

De D. Aureli Capmany: dos exemplars de la cançó popular *Caterina.*

De D. Honorat de Saleta: un volum de 213 pàgines, *De Granada á Burgos,* y un opúscol de 74 pàgines, *Escenas Ribereñas,* originals del donador.

De D. Joseph M.ª Vives y Ferrater: quatre volums, el II, V, VI y VIII, del *Repertorio de Buenas lecturas.* — Set volums de la *Hoja Dominical,* corresponents als anys de 1897 al 1903. — Un opúscol de 111 pàgines, *La Vejez,* de Madame Swetchine. — Un opúscol de 48 pàgines, *Pruebas importantes del Cristianismo,* de M. Bori. — Un opúscol de 132 pàgines, *El Diario del Peregrino.* — Un opúscol de 143 pàgines, *La Resignación,* por Madame Swetchine. — Un opúscol de 47 pàgines, *El culto del Sagrado Corazón.* — *Endressa a la Junta General extraordinaria de la Societat Cooperativa primera del Ter.* — Un volum de 394 pàgines, *Algunas ideas sobre el siglo XIX.* — Un volum de 118 pàgines, *Roma y el Gobierno Italiano,* del Conde Eduardo Loderint. — Dos opúscols de 36 y 19 pàgines, intitulats *La Solución católica del Problema social.* — Dos opúscols de 15 y 16 pàgines, intitulats respectivament *El Problema social* y *El Trabajo y su organización.* — Un volum de 128 pàgines, *Necesidad de las Asociaciones gremiales.* — Un volum de 45 pàgines, *Falso supuesto de la decadencia de la Raza Latina.* — Un volum intitulat *Educación del alma popular.*

DONATIUS PERA'L MUSEU Y COLECCIONS

De D. Ignasi Carsi: una mostra de merinea-cretàcich d'Utrillas.
De D. Rossendo Serra: una capsa de moluschs.

CRONICA DEL CENTRE

MARÇ DE 1905

EXCURSIONS

A LA SERRA DE MONTNEGRE. — El dia 5, en el tren del matí, sortiren de nostra ciutat cap a Arenys els companys senyors Batchilleria, Espel. Kirchner, Mora, Santamaria, Valls y Vidal y Riba. Desde Arenys se dirigiren cap a Sant Iscle de Vallalta, y, passant per càn Badopera y càn Pona, enfilaren cap al Montnegre, a qual carena arribaven al punt de les deu del matí tot admirant aquella exuberant vegetació que cobreix per complet el terrer de tant agreste serralada. Després d'admirar els hermosos paisatges oviradors desde aquell cim, principalment per sobre del nevat Montseny, baixaren nostres companys cap a l'iglesia parroquial de Montnegre, desde on, vorejant una bonica torrentera, se dirigiren cap al llit del Tordera y barriada de la Batlloria, pera retornar a la capital desde l'estació de Gualba.

DE PUIGREIG A CASSERRES Y BERGA. — Sortiren de Barcelona, en el tren de les 6 h. 38 de la tarda del dia 4 de Març els senyors Torras (C. A.), Coll y Gasch, Fargas, Palau (Melcior), Soler y Escofet (Ignasi), Torras y Buixeda (César) y Torras (Oscar).

Feren nit a Manresa, sortint l'endemà, dia 5, en el primer tren del matí fins a Puigreig. D'allí emprengueren montanya amunt vers a l'ermita antiga de Sant Marsal y la pintoresca vila de Casserres.

Recorregueren hermosos paisatges de bosch y admiraren hermoses perspectives de nevades montanyes.

De Casserres passaren al monastir de Sant Pau, que visitaren, axís com també l'iglesia de Santa Maria de l'Antiga. Passaren després per la colonia agrícola de Graugés, vegent el grandiós estany y les hermoses plantacions d'arbres. Se detingueren, ademés, en l'iglesia vella d'Avià y en la de Sant Bartomeu de la Valldan, abdues romàniques. Pararen poch temps a Berga y baixaren a l'estació d'Olvan pera pendre'l tren de les 5 h. 28 de la tarda, que'ls tornà a Manresa, d'on retornaren l'endemà dilluns, dia 6, arribant a Barcelona a les vuit del matí.

ALS RASOS DE PEGUERA, SANTUARI DELS TOSSALS Y CINGLES DE TREVIL,

Montclar y Serrateix.— Fou efectuada'ls dies 24, 25, 26 y 27 de Març, concorrent-hi 'ls senyors Mitjans, Vidal y Riba, Xicoy (Joseph), Xicoy (Francisco), Guarro, Riera, Tusquets, Gibert, Danés, Aràjol, Torras (C. A.), Torras y Buixeda (César) y Torras (Joseph M.ª).

Se sortí de Barcelona en el tren de les 6 h. 38 de la tarda, arribant-se a Manresa a les nou de la nit. Esperaven als excursionistes, en l'estació, el diputat a Corts, soci delegat del Centre, senyor Soler y March, don Olaguer Miró, el President de la «Lliga Regional», el President de l'«Associació Obrera» y altres distingides persones, entre elles molts socis de les expressades corporacions. A la nit, després del sopar, foren obsequiats en el local de l'expressada «Lliga Regional».

Al matí següent, dia 25, sortiren en el tren fins a l'estació de Serchs. Allí, pel costat del torrent de Peguera, entre bells paisatges, pujaren al pintoresch Pont de Raventí, d'on sortiren dret a Peguera, visitant de pas l'antiga iglesia de Serchs. El camí desde'l Pont a Peguera es molt atractívol y accidentat. De Peguera pujaren al Cap dels Rasos, 2,072 metres alt., tenint de bregar ab les rectes pendents, cobertes de neu, que arribava en alguns llochs a grossa fondaria. Seguiren la carena dels Rasos de cap a cap, fruint de l'extens y hermós panorama, pot dir-se sense rival. Creuaren els Rasets, baixaren a la freda font de Tagast, bellament emplaçada, visitaren de correguda'l santuari de Corbera, puix la nit els venia a sobre, y per l'Estret y vall del Metge arribaren fins a Berga.

L'endemà pujaren per la nova carretera de Caforp, gojant de molts bells punts de vista, arribaren al peu de la foradada de coll de Joet, y d'allí, per preciosa baga emboscada, s'enfilaren dret al santuari dels Tossals y al cim d'aquests pera gaudir de son extens y atractívol panorama. Dels Tossals, seguint pel repeu de feréstegues cingleres y dominant fondes barrancades, anaren fins a Trevil, aon visitaren l'iglesia, baixant d'allí per un bell esguart a l'iglesieta del Cin, vegent l'hermosa cova de la Foradada, de molt original aspecte. Del Cin anaren a trobar el camí ral de Solsona a Berga pera retornar a n'aquest últim punt.

Allí algun dels companys marxà a Barcelona. Els demés, l'endemà, de bon matí, anaren al pintoresch poble de Montclar, passant pel peu del castell de l'Espunyola.

De Montclar seguiren carenejant pel cim de la serra dret a Cor de Roure y l'iglesia de Sant Joan de Mondorn, enfilant-se allí al cap de la serra de Viver pera anar a visitar l'antiga abadia de Serrateix, monument molt interessant. De Serrateix, passant per Viver, sempre per dalt les serres, entre boscos, baixaren a trobar el tren a l'estació de Navàs, que'ls retornà a Manresa, y d'allí a Barcelona.

Excursió geològica al Papiol.— Ab l'assistencia de 35 socis se feu el dia 26 la projectada excursió al Papiol baix la direcció de Mossèn Font y Sagué. Els excursionistes recorregueren el torrent del Gabatx, recullint gran munió de fòssils del terrer pliocènich, anaren cap a càn Puig, visitant

de pas un aflorament de diorita y les lidianes del carbònich, y prop de la citada casa recorregueren les piçarres silúriques del pis ordovicià, on trobaren alguns fòssils representants de la fauna més antiga de Catalunya. D'allí anaren al turó de *les Escletxes*, de formació miocènica, visitant aquell curiós fenòmen de denudació soterrania, y prop de mitj-dia eren al poble, ont el soci delegat Dr. Biada y Viada, prebere, els feu veure les joyes arqueològiques que's conserven encara.

Després de dinar, acompanyats de dit senyor rector y de l'alcalde y secretari, anaren cap a cân Domenech, on visitaren les canteres de quarç cristallisat, espat caliç y fluorina, de tot lo qual pogueren recullir preciosos exemplars.

Al caure la tarda retornaren els excursionistes a Barcelona més que satisfets de tant profitosa excursió geològica, y carregats, la majoria, de fòssils y minerals pera llurs coleccions.

SESSIONS Y CONFERENCIES

SECCIÓ FOLK-LÒRICA.—El dia primer de Març continuà aquesta Secció les seves sessions sobre Cançonística popular, dedicant la d'aquest dia als cants cavallereschs de la nostra terra. Durant la mateixa, la senyora Maria Vila de Masó, acompanyada a l'armonium pel mestre senyor Masó y Goula, cantà ab molt acert y distinció un aplech de deu cançons catalanes, que foren fortament aplaudides. El nostre consoci n'Aureli Capmany anava comentant aquestes cançons tot destriant atinades consideracions sobre la Cançonística y sa riquesa a Catalunya.

El dia 22, en que's donà la tercera d'aquestes sessions organisades per la Secció Folk-lòrica, el conegut folk-lorista n'Aureli Capmany feu una agradosa exposició de nostre cant popular *El Comte l'Arnau*, fent remarcar la font d'inspiració que la mateixa ha produit entre les composicions literaries y musicals de nostres més eminents autors. L'execució d'aquestes tonades populars, de les quals se donaren a conèixer gran nombre de variants, anà a càrrech de D. Francisco Però, qui ab sa potenta y ben timbrada veu y son bon gust en la dicció se feu aplaudir xardorosament junt ab el mestre Masó, que les acompanyà al piano.

UNA ASCENSIÓ AL PICH D'ANETO.—El dia 3 nostre benvolgut consoci don Claudi Martínez y Marquès va llegir una interessantíssima ressenya de la excursió realisada per nostre CENTRE a les montanyes Malehides durant el darrer istiu. En la mateixa sessió va esser llegit el treball del senyor Massó (Antoni) titulat *El Cabellut*, com una impressió d'aquesta mateixa sortida.

Abdós treballs anaren acompanyats de la projecció de gran nombre de vistes fotogràfiques.

NOTES DEL BERGADÁ.—Altra vegada'l nostre actiu soci delegat a Berga,

Mossèn Bonaventura Ribera, va donar a conèixer en la sessió del dia 10 altres de ses notes bergadanes, que formen ja un bon aplech de monografies y estudis dels llochs y costums més notables d'aquella comarca, que tant coneix y tant bé sab descriure.

Sant Joan de l'Herm. — Les tres darreres sessions d'aquest mes corresponents als dies 17, 24 y 31 les omplí'l doctor D. Antoni Bartomeus, quev a llegir el seu interessant treball sobre Sant Joan de l'Herm. En la primera conferencia va exposar y descriure'ls itineraris més bells y a propòsit pera dirigir-se a n'aquell renomenat santuari. En la segona exposà l'itinerari de la Seu y Castellbò, passant després a estudiar el santuari y ses hermoses boscuries, com també la meteorologia en aquells encontorns. En la tercera y última descrigué'ls aplechs y rodalies que se celebren en aquell pintoresch lloch.

En el transcurs de les seves conferencies el doctor Bartomeus va exhibir, per medi de projeccions lluminoses, una nombrosa colecció d'hermoses vistes fotogràfiques tretes pel propi conferenciant en ses excursions per aquelles encontrades.

Un viatge a Orient. Impressions de Terra Santa. — El dia 20 D. Joaquim Cabot y Rovira va començar les seves notables conferencies explicant el viatge que temps enrera feu ab altres excursionistes cap a la Palestina y altres llochs d'Orient. En un istil molt atractiu y en forma d'agradosa conversa. el senyor Cabot va narrar les seves impressions y records de tant agradable excursió de desde son desembarch a Caifa fins a Nazareth y Canaà, passant pel santuari del Carmel, per Mont, Tabor y pel llach de Tiberíades.

En la segona conferencia, donada'l dia 27, començà la descripció de la Judea desde'l port de Jaffa fins a Jerusalem, parlant dels llochs y monuments més notables que's guarden dins la ciutat santa.

Aquestes conferencies, que ha de continuar el senyor Cabot en sessions successives anaren acompanyades de l'exhibició de projeccions fotogràfiques molt interessants d'aquelles construccions y monuments que tants records evoquen.

CURSOS

De Geologia, per Mossèn N. Font y Sagué. — *Dia 7*, lliçó 21. — Era primaria o paleozoica. — Caràcters generals. — Sa divisió en períodes. Període precàmbrich. — Generalitats. — Extensió y caràcters que té a Catalunya. — Període silúrich. — Caràcters generals. — Sa divisió en pisos. — Caràcters paleontològichs de sa fauna y flora. — Sa distribució geogràfica. — Extensió y caràcters que té a Catalunya.

Dia 14, lliçó 22. — Període devònich. — Caràcters generals. – Caràcter paleontològich de sa fauna y flora. — Divisions. — Sa distribució geogràfica. — Extensió y caràcters que té a Catalunya. — Període carbònich. — Caràcters generals. — Fauna marina y terrestre. — La flora carbonífera. — Ses diverses fases.

Dia 21, lliçó 23. — La flora carbonífera. — Ses diverses fases. — Condicions climatològiques d'aquest període. — Divisions. — Sa distribució geogràfica. — Extensió y caràcters que té a Catalunya.— Origen y formació de la hulla. — Període pèrmich. — Caràcters generals. — Fauna y flora. — Sa distribució geogràfica.

Dia 28, lliçó 24. — Era secundaria o mesozoica. — Generalitats y divisions. — Període triàsich. — Caràcters generals. — Caràcters paleontològichs de sa fauna y flora. — Divisions. — Sa distribució geogràfica. — Tipos principals. — Extensió y caràcters que té a Catalunya.

DE GEOGRAFIA FÍSICA, per D. Francisco Novellas. — *Dia 2*, lliçó 20. — Modelat per les influencies eòliques. — Caràcters generals d'aquest modelat. — Condicions d'exercici de l'acció del vent. — Efectes de l'insolació. — Influencia de la repartició de les pluges.—Insuficiencia del règim hidrogràfich. — Transport de materials. — Erosió eòlica. — Formació de les dunes. — Paisatge de dunes. — Particularitats diverses del fenòmen eòlich. — Qüestió del Loes. — Relació del clima desèrtich ab el relleu. — Relació dels deserts ab les depressions. — Destí dels deserts. — Regions d'estepes.

Dia 16, lliçó 21. — Modelat de les platges marítimes. — Condicions generals de les platges. — Potencia mecànica de les ones. — Formació dels acantilats. — Plataformes litorals. — Accidents d'una platja acantilada. — Illes d'erosió. — Detalls diversos dels acantilats. — Plataformes litorals. — Desembocadura de les valls. — Estuaris. — Cas d'una platja heterogenia. — Apreciació del treball de l'erosió marina. — Valls sumergides. — Solchs de fractura. — Ries.

Dia 23, lliçó 22. — Modelat de platges marítimes. — Fjords. — Detalls diversos sobre'ls fjords. — Elements tectònichs dels fjords. — Platges del tipo dàlmata. — Costes d'enfonsament. — Sobre les planes d'erosió marina. — Costes planes. — Son regim variable. — Escotadures de les costes planes. — Deltes. Limanns. — Costes coralines. — Detalls estadístichs sobre les platges marines. — Importancia sobre l'erosió marina.

Dia 30, lliçó 23. — Paleogeografia. — Importancia y dificultats de la paleogeografia. — Intervenció de la paleontologia. — Caràcter provisional dels ensaigs de paleogeografia. — Significació dels macisos arcaichs. — Macisos d'antiga consolidació. — Investigació d'antigues platges. — Reconstitució del relleu. — Antigues montanyes. — Complicació dels accidents de la superficie. — Significació de les injeccions granítiques. — Linies generals de l'evolució geogràfica.

Barcelona. — Tip. *L'Avenç*: Ronda de l'Universitat, 20. — Telefon 115

Butlletí

del

Centre Excursionista de Catalunya

SANT JOAN DE L'HERM

Fruyt més o menys madur d'algunes excursions fetes per mi a Sant Joan de l'Herm es aquest treball, que es mon desitg sia lo més complet possible, acoblant-hi quants datos porto recullits durant mes diferentes estades en aquell troç de terra catalana, relativament poch conegut. Me proposo fer un estudi de Sant Joan de l'Herm y de sos encontorns; y pera facilitar ma tasca la dividiré en tres parts. M'ocuparé en la primera dels diferents itineraris que poden seguir-se pera anar a Sant Joan; en la segona estudiaré 'l lloch, lo Santuari y els boscos que l'envolten, ab los derivats que surgesquen; en la tercera part empendrem una excursió per les rodalíes y assistirem als aplechs que s'hi celebren; y axís d'aytal faysó repartit lo meu treball, pot-ser conseguiré mon doble propòsit de poder desenrotllar-lo com ell se mereix y fer-lo ensems lo més lleu possible a mos llegidors.

Feta aquesta manifestació, vaig a embestir de ple la tasca que m'he imposat.

I

Itineraris que's poden seguir pera anar a Sant Joan de l'Herm

Per totes parts se va a Roma, se sol dir, y, glosant-ho com convé a mon objecte, puch expressar-vos que per molts camins se va a Sant Joan de l'Herm, y que en tots ells s'hi veuen belleses naturals dignes d'atenció.

Sant Joan de l'Herm se troba situat entre dos rius: a l'O. lo Noguera Pallaresa, y a l'E. lo Segre. Lo riu Noguera, rialler y bellugadiç, espill del Pallars, que, nascut en los Plans de Beret, se'n va primer vers a l'E., y després decididament al S., banyant en ses verdejantes riveres una munió de pobles, reb les aigües de les ves-

sants O. de les serralades de Sant Joan. Lo riu Segre, que gayre bé pot sentir desde son breçol les canturies ab que'ls devots festegen a la moreneta Regina del Pireneu, la Verge de Nuria, se dirigeix vers a ponent, fertilisant los hermosos vergers de la Cerdanya, que alegroya y oviradora s'hi emmiralla, pera seguir després vers al S. lo pla d'Urgell, y pren los dolls d'aigua de les vessants llevantines de les esmentades montanyes. Com les serres de Sant Joan són per l'una banda aiguavessants del Noguera Pallaresa, especialment pel riu de Santa Magdalena, y per l'altra del riu Segre per sos afluents de Noves, Cabó y de Castellbò, formant la partió d'abdues riveres, d'aquí brolla d'una manera clara una divisió general de tots aquests itineraris: los de la part del Noguera Pallaresa y los de la del Segre; y m'ocuparé devanterament dels primers, o sia dels de la banda del Noguera.

A SANT JOAN DE L'HERM PER TÁRREGA, TREMP, POBLA, GERRI, SORT, RIALP Y RONÍ, O SIA ITINERARI DEL PALLARS. — Se va en tren fins a Tàrrega, en diligencia fins a Tremp, passant per Agramunt, aont hi ha una iglesia de preciosa portalada romànica, y per Artesa de Segre, gaudint de la vista del pla d'Urgell, de la vall del Segre y hermosos encontorns d'Artesa, pujant pel Bosch de Comiols fins a assolir lo coll de la serra (1,085 metres), esguardant a l'altra vessant la vall del Noguera clapada de la munió de pobles de la Conca, y arribant a Tremp (459 metres). De Tremp a Gerri s'hi va en tartana, passant per sota de Talarn; atravessant lo poble de Salàs, prou conegut per ses renomenades fires de bestiar; trobant després la pintoresca Pobla de Segur, aon fan son aigua-barreig lo Noguera Pallaresa y lo riu Flamisell, que ve d'assadollar-se en los encisadors estanys de Capdella; podent explayar-se l'esguart ab les simpàtiques y alegroyes campinyes que, com esmeragdada y florida garlanda, cenyeixen l'hermosa testa de la Pobla. Pot després admirar-se'l grandiós y feréstech pas de Collegats, ab ses esferehidores cingleres que enclouen al riu, donant lloch a paisatges plens de color, de vida y de grandiositat, y que, moments abans d'obrir-se la gorja en sa sortida, té per corona l'inimitable *Argenteria, parada en la penya ab enciseres mans per algun geni*, com diu lo més gran de nostres poetes. Al sortir de Collegats, la font y hostal de Morreras; y a uns quatre kilòmetres, Gerri. Conegut per gayre bé tot-hom ab lo nom de Gerri de la Sal, es notable per ses nombroses salines, aont aboquen per torn l'aigua d'una font salada natural molt abundosa, que deixen evaporar al sol, recullint després la gran quantitat de sal que queda depositada una volta evaporada l'aigua. Es un ele-

ment de vida d'aqueixa població. En l'arrabal de Gerri vegí, de retorn d'una de mes excursions, l'ensulciada d'un mur de terres en la per tants conceptes celebèrrima carretera del Pallars a la Vall d'Aran, aon moriren colgats alguns dels pobres treballadors. Ara han fet ja en aquell lloch un gran mur de contenció. Hi ha tres

Collegats

hostals: lo de Morreras, lo del Mingo y lo del Bonich. Lo monastir de Gerri, ben antich y digne de l'atenció de l'excursionista, lo veureu emblanquinat per obra de la *civilisació*. Llàstima que aquelles ruines no's conservin en altre estat. A dins hi ha un chor ben bonich, una pica antiquíssima de pedra a l'esquerra del portal d'entrada, y un sepulcre ab l'estatua jahent d'un abat. Bé farà l'excursionista de passar de llarch y dormir a Sort a casa en Birosta, aont ab tota seguretat dormirà net. A poch de sortir de Gerri, a la dreta, y enlairada, se veu l'ermita d'Arboló. Carretera amunt se

troba Varo, lo Comte (aquí també a casa en Birosta se menja y dorm net), Montardit, Sort (casa Birosta) y Rialp (740 metres) (aquí també 's pot dormir a casa l'Antonia), tot en la vorera dreta del Noguera. S'atravessa aquest, y en sa riva esquerra s'emprèn lo camí de Roní (1,150 metres); y amunt sempre fins a guanyar l'alti-

VISTA DE SORT

tut de 1,730 metres, passant frescals y remorosos torrents y atapahits boscos de pins y bedolls, s'arriba al Santuari de Sant Joan de l'Herm.

DE SORT AL SANTUARI. CAMÍ DE VILAMUR. — Desde Sort, situat a 720 metres d'altitut, se pot anar a Sant Joan, emprenent en direcció SE. lo camí que va a Vilamur (1,278 metres) en tres hores escasses; de Vilamur, tombant un xich més vers a l'E., s'arriba en una hora llarga al poble de Les Llagunes (altitut 1,320 metres), deixant a mà dreta, y distanciat, lo de Soriguera, qual altitut es de 1,190 metres. Se torça vers al NE. pera anar al poble de Rubió (1,470 me-

tres), deixant també a mà dreta, es a dir, a l'E., lo Coll del Cantó (altitut 1,715 metres), que porta a Guils, Pallerols, Avellanet, Gramós, etc.; coll batejat així per anomenar-se Lo Cantó una grossa roca que senyala'l camí quan a l'hivern està cobert de neu. Del poble de Rubió se segueix en direcció gayre bé N. vers a Roca Senyada; s'entra en la regió dels boscos, guaitant a la dreta l'extens panorama de la Seu; y cuidant de no perdre-s, lo qual passa algunes vegades, ja que'l camí està poch menys que esborrat, y, atravessant bosch y més bosch, s'arriba a Sant Joan de l'Herm.

De Sort al Santuari. Camí del Bosch.—Pot seguir-se també, pera anar a Sant Joan desde Sort, lo que'n diuen Camí del Bosch, que es un dels escullits pels qui fan aquest romiatge y es ben pintoresch. Al sortir de la vila se passa'l pont de Sort sobre'l Noguera y's tira a l'esquerra; y, emprenent una pujada dreta de debò per un camí que serpenteja la montanya de Costa Negra durant una hora, se troba'l poblet de Pernuy, de set a vuit cases; a cosa d'una hora de Pernuy hi ha una casa enrunada que l'anomenen Borda de Costa, y al cap de mitja hora s'entra en el bosch. Ja dins d'aquest, tot planejant, se troba al cap d'una hora la Font de la Seu, d'aigua riquíssima, en un planell englebat; a cosa d'una altra hora més de bosch se passa per un englebat més gran nomenat Prats de Port Ayné, aont hi ha una font que porta'l mateix nom, ja a la sortida del bosch: allí's comença la baixada de l'Escobal, aproximadament mitja hora, fins a Sant Joan.

De l'alt Pallars al Santuari. — Als que venen de la Vall d'Aran per la Bonaigua, y de l'alt Pallars (Alòs, Isil, Arreu, Boreu, Sorpe, Valencia d'Aneu, Esterri d'Aneu, Son, Escaló, Llavorsí, etcètera), los hi va millor seguir curs del Noguera en avall, passant per Esterri, Escaló y Llavorsí, y desde aquest poble empendre'l camí que, atravessant lo Noguera Pallaresa pel pont de Llavorsí, rivereja la vorera esquerra del riu, y a l'arribar al lloch nomenat la Moleta de Roní tomba a l'esquerra, y montanya amunt, sense tòrcer per cap dels viaranys y corriols de mà dreta que van a Roní, porta a Montenartó, y d'aquí, en una hora de regular pujada, a Sant Joan de l'Herm, passant primer per unes pletes y cabanes de pastors y pel torrent ubach de sota Sant Joan. De Llavorsí al Santuari s'hi posen unes cinch hores de pujada.

De Tirvia al Santuari y a l'alt Pallars. — De Tirvia a Sant Joan de l'Herm s'hi pot anar per dos camins. Lo més practicable d'aquests es baixant de Tirvia (990 metres) a Llavorsí (815 metres); y d'aquí, per l'itinerari descrit, anar a Montenartó y al Santuari.

L'altre camí es dolent: un veritable camí de cabres. Se surt de Tirvia en direcció S.SE., passant per Montesclado; d'allí's guanya'l Castanàs o Canal, a 2,120 metres; y, baixant vers lo S. fins a Romadriu, se passa'l riu de Santa Magdalena y s'arriba a Sant Joan de l'Herm. Pera anar de Tirvia als pobles de l'alt Pallars se baixa fins a trobar lo Noguera a Llavorsí; y, ja en la rivera, riu amunt per Escaló, Esterri d'Aneu, etc. Lo camí de Tirvia es un altre itinerari que pot seguir-se pera anar de l'alt Pallars a Sant Joan de l'Herm; empro repetesch que's per demés pesat, essent preferible fer-lo pel de Montenartó. A Tirvia's troben los tres camins de Ferrera, Llavorsí y Cardós, y a n'aquesta circumstancia deu lo nom de Tirvia (Ter-via).

D'ESPOT AL SANTUARI.—Pera anar a Sant Joan de l'Herm desde Espot (1,307 metres), se baixa al Caragol, en la vorera dreta del Noguera Pallaresa; se segueix la rivera riu avall fins al pont de Llavorsí; y, passant per aquest a la vorera esquerra, se segueix lo camí que porta a Montenartó y a Sant Joan.

Itineraris de la part del Segre

D'ANDORRA AL SANTUARI. — Entre'ls itineraris de les vessants E. de Sant Joan, o sien les del Segre, vull esmentar en primer lloch lo d'Andorra al Santuari. Sortint de Sant Julià de Loria (altitut 925 metres), prenent en direcció O., se va a Civís (1,540 metres), deixant, al fer aquest camí, La Farga a l'esquerra y bon xich allunyada. De Civís s'agafa la direcció S.SO. pera anar a Ars (1,533 metres); y d'aquí, primer en direcció O. y després SO., a Ras des Conques, qual punt més enlairat es de 2,110 metres. D'aquest, y seguint igual orientació, s'arriba a La Basseta, que s'atravessa en direcció S.; y, prenent lo camí vers la dreta, es a dir, vers a l'O. y NO., se passa per entre boscos de pins y abets, y lo mateix camí condueix al Santuari de Sant Joan de l'Herm.

Seguint la rivera del Segre pot anar-se a Sant Joan per dos principals camins: lo de Noves y Gramós y lo de la Seu d'Urgell. Vaig a ressenyar-los breument.

DE BARCELONA FINS A LA PALANCA DE NOVES.—Se va en tren fins a Calaf (altitut 664 metres). Poch dech dir dels detalls del camí, que s'ha de fer per la carretera, tant admirablement descrit per l'apòstol de l'excursionisme, el malaguanyat n'Arthur Osona, en un de sos itineraris *(De Calaf a la Seu d'Urgell)*, en lo qual podreu trobar detalls. Esmentaré sols lo just pera que vos ne pogueu fer

càrrech. Desde Calaf, passant per Castellfullit de Riubregós y per davant de la gran fita que marca'ls límits de provincia de Barcelona y Lleyda (ben artificials, per cert), s'arriba a Torà (altitut 422 metres). Es Torà una població ben bonicoya, ab una gran plaça (plaça del Ball), una regular iglesia, ab uns oviradors encontorns aont abunda la caça. Passa prop de Torà'l riu Llanera, que recull les aigües de les vessants de la dreta, mentres que en les serres de l'esquerra, o NO., se forma'l riu Llobregós, que llença ses aigües al Segre prop de Pons. Hi ha l'hostal d'en Joseph Vendrell, que pot recomanar-se ab tot descans. Sortint de Torà ve Biosca, Sanahuja, Ribelles y després Pons, vila bastant gran, situada en la vorera esquerra del Segre, que passa ben aprop, y que fins allí no's comença a veure, y aont hi ha la presa del canal d'Urgell. Fonda d'en Manel o d'en Manelet, que pot recomanar-se per sa netedat. A cosa de mitja hora de Pons se poden visitar les notables ruines del monastir de Santa Maria de Gualter. Després de Pons se troba Tiurana, Castellnou de Bacella (400 metres) y Oliana (450 metres). Hostal del Víctor. Bona estona després d'Oliana s'arriba al lloch ont estigué edificat lo caseriu-hostal dels Esplovins, que s'enfonsà en el Segre en 1894, y del qual guarden sols memoria una immensa roca y una figuera. En aquest mateix lloch, a l'esquerra de la carretera, hi ha fonts magnífiques y abundoses d'aigua fresca y regalada que brollen de diferents punts de la penya, tota de pedra tosca. Altitut aproximada, 500 metres. A poca estona's passa per sota'l pintoresch poble Coll de Nargó, aont hi ha una preciosa iglesia romànica. A cosa d'un quart hi ha'l cèlebre Pont d'Espí, y podreu fer-vos explicar ses historics confoses y no ben definides; pus mentres uns suposen que fou allí llençat al riu lo Comte d'Espanya, altres diuen que allí es aon fou recullit y que'l llençaren més amunt d'Organyà. Altitut, 506 metres. A cosa d'un altre quart hi ha Organyà, que té una iglesia de magnífica y bonica portalada. Un xich més amunt d'aquest poble pot admirar-se l'imposant y feréstega gorja del Forat dels Tres ponts, espectacle que recorda quelcom de Collegats ab lo Noguera Pallaresa. Lo primer y segon pont sobre'l Segre estan trencats desde la darrera guerra civil: ara no hi ha guerra, y trencats continúen, y això que ja fa alguns anys; y per més que diga l'adagi català que *qui trenca paga*, en tractant-se de certes coses, de certes entitats y de certes enutjoses y volanderes ponentades, l'adagi català no es veritat sempre. Alabat sia Déu, y admirem encara com abans d'arribar al tercer pont, l'únich que resta en peu, lo riu de Lavansa, molt copiós, se llença al Segre en

sa riva esquerra, fent endinzar en son aigua-barreig ses aigües blanques y escumejantes fins molt gran troç del riu que l'absorbeix, fent més delitós y esplèndit l'embadaliment que en l'ànim causa aquell lloch arreconat. Se veuen prompte'ls Hostalets, y a

ORGANYÁ: FORAT DELS TRES PONTS

poca estona s'arriba a l'hostal de la Palanca de Noves, aont a pochs passos se troba una rica font. Altitut aproximada, 600 metres.

DE LA PALANCA A SANT JOAN DE L'HERM, PER NOVES, GRAMÓS Y AVELLANET.—Sortint de l'Hostal, y, tombant a la dreta, se baixa al Segre, que s'atravessa per la palanca que dóna nom a l'Hostal; y en tres quarts de pujada no massa sobte s'arriba al poble de Noves (altitut aproximada, 700 metres); se troba una font, la font de Noves, a l'esquerra del camí; y desseguida's té d'atravessar lo riu de Cabó o de Gramós, bastant abundoset. Seguint per la vorera dreta d'aquest riuet, y pujant sempre, s'arriba en una hora llarga al poble

de Gramós (altitut, uns 900 metres). Y, ara, cames ajudeu-me y amunt. Primer NO., y prompte O.NO., caminant y pujant sempre de ferm aprop d'una hora, se passa per un casal enderrocat (altitut, 1,200 metres), una bona estona després per la font d'Avellanet, y, finalment, pel poble d'Avellanet (altitut 1,235 metres). Lo camí, o cosa que ho sembla, y pot-ser ho es, segueix la direcció O.NO., y's puja de debò fins escometre'l serrat d'Avellanet. Altitut, 1,450 metres. D'allí, planejant y fins pujant encara una mica més, se guanya un altre collet; s'entra prompte en la regió dels boscos (altitut, 1,680 metres); se troba a poca estona la fresquíssima y preciosa font del Prat, sota'l camí, y a la dreta (1,760 metres); y s'assoleix aviat lo collet de les Serres de la Basseta, qual altitut es d'uns 1,800 metres. No té de confondre-s la rica font del Prat, d'aigua molt bona, y que fa gran servey, puix allí dalt s'hi arriba assedegat, ab una atorrentada y una altra de ferro que ragen a pochs passos. Al cap d'una estona, una bona estona vull dir, de caminar, se troba l'enforcament dels camins que venen d'Avellanet y Coll de Jou, que es lo que ara seguim, y el que ve de Castellbò y La Basseta, que's junyeixen en un sol que, costejant boscos immensos, creuant torrents y xaragalls, y fent moltes y llarguíssimes revoltes, llargues com tot lo del Pireneu, conduheix a Sant Joan de l'Herm; se dóna l'última giragonça; se passa davant d'un munt de rocals nomenat l'Oratori; als cinch minuts se troba a la dreta del camí, sota d'aquest, la tant anomenada com rica y fresca Font del Bosch; y poch després s'entra en lo grandiós santuari de Sant Joan de l'Herm.

Camí de la Seu d'Urgell, per Castellbò y Santa Creu. De la Palanca de Noves a la Seu. — Los pobles que's troben seguint carretera amunt en sortint de la Palanca de Noves són: Pla de Sant Tirs (altitut, uns 640 metres), La Bastida, Adrall (610 metres), Arfa (625 metres), Montferrer (840 metres), Castellciutat (740 metres), y ja som a la Seu d'Urgell, de la qual vull dir quatre paraules.

La Seu d'Urgell, qual altitut es de 690 metres, situada entre'ls rius Segre a l'O. y Balira a l'E., y voltada per un cercle de montanyes, ovirant-se al N., y uns quants graus a l'O., les serres de Bescaràn (2,167 metres), abundoses en isarts, y los pichs d'Andorra; y al S., uns quants graus a l'O., la majestuosa serra de Cadí (2,417 metres), que té pichs com lo Port de Montella, de 2,061 metres, y lo puig de la Canal Baridana, de 2,638 metres; a l'O. y O.NO. les estribacions de la Serra de Boumort, entre quals pichs se remar-

quen lo Coll del Pla y lo Coll de Turnafort (de més de 1,600 metres), lo Coll del Cantó (1,715 metres) y Roca Mora (1,850 metres); y més cap al N. les Serres de Sant Joan, de 1,730 metres, y L'Orri, dalt de les Comes de Rubió, de 2,438 metres, té un paisatge ben joliu y ben vistós.

Posseeix una hermosa y artística Catedral, y compta ab algunes

VISTA PARCIAL DE LA SEU D'URGELL

iglesies, com la de Sant Agustí y Sant Domingo. Afegim-hi l'edifici del Seminari y lo palau del Bisbe; carrers ab porxos, semblants a les voltes dels Encants vells de Barcelona; la Rambla, on los dies de festa se passeja formalment la pollería; casa de Correus y Telégrafs; alguns cafès (d'Orient, Patalín, etc.); y tres o quatre fondes, essent les principals la de cal Llebreta, de Caterina Vidal, y la de cal Andria, a la Rambla, abdues netes y econòmiques, aon se menja molt bé y donen molt bon tracte. En la Seu tenen per les nits llum elèctrica en los carrers y en les cases, produhida per una

fàbrica d'electricitat instalada al peu de Castellciutat, aprofitant una presa del Balira.

Que hermosos y riallers los encontorns de la Seu! Les riveres del Segre, ab ses vernedes y sos verds boscatges, ab sos extensos prats, ab les joguinoses aigües del riu, parpellejantes y alegroyes, en quals multiplicats cristalls se reflecta la llum, descomponent-se en los colors de l'iris bellugadiços y inquiets, són verament oviradores y atractívoles.

Cosa de 2 kilòmetres més avall de la Seu hi ha la confluencia o aigua-barreig dels dos rius Balira y Segre: lo Balira, clar y molt fred, abundós en sa desembocadura, recullint les aigües d'Andorra, espill de ses montanyes y de ses neus; lo Segre acoblant les aigües de la Cerdanya, alegra y enjoyada com una nuvia, vestida del blanch de ses cases y coronada ab les esmeragdes de sos prats. Aquest lloch aont abdós rius junten ses aigües es verament bonich y corprèn de debò. Baixa'l Segre quiet, ple, majestuós, y a l'arribar a n'aquella reconada voltada de prats y de pollancres, s'hi llença'l Balira sorollós, alegre, confonent en un bés immens ses aigües recullides en indrets tant diferents per sa naturalesa y per ses costums, y donant-li ab pler tota sa vida y son nom, absorbits pel Segre, que segueix son curs, trencant-se a poca estona en dos y tornant a juntar-se, com volent donar l'últim recort a n'aquell gros doll d'aigua fresquíssima que acaba d'engolir.

De la Seu d'Urgell a Sant Joan de l'Herm. — Se surt de la Seu en direcció O. vers a Castellciutat, que s'encreua fins a trobar la carretera, que se segueix un bon troç, trencant a la dreta per un camí de ferradura. Se fa via per un caminot que sembla un rieral, y als vint minuts s'atravessa la riera d'Arabell, qual poble s'ovira dalt d'un turó a l'esquerra de la riera, a 740 metres d'altitut. S'emprèn una sobtada costa; als vint minuts s'han pujat 160 metres; al cap de mitja hora s'es dalt la carena de la serra d'Arabell (altitut, 915 metres), y's comença a baixar per la vessant oposta. S'entra en la Vall de Castellbò; se remonta'l riu de Castellbò; se passa aviat per una ermita; y al girar un revolt de montanya per entre uns rocals enderrocats, apareix la vila de Castellbò, aon s'arriba al cap d'una hora llarga. Altitut, 780 metres.

En l'entrada de la vila s'hi veu una artística creu de pedra, com fita cristiana d'un poble tant combatut per l'heretgia en altres temps; y entre sos carrers, per demés típichs, crida l'atenció un finestral gòtich pertanyent a la casa dels Comtes de Foix. Res dich dels voltants de Castellbò, que són preciosos.

S'atravessa la vila, y un xich després, a l'esquerra del camí, s'hi troba la fresca y regalada Font del Noguer. Se segueix en amunt la preciosa vall de Castellbò, guarnida de noguers, alsines, pollancres, prats d'herbey matisats de colorides floretes, y que alegra y enjoya'l riu borbollejant y lliscant pels rocalosos pedruscalls de son llit. S'emprèn en la vorera dreta del riu una bona tanda de re-

CASTELLBÒ

volts de la montanya, y amunt sempre. A cosa d'uns tres quarts de l'esmentada font del Noguer se passa'l pont de pedra sobre'l riu de Castellbò, y's marxa desde allavores per sa vorera esquerra. Quinze minuts després s'arriba al pla del riu (altitut, 1,038 metres): hem pujat desde la Seu 348 metres. S'atravessa'l riu, que en aquest lloch se pot millor anomenar torrent, se passa a sa vorera dreta, y amunt sempre. Ara comencem a enlairar-nos de debò. A l'esquerra's veu altironat lo poble d'Aubet. Se guanya'l cim del serrat, que's veu enfront, y, després de revolts y més revolts y pujades fermes,

se troba'l poble de Santa Creu al cap d'uns cinch quarts més de camí. Altitut, 1,320 metres. Naix en la propera clotada una font ben bona.

Desde Santa Creu s'ovira al N.NO. La Basseta, que s'ha de remontar. A embestir-la, donchs, y amunt! Ja'ns enlayrem; veurem dessota nostre'ls pobles de Sant Andreu, Santa Creu, Aubet y Six;

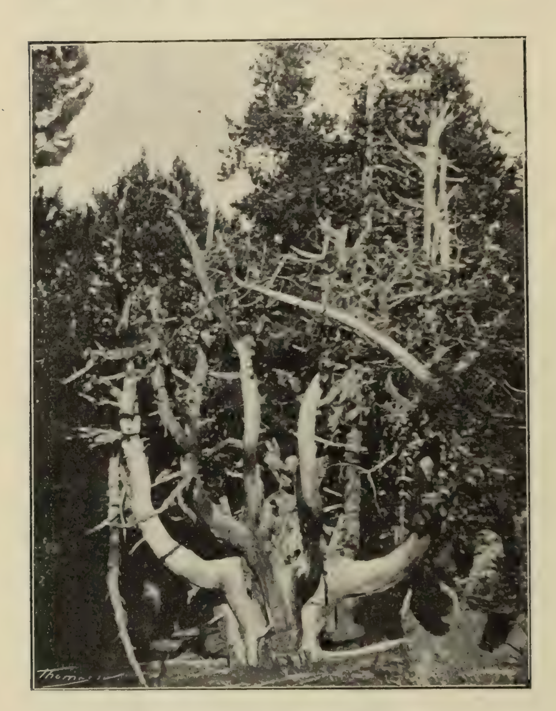

Coll o Port de La Basseta

Six al N.; Sant Andreu al SE.; Santa Creu a nostres peus; Aubet, més avall. A l'arribar a un casalot enrunat que's troba, té de deixar-se'l camí de la dreta y dirigir-se a l'esquerra, y sempre amunt. Aquest camí pot esser un bon perdedor. Animo y amunt! Ja passem bosch... Amunt encara! Y, per fi, s'arriba a escalar La Basseta, trobant la fresquíssima y preciosa font del mateix nom a la dreta del camí. Altitut, 1,800 metres.

S'atravessa La Basseta; se segueix lo camí dels boscos d'abets gegants y pins immensos; y, desprès de revolts y més revolts y de caminar llarga estona per entre aquella naturalesa esplèndida en

que'ls arbres colossals que'ns volten són l'ornament d'aquelles montanyes, d'una grandiositat imponent, y de trobar aixaragallades fonts y xarbotadors torrents, veyem l'enforcament dels camins de Castellbò y de Noves, caminem un bon troç més y passem per l'Oratori; bevem prompte en l'abundosa Font del Bosch, y als pochs passos saludem novament al santuari de Sant Joan de l'Herm.

DETALL DELS BOSCOS DE SANT JOAN

Y ara que ja sabem com anar-hi, quedem-nos-hi en mitg d'aquesta calma agradosa; y riem-nos y compadim-nos dels que, en luxosos balnearis y endogalats pel jou de la moda y de les etiquetes socials, passen l'estiu fent-se l'il·lusió de que's distreuen, cambiant-se'ls vestits tres o quatre vegades al dia, y de que treballen per la salut bevent les aigües minerals automàticament, y de pas menjant com ogres en los restaurants, y perdent les nits en balls y tertulies, o respirant l'apestosa atmòsfera de les sales de joch, tant diferenta de l'embaumada y pura dels boscos de Sant Joan de l'Herm.

¡Benehits siau, llochs benhaurats, on no arriba'l soroll de la ciutat, lo brugit de la *civilisació;* on la quietut augusta de la naturalesa, interrompuda sols pel remor de l'oreig entre les immenses arbredes de pins grandiosos y abets gegants, los murmulls de les fresquíssimes aigües que, brollant del cor de la montanya, llisquen atorrentades, fertilisant la terra; on l'aire es pur y l'esguart se delecta en l'extens panorama del Pireneu, los pichs enasprats dels ports de Benasque, Viella, Bonaigua, Malehides, serres d'Andorra,

de Bescaran, Cerdanya, Cadí, Pedraforca y Lavansa, formant un magnifich cercle que té gaire bé per centre la serra de Sant Joan, y on l'esperit s'enjoya contemplant l'esplendidesa grandiosa d'una naturalesa verge, y les costums senzilles dels habitants d'aqueixos llochs, que fan oblidar lo breulo, frívol y enganyós de les costums de la ciutat! Llochs benhaurats, rebeu ma coral salutació!

II

Fondament impressiona a l'excursionista trobar en lo cor del Pireneu, entre feréstegues y alteroses montanyes, torrents que's despenyen de les enlairades cimes, y boscos immensos de pins y abets, en lloch de pobles, refugis deguts a iniciatives de religiosos, com lo santuari de Nuria, l'hospital de Viella, lo de Benasque y altres que, situats en les solitaries montanyes pirenenques, serveixen d'acullimient a qui per elles tranzita. Un d'aquests llochs es lo Santuari de Sant Joan de l'Herm. Voltat de boscos de pins negres y gegantins abets de 20 y 30 metres d'alçada, está situat a 1,730 metres d'altitut y encerclat per una cadena de montanyes, entre les que destaquen al NE. lo turó de Saloria (2,789 metres); cap al N. lo port de Pallars o de la Bonaigua (2,072 metres), y lo del Montseny de Llessuy (2,880 metres); més cap a l'O., y entre aquests, les montanyes d'Espot (N.NO.); les serres d'Andorra al NE.; les de Bescaràn (2,115 metres) al E.; més vers al S., la grandiosa Serra de Cadí (2,638 metres); y al S., les serres de Lavansa, cercle veritablement regi y esplèndit que envia fins als peus del santuari macisos contraforts que formen un rotllo interior de montanyes que curullen la majestuositat del paisatge.

Les serres de Sant Joan són la partió de les conques del Segre y del Noguera Pallaresa, y port obligat de pas entre la Seu d'Urgell y el Pallars. Per una part la Seu, Castellciutat, Castellbò, Noves, Gramós, Avellanet, Pallerols, Santa Creu, Sant Andreu, Aubet, Six y altres; y per part del Pallars, Montenartó, Roní, Llavorsí, Tirvia, Escaló, Esterri, Rialp, Sort, Gerri, la Pobla de Segur y moltíssims altres pobles.

A Sant Joan de l'Herm hi convergeixen diversos camins: lo de Roní, al NO.; lo de Castellbò y la Seu, a l'E.SE.; lo d'Avellanet y Noves al SE. Lo camí del SE. s'esbadia en dos al passar uns quants revolts de montanya: lo de l'esquerra va a La Basseta y a Castellbò; lo de la dreta enfila bosch amunt y va a Avellanet pel serrat d'Avellanet. Lo camí del NO., o del Pallars, un trocet més

avall del Sofà, que es un planell d'herba y roques que, per lo que convida a seure, l'han batejat ab aquest nom, se divideix també en dos: lo de l'esquerra o de dalt, va planejant y porta a Roní; lo de la dreta, o camí de baix, davalla sobtadament y porta cap a Montenartó, la Moleta y Llavorsí.

Ningú diria que en mitj dels espessos boscos que poblen la serra de Sant Joan s'alcés un santuari de les proporcions d'aquest. Té una iglesia espayosa y ben tallada, ab tres altars a cada costat,

DETALL DELS BOSCOS DE SANT JOAN

nomenats del Roser, Sant Crist, Sant Pelegrí, Sant Joan, Sagrat Cor de Jesús y Sant Antoni, tots ells abarrocats; essent notables lo del Roser (de 1613), construit per un fuster de Castellbò, que es lo tercer altar a mà esquerra, posats de cara a l'altar major; es també ben bonich lo tercer a mà dreta; y en los altres hi ha quadros antichs, algun d'ells ben remarcable.

L'altar major fa bona impressió; y a bona alçada de la taula hi ha dues portes que tanquen lo camaril, y que, obertes, deixen veure un nou y petit altar, y damunt d'ell la venerada imatge de Sant Joan de l'Herm. Lo bust d'aquesta es d'un roig no molt viu,

ab la barba daurada y llarga; té a l'espatlla una obertura no gaire ben tapada, lloch, de segur, aon posaven los fidels una Sagrada Forma pera fer les professons, fins al sigle XII, en que s'instituiren les Custodies. Així se feya en altres imatges de veneració, com la Verge de Montserrat, Sant Olaguer, etc. L'imatge de Sant Joan es molt antiga, probablement del sigle VIII; més Mossèn Pelegrí Montaner adueix rahons ben sòlides y versemblants demostrant

Vista de Sant Joan de l'Herm

molta major antiguitat a la veneranda imatge. Per moltes presumpcions pot deduir-se que aquesta procedeix de l'Africa, punt aont arrelà fort lo Cristianisme en sos començaments y aon fa cinquanta anys se conservava encara una iglesia ab culte a Sant Joan, que no s'havia pogut redimir dels moros. Los cristians, sofrint continues persecucions y escampant-se arreu, s'emportaven les imatges y objectes de devoció, que amagaven o enterraven al veure-s perseguits. Així s'han trobat més tart moltes d'aquestes imatges en circumstancies que la tradició vesteix ab sa fantasiosa poesia. Així la tradició, semblanta en un tot a moltes de les que conten aitals troballes, explica que l'imatge de Sant Joan de l'Herm fou trobada

en la font coberta que hi ha davant de l'iglesia, per un toro de casa Solé de Rubió, qual toro, estant peixent en les Comes de Rubió, fugí de la vacada, bramant, y a l'arribar al lloch que avuy es Font Coberta, o Font de Baix, se posà a esgratinyar ab les potes tant de fort y ab tal insistencia, que cavaren allí y s'encontrà la imatge de Sant Joan, que, un cop trobada, se disputaren els pobles de Tirvia, Castellbò, Vilamur, Vall de Castellbò y Burch, pera emportar-se-la a son respectiu poble; y ni uns ni altres pogueren treure-la d'aont avuy se venera, puix se feu pesanta y no pogueren arrancar-la d'aquell lloch; que conseguiren una vegada baixar-la a Castellbò, y a l'endemà ja tornava a estar en lo mateix lloch d'avuy; y que això feu que s'aixequés allí'l temple pera venerar-la degudament. Així m'han contat la tradició y així vos l'explico; fent-vos notar no més que'l toro descobridor de la troballa y la condició de fer-se pesanta l'imatge al fixar, diguem-ho aixís, son punt de residencia, formen part integrant de gaire bé totes les tradicions que fan referencia a imatges trobades, ab circumstancies tant iguals que, sabuda una, podeu dir que sabeu les demés.

En la part de fòra de la porta del camaril hi ha pintat un Sant Pau ben recomanable y ben fet malbé; y en lo mateix chor hi ha dues portes, en una de les quals (la que entra al chor pujant desde l'iglesia) s'hi veu pintada l'imatge de Sant Martí, bisbe; y en l'altra, o la de la part del chor que condueix a les tribunes, la de Sant Armengol, bisbe d'Urgell, ab los ponts que construí: los tres del forat d'Organyà y lo de Bar; y s'explica que, construint aquest pont, caigué d'una bastida al riu y morí, sortint a poch en la Palanca d'Urgell ab dos lluminars en les mans, brillants com estrelles. Eixes pintures serien probablement tres retaules que algun dels antepassats administradors, tant antich com tranquil, feu servir pera portes, treyent-los d'algun recó, y aixís continúen, com lo cèlebre clau d'aquell bisbe en que tot-hom s'hi enganxava la roba y ningú'l tocava perquè sempre havia estat allí, fins que algú se determini d'arrencar lo clau, es a dir, d'arrencar aquelles portes, restaurar-les y donar-les-hi un lloch més preferent.

L'antiguitat del santuari no consta d'una manera fixa, emperò està provat que donaven culte a l'imatge de Sant Joan en lo lloch aont està avuy, a últims del sigle X, los religiosos de Santa Cecilia de Pallerols del Cantó, quins en l'any 1010 se traslladaren a Castellbò ab ajuda y professió de Rodobert, rey de França, segons consta en lo pergamí de traslació que firma *Rodoberto Rex*. En son principi s'edificà una petita capella en lo lloch que avuy

serveix de celler: l'actual iglesia es de construcció moderna, lo mateix que la casa que toca a l'estada de l'administrador. Lo Santuari's cremà una vegada; la casa ha sigut robada dues, y lo Santuari saquejat pels francesos; y unes quantes alhajes d'algun valor, axís com documents d'algun mèrit que's pogué salvar, diu una nota que foren portats a Cervera pera esser guardats dels *gabatxos* (axís ho diu), y no s'han recuperat ni se sab on paren.

Lo Santuari pertany, pel Concordat, directament a la mitra d'Urgell, sostenint-se purament de les almoynes y sense cap renda viva. L'acapta que's passa a fer pels pobles de la Vall y pel Pallars serveix, com les almoynes, pera'l manteniment del Santuari; es en absolut lliure y voluntaria per part del donant; y, si aquest dóna alguna cosa, pot fer-ho en diner o en especie y en la forma y manera que millor vulla. S'acostuma a fer l'acapta en lo temps en que està tancat lo Santuari, menos la de la llana, que's fa en los mesos de Juny y Juliol.

La devoció a Sant Joan de l'Herm es extraordinaria y molt extesa. No sols dels pobles del voltant, més o menys propers, sinó ja de molt distants, com Coll de Nargó, Esterri, Valencia d'Aneu, y fins de terres més llunyanes, acuden visitants que venen a complir vots y prometences fetes a Sant Joan de l'Herm, o a presentar ses ofrenes pera que'ls lliuri d'alguna desgracia, los curi d'alguna malaltia o'ls alleugi en llurs afliccions; y bona prova'n són lo gran nombre d'ex-vots y dòns que cobreixen la reixa y les parets del temple. Jo he vist devots, venint de llunyanes terres complint un vot, pujar eixes costes a peu descalç, y entrar axís en lo Santuari a resar a la santa imatge, y això que puch assegurar-vos que aquells camins no estàn gaire ben empedrats. Los pastors del voltant, la gent del país que van de pas, no s'atancen a l'ermita sense entrar devotament a l'iglesia y resar a Sant Joan, fent moltes vegades la petita almoyna que ses forces los hi permeten.

Lo turista troba a Sant Joan de l'Herm franch acolliment, bona taula, menjar a la catalana, sense dibuixos ni farandoles, però bo y sà; bon vi de la Conca; cambres curoses y llits ben nets y ab tota comoditat. Hi ha unes 40 habitacions ben utilisables, y algunes més en no tant bon estat. Les cambres són senzilles y, ja ho he dit, netes; y no s'hi troba en elles cap bruticia d'aquelles que'ns espanten als de ciutat: les xinxes no s'hi coneixen: diu que no hi viuen.

Les estades y dependencies estàn distribuídes en dos cossos d'edifici, ab un llarch y ample corredor al mitg. Per un balconet,

a seguit del portal d'entrada, se va a l'habitació del senyor administrador. En los baixos hi ha la carniceria, forn (allí's mata'l bestiar y se pasta'l pa), magatzems, celler, botiga pera vendre vitualles als que van de pas, estables, etc. Lo cos de la part de l'iglesia està tot ell destinat a habitacions, més modestes les dels baixos, més bones les del primer pis. L'altre cos d'edifici enclou la cuyna, lo menjador gran y espayós, y unes quantes habitacions generalment reservades. En altres edificis supletoris hi ha cambres, corrals pera'l bestiar, etc.

Antoni BARTUMEUS

(Acabarà)

LA CATEDRAL VELLA DE LLEIDA

(Acabament)

Arquitectes de la Catedral de Lleida

Encara que'l títol d'arquitecte generalment no començà a donar-se fins al sigle XIV, el mestre de l'obra, que així s'anomenava'l director de la mateixa, moltes vegades queda oblidat per sa modestia o per la falta de documents.

Per fortuna no succeeix així a la Catedral de Lleida, y de l'obra del P. Villanueva prench les següents noticies:

Pere Dercumba o de Cumba (de Coma) va ser el director de l'obra de la Catedral de Lleida, que començà l'any 1203, segons pot deduir-se de l'inscripció de que ja hem parlat.

En 1364 dirigia l'obra Jaume Castayls (tal vegada Castells).

Dos anys després construía'l retaule major B. Robio, com se pot veure en els comptes d'aquells anys.

Pere de Penyafreyta, que's trobava enterrat en el claustre aprop de la porta de les fonts, tenia una làpida que deya així: «Anno Domini M.CC.LXXXVI. XI. Kal. Octobris Obiit Petrus de Pennafreita, magister operis huius ecclesiæ, qui constituit sibi aniversarium XV solidorum, et unam capellaniam in hac Sede, cui assignavit CXX sols. censuales cuius anima requiescat in pace».

En 1392 era «magister operis» Guillem de Solivella, a qui va encarregar-se de la visura de les vidrieres que va fabricar Joan de Sant Amat pera tres rosetons de l'iglesia, ab vidres pintats

Clixé de J. Soler

CAMPANAR DE LA CATEDRAL VELLA

ab historIes d'apòstols. Es de notar que l'anomenem «Magister operis Sedis Illerdensis» y «lapicidæ». Pel primer nom el considerem clarament com arquitecte, distingint-lo dels obrers *(operarii)*, que regularment eren canonges y estaven encarregats de recullir y gastar les rendes de la fàbrica. Pel segon se comprèn que'l nom de *lapicidæ* no significa picapedrer (pica-petras), sinó esculptor. Y es indubtable que ho era, quan en 1391 va fer dues estatues d'apòstols (que avuy se conserven en l'iglesia de Sant Pau) pel preu de 240 sous cada una. D'aquest arquitecte's troben fets en 1404. Segurament moriria aviat, perquè en 1410 l'havia succeit en la direcció de l'obra del campanar, que ja havia començat, en Carles Galtés de Ruan.

En la terminació d'aquesta torra treballava en 1416 el mestre Carlí, que sens dubte es el mateix Carles Galtés.

Poch després, y fins a la meitat del sigle XV, mana l'obra de la Catedral en Jordi Lafont, que deuria morir a finals de l'any 1456 o a començaments del següent, perquè en 21 de Janer de 1457 va nombrar el Capítol pera succeir-lo a n'Andreu Pi, a qui concediren aquest dia la porció canonical, com era costum, afegint que no era sa intenció, y per això «dimittat opus hospitalis civitatis, quot ipse magister Pi fecit». Y es així que l'obra de l'hospital havia començat en 1454, posant-se la primera pedra'l 13 d'Abril.

En 1418 Fr. Pere Creus, «magister organum», restaura l'orgue vell de la Catedral.

En 1490 era l'arquitecte en Francisco Gomar, ab qui contractà aquest any el Capítol la construcció d'*hune croera ho volta se ha de fer sobre lo portal dels Apostols*, pel preu de 16,000 sous, y després d'aquest lo que faria son successor Jaume d'Odoga tindria escassa importancia.

Signes lapidaris o francmasònichs

Dels obrers, degut a que son treball es més modest, se desconeix com se feya sa feina. Lo que sembla comprovat es que'ls sillars eren d'un gruix molt semblant en les obres, pagant-se'l treball a tant per unitat superficial. Segons en Viollet-le-Duc, en el sigle XIII a França els reglaments d'Etienne Boileau varen reglamentar el treball, hores de tasca, jornals, etc. Sembla comprovat pels signes lapidaris que'l treball se feya a preu fet.

En l'Edat Mitjana's varen formar associacions anomenades francmasòniques, ab l'exclusiu obgecte de protegir-se dintre'l tre-

FATXADA OCCIDENTAL

CAMPANAR

FAT.da - S.

CREHUER

Signes lapidaris o francmasònichs de la Catedral vella de Lleida

ball, agrupant-se en logies que arribaren a tenir gran importancia en diversos punts d'Europa, especialment en Alemania, aon sols la logia de Strasburg en tenia 22 que depenien d'ella.

Cada logia tenia sa marca especial, que's labrava en parts no gaire vistes de l'obra pera indicar son origen.

Al començar l'estil ogival deurien barrejar-se'ls obrers de distintes logies, per les distintes marques que apareixen.

A Catalunya prenen els signes lapidaris un caràcter individual, a jutjar pel gran nombre que poden veure-s en nostres monuments y servirien probablement pera indicar la tasca de cada operari.

En la Catedral de Lleida'l dibuix adjunt permet veure les senyals impreses ab l'escoda, consistents en lletres, signes numèrichs, etc., y que si bé avuy dia encara se'ns presenten d'una manera un xich misteriosa, es fàcil que quan siguin ben estudiats ens donaran alguna llum pera'l coneixement de l'Arqueologia, especialment per les relacions dels monuments entre sí.

Aquesta es una lleugera descripció d'un dels monuments més importants de Catalunya. Podria ocupar-me de moltes més coses, com són les capelles que tenia la Catedral, y especialment dels sepulcres. El del bisbe Berenguer de Peralta, els de la familia Gallart en sa propria capella dels Requesens; d'en Ferrer de Colom, que's troba en l'absis NO.; els dels Moncades en l'absis immediat, y tants altres donarien lloch a un estudi interessantíssim y de molt profit pera l'arqueologia catalana.

La Catedral de Lleida pot classificar-se com una hermosa mostra d'arquitectura romànich-bisantina, ab influencia oriental en l'ornamentació molt accentuada, indicant-nos en alguns dels seus detalls la presencia d'obres mudèjars, cosa molt poch corrent a Catalunya.

Com a estructura té gran analogia ab les de Tarragona y Valencia, encara que aquesta última està avuy molt modificada.

Però la sort, aquest factor tant decisiu en el pervindre de les persones, se deixa sentir també en els monuments, y la Catedral de Lleida no ha rebut pas ses rialles.

La dolorosa impressió que produeix el contemplar aquesta joya arquitectònica, y que desgraciadament se repeteix ab tanta freqüencia, es realment una vergonya pera tots nosaltres. Si donem una mirada per tots els nostres monuments, la majoria d'ells els trobarem ruinosos, a punt de desaparèixer.

El govern, que deuria vetllar pel nostre art, procurant conservar

aquestes fites de la civilisació d'altres temps, es el primer en abandonar-les.

Esperem que una onada de civilisació pugui purificar la nostra terra, y Déu vulga que sia prompte.

emili LLATAS

INAUGURACIÓ DEL

CENTRE EXCURSIONISTA DE LA COMARCA DE BAGES

Tal com haviem anunciat a nostres llegidors, el dia 24 d'Abril tingué lloch, en les runes de l'històrich monastir de Sant Benet, la solemne festa inaugural del «Centre Excursionista de la comarca de Bages», que vindrà a contribuir ab ses forces y nobles desitjos a les tasques que desde anys ve realisant el nostre Centre.

Atentament invitats per aquella naixenta entitat, sortí de nostra ciutat una nombrosa representació del Centre, composta d'una cinquantena de socis, entre'ls quals hi figuraven varies senyores y senyoretes y diferents individuus de sa Junta Directiva, que foren rebuts a Manresa per diferents companys d'aqueixa ciutat, representants de ses principals associacions, regidors d'aquell Ajuntament y diputat a Corts pel districte. A la tarda del diumenge y següent matí visitaren, acompanyats per diferentes personalitats de Manresa, de les quals reberen tota mena d'atencions, lo més notable que guarda aquella històrica ciutat. A la nit fou dedicada a nostres companys una solemne vetllada, que tingué lloch en la sala principal de l'antich Colegi de Sant Ignasi, y en la que, després d'entusiasta salutació del president del novell «Centre Excursionista», senyor Esteve, y de llegir-se diferentes poesies y un valiós treball sobre'l culte de la Santíssima Trinitat en la comarca de Bages, degut a l'experta ploma de l'erudit metge de Manresa D. Olaguer Miró, se pronunciaren eloqüents parlaments per part de D. César A. Torras, president del nostre Centre, y de don Leonci Soler y March, diputat a Corts y entusiasta fill y admirador de les glories d'aquella capital, acabant la sessió ab la presentació de nombroses vistes fotogràfiques de la comarca per medi de projeccions lluminoses.

Al matí del següent dia, després d'un concert també dedicat a la nostra Associació, y en el que l'«Orfeó Manresà» va fer sentir y gojar ab el cant de nostres cançons populars y altres composicions

que li valgueren molts y merescuts aplaudiments, tot-hom se dirigí en diferents carruatges cap al monastir de Sant Benet de Bages, aont una gentada extraordinaria esperava'l començ de la festa.

Eren les dugues de la tarda quan en aquell hermós pati, molt pintorescament guarnit ab diferents ramatges, el senyor Esteve obria la sessió, cedint la presidencia al que ho es de nostre CENTRE, en César A. Torras. Després de llegir-se la memoria-ressenya dels actes ja realisats per aquella entitat, qual inauguració oficial allavors se celebrava, se llegiren entusiastes poesies y un soci del «Centre Catalanista» de la vehina població de Navarcles pronunciá un sentit parlament que li valgué corals felicitacions. Els senyors Martorell y Mossèn Font y Sagué, del nostre CENTRE, y don Leonci Soler, dirigiren també la paraula al nombrós públich allí aplegat, y, després de llegir-se un interessant estudi descriptiu de la comarca per Mossèn Guitart, el senyor president pronunciá eloqüents paraules d'encoratjament y mercès, fent veure la trascendencia de l'excursionisme dins del moviment desvetllador de l'ànima de Catalunya, y demanant l'esforç de tot-hom pera ajudar a n'aquesta patriòtica tasca.

De retorn a la ciutat de Manresa se ballaren sardanes a la plaça, en les quals hi prengueren part gent de tots els sexes y estaments, donant-se germanívolament les mans, com escau a fills de nostra terra.

A darrera hora retornaren nostres companys a Barcelona, molt agrahits de les atencions rebudes y satisfets d'aquella festa, de la qual tants grats records ne guardaràn, lo que de veres nos complau fer-ho constar desde aquestes planes.

E. V.

De les gornicions que's poden posar en les robes de les dònes de Solsona

Lo dia abans de les nones de Març de l'any 1336, los cònsols d'abdues jurisdiccions y l'universitat de la vila de Solsona congregats, *ad sonum tubicellæ sive anafil*, davant les portes de l'iglesia, ordenaren lo següent:

«En nom de deu e de madona sancta maria amen:

»Ordenaren los consols de la vila de solsona, ab conseyll dels balles he dels prohomens de la dita vila, he de la universitat daquella, que nuyll hom ne neguna dona de qualque estament sie o conditio qui sia de solsona

ho estia en la vila de solsona, no gos portar en mantell, ni en capa, ni en cot, ne cota, ni en gonelles, ne en brias, ne en altres vestidures, perles, ne aur, ne argent, ne armyni, ne peres precioses, ne doblets o daltres peres de neguna manera ho natura, ne neguna altre fressadura de perles, ne daur, ne dargent, ne daltres coses, ne vestir draps daur ne de seda. Mes en assò no sia entes que les dones no puxen portar brials test ab seda e ab aur. Ans los puxen portar absque no y aya nengun guarniment dels desusdits, que son vedats de portar.

»Item que neguna dona de qualque condicio sia o estament que sia de solsona, o estia en solsona, no gos portar en savena, ne en neguns ligars, perles, ne peres precioses, ne altres, ne argent, ne aur en fuylla. Exceptat que pusquen portar fil daur o dargent test pla en savenes o en vels e no en altre manera.

»Item que negun hom ne dona que sie de solsona o estia en solsona, de qualque condicio o estament sia, no gos portar en manto, ne en capa, ne en altra vestedura, neguna soldadura sino de sendat o taffata plans, o en les quals haya fils daur, o dargent test, o penes axi vanyeres, com altres planes, axi que neguna pena no puxen barrejar o entremesclar de sendats, ne de draps daur, ne de seda, ne de altra cosa, mas cascuna pena sia plana segons la natura de que serà. Empero no gosen portar neguna pena dauzells ne darminis. E aquests ordonaments comensen lo diumenge de quasimodo, qui es VIII dies sobre pascha e duren XX anys primer vinents. e qui contra aquests ordonaments o alcu daquest fara, pagara per ban, per cascuna vegada que contra fassa, per cascunes de les coses desus dites, C C sous barcelonins, en axi que si dona nenguna cau en lo dit ban he no ha bens perafernals de quel puxa pagar, que lo marit pac lo ban, mes quel si puxe retenir el ho son hereu del exovar; mes en aquests ordonaments no son enteses fembres vils havols de lur cors, ans tota fembra vil e avol de son cors puxa portar aytals vestidures com se vulle he en aquella manera com se vulle.

»Item que nengun sartre, ne sartroresa, ne altre persona de qualque condicio que sie, no gos posar ne metre, ne cosir, ne fer cosir, ne fer metre ne posar nengunes fresadures daur, ne dargent, ne perles, ne de seda, ne daltres coses, en vestidura de hom ne de dona de solsona, ne qui estia en solsona, de qualque estament o condicio sie, ne fer en aquelles vestidures, ne posar, ne cosir negunes images dauzells ne altres enadiments e sobreposit fer a les vestedures. E qui contrafara pagara per ban cascuna vegada L sous. E si nols ha, questie pres L dies en la presoneria.

»Item que negun hom ne neguna fembra, de qualque estament ho condicio, sia no gos fer ne obrar, ne fer fer ne obrar negunes obres de perles, ne de seda, ne de fuylla, ne de fil daur o dargent, ne ligars, ne altres arreus a obs de nengunes vestidures de homens o de dones de solsona o questien en solsona, de qualque estament o condicio sie, mas en asso no sien enteses vetes ne trenes de seda que puxen metre per cabesses e per manegues, ne cordons, ne bagues, ne cordes de cordar de seda. E qui

contrafara •pagara per ban cascuna vegada XX sous. E si pagar nols pot, estara pres vint dies en la presonera.

»Item que nul hom ne nulla dona de solsona, o que estia en la vila de solsona, de qualque conditio o estament sie, no gos listar ne betar per forsa, ne barrejar negunes vestidures, ne fer en aqueles i mages dauzells o daltres qui sobreposades o cosides y sien en ninguna manera, ab ninguna cosa daur, ne dargent, ne de seda, si doncs tixent no si feyen. Exceptat que les dones puxen listar o vetar per forsa capes tant solament e no altres vestedures.

»Item que tota infanta o fadrina puxe portar garlanda o garlandes daur o dargent al cap, ab perles o daltra natura, si portarne voldra.

»Item que null hom ne nulla fembra, estadant de la vila de solsona, de qualque conditio ho estament sie, no deu ne gos donar presentment ne amagada, a sa filla o fills, germana ho germanes, o altra ho altres qualsque sien delexovar, lo qual li daran ho darlos prometran, sino tant solament la meytat ho menys, a lur voluntat. E laltre romanent meytat o mes (quan) la dita filla o filles, germana ho germanes, qualsque sien, morran sens infants, ledames que torn al donador o donadora o a aquell ho a aquella al qual o als quals lo donador he donadora voldran, sens tot contrast he altra malicia dalcuna persona. E si pera ventura, so qui Deus no vuylle, alcu o alcuna o alcunes, contra la dita constitucio o ordonament, venien o assayaven de venir que aquella donació no valgues ne tingues, ans fos aixi com si feyta ho feytes no eran, mas aquesta ordinatio present o establiment se seguesque e faye aseguir no corrumpablement e per tots temps.

»Item que tot enantament ho conexensa ques haye a fer sobre los dits bans, ho algu daquells se fasse he saye a fer sobre los dits bans, o alcu daquells se face he saye a fer per lo balle de la vila de solsona, sots jurisdiccio del qual seran, ab consell dels consols de la vila de solsona que ara son he per temps seran, o dels promens de la dita vila o dalcuna partida daquells he no en altre manera, sie entes, empero, que per moltes vegades que fos feyt per algu contra los dits bans o alcun daquells, no sia tingut de pagar sino un ban solament per neguns bans passats, mas com aquell ban hagues pagat, si daqui avant y cahya, quen fos tingut segons la forma desusdita. E retenentse los dits consols he promens que hy hagues res a declarar ho interpretar ho corretgir, que sia feyta la declaració o interpretacio ho correctio per los dits consols ho promens ensemps ab los balles, he aixi com ells conoxeran e no per negu altre.»

Aquestes ordinacions foren aprovades a les nones del mes d'Abril del any següent per la vescomtesa de Cardona, Maria Alverís, senyora ab tota jurisdicció, durant sa vida, de la vila de Solsona, y pel prepòsit Bernat, exceptant d'aquests estatuts a les seves families.

JOAN SERRA VILARÓ, PBRE.

CRONICA DEL CENTRE

Abril de 1905

EXCURSIONS Y VISITES

Al Castell de Montsoriu. — *Secció d'Arquitectura.* — El dia 15, a la tarda, sortiren cap a Hostalrich y Arbucies, aon feren nit, els senyors Fargas, Llatas, Martorell, Palau y Pericas, de l'esmentada secció, a l'objecte d'estudiar les importants ruines del Castell de Montsoriu. Al sentdemà, de bon matí, sortiren cap a dit lloch, aon tenien intenció de passar tot el dia pera fer un estudi complet d'aquell antich monument, gloria de la nostra terra; més, a causa del mal temps, tingueren de desistir, abandonant aquelles venerables ruines a primera hora de la tarda, perquè la pluja'ls privava de fer res de profitós, com requereix aquell monument y desitjaven nostres benvolguts consocis, els quals retornaren el dia 17 desde Breda, aon visitaren lo que queda del renomenat monastir que allí existia.

Excursió a l'Alt Pireneu d'Aragó. De la vall de Broto a Gavarnie (França), pel Port de Bujaruelo, y retorn per la via Cauterets, Lourdes, Pau, Bagneres de Bigorre, Carcassonne y Port-Bou. — Els concorrents senyors Mitjans, Soler (Juli), Miret, Gosch y Santamaria sortiren lo dia 16, per la línia del Nord, vers Selgua y Barbastro, aont hi arribaren a primera hora de la tarda, y, després de visitar lo més remarcable de la ciutat del Vero, hi pernoctaren.

L'endemà l'emprengueren ab carruatge per la ribera del Cinca amunt, fins al Grado, aon, deixant la confluencia de l'Essera, seguiren remontant la carretera de Boltaña y, passant per Naval, atravessaren l'alterosa collada, entrant en l'històrica comarca del Sobrarbe per Abizanda, son primer poble. Per bona carretera baixaren a l'ampla y riallera conca, sembrada de típichs poblets, regada pel Cinca y envoltada d'altes y encinglerades serres, presidides al N. pels nevats macius del Mont Perdut. Després d'un breu àpet a la *venta* de Samitier, arribaren a l'Ainsa, la forta capital del Sobrarbe. Allí, acompanyats dels senyors rector y alcalde, varen visitar l'antiquíssima colegiata, ab son claustre y curiosa cripta, lo castell dels reys sobirans, y altres detalls d'aquella típica residencia senyorial. Després anaren a veure la creu de Sobrarbe, en l'històrich camp de batalla. En acabat, a peu, recorregueren els 7 kilòmetres que'ls separaven de Boltaña, aont hi arribaren a boca-foscant.

Lo dia següent fou reempresa la marxa per la carretera, pujant per la vorera de l'Ara, y admirant de passada'l gran congost de Jànovas, les alegroyes valls de Fiscal y Javierre, arribant a Broto al mig-dia. Mentres preparaven lo dinar visitaren la parroquia, de bona fàbrica, y la cascata de Sorrossal, a pochs minuts de la vila. A la tarda, y a peu, seguiren sempre

al N., y en una hora arribaren a Torla, darrer poble de la ribera, enclavat ja en lo cor del Pireneu. Seguint camí amunt, ab 10 kilòmetres més, y atravessant la pregona gorja de Sanguino, arribaren a les sis a l'hospital-refugi de Bujaruelo, al peu del port del mateix nom, al fons d'enlayrades montanyes, y en mitg d'una naturalesa de lo més feréstech. L'endemà, y acompanyats de l'hospitaler y altres guies, emprengueren lo pas del Port. Fou una hardida jornada l'atravessar l'alta serralada pirenenca, a 2,300 metres d'altitut, y envolquellats per una copiosa nevada que no'ls deixà fins a Gavarnie, aont hi arribaren feliçment abans de mitg-dia. Allí se'ls ajuntà nostre consoci senyor Gaza, que arribà de Barcelona per la via francesa. L'endemà tots plegats contemplaren lo famós cercle, allavores rublert de neu, y sa cascata, ensarrellada de glaç. Retornats a Gavarnie, y després de dinar y recórrer els bonichs encontorns de la vila (cascata de Lapacà, nou Hotel del Cercle, etc), sortiren a darrera hora de la tarda cap a Luz, aont hi feren nit.

Lo dia següent tingueren de desistir de l'itinerari del Tourmalet y Bagnères de Bigorre, segons tenien fixat, per estar impracticable a causa de la neu. La jornada se varià, donchs, fent-se ab lo tramvia elèctrich vers Pierrefitte, y, trasbordant en aquesta vila, recorregueren en 50 minuts més l'esplèndida gorja o Gave de Cauterets, atapahida de boscuries, y brollant l'aigua arreu, arribant a n'aquesta vila en mitg de forta nevada. Poch hi estigueren pera dinar y visitar les Termes y altres curiositats d'aquella bonica població pirenenca, sortint altra volta cap a Pierrefitte, y d'allí a Lourdes, aont hi sigueren abans de les cinch de la tarda. Aprofitaren aquesta ab la visita de la renomenada basílica y admirant lo preciós march de la naturalesa que l'envolta.

Posats novament en marxa, lo carril els portà en una hora a l'antiga capital del Bearn, aont hi feren nit. Pau té aire distingit de ciutat ben cuidada, ab sos hermosos boulevards, en especial el dels Pireneus, veritable balcó que, per dessobre de les xamoses salzeredes del riu y espesses boscuries espurnejades de cases de camp, se retalla l'horitzó ab l'extesa serralada pirenenca. L'iglesia de Sant Martí y lo castell d'Enrich IV, aquest perfectament restaurat y conservat, ab son artístich parament, tot fou visitat y justament elogiat per nostres consocis. En havent dinat sortiren per la línia del carril fins a Tarbes, y d'allí, ab lo curt ramal, a Bagnères de Bigorre, arribant-hi a poch més de les dugues. Aquella tarda fou destinada a la vila y sos pintorescos encontorns, especialment la ribera de Campan, desde aon s'ovira l'espadat Pich du Midi.

L'endemà al matí altra volta al carril, y en vuit hores atravessaren les riques planes del Llenguadoc, rematant la jornada a Carcassonne, no sense haver fet una detinguda visita a la vella *cité*, enfaixada per l'imposant castell.

Lo dia següent sigué destinat al retorn, que'l feren per Narbona, Perpinyà y Port-Bou, arribant a la tarda del dia 24 a nostra ciutat, satisfets, malgrat lo mal temps, d'aital excursió, tant variada com instructiva.

VISITES

A més de l'excursió a Manresa y Sant Benet de Bages, realisada durant els dies 23 y 24 ab motiu de l'inauguració del «Centre Excursionista de la comarca de Bages», que ja ressenyem en altre lloch d'aquest mateix número, durant el mes s'han efectuat les següents visites:

El dia 9, al matí, visita als jaciments fossilífers del miocènich de Montjuich, realisada baix la direcció del professor del curs de Geologia, Mossèn Norbert Font y Sagué, y ab assistencia de més d'una quarantena de socis.

Dies 22 y 25, visites als tallers de cerralleria artística de M. Ballarin y als de vidrieres del senyor Amigó, respectivament, abdugues a proposta de la Secció d'Arquitectura del nostre Centre.

SESSIONS Y CONFERENCIES

Cançonística popular.— Durant els dies 12 y 26 s'efectuaren les sessions quarta y quinta de cançonística catalana, organisades per la secció Folklòrica y a càrrech del soci n'Aureli Capmany. Les dugues han versat sobre cançons amoroses de la nostra terra, cantant-sen algunes per part de donya Maria Vila de Masó y D. Francisco Peró, que foren acompanyades al piano pel mestre D. Joseph Masó, y quals agradoses audicions han sigut en extrem concorregudes y celebrades.

Una excursió a Orient. Visita a Terra Santa.— Els dies 3 y 10 d'Abril, el nostre consoci D. Joaquim Cabot y Rovira continuà les seves interessants conferencies ressenyant son darrer viatge a Orient. En la tercera d'aquestes atractives converses del senyor Cabot acabà la descripció de la Judea, seguint els encontorns de Jerusalem y visitant Bethlem, Gericó y les vores del Jordà fins al Mar Mort, acabant aquí sa ressenya de la Palestina y començant allavors la de son viatge a Egipte desde Jaffa a Port-Said y al Caire.

En la quarta y darrera conversa'l senyor Cabot y Rovira relatà tot lo que de més notable guarda'l Caire baix sos aspectes pintoresch y monumental, com són sos típichs carrers, sa ciutadela, ses mesquites y son *bazar*, visitant també les famoses piràmides, les tombes dels califes y la necròpolis de Memphis y Sackkara, entre altres monuments gegantins de la vella civilisació egipcia.

El senyor Cabot va esser molt aplaudit durant les seves notables y agradoses conferencies, tant per son valiós treball de fidel narrador com per la nombrosa colecció de vistes fotogràfiques que d'aquells indrets anava presentant durant el transcurs de ses converses.

De Berga a les Fonts del Cardener y serres de la Mare de Déu de l'Hort y de Busa.— El dia 7 el president del Centre, D. César A. Torras, va fer la ressenya d'una excursió efectuada per aquests indrets y hermoses

serralades, descrivint y posant de manifest les seves més importants belleses per medi de sa paraula fàcil y correcta, ajudat per la presentació, per medi de projeccions fotogràfiques, de gran nombre de vistes tretes durant la mateixa excursió.

DESDE RIBES A BERGA.—Nostre consoci D. Joseph Maria Pericas va llegir el dia 14 la ressenya d'aqueixa excursió, descrivint aquella hermosa encontrada pirenenca seguint l'itinerari cap a Montgrony, Castellar d'en Huch, La Pobla, Bagà y Guardiola, de qual trajecte varen presentar-se diverses vistes fotogràfiques.

RESSENYA DE LA VISITA A SANT BENET DE BAGES Y INAUGURAL DEL «CENTRE EXCURSIONISTA» D'AQUELLA COMARCA.—El dia 28 se donà compte a nostres consocis de l'acte solemne d'aqueixa festa inaugural, llegint-se fragments dels treballs que ho foren en aquell acte y que ja ressenyem en altre lloch d'aquest número. Ab aquest motiu van presentar-se per medi de projeccions lluminoses gran número de vistes fotogràfiques de llochs d'aquella interessant comarcada.

CURS

DE GEOLOGIA, per Mossèn N. Font y Sagué.—*Dia 4*, lliçó 25: Era secundaria (continuació)—Caràcters generals.—Caràcters paleontològichs generals.—Principals divisions.—Juràsich inferior (serie liàssica).—Juràssich mitg (serie volitiva)—Juràssich superior.—Caràcters paleontològichs y estratigràfichs generals de quiscuna d'aquelles divisions.—Extensió y caràcters del terrer juràssich a Catalunya.—La fauna del Montsech.

Dia 11, lliçó 26.—Era secundaria (continuació).—Periode cretàcich.—Caràcters generals y divisions del període.—Cretàcich inferior (serie infracretàcica).—Caràcters paleontològichs y estratigràfichs. Divisions.—Cretàcich superior (serie supra-cretàcica).—Caràcters paleontològichs y estratigràfichs. Divisions.—Distribució geogràfica del cretàcich.—Extensió y caràcters del terrer cretàcich a Catalunya.

Dia 18, lliçó 27.—Era terciaria o neozoica.—Generalitats o divisions.—Periode eocènich.—Caràcters generals paleontològichs y estratigràfichs. Divisions.—Extensió geogràfica.—El terrer eocènich a Catalunya.

Dia 25, lliçó 28.—Era terciaria (continuació).—Període oligocènich.—Caràcters generals paleontològichs y estratigràfichs.—Principals divisions. Extensió geogràfica.—El terrer oligocènich a Catalunya.

NOVA

Està a punt de sortir la guia del *Bergadà (valls altes del Llobregat)*, del nostre president, D. César August Torras, que comprèn 162 itineraris, 125 gravats directes y un mapa de la comarca.

El CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA sols se declara responsable de lo contingut en la *Secció Oficial* del seu BUTLLETÍ, deixant íntegra als respectius autors la responsabilitat dels treballs firmats.

Barcelona.—Tip. *L'Avenç*: Ronda de l'Universitat, 20.—Telefon : : 5

Any XV Barcelona, Juny de 1905 Núm. 125

Butlletí

del

Centre Excursionista de Catalunya

SANT JOAN DE L'HERM

(Acabament)

La vida que's porta a Sant Joan no pot esser més senzilla, ni més a propòsit pera'ls qui, fugint de la ciutat, cerquen un lloch ont ensopir-se y no saber res del món. S'esmorsa a les vuit: donen sopa y un plat fort (costelles o algun fregit o truyta d'ous). Nosaltres preferiem pendre cafè ab llet, tenint en compte que la llet es en aquest lloch riquíssima, y que tant sols lo veure a les cabres tant netes y tant sanes, ja convida a beure-la. Es d'advertir que la llet se paga apart de l'hostatge: lo pastor de Sant Joan se cuida de portar-la, ben demanat, y la dóna tant a bon preu, que un se'n pot fer un tip sense por d'arruinar-se. Se dina a les dotze: lo toch d'ave-maria del mitg-dia serveix d'avís pera dinar. Aquest se compon de sopa o escudella, bullit, dos plats forts y postres. Per postres se serveix algun dia maduixes o gers, crema y algun flam, quan no són a taula en nombre extraordinari y l'hostalera pot estar de més bon humor. Se serveix cafè. Se sopa a les vuit, després del rosari, que's resa tots los dias, cantant-se abans los goigs del sant. Pera sopar se menja sopa, que's pot pendre de pa blanch o de pa moreno; enciam, escarola o xicoires blanques; verdura molt tendra; ous passats per aigua; un plat y postres. Lo menjar es com de casa y no pot esser més sà. Lo preu de l'hostatge, dormir comprès, es lo de 14 o 15 rals diaris per persona.

Fòra d'aquestes hores, que forçosament tenen d'esser reglamentades, tot-hom disfruta d'una perfecta llibertat, y en la taula y fòra de la taula s'està lliure de les etiquetes socials tant empalagoses, que tant exageren certa classe de persones. Un vesteix com vol, fa lo que li sembla, se'n va a la font o al bosch, s'ajeu sota un arbre, y ningú hi té res que dir. L'un no's cuida de l'altre. Això contribueix a fer més agradosa l'estada en la *República de Sant*

Joan, com pintoresca y gràficament l'anomena Mossèn Pelegrí, qui, ab tota ironia y pot-ser dihent una gran veritat, diu que *Barcelona es un poblot de mala mort aon li sembla extrany que hi visquen les persones.*

En lo Santuari se dóna aculliment a tots los qui se subjecten al règim de la casa y guarden en ella la deguda prudencia; y com es punt de partió de les dues riveres Pallars y Urgell, molts fan nit allí y paguen una quota mòdica; y, si són pobres, res. Especialment se queden a Sant Joan los pastors quan van y tornen d'hivernar a Urgell; y acostumen a fer algunes almoynes en llana, que serveix pera matalaços que ells mateixos espatllen. Als devots que hi pugen per llurs devocions, res se'ls exigeix per l'aculliment; y als que hi van a estiuejar, de 14 a 15 rals de gasto.

Ha cuydat fins fa poch tot quant pertany al Santuari l'illustrat y amable reverent Pelegrí Montaner, prebere de Castellbò. Mossèn Pelegrí, fins l'any passat custodi y administrador del Santuari de Sant Joan de l'Herm, es una d'aquelles persones que's necessita tractar-les d'aprop pera conèixer-les. Ab unes apariencies tosques y de capellà d'un poble de montanya, s'hi troben, al conversar ab ell, un munt de coneixements y una instrucció que ningú en ell sospitaria. Algú pot-ser haja jutjat dures ses maneres; emperò al tractar-lo se troba un home que sent, y sent ab tota sa força, lo carinyo a ses germanes, única familia que li resta, lo viu sentiment de ses amistats íntimes; y en son esperit campegen, com flàmules vistoses y enjoides, lo sentiment de la caritat y d'amor al pròxim, millor dit, d'amor als pobres, que té fins a l'exageració. Bon religiós, cumpleix los preceptes que la religió li mana y les abstinencies y privacions que ell voluntariament s'imposa, sense fer soroll ni aparentar que ho faci, de modo que sols se n'adona qui, com jo, s'hi fixa; dessota d'aquella testa ja coronada per una prematura calvesa, indici de les contrarietats y de les privacions que pot-ser ha tingut de sofrir en sa lluyta pera la vida, hi ha un cervell clar que pensa y raciocina; dessota d'aquella pell cremada pel sol del Pireneu y endurida per la secor de l'aire d'aquelles serres, batega un cor que sent la caritat y l'amor, sentiments nobles que enlayren a l'home vers son Criador. Perdoni-m sa modestia si ma amistat es indiscreta y li treu, com dihem en bon català, els drapets al sol.

En *Fernando,* l'hostaler, y sa esposa, la *Genoveva,* són lo complement. Actius, fiats, d'una honradesa a tota prova, cuyden llurs obligacions, que són moltes, ab una planesa tant gran, que fan

molt y sembla que no facin res. La familia d'aquests fa doscents anys que serveix en lo santuari; lo pare d'en Fernando hi serví seixanta anys.

Una criada y un moço completen lo servey, y ab tant poques persones se fa tot y se fa bastant bé.

Mossèn Pelegrí ha desempenyat lo càrrech d'administrador del Santuari desde 1889 fins a 1904, es a dir, durant quinze anys. Abans d'ell estigué d'administrador, durant tres anys, lo reverent Ramon Navarro, natural de Castellbò, qui feu venir fins al peu del Santuari l'aigua de la font del bosch, construint l'anomenada font de dalt, y morí a Castellbò en 16 de Novembre de 1888. Actualment, desde l'any passat, està desempenyant aquest càrrech, per cert més difícil de lo que aparenta, lo reverent Isidre Dalmau, fill de Guils del Cantó, a qui de tot bon cor desitjo, y no dubto que ho posseheix, l'acert y bones circumstancies de son antecessor. Jo no só ningú pera donar concells; més si Mossèn Isidro m'escoltés, ab la franquesa catalana innata en mi, jo, que conech un bon xich lo santuari de Sant Joan de l'Herm, li demanaria de tot cor que fugís, com se fuig d'un apestat, del rumbo que ha pres algun d'aquests llochs d'aculliment, que si, segons en quins casos poden esser font d'alguns ingressos, no sempre ne surten beneficiades les bones costums; y que procurés a tota costa fer conservar lo respecte rigurós al lloch y la deguda prudencia y bones maneres d'esser y de fer als que hi pugen, no transigint en que ningú alteri l'ordre y règim establerts, observança que alguna vegada es un xich dificil d'obtenir, donada l'heterogenitat de persones que en determinades ocasions s'hi apleguen, punt precís en lo qual Mossèn Pelegrí era tant rigurós que passava fama d'esser una fera indomesticada per aquells a qui havia tingut d'ensenyar lo que jo'n dich lo primer full de la doctrina, es a dir, los deures de les persones que s'hi acullen. Això y procurar les millores que li sien possibles, pera lo qual no li mancarà empenta ni bona voluntat, farà que'l nom de Mossèn Isidro sia citat ab respecte y carinyo, com he fet ab son antecessor.

A Sant Joan de l'Herm hi ha tres fonts: la Font de Dalt, al peu del Santuari, y qual aigua raja a uns 8 graus; les fonts de baix o Fonts del Cobert, punt on diu la tradició que fou trobada l'imatge de Sant Joan, qual aigua té uns 6 graus; y la Font del Bosch, a poca estona del Santuari en direcció del camí de la Seu, y qual aigua es també d'uns 6 graus. Les dues primeres fonts, excepció feta d'una de les que ragen en la Font del Cobert, són senzilles

derivacions de l'última; de modo que's pot dir que la veritable font de Sant Joan es la nomenada Font del Bosch. Més enllà, y vers al serrat d'Avellanet, se troba la Font del Prat, sota mateix del camí; y en la Basseta, la Font de la Basseta; aixís com en lo torrent de sota Sant Joan, pel camí de Roní, hi ha també una petita fonteta. L'aigua de les fonts de Sant Joan es bona, riquíssima

Font del Cobert

y fresca, lo qual fa trobar durant molt temps dolentes y molles totes les aigües quan se retorna d'eixes montanyes.

Los boscos de Sant Joan de l'Herm, pertanyents a la Duquesa de Medinaceli, són d'una extesa grandíssima. Poblats de pins y abets gegants que consegueixen los més 20 y 30 metres d'alçaria, n'hi ha de verament notables. Un ne vegerem que pera voltar sa soca se necessitaven tres persones donant-se les mans. Y molts d'altres n'hi ha aixís. Jo he medit un d'aquests abets enderrocat qual alçada era de 37 metres y sa circumferencia de 4 metres. Aqueixos boscos causen una impressió de grandiositat que imposa. Habitats en altre temps per llops y óssos, són ara sos moradors

senzills esquirols y tendres aucells que piulen saltant les branques dels abets. En les altes regions s'hi troben per atzar les perdius blanques y lo gall selvatge o les gallines feres, com les anomenen los fills del país. Poch es, donchs, l'alicient que troba'l caçador en eixos boscos, en que per casualitat, y encara en les sotalades, s'hi veu alguna perdiu y algun tudó. La caça del gall selvatge es bon xich pesada, pus lo gall no's deixa acostar y fuig molt de lluny. Té

Boscos de Sant Joan de l'Herm

de saber-se aproximadament aon para, passar la nit al bosch, acostant-s'hi lo més possible, y a la matinada escoltar son cant y anar-s'hi acostant aixís que canta, pus en aquest moment clou los ulls y no sent res; aturar-se quan para de cantar; avançar més camí quan hi torna, y aixís es de l'única manera com se'ls pot tirar.

Eixos boscos poblen terrers y més terrers; y en la regió superior alcancen l'altitut de 2,100 metres sobre'l nivell del mar. Los boixos, bedolls, moreres, ginebrons y ars formen sa brossa, y los aromatisen los romanins, farigoles, espígols y gers.

Aquests boscos, preuat joyell d'aquelles afraus, porten camí de desaparèixer perquè no's repoblen; y no perquè tots los anys no's

faci feconda sembra de les llevors que'l vent se cuida d'escampar, y no neixi atapahida brotada de pins y abets; més també'l bestiar se cuyda d'esbrotar eixos novells arbrets menjívols, y per allí on passa no resta un d'eixos brots pera senyal. ¿No's podria, al fer-se'l tracte dels pasturatges ab los pastors, vedar rigurosament per dos o tres anys, y successivament, diferentes llenques de terrer, y renovellar d'una manera tant senzilla les boscuries que la mateixa natura sembra y infanta? No permetent-hi'l pas del bestiar fins que'ls tanys fossin crescuts, se salvarien tots los arbres, pus axís ja amarguejen y lo bestiar no'ls menja.

En l'alta regió dels boscos se troba una extesa d'arbres morts que fa condol: pareix un immens cementiri de gegants que jauen a terra, extesos los braços y corsecats; pareix lo camp de batalla després d'un gran combat; sembla'l lloch d'una grandiosa hecatomba que ha enderrocat a centenars d'abets gegantins, quals cadavres omplenen llargues exteses de terrer, y al voltant d'ells s'aguanten ferms y enlairats, com a grandiós contrast, pins y abets centenaris que esperen també l'hora d'una desfeta de neus y vents que'ls enderroqui. Abet hi ha que al caure ha topat ab lo forcat d'un altre, que'l sosté anys y anys entre sos braços. Extenen los abets gegants llurs poblades branques, y a llur costat un tronch ja sech y centenaris abets enderrocats contemplen la potencia de la generació jove, robusta y plena de vida. De tant en tant se veuen arbres aterrats per la mà de l'home: n'hi ha que disfruten cremant un arbre y fent-lo caure; y no contents calant foch als arbres morts, ne cremen de vius, y allí es de veure la constancia ab que apiloten llenya al costat del grandiós abet escullit com a víctima, y el rosteixen y el corsequen y converteixen sa soca en una gran xemeneya, fins que li manca sosteniment y cau; y allavors, després d'haver consumat aital hassanya, se'n van tant satisfets. Aquest gust de fer mal perquè sí, a mi malehida la gracia que'm fa; però, ¿què hi havem de fer? en aquest món los gustos no són iguals; més no sé per què'm sembla que això de cremar los arbres sense solta es un gust que deixa molt que desitjar.

Lo Santuari obre ses portes lo dia 3 de Maig (Invenció de la Santa Creu), y se tanca'l primer de Novembre (per Totsants). Molts anys les neus cobreixen ja les cimes dels voltants y besen les parets de l'ermita quan l'abandonen sos moradors. A l'hivern, en la major part de l'hivern, la neu ho invadeix tot; y molts són los anys en que'l dia 3 de Maig, quan los habituals moradors del Santuari hi retornen, tenen d'obrir-se pas entre les neus a colps

de destral. Devegades les neus alcancen altures increibles, havent arribat fins a cobrir lo campanar de l'ermita. Es ben notable lo que fan les aigües de les fonts en mitg de tant de glaç: elles no paren de rajar, van obrint-se pas entre la dura congesta, excavant-la a poch a poch y formant dins d'ella grutes de bona grandaria, pel fons de les quals llisca l'aigua de les riques fonts de Sant Joan. Nos expliquen que a l'obrir una d'aquestes grutes, la formada per la font del peu del Santuari, la trobaren tant gran que pogueren passar per ella a peu dret. Es admirable veure la naturalesa combatent ab la naturalesa: la força immensa d'atapahides y extenses congestes, l'impenetrabilitat y la duresa de les groixudes masses de glaç minades lentament per la tranquila gota d'aigua que no's gela, que corre riolera en mitg d'una naturalesa entristida, y s'obre pas entre les neus pera ressortir més avall y donar una alegra nota de vida en mitg d'una naturalesa que sembla morta. Aquests dolls d'aigua, emblema de la fe, ab fe treballen, minant y vencent les dures roques de glaç que'ls encerclen; y, emblema d'esperança, esperen l'hermosa primavera, que, al llençar son somrís en aquelles enasprades montanyes, allunya les neus, reviu les boscuries y troba'l doll d'aigua que corre encara portant arreu la joya y la vida.

Meteorología y clima. — Diguem quatre mots sobre'ls fenòmens meteorològichs y circumstancies climatològiques d'aquestes encisadores encontrades.

Les principals condicions que constitueixen lo clima d'un lloch són la pressió baromètrica y la temperatura. Mes observacions tenen un cercle molt reduhit, limitades al mes d'Agost y primers de Setembre, úniques èpoques en que he visitat lo Santuari.

La normal baromètrica de Sant Joan de l'Herm es de 610 a 612 mm. per lo comú, pujant accidentalment fins a 616, y havent-la vista baixar a 602. L'altitut sobre'l nivell del mar es la de 1,730 metres, ja esmentada abans.

La temperatura varía, al sol, entre 20° y 24°, y a l'ombra, de 14° a 16° en los dies de més calor. En la matinada y al cap-vespre baixa la temperatura y es precís buscar abrich. Molts són los dies, y més si són un xich rúfols, en que pera anar al rosari nos hem embolicat ab les mantes de viatge en ple Agost; y per les nits un se troba com a Barcelona al fort de l'hivern, tenint de dormir abrigallat ab un parell de flaçades de llana; y alguns dies en que, per haver plogut, la temperatura refresca, hem afegit a les dues flaçades una manta de viatge, y puch assegurar-vos que no fa cap

nosa. Algun vespre, a la sortida del rosari, nos hem segut enfront de la llar de foch, a mitjants d'Agost, pensant involuntariament ab les suades que's daven en aquell mateix moment los habitants de Barcelona. En altituts com la de Sant Joan se senten prompte les influencies atmosfèriques; de manera que, després de ploure llarch durant dos o tres dies, jo he vist a l'Agost baixar y sostenir-se la temperatura a 6° centigraus. Lo clima es sech y sà de debò.

Tot això fa que's vegen en aquests països coses que als de Barcelona semblaràn extranyes. Axís com en La Bastida, poble situat en lo camí de la Seu, seguen lo blat primer que a Barcelona, puix hi fa allí més prompte calor, a Sant Joan de l'Herm, com en l'alt Pallars, la sega s'acostuma a fer de mitg Agost enllà, y en alguns punts a primers de Setembre. Segats los blats, llauren tot desseguida y fan la sembra abans que les primeres neus cobreixin los camps. Y la neu, cobrint la terra ab son blanch y espès mantell, protegeix les llevors sembrades, y al fondre-s les arrosa, fins que als amorosos besos del sol de primavera esclaten y naix la planta, que creix ab rapidesa, pera tornar a esser segada o cullida en un plaço ben breu. Les costes y planells del bosch, en les ubagues, estan plens d'oloroses maduixeres; y quan ja fa molt temps que a Barcelona s'han oblidat de son saborós fruyt, a Sant Joan se mengen maduixes y gers acabats de cullir.

Los anys en que l'hivern y la primavera són benignes, se cull allí patates y sègol; en altres anys, res. Los horts del Santuari proporcionen a l'estiu algunes verdures, com bledes, cols, escaroles, enciams, xicoyres blanques. Prop d'allí, a Roní, se fa una gran cullita de fasols o mongetes, boníssimes, que tenen gran anomenada.

En les properes montanyes no's coneix altre mineral que'l ferro. A dues hores de Romadriu, vers Santa Magdalena, ne extragueren molt y bo; y no hi ha dubte de que totes aquelles montanyes del voltant estàn plenes d'aquest metall, com ho proven les no molt llunyanes de Vall-ferrera. De zinc, plata, plom, coure, sofre, carbó, etc., no se n'hi sab. La veritat es que no s'hi han fet en aquest sentit grans exploracions.

La gent d'allí dóna com a segures moltes senyals precursores del mal temps, emperò sense una veritable certesa. No obstant y això, un observador pot lo dematí pronosticar una turbonada o una tormenta pera la tarda, ab los pochs núvols que veja; y això, per lo comú, depèn de si'l vent que sol venir a les dèu té o no potença

pera dissipar-los o desfer-los. Es, això sí, ben reconegut que en aquelles encontrades lo vent de llevant acostuma a portar pluja, y lo vent nord sol dur neu o fred.

Lo dia 26 d'Agost, ab pluja de llarga durada, grans boyres y vent SE., es a dir, allevantat, lo baròmetre baixà a 602 mm. y la temperatura fou de 12 centigraus: l'endemà apretà'l fret, aparegueren nevades les montanyes d'Espot y la temperatura baixà a 8°. L'esmentat dia poguí presenciar una tempestat en aquelles altures. Plogué molt, seguit y sostingut, y pedregà; los llampechs enllumenaven sobtadament l'espay, y els trons se succehien retrunyint ab fort terratrèmol per les montanyes que formen lo grandiós cinyell de pedra que envolta'l santuari. L'espectacle es imposant y d'una soperbia majestuosa; y a l'acabar aquest esclat grandiós de la naturalesa enutjada, un arch de Sant Martí format per un troç de cercle comprenent de NE. a SE., enclòs dintre un rotllo exterior més gran, pintà'l cel y les montanyes ab los colors de l'iris, fonent-se ses puntes en lo riu de Romadriu, donant un bés de pau a les rogenques aigües que per ell lliscaven desprès de rodolar per les vessants pedregoses, d'on queyen ab feréstega armonia.

Les tempestes se presenten qualsevol dia y en qualsevol moment, sense pensar ni donar avís; de manera que hi ha hagut ocasions que s'ha anat a dinar ab un temps hermosíssim, y en acabat de menjar trobar-ho tot completament cambiat; emperò'ls huracans més forts y que més sovintegen són en Maig, Setembre y Octubre; y ja desde aquests últims mesos, en més o en menos, acostumen a seguir fins lo Maig vinent. En Juliol se n'hi han vist alguns de grossos; però no es lo regular que esdevinga això.

De tant en tant les boyres s'arrosseguen per les valls y extenen sos vagarosos mantells per les montanyes, aixecant-se mandrosament fins a arrebossar les crestes dels serrals, desfent-se y caragolant-se en extranyes y fantàstiques figures, fins que'l sol enlayrat, ab lo foch de sos raigs y la potença de sa llum esplèndida, les fon y torna al breçol d'aon sortiren, a l'atmosfera, més gran que'l conjunt de totes les valls y serres, y tant admirable y tant sublim en ses manifestacions.

La major part de temps la neu s'ensenyoreja d'aquestes montanyes: pot dir-se que no les deixa desde Novembre fins a últims de Maig. La neu caiguda's glaça en los punts més alts, formant fortes geleres y extenses y atapahides congestes.

Lo desglaç gayre bé may comença abans del mes de Maig, fòra

d'alguns anys especials y molt comptats. Llavors los salts de l'aigua, bellugadiça filla de les neus, cauen sorollosament en les torrenteres fins al riu, que s'infla de goig pera rebre dignament los regalims y els devassalls de les montanyes y portar-los a les regies estades d'atzur y de crestall aon en les nits serenes s'hi emmirallen les estrelles, y a sa llum tremolosa les perles de les fonts, dels torrents y dels rius, trobant-se en los misteriosos palaus del mar immens, se conten les corrandes de ses terres, y en fantàstiques danses pugen a la superficie de les ones, pera evaporar-se a un bés ardent del sol, enlairar-se a l'atmòsfera y tornar a caure, convertides en gotes de rosada o en pluja, pot-ser en lo mateix lloch d'aon vingueren..... pot-ser en terres extranyes aon plorin d'anyorament per ses perdudes encontrades.

Les fortes torrentades guarden proporció ab les tempestats, y a voltes han causat en los camps danys de consideració.

Les grans masses de bosch d'abets y pins que pot dir-se poblen y coronen les serres de Sant Joan impideixen que hi hagin allí grans allaus. Són freqüents y abundoses les torberes; y com en aquells llochs, quan hi fa vent, es fort, n'hi ha sempre que neva y la neu no està congelada. A voltes les borrufades dels ports y lo torb apiloten la neu davant les portes del pati del Santuari, y en lo mes de Maig han hagut d'entrar a dins per algun dels balcons, enfilant-se pels grans munts de neu, que'ls serveix d'escala y pedrís. Més d'una vegada han tingut veritables mals-de-cap pera obrir la porta dels estables o les de pujada al menjador, per haver-se entretingut la borrufa y lo torb, jugant com dos xicots entremaliats, en fer entrar pel forat del pany borrallons de neu, que a dins han format un gran pilot, una glaçada barrera de més d'un metre d'alçada.

Lo santuari, en mitg de les furioses tempestes del llarch hivern del Pireneu, té un exèrcit de gegants que'l defensen de les enceses guspires que llensen les negroses nuvolades en sos violents combats: sos defensors són los abets. Ells, altívols, enormes, colossals y acabats en punta en son cimal, són los para-llamps: damunt d'ells desfoguen sa rabiosa furia les tempestes; alguns se'n veuen, ratllada de dalt a baix la soca pel llamp; per sos fullatges llisca la benfactora pluja; en ses branques se pengen los flocalls de neu; lo teixit de ses forçudes soques serva y aguanta les geleres y priva'ls allaus; y acabat lo combat dels elements, veu-se a l'abet, més majestuós encara, enfonzar son verd cimeral en los núvols y en les boyres, o en temps serè assenyalar ab ell la volta per aon rodolen

meravellosament los astres, ensenyar lo lloch divinal aon té son aconhortador refugi l'esperança, o marcar pot-ser, ab eixa mena de dit geganti, l'aclaparadora y misteriosa via de l'eternitat.

III

Rodalíes. Costums dels habitants de l'encontrada. Aplechs

Rodalíes. — Al dir quelcom de les rodalíes de l'hermosa encontrada de Sant Joan, vos donaré a conèixer primer los llochs o objectes propers al Santuari y dignes d'esment, pera fer-ho després ab les montanyes vehines o llunyanes y pobles dels encontorns.

Seguiu-me: sortim de l'ermita, baixem quatre passos, y qui diu quatre diu un centenar, en direcció a Romadriu, y en un planell hi trobarem un pi colossal anomenat lo *Pi de sota'l Santuari*, que es una mostra digna d'esser vista. Prop d'aquest arbre monumental hi ha la cabana del pastor de Sant Joan, al peu de la pleta del bestiar. Tornem a pujar al camí, trascamem en direcció a la Font del Bosch, y, passada aquesta, un xich més enllà podrem contemplar un abet hermosíssim qual soca, a l'arribar a certa alçada, s'esbadia en tres branques que pugen verticals y paraleles en una forma tant artística que l'han batejat ab lo nom de *candelabro*.

Les fonts ja abans anomenades són també mereixedores de que les esmenti al fer aquesta mena d'inventari que ara estich fent.

Sortint de Sant Joan vers al Pallars, a cosa d'uns dèu minuts de distancia, se troba un planell cobert de gèspit, assegut sobre uns grans rocals damunt mateix del camí que porta a Roní o a Montenartó, que, per lo que convida a seure-hi o cofar-s'hi, segons los gustos, lo nomenen lo *sofà*, y es talment un sofà enorme que té per molles penyals granítichs y per tou del setial una catifa d'herba, y desde aon se dominen los camins que porten al Pallars fins a una grandíssima distancia, y's frueix d'una esplèndida vista d'aquelles montanyes, d'aquells planells y d'aquelles boscuries, enquadrada per la cadena pirenenca y pels marlets d'Espot y dels altres ports.

No vos canseu encara, seguiu-me, y vos portaré pel camí que va a la Seu; y un bon troç part d'allà de la font del Bosch, a mà esquerra y a seguit d'un planell, veurem una agrupació ciclòpica de grosses penyes, que la gent anomena l'Oratori; seguim encara'l camí per dintre'l bosch, fent via pels giravolts de la montanya, deixant a mà dreta lo que porta a Avellanet; y, enfilant-se costa amunt, arribarem a La Basseta, situada a 1,800 metres d'altitut; y

dirigint-nos a l'esquerra, nos endinzarem pel bosch de Santa Magdalena o bosch dels Picadors, com jo l'anomení, per haver-hi pogut veure una colla d'homes, picadors com allí'ls diuen, tallar la fusta destralejant y quadrejar lo bosch, prop d'una rústica barraca

PI DE SOTA'L SANTUARI

feta d'estelles ab que'ls treballadors se resguarden del mal temps y'ls serveix de sopluig.

De les montanyes més properes al Santuari, es a dir, les que formen les vessants del riu de Santa Magdalena, les mateixes del bosch de Sant Joan y les de Montenartó, com són relativament petites, y ab tot puch assegurar-vos que no vos les ficarieu a la butxaca, allí dalt, acostumats a coses més grans, ni'n fan cas, y, per lo tant, ni les hi donen noms especials: les que més s'anomenen són La Basseta, Roca Senyada, que està al peu de l'Orri, Castanàs y Ras de Conques.

Les montanyes llunyanes que's veuen desde'l santuari de Sant Joan de l'Herm són les d'Espot, Montseny de Llessuy, Solló d'Aneu, Saloria y Conflent de Thos.

Moltes torrenteres se troben en eixos recons de montanyes; molts dels recons formen llaus, es a dir, la confluencia de dues montanyes, y, per lo tant, torrenteres; més los principals torrents que mereixen aquest nom són los dos ja esmentats en los camins de Roní o de Montenartó: per ells sempre hi baixa aigua saltironanta y jo-

Romadriu

guinosenca, fins en lo fort de l'estiu, y s'han de fer, ab pedres grosses, passeres pera atravessar-los.

Seguint ma tasca, vos diré quelcom dels pobles propers a Sant Joan de l'Herm. Aquests són Romadriu, Roní y Montenartó.

Romadriu, com s'anomena, o Riumadriu, com diuen deuria anomenar-se, es un poblet situat al NE. de Sant Joan, a 1,355 metres d'altitut. Es relativament modern y romanalles o deixes dels pobles de Colomer y Castellarnau, que estaven més aprop de Santa Magdalena, y que desaparegueren, segons se creu, per no poder aguantar les moltes neus y fredorades d'aquell clima; y encara que Romadriu no està d'allí gens lluny, s'hi nota, malgrat, una gran diferencia en lo clima, que es, en conjunt, més benigne. Sens dubte

que en altres temps més abonansats, y quan estava més emboscat, hi havia en aquelles terres óssos y llops en abundor. La disminució dels boscos ha fet desaparèixer los óssos, y l'estrignina més modernament s'ha encarregat de donar compte dels llops; de modo que ara sols per casualitat se n'hi veu algun, y encara esgarriat. A Romadriu s'hi va en una hora de baixada bastant sobtada desde'l santuari. En essent baix, se passa per una palanca de fusta'l riu de Santa Magdalena, que allí'n diuen de Romadriu; riu aont, en alguns grans tolls que forma, s'hi pesquen nombroses truytes salmonades ben bones, y s'arriba al poble. Aquest es petitet, de rónegues cases ab teules de piçarra; té sa iglesieta, aon diu missa totes les festes lo capellà de Montenartó; y tot plegat es ben pintoresch. La pujada a Sant Joan, si no vol fer-se tant sobte, se té d'empendre per un altre camí desprès d'atravessar lo poble de Romadriu; y s'hi posa en ella d'una hora y mitja a dues, segons les cames y les ganes de caminar.

Lo poble de Roní (1,150 metres), aon se va pel camí de dalt de la part del Pallars, que ja queda descrit en los itineraris, y lo de Montenartó (1,325 metres), aon s'arriba agafant lo camí de baix o'l de la dreta en sa primera partió sota'l Sofà, són dos pobles ben rústechs, ben rònechs, quals cases són ben semblants, ab ses clàssiques teules de piçarra, y quiscun d'ells ab la llur iglesieta, y aon pot anar qui desitgi fer un bon passeig y contemplar, perdoneu-me'l mot, l'art dels pobles primitius. Prop de Roní's troben dues fonts, una en un torrent y una altra més avall; prop de Montenartó se'n troba una altra abans d'arribar al poble.

Benvolguts llegidors, encara no hem acabat nostre romiatge. Veniu ab mi: jo vos serviré de guia y anirem a la Torreta d'Orri. Sortint de Sant Joan per la part de la Seu y torçant immediatament pel camí de la dreta, que enfila boscos amunt en direcció SO., se puja per sobtada costa a l'alta regió dels boscos, qual últim pi se troba a 2,240 metres; se segueix lo gran pla de les Comes de Rubió, altitut 2,230 metres, sempre en direcció SO.; y, enlayrant-nos rostos amunt, s'arriba a la Torreta d'Orri, qual altitut es de 2,435 metres. Ja es un xich alt. Allí hi ha una torreta montada ab pedres posades senzillament les unes sobre les altres, plena de terra per dins, y que serví de vèrtix de triangulació. A curta distancia s'hi veu un estanyol.

Desde aquesta torra, y en un dia clar, se gaudeix d'una vista panoràmica per demés esplèndida. Al SO., la serrra de Boumort (2,082 metres) y el bosch de Cuveres (1,941 metres); a l'O., lo ser-

ralet de Monrós, a 2,492 metres, darrera de Sort, La Bastida y Rialp, que's troben al pla; un xich més cap al N. (O.NO.), la serra del Montseny (2,880 metres) y'ls pichs de Peguera (2,980 metres) en la mateixa serra; y darrera d'ella, y més lluny, y gayre bé al NO., los pichs de les Malehides, de 3,300 a 3,400 metres, y

Torreta d'Orri

los ports de Benasque (2,410) y de Viella (2,424 metres); cap al N.NO., les montanyes d'Espot; més cap al N., lo port de Pallars o de la Bonaygua (2,072 metres); al N., lo pich de Marimanya (2,674 metres), límit oriental dels Plans de Beret, lo de Roca Blanca (2,758 metres) y lo Port de Piles (2,346 metres); cap al NE., l'acimat turó de Saloria (2,789 metres), les serres d'Andorra, y entre elles Coma Pedrosa (2,943 metres), pich de l'Estany (2,908 metres), pich de Casamanya (2,738 metres) y pich de Maranges (2,739 metres); a l'E.SE., la grandiosa serra de Cadí, ont hi ha'l Puig de la Canal Baridana (2,638 metres), que tapen los colls de Fossa y de Pedra-

forca (2,493 metres); més cap al S., les serres de Lavansa; acabant de formar lo cercle del S. al SO. la montanya del Port del Comte (2,212 metres), lo pich de Canalda (1,925 metres), lo Coll d'Ares (1,701 metres) y la montanya de Santa Fe (1,388 metres), que enllacen a l'O. ab la serra de Boumort. Quin cercle de pedra més grandiós!

Deixem eixa magnífica y embadalidora contemplació, delitosos postres després de l'esmorsar que hem fet al peu de la Torre, y treyem lo termòmetre de la butxaca. Al sol marca 21° y 16° a l'ombra a dos quarts de dèu del matí dalt la torreta. Era un dels dies de més calor.

Despedim-nos d'aquest lloch enlayrat, y, davallant un xich, trobarem una font riquíssima y abundosa d'aigua a 6°. Allà podem apagar la sed y me puch convèncer de que no som sols nosaltres los que coneixem aquesta font, pus eugues procedents d'una eugaçada que lliurement pastura per les Comes de Rubió y per eixos boscos també hi venen a beure. Tornem a desfer lo camí, y en les perllongades y grandioses Comes de Rubió contemplem a un atacat del mal de montanya: un pobre animalet que'ns acompanyava, y que, al traspassar l'altitut de 1,850 metres, y abans d'arribar als 1,900, sentia'ls efectes de la falta de pressió atmosfèrica y restava defallit y desvanescut, caminant treballosament y com ubriach, cayent a terra y tornant a aixecar-se cada vegada ab més pena, y seguint de lluny y gayre bé esporuguit de quedar-se sol; fins que al retornar a altituts més baixes, passada una bona estona, s'aixerivia y tornava a sa alegria y forces ordinaries. A les observacions que del mal de les altures o mal de montanya tenen fetes los excursionistes, pot afegir-s'hi la d'aquest goç, de qual autenticitat jo vos ne responch, pus no es molt comú que'ls animals se sentin atacats d'aquest mal verament aclaparador. Seguim en avall, entrem al bosch altra volta, baixem de dret: res hi fa que no hi haja camí, y tornem a Sant Joan de l'Herm a recrear-nos de nou ab l'aigua de la font del Bosch, que faig servir tots los dies de vermouth abans del dinar, guardant un agradós recort d'eixa excursió al punt més enlayrat d'aqueixes serres.

Costums dels habitants de l'encontrada.—Y, ara, quatre paraules referentment a les costums y caràcter dels qui viuen en aquelles encontrades. Les costums són per demés senzilles y fins alegres alguns dies en que *vinum lætificat cor homini*, lo qual vol dir que aquí, com per tot arreu, lo vi alegra'ls cors algunes vegades, no molt sovint. A l'hivern cuyden los ramats que's queden

a casa, perquè una gran part los envien a les valls més baixes a hivernar, lo qual dóna ocupació a n'algunes persones pera guardar lo bestiar, y a l'amo fent viatges d'una a altra part a veure com van los ramats. Fan foch y més foch, y això ja'ls dóna feyna en recullir llenya; y los de Romadriu, moltes vegades que la montanya està coberta de neu glaçada, s'enfilen al bosch, trenquen la llenya y en fan un grossíssim feix; y lligant-lo ben fort y fermant-lo sobre uns tronchs, munten en ell y, com mena de trineu, lo deixen lliscar montanya avall damunt la congesta, moderant o esmortint la rapidesa de la davallada, valent-se d'uns llarchs y revinguts pals que claven en la neu glaçada, y ab los quals graduen la velocitat ab que volen fer marxar tant original vehícol. Y, ja davant la llar, afegint-hi llenya, passen moltes hores contant hassanyes de tota mena d'histories y aventures de follets, de les quals, per molt que he fet, no n'he pogut recullir ni una, perquè'ls molt tunos se les callen pera que la gent no's mofin d'ells. Precisament aquest es llur punt flach. Són veritablement gelosos de llur país y no consenten que un foraster se burli d'ells o del país que habiten o d'aon són fills. Fòra d'això, són gent natural, honrada, compassiva, agrahida y molt fidel ab lo foraster que no's burla d'ells. De preocupacions ne tenen molt poques: per lo comú veuen les coses clares, encara que no sàpiguen explicar-les; y qui'ls examini de lleuger y sense algun deteniment, formarà d'ells, de segur, un concepte equivocat. En resum, les costums són, com he dit, en general, senzilles, acompanyades d'aquells naturals defectes de que pot esser-ne gran causa lo poch tracte ab persones.

Supersticions ne tenen poques, podem dir cap: quelcom de fantasies de follets y aparicions que no mereix esment. Tenen fe viva en Déu y en sa iglesia, y tampoch los hi senten bé les befes sobre aquests punts.

No he pogut recullir cap nota sobre miracles ocorreguts, ni sobre aparicions santes o diaboliques. Les feres tampoch s'hi coneixen, ni reals ni fantàstiques; morts, n'hi ha hagut alguna, molt poques, per qüestions de jovent; y en quant a lladres, lo Ros d'Eroles ne fusellà un, a qui penjà després al pi de sota'l Santuari, deixant-lo allí penjat durant sis mesos d'hivern, y al vindre'l desglaç se descompongué.

Los pastors no acuden a les montanyes de Sant Joan de l'Herm en època determinada, perquè desde Abril fins a Desembre es un seguit d'anar y vindre de bestiars de tota mena, de llana, gros, menut, d'ungla partida, boví, matxos, etc. Regularment d'Aragó

hi van en Juny com a llogats per tres o quatre mesos y s'entornen per Setembre vers a llurs cases, pagant per l'herba una quota per cap de bestiar, que varia segons los anys. D'això se'n cuyden alguns homes de confiança, com són, per exemple, lo Ton, pastor de Sant Joan, senzill, simpàtich, honrat y fidel, que morí l'hivern passat (a. C. s.), y lo pastor de Montenartó. Aquests homes apleguen molts cents de caps de bestiar, que, una volta arribats allí, reparteixen en petites ramades, pera acoblar-los de nou en son degut temps; y allavores es de veure l'orgull ab que'l majoral arrenca ab sa gran ramada, que porta a son amo.

Lo bestiar sofreix diferents mals en les montanyes. Lo bestiar boví, mular y cavallar, lo que més pateix y de lo que més mor es de lo *malegàs;* lo bestiar petit s'emmalalteix sovint y ne moren molts de lo que'n diuen *tocadura,* que ve d'un descuit del qui'ls porta a péixer, donant-los una girada contraria a la voluntat d'aquells irracionals, de deixar-los péixer a voltes en mals llochs, humits; y moltes vegades, allí on mengen ab més gust, los hi fa mal lo menjar. Per aquestes breus notes podreu compendre que l'ofici del pastor no es tant fàcil y vol un veritable aplech de coneixements. Ara fa dos anys hi vegí una epidemia de glosopeda (la *coixera,* com l'anomenaven los pastors). Aquests curen los mals del bestiar donant-li a menjar sal arreglada ab varies herbes que ells coneixen y que'ls van bé.

Y, finalment, se pot formar una idea de lo que es tot el Pallars, referentment a son modo peculiar d'esser y de pensar, ab la tant cèlebre *Cançó del Payrot,* quals versos foren dictats per un capellà de Casa Vidal d'Arcabell, poble distant unes dues hores de la Seu d'Urgell, fronteriç d'Andorra, y a cosa de mitja hora de la Farga de Moles, de qual cançó existeix l'original en un llibre de l'esmentada casa. En ella's fa una precisa disecció de quiscun dels pobles del Pallars, un per un; y com n'hi ha tants, resulta excessivament llarga y, per lo tant, no's pot trasmetre aquí.

APLECHS.—Estich ja a la fi de la tasca que m'he imposat: vaig a ocupar-me breument dels aplechs que se celebren en lo Santuari de Sant Joan de l'Herm. Lo dia 15 d'Agost hi ha un aplech y puja molta gent, molts pera ohir la missa primera, altres pera ohir missa major y quedar-s'hi tot lo dia. L'aplech més notable es lo del dia 29 d'Agost, festa de la Degollació de Sant Joan, en que la gent puja dels pobles en professó y s'arriben molts anys a acoblar de dos a tres mil persones. Lo dia 8 de Setembre, dia de la Mare de Déu, hi

ha un altre aplech, també extraordinariament concorregut. Los dies 24 de Juny y primer diumenge d'Octubre se n'hi celebren dos més, que són per l'istil, emperò senzills romiatges, quelcom més petits, y en la mateixa forma que'ls altres. Per suposat que en aquests aplechs o romeries no tots hi van per devoció: n'hi ha que hi van pera fer gatzara y menjar-se uns quants pollastres, però n'hi ha molts que la devoció'ls hi porta.

Vaig en quatre mots a donar-vos idea d'un d'aquests aplechs. Són una festa veritablement catalana. Ja'l dia abans comença'l bullit: gent que arriba per tots los camins, uns a peu, altres formant escayentes caravanes de matxos y ruchs ab sillons y angarilles, a colles, ab sos trajos vistosos: les dónes ab lo gipó, lo mocador groch creuat al còs, mocador virolat al cap, faldilles de colorayna, enagües de bayeta vermella; homes ab sos vestits de pana o de vellut, coberts los caps ab la simpàtica barretina vermella o morada; ruchs carregats de coves plens de fruyta, alts y fondos, fets de vímets negres. La botiga, despatxant continuament copes de vi y d'aiguardent, costelles, carn, coques y altres vitualles; en lo menjador primer, vint o vinticinch que mengen, un que puja ab un selló a l'espatlla, un pa gros sota l'aixella y la bòta de vi penjant. Grupos que van cap a l'iglesia o a beure aigua en la font de Dalt o en la font del Cobert; los animals, atapahits en los estables; la gent, no tenint lloch ont encabir-se; los corredors, plens; l'aposentador, ab tota sa bona voluntat, vegent-se apurat pera acontentar a la gent, buscant-los xopluch..... y encara va arribant a professó feta colla darrera colla, tant del Pallars com pel camí de la Seu y de Vilamur. Un home vell, cantant cançons y venent los goigs de la Verge de Caldes de Bohí, del Carme, etc.; lo *Po de Castellbò* aposentant persones y ruchs..... y encara n'arriben! Joves *vestits pinxos*, com diuen ells, ab lo brot d'alfàbrega a la orella o a la gorra. En la cuyna, la Genoveva centuplicant-se; olles y paelles al foch, costelles, truytes, fetge ab salsa; y arreu una nota alegra en les converses y en los rostres, ab tot y les molesties que se'ls preparen, nota que enjoya y encoratja. Tot-hom parla català. Quin goig! Quant moviment, color y vida!

Alguns d'aquests aplechs se deuen a vots fets pels pobles. Lo dia de Sant Antoni (13 de Juny) hi van per aital motiu los pobles de Montenartó y Roní; Castellbò, lo dia de Sant Jaume (25 de Juliol); y lo 26 de Juny, per vot de població fet en l'altra centuria a conseqüencia d'una gran miseria per insectes, hi pugen Tornafort, Malmercat, Vilamur, Soriguera, Llagunes, Rubió, Freixa, Ju-

nyent y Castellàs. Tenen obligació de concórrer a l'aplech un representant de cada casa.

Segons la tradició conta, los pobles de la vall de Castellbò, perdudes les anyades y el conreu de les terres per una llarga secor, les pedregades y les malures, feren lo vot d'anar en professó'l dia

SANT JOAN DE L'HERM: MISSA MAJOR

de la Degollació a Sant Joan de l'Herm si'ls lliurava d'aytals plagues. Y tots los anys hi van a complir lo vot. Los pobles que hi pugen són: Turbiàs, Solanell, Sendes, Aubet, Six, Santa Creu, Sant Andreu, Carmeniu, Eres, Sellent, Vilamitjana, Avellanet, Mas d'en Roqueta y Mas d'en Pere, total 14 pobles, tots ells de la vall de Castellbò. Los pobles que acuden a l'aplech tenen dret a mitg pitgell, o sia a un porró de vi per casa, que's reparteix en presencia de l'arcalde de cada poble.

Ja arriben los arcaldes. Y quina diversitat de trajos y de perso-

nes! Guayteu aquest pagès tiesso, sech, encarcarat, ab son trajo típich y lluhint la barretina, que cofoy se passeja! L'avi Rosa, ab son feix d'anys damunt, ses patilles blanques y sa cara simpàtica y riallera; un grupo de gent de Sort, y molts de la Seu, ben disposats a divertir-se.

Les campanes repiquen a festa, y a sos alegres y repetits tochs la missa major comença. L'iglesia està plena a vessar; tot-hom flecta genolls en terra; la campana torna a tocar; lleven Déu; s'acaba la missa. Ja surt la professó. Vegeu en Fernando portant lo pendó ab l'imatge de Sant Joan; los arcaldes, que durant la missa han tingut son setial en lo presbiteri, venen darrera ab grans atxes; després, una gran massa d'homes; lo tàlem ab la Custodia; un gran seguici de dònes; y aquesta professó, en que tots hi van ab devoció veritable, surt de l'iglesia, segueix tot lo corredor y tomba pera ressortir en lo mateix lloch d'entrada. Ja retorna; ja entra a l'iglesia; tot-hom s'agenolla; y un cant pausat, entonat per milers de boques y eixit del cor, ompla la nau del temple y surt a fòra ab rústega armonia, com la pregaria d'un poble a son Déu y a son sant protector. Canten los goigs de Sant Joan de l'Herm. Quin quadro més hermós y corprenedor!

Axís són los aplechs, típiques festes de les montanyes catalanes, encoratjador acoblament de guardadors fidels de la boniquesa de la llengua y costums de la nostra terra; y ab la descripció que d'ells he fet tinch de donar per termenada ma tasca. Més, abans de posar-hi l'últim punt, deixeu-me pendre comiat d'eixes boscuries, banyades en lo jorn per un sol esplèndit y enlluernador, y en les nuytades per una lluna escleta y fantasiosa; deixeu-me despedir d'eixes serres alteroses que les enrotllen; vullau-me fer companya ab los ulls de la pensa y de l'imaginació, remembrant los quadros vigorosos que davant de mos esguarts s'escorregueren; y com visions fantàstiques guaytarem passar les joguinoses riveres del Segre y les frescals reconades del Balira; los hermosos voltants de Castellbò; les encantadores vores del Noguera Pallaresa, son grandiós pas de Collegats, ab son torrent de l'Infern y sa rica y enjoyellada Argenteria, somni de fades a l'hivern, que nostre gran poeta compara a *cascates d'argent fos en l'aire preses;* les immenses y sarrudes boscuries de Sant Joan de l'Herm, ab son teixit de trebanats y son enderrocament d'arbres gegantins; y, en mitg d'eixes delitoses riveres, d'eixos espessos boscatges, d'eixes valls engarlandades de preuats joyells, d'eixes cascates que destrenen los rulls de

les aigües borbollejantes, d'eixes pregones fondalades rublertes de misteri y de poesia, y d'eixos cingles esbalaidors arrebossats per la boyra y per les neus, en mitg d'aquest estoig de maravelles, nos trobarem dintre de casa nostra, aspirarem lo flayre dolcíssim de nostra terra, que ningú pot arrabassar-nos, apendrem a estimar-la, y enardits pel foch d'eixa contemplació embadalidora, tota hermosura y grandiositat, sentirem aixamplar-se nostres cors plens d'esperança en l'esdevenir, y capir nostra pensa idees encoratjadores y falagueres que esclataràn, com los clavells del bosch als besos de la primavera pirenenca, fent brollar de nostres llavis una paraula, tota amor, y una salutació, tota ànima, que diguen al juntar-se: *Visca Catalunya!*

ANTONI BARTUMEUS

MOSSEN PEYRA, RECTOR DE LA VOLA

ESTUDI FOLK-LÒRICH Y CRÍTICH-HISTÒRICH

Es molt popular y cèlebre aquest personatge en tot el nostre Bisbat de Vich, y aduch fòra d'ell, y d'una manera especial en tota la comarca vigatana y l'olotina. Alguns fins se'l figuren com un ser imaginari forjat per la rica imaginació del poble, sent ben cert, no obstant, que, malgrat la seva real existencia, el nostre poble se l'ha format a sa faisó a mida del seu gust, com si diguessim a sa imatge y semblança. Ell, juntament ab el popular y certament més cèlebre encara Dr. Vicens Garcia, el rector per antonomasia de Vallfogona, també del nostre Bisbat de Vich, s'han compartit una fama y celebritat que dura y durarà, segons sembla, molts y molts anys encara, y ab la qual may pogueren ells somniar. Y noti-s que dihem ben intencionadament que s'han compartit la seva fama y celebritat perquè, per poch que un se fixi en el concepte que'l nostre poble s'es format d'un y altre personatge, se veu desseguida que'l poble'ls confon moltes vegades, aplicant indistintament, ara a l'un, ara a l'altre, els mateixos dits y fets y les mateixes agudeses d'ingeni.

La fama y celebritat del Dr. Vicens Garcia, essent com era un dels mellors poetes de la seva època, si bé l'erudit crítich en Menéndez Pelayo li vol regatejar aquest títol, considerant-lo no més com un versificador fàcil y lleuger; y a més de poeta, qual títol no se li pot pas negar en absolut, per més crítich eminent que se sigui,

essent com era un dels sacerdots més erudits de la seva època, com ho han demostrat molt bé 'ls seus biògrafs, la fama y celebritat del Dr. Vicens Garcia, repetesch, atenent a tot això, s'explica en part, y dich en part y no del tot perquè, per més gran home que'l considerem, la seva celebritat y fama excedeix y sobrepuja als seus propris mèrits.

¿Quants altres, en efecte, escriptors, poetes y no poetes, y homes eminents de la seva mateixa època, qual nom faria tant o més ressò que no pas el seu, són avuy del tot desconeguts o al menys no han pas passat a la posteritat ab aquesta aureola de celebritat y fama popular que enrotlla'l seu nom? Més si això podem dir del Dr. Vicens Garcia, el Rector de Vallfogona, què no podrem dir de Mossèn Peyra, el Rector per antonomasia de la Vola, que visqué un sigle abans que'l primer, y del qual no consta pas que fos cap eminencia en res ni per res, y, no obstant, la fama capritxosa, com pera burlar-se dels qui's refien d'ella y posen totes les seves esperances en la gloria mundana, tot deixant-los a n'ells en complet oblit, ha volgut immortalisar-lo trametent el seu nom a la posteritat.

Veritat es que aquesta fama no li atribueix pas grans proeses, sinó més aviat xavacaneries y flasqueries, exagerant els seus defectes naturals y comentant y glosant ab picaresca malicia la seva senzillesa de caràcter y costums y el seu humorisme; però de totes maneres sempre resulta que ell, sense pretenir-ho segurament, ha passat a la posteritat com una figura popular y simpàtica, com una mena de tipo de rector rural tranquil y feliç en el seu humil estat, y com un conjunt y barreja d'home senzill y gairebé curt de gambals, però astut y espavilat dintre la seva senzillesa y bonhomia.

No pretench pas ab lo present treball fer un estudi complet y acabat d'aquest cèlebre personatge, sinó senzillament dir quelcom sobre d'ell, presentant-lo primerament tal com se complau en imaginar-se'l la fantasia popular, y després tal com el trobem en la realitat de la vida.

Si no té altre mèrit aquest nostre humil treball, que podriem anomenar també folk-lòrich y crítich-històrich, tindrà, al menys, el d'esser el primer que s'ha escrit referent a n'aquest tipo popular de la nostra terra, y d'una manera especial d'aquesta comarca aont actualment vivim.

Primerament, abans d'entrar en l'assumpte, no serà per demés

dir aon cau la parroquia de la Vola: està situada a l'extrem nord-est de la comarca de Vich, entaforada dintre d'una de les petites, fresques y gemades valls que formen les montanyes o serralades de Collsacabra, dessota de les collades de Bracons y dels cingles d'Ayats y de Cabrera, que separen y fan la partió de les dues comarques vehines, la vigatana y l'olotina. Aislat y incomunicat com se troba'l poblet de la Vola, tant petit com escampat, distant unes tres hores de la vila de Manlleu y dues del poble de Sant Pere

IGLESIA Y POBLE DE LA VOLA

de Torelló, conserva encara, ab les seves antigues cases de pagès y atapahits boscos de faigs, y els seus primitius y rudimentaris molins, que fa anar la riera del Fornés, que trenca la monotonia y silenci de les seves afraus ab el suau murmuri de les seves aigües, conserva encara tot plegat una fesomia ben típica y característica que deu diferenciar-se ben poch de la que tindria uns tres-cents anys enrera, quan allà a les darreries del sigle XVI y principis del XVII hi vivia tranquil y satisfet el seu cèlebre rector Mossèn Peyra de la Vola. Altrament, s'en conten moltes d'aquest bon senyor rector. Veus-en-aquí algunes:

Desseguida d'haver pres possessió del seu curat, com s'esqueya en l'època de la matança dels tocinos, els seus bons feligresos varen afanyar-se a fer-li'ls seus presents; y havent sabut ell que era costum que'l senyor rector tornava'ls presents quan matava'l seu respectiu tocino, estava tot amohinat y capficat rumiant com podria eludir aquesta costum sense comprometre-s y quedar malament ab els

seus parroquians. Consultat el cas ab un vehí de la rectoria (el masover o l'amo del mas Collell, com conten els de la Vola), aquest li va donar per consell que aixís que havés mort el seu tocino simulés que li havien robat, disculpant-se o excusant-se, apoyat en el fur, del retorn dels presents.

Convençut el senyor rector y disposat a seguir al peu de la lletra aquell concell, una volta hagué fet la matança, aquell pagès va tenir traça y manya pera robar-li efectivament el porch. El diumenge vinent el senyor rector va explicar desde'l peu de l'altar el furt de que havia sigut víctima, excusant-se ab tota rahó, fundat en el del cumpliment de la costum del retorn dels presents. Desseguida va procurar veure al tunantó del pagès, explicant-li la realitat del fet.

—Ja ho he sentit, ja,—li contestà'l pagès,—com ho ha explicat desde'l peu de l'altar. Sí que es massa això! Vaja: el planyo de veres.

—Oh!—li deya'l senyor rector tot baixant la veu.—Es que me l'han pres de debò.

—Aixís, aixís ho ha de dir,—li contestava aquell pillet.—Com més seriós y enfadat ho expliqui, més se'l creurà tot-hom.—Y li afegia ab tota la malicia y sornagueria, d'en baix en baix:—Ho veu, senyor rector, si li ha anat bé'l consell que vaig donar-li?

Altra de les que's conten del senyor Rector de la Vola es la següent:

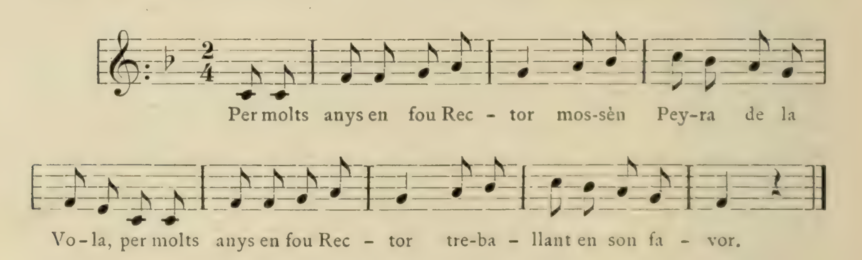
Veyent ell que'ls seus parroquians no li portaven el pa d'ofertes y li escatimaven els seus donatius y ofrenes pera l'iglesia, va donar-los la següent lliçó: va agafar un dia l'imatge del sant patró de la parroquia, el gloriós apòstol Sant Andreu, y dissimuladament va amagar-lo en un camp de faves, posant-li una tavella de dita planta a la boca. A l'arribar el diumenge, y quan, admirats els seus feligresos de la falta del sant patró, se preguntaven els uns als altres què podria esser o significar allò, va dir-los el senyor rector que, si sortien en processó de pregaries, ell s'empenyava en trobar-lo. En efecte, va dirigir la processó cap al camp de les faves, y, al trobar el sant ab la tavella de les faves a la boca, va dir-los que Sant Andreu, fugint de l'iglesia pera anar-se a atipar al camp, els havia volgut donar la lliçó de l'obligació que tenien de mantenir al sant y a n'ell, que cuidava del seu culte y de dirigir-los y encaminar-los pel camí del cel.

Aquesta faula o cas, que revela certa agudesa d'ingeni y fins,

si's vol, un cert sentit pràctich de la gent ab qui tractava'l Rector de la Vola, y que'm sembla que'l retrata y explica'l motiu de la seva celebritat com cap altre n'hi hagi, ha quedat tant viu en la imaginació del poble, que fins s'ha complagut en perpetuar-lo ab la següent cançó, que jo he sentit cantar, y vuy copiar-la aquí al peu de la lletra:

Per molts anys en fou rector
Mossèn Peyra de la Vola;
per molts anys en fou rector,
treballant en son favor.
El seu sant titular
en un camp el va portar,
arrimat en una soca
ab una fava a la boca.
Li va dur perquè
no li duyen pa a l'iglesia;
li va dur perquè
s'en pogués atipar bé.
Hi van els parroquians:
a l'iglesia hi falta un títol,
hi van els parroquians:
a l'iglesia hi falta un sant.
Hi falta Sant Andreu;
tot lo poble s'entristia;
hi falta Sant Andreu;
tot lo poble li sab greu.
Ell, com a senyor rectô,
procurava consolar-lo,
dient-los que en processó
s'empenyava de trobar-lo
al seu sant titular,
si pa li volen portar;
al seu sant titular
si pa li volen portar.

La cansó sembla que no es pas arrodonida o acabada, però no n'ha sabut més el qui me l'ha cantada ab la següent tonada popular, bastant xavacana, qual transcripció devem a Mossèn Romeu, organista de Vich:

Havent-se-li mort la mula, va enterrar-la en el cementiri. Avisat el senyor Bisbe per haver profanat el cementiri enterrant hi en ell un animal, va contestar a dit senyor Bisbe que, ja que la mula havia fet testament, deixant a n'ell un llegat de 700 sacs de civada pera sa senyoria, ell s'havia cregut ab dret a enterrar-la en terra sagrada. El senyor Bisbe va afanyar-se per tota contesta a enviar una recua de mules cap a la rectoria de la Vola pera recullir el llegat de la mula del senyor Rector, y ell, ab un mesuró de civada,

va omplir efectivament 700 sacs petits com un didal, que cabien tots en una alforja de les mules que havia enviat el senyor Bisbe, qui va quedar ben enganyat y burlat ab aquella traça o enginy de Mossèn Peyra.

Acostant-se'l dia de Cendra, y no sabent Mossèn Peyra les paraules que s'havien de dir al fer la seva imposició, va anar a Vich a trobar al senyor Bisbe, y aquest li digué que s'havia de dir: «Memento homo quia pulvis est et in pulverem reverteris».

—Com tinch la memoria tant flaca, ja tindrà la bondat de posar-m'ho en un cap de paper, — li va contestar Mossèn Peyra.

Li va escriure'l senyor Bisbe en un cap de paper y ell se va ficar el paper a la butxaca de les calces.

— Dispensi, — va dir en acabat Mossèn Peyra. — Això de «Memento homo» se deu haver de dir pels homes; però, y per les dònes què se'ls ha de dir?

El senyor Bisbe, esclafint una forta rialla, va dir-li:

— Cap de ruch! Home o dòna, tot es hu.

Va anar-se'n Mossèn Peyra, y, arribat el dia de Cendra y l'hora de la benedicció y imposició de la mateixa, va butxaquejar pera treure-s aquell paper de la butxaca; però com el dia d'anar a trobar al senyor Bisbe portava les calces noves y en aquell moment portava les de cada dia, no recordant-se de lo que deya aquell paper que tenia en les altres calces, va anar persignant als seus feligresos homes y imposant-los la cendra al front, tot dient ab tota la serietat:

— ✠ Per allò que tinch a les altres calces... ✠ Per allò que tinch a les altres calces, etc.

Quan va esser a les dònes, els anava dient a quiscuna d'elles:

— ✠ Cap de ruch, home o dòna, tot es hu... ✠ Cap de ruch, home o dòna, tot es hu, — puix aixís havia entès que havia de fer-ho.

ANTONI VILA, PBRE.

(Acabarà)

CRONICA DEL CENTRE

MAIG DE 1905

EXCURSIONS Y VISITES

A LES GUILLERIES. — El dia 20 sortiren cap a l'estació de Sils y vila de Santa Coloma de Farnés nostres consocis senyors Aràjol, Bordas, Danés, Pascual, Valls (Lluís) y Vidal y Riba, ab l'objecte de visitar la serralada oriental de les Guilleries.

El primer dia'l dedicaren a visitar tot lo que de més notable guarda la vila de Santa Coloma y sos pintorescos encontorns, pujant al cim de son parroquial campanar pera admirar una vegada més la riallera vall y abrupta serralada de Farnés.

L'endemà, de bon matí, y junts ab el corresponent guia, sortiren nostres companys de Santa Coloma tot remontant lo deliciós rieral de Massaneda cap a l'arrabal de Vallors y collet de Les Fosses, pera baixar después cap al torrent de la Cendrosa y can Mataró, prop mateix de la romànica iglesieta de Sant Miquel de Cladells. Desde allí, deixant al darrera aquell hermós rieral rublert d'exuberant vegetació en ple esclat primaveral, pujaren cap a can Llop (a l'esquerra), y, passant per sota mateix l'enlairada y atractiva Roca d'en Pla, arribaren a Sant Hilari a un quart de nou del matí.

A les dèu, y després d'haver visitat tota la població, sortiren cap a la serralada de Sant Miquel Solterra, seguint per la carretera de can Subirà cap a can Joan d'Uix, l'hermosa finca del senyor Villavecchia, y el collet de Puigsacadira, baixant cap a la vall d'Osor, una de les més hermoses de totes aquelles encontrades.

A la una tocada arribaven al poble d'Osor, tant atractívol per sa situació, son típich aspecte y el gran nombre de detalls que encara serva de son antich passat.

Aprop de les quatre de la tarda deixaven nostres companys aquell deliciós lloch, y, deixant enrera l'encastellat santuari de la Mare de Déu del Coll, seguiren rieral avall, y, atravessant joliu engorjat, cap a la Colonia Clerch y mines de plom allí explotades, pera entrar en l'extensa vall d'Anglés, a qual vila arribaven al punt de les sis.

Després de visitar aquesta important vila, en quals cases poden veure-s'hi encara gran nombre de finestrals gòtichs y altres detalls arqueològichs de gran estima, sortiren en un carruatge cap a l'històrica ciutat de Gerona, desde ont al sent-demà tornaren a nostra capital.

EXCURSIÓ GEOLÒGICA A SANT SADURNÍ DE NOYA Y A SANT PAU D'ORDAL. — El dia 14 de Maig se feu aquesta excursió, dirigida per Mossèn Font y Sagué, ab l'assistencia de 32 socis. A Sant Sadurní foren rebuts pel nostre

delegat D. Antoni Mir, qui'ls acompanyà al museu que ha organisat en unes típiques golfes, ont els excursionistes pogueren veure una rica y interessant colecció de fòssils de la comarca y gran nombre d'objectes arqueològichs, alguns d'ells de remarcable mèrit. Després d'esmorsar, a les vuit, començà l'excursió geològica, visitant les margues miocèniques del forn del Serafí, on se reculliren molts exemplars d'equínits y petxines, les calices carolines de Rocapruna y les no menys interessants de can Batista, on vegeren una esllaviçada molt important y un banch d'ostres de gran potencia. D'allí passaren al torrent del Tro, en quals margues helvecianes reculliren fòssils molt interessants.

A les dotze, havent ja dinat, sortiren en tres carruatges cap a Sant Pau d'Ordal, en qual vall estudiaren també les mateixes margues y feren una gran provisió de fòssils en perfecte estat de conservació.

A mitja tarda retornaren a Sant Sadurní y assistiren a la vetllada que en honor seu havia organisat el «Centre Català», essent molt festejats, y al final Mossèn Norbert Font y Sagué donà una conferencia sobre la formació geològica del Penadès

En el tren de les dèu de la nit retornaren els excursionistes a Barcelona més que satisfets de la jornada y la majoria d'ells ab gran quantitat de fòssils pera les llurs coleccions.

Excursió geològica a Montcada.—El dia 28 de Maig, a la tarda, se féu aquesta excursió, que dirigí nostre consoci'l canonge Jaume Almera, ab l'assistencia de 42 socis y del savi geòlech austriach Hörnes, autor d'obres interessantíssimes sobre la conca de Viena. Resseguiren les vessants nord de la montanya, ont hi ha les formacions silúrica y devònica, estant molt poch sortosos en la recerca de fòssils, els quals, perxò, hi són molt escassos: tant sols reculliren alguns *Graptolites*. L'element jove baixà a la cova de Na Guilleuma, mentres altres s'enfilaven dalt les runes del castell. Reunits tots, el Dr. Almera 'ls féu una explicació de com estava formada la montanya aquella y de les vicissituts geològiques que havia passat la comarca que tenien al davant.

Després emprengueren la davallada cap a Mas Rampinyo, on vegeren les formacions litorals del mar miocènich del Penadès y Vallès, y pogueren recullir alguns exemplars fòssils en estat de motllo, y encara no ben conservats. En les argiles hi trobaren impressions de plantes.

Visita al palau del senyor Baró de Quadras. — A més de les excursions abans ressenyades, durant aquest mes, y a proposta de la Secció d'Arquitectura del nostre Centre, un gran nombre de socis van passar a visitar l'hermosa casa proprietat del senyor Baró de Quadras que acaba de construir l'arquitecte y consoci senyor Puig y Cadafalch, admirant la sumptuositat y elegancia d'aquella construcció realment artística y quedant molt agrahits de les atencions que reberen per part dels esmentats senyors.

SESSIONS Y CONFERENCIES

NOTES SOBRE MÚSICA POPULAR VALENCIANA.—Seguint la tanda de sessions organisades per la Secció de Folk-lore del nostre CENTRE, el dia 3 la senyoreta Na Maria Baldó donà una conferencia sobre aquest important tema, demostrant sos coneixements folk-lòrichs y posant de manifest la riquesa del folk-lore valencià, sobre tot en sa part més típica y propria d'aquest poble, com són sos balls y cants populars, dels que'n cantà diversos la mateixa senyoreta Baldó, acompanyada al piano pel mestre en Joseph Masó, les quals produiren molt bon efecte a la nombrosa concurrencia allí aplegada, que interrompia sovint ab sos aplaudiments.

ARQUITECTURA ROMÀNICA DE CATALUNYA. — El dia 5 nostre consoci l'arquitecte D. Pere Domenech va donar una conferencia disertant sobre l'art romànich de la nostra terra, fent-ne un estudi tant acabat com conciençut. En el transcurs de sa notable conferencia, que acompanyà ab la presentació de nombrosos dibuixos de plantes arquitectòniques y projeccions fotogràfiques, el senyor Domenech exposà l'historia y vicissituts d'aquest art a Catalunya desde son origen y formes primitives fins a son posterior desenrotllament y trascendental importancia, acabant ab un estudi complet y detallat dels principals monuments que d'aquest art se guarden per diferents indrets de la nostra patria.

UN VIATGE A SUISSA. — Aprofitant l'organisació, per part de nostre consoci don L. J. Bucher, d'una excursió cap a diferentes encontrades suisses pera darrers del prop-vinent mes de Juny, el dia 12 el mateix senyor Bucher exposà ab tot detall l'itinerari d'aquest viatge per ell projectat y les condicions y aventatges en que ell s'ofereix a realisar-lo. Ab aquest motiu se presentaren per medi de projeccions lluminoses gran nombre de vistes fotogràfiques d'aquelles encontrades, obtingudes pel soci senyor Morelló en una interessant excursió per les regions de la pintoresca Suissa.

LA VALL D'AGER, BELLPUIG DE LES AVELLANES Y BALAGUER. — El dia 19 el senyor D. Ceferí Rocafort llegí unes interessants notes monogràfiques d'aquella comarca y notables monuments que tants records ens evoquen del passat gloriós de la nostra Catalunya.

L'acabat treball del senyor Rocafort estudía tot lo que de més notable y pintoresch se guarda per aquelles encontrades, tractant-ho baix els seus punts de vista històrich y monumental.

Durant aquesta conferencia foren presentats per medi de projeccions fotogràfiques gran nombre de vistes d'aquelles soperbes construccions, obtingudes per diferents senyors consocis, totes les quals foren molt alabades y aplaudides.

SESSIÓ FOLK-LÒRICA. — Interessant per demés va esser la sessió folk-

lòrica que va celebrar-se'l dia 24, y en la que'l senyor D. Ignasi de L. Brichs y Quintana va donar a conèixer el quadret literari *El Deixuplinant*, original de D. Pau Modolell, junt ab diverses llegendes y rondalles algue-reses molt agradoses. En acabant, el senyor Brichs va llegir un treball original sobre folk-lore, que va esser molt aplaudit per la concurrencia que, com de costum, omplenava la sala del nostre CENTRE EXCURSIONISTA.

UNA VISITA A POBLET. — En la sessió del dia 26, el soci D. Pere Joan Bonet y Marquès va llegir un estudi-ressenya d'una visita al renomenat cenobi de Poblet, posant de relleu una vegada més les innombrables belleses d'aquell grandiós monastir, una de les riqueses arquitectòniques més notables de nostra terra.

El treball del senyor Bonet y Marquès fou acompanyat també de gran nombre de projeccions fotogràfiques, tretes per diferents consocis, d'aquell històrich monument.

CURSOS

DE GEOLOGIA, pel Dr. Mossèn N. Font y Sagué. — Programa de les lliçons darrerament explicades:

Dia 2, lliçó 29. — Era terciaria (continuació). — Període miocènich. — Caràcters estratigràfichs y paleontològichs. — Divisions. — El miocènich català. — Període pliocènich. — Caràcters estratigràfichs y paleontològichs. — Divisions. — El pliocènich català.

Dia 9, lliçó 30 — Era quaternaria (època pleistocènica). — Caràcters generals. — Fenòmens aluvials. — Descripció dels seus dipòsits. — Fenòmens glaciars. — Causes de la gran extensió de les geleres. — Dipòsits efectuats per elles. — Darreres modificacions geogràfiques. — L'Atlàntida. — El Diluvi bíblich.

Dia 16, lliçó 31. — Era quaternaria (continuació). — Caràcters de la fauna pleistocènica. — Fauna europea. — Fauna americana y australiana. — Especies extingides o emigrades. — Flora pleistocènica. — L'home. — El quaternari català y sa fauna.

Dia 23, lliçó 32. — Era quaternaria (continuació). — Edat de pedra. — Restos humans. — Sílex tallats. — Fase paleolítica. — Sos diferents tipos (chelià, musterià, solutrià, magdalenià).

Dia 30, lliçó 33. — Era quaternaria (continuació). — Edat de pedra. — Fase neolítica. Races, industria, costums, etc. — Edats del bronse y del ferro. — Fi de l'assignatura.

Ab aquestes lliçons ha acabat el curs donat durant aquesta anyada, de Geologia Dinàmica y Estratigràfica, com han acabat també'ls de Geografia Física y Historia de la Literatura Catalana, que han vingut donant-se enguany a càrrech dels senyors Francisco Novellas y Rossendo Serra y Pagès respectivament, y que tant bona acullida han tingut en la nostra ciutat, com ho prova'l gran nombre de concurrents que han assistit a totes

les lliçons donades, recompensant en lo possible l'esforç y el desinterès d'aquells benvolguts consocis.

EXCURSIONS D'ESTIU

Excursió a Camprodon y a Prades per les Gorges de Nyer (complementaria de la següent). 22 y 23 de Juliol.

Excursió a Prades, Estanys de Nohedes y Evol y ascensió al Pich de Madres o al de Bernat Selvatge. 23, 24, 25 y 26 de Juliol.

Excursió dels Banys de Thués a Camprodon per les Gorges y Estanys de Carençà (complementaria de l'anterior). 26 y 27 de Juliol.

Excursió al Pallars, Vall d'Aran y Ribagorça. Del 5 al 15 d'Agost.

Excursió a Vich, Ripoll, Nuria y Puigmal, organisada en obsequi dels excursionistes silicians que visitaran nostra ciutat en la primera vuitada d'Agost.

Excursió a la Serra de Cadí, Puigs de la Canal Baridana y les Tres Canaletes. Del 12 al 16 d'Agost.

Excursió a Gòsol, Serres del Vert y Port del Comte, Sant Llorenç dels Piteus, la Mare de Déu de l'Hort, Santuaris del Miracle y de Pinós y retorn per Calaf. Del 6 al 11 de Setembre.

Excursió desde'l Tordera al Ter, passant per la Costa. 8, 9 y 10 de Setembre.

Secció d'Arquitectura. — Excursió al Castell de Requesens, Monastir de Sant Pere de Roda y Catedral de Castelló d'Empuries. 16, 17, 18 y 19 de Setembre.

NOVA

El dia 28 de Maig va tenir lloch en el Teatre de Novetats, y ab tota solemnitat, la segona «Festa de la Música Catalana», instituida per l'«Orfeó Català».

En la mateixa va esser adjudicat el premi que oportunament cedí'l nostre CENTRE, al jove D. Joaquim Pecanins, per un bell aplech de cançons populars.

Rebi'l nostre amich Pecanins, que ja l'any passat va guanyar també'l premi per nosaltres concedit, la nostra més coral felicitació.

El CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA sols se declara responsable de lo contingut en la *Secció Oficial* del seu BUTLLETÍ, deixant íntegra als respectius autors la responsabilitat dels treballs firmats.

Barcelona. — Tip. *L'Avenç*: Ronda de l'Universitat, 20. — Telefon 115

Butlletí
del
Centre Excursionista de Catalunya

Excursió al Pich de Balandrau o Malandrau

(2,625 metres alt.)

En els mesos xardorosos d'estiu, les matinades, en la frescal vall del Ter, a Camprodon, són deliciosíssimes. A una temperatura verament apacible s'hi acobla l'aspecte de les verdes closes, d'un colorit exuberant, clapejades d'hermoses floretes; blanchs camps de fajol, somoguts en suau onatge pel lleuger oreig; variada arbreda vorejant prats, riu y torrenteres, ressortint espigats pollancres, capritxoses saules, fornits freixes, negrosos verns; primers termes de montanyes exteses de verdor de dalt a baix, ab matisada gradació de tons, tots bonicoys, simpàtichs y escayents, rublerts de llum y de vida; una hermosura de cel incomparable, blau, pur y traspa-rent, generalment sense'l més petit celatge; les altes montanyes, esquerpes, retallant-se al fons en la puretat de la atmòsfera, marcant llurs cantelludes y sapades ratlles, apropant llurs termes, semblant avançar-se manyagoses, convidant a escalar-les. Són veritables sirenes: cal desconfiar-ne. L'hermosa claretat del matí es, per punt general, tempestat imposant y majestuosa al venir la tarda. Abans de la mitg-diada les boires s'aixequen mandroses del fons de les altes valls, formant-se com qui diu del no res y sense saber com s'inflen, y se gronxen, se destrien y's recargolen a l'impuls del vent que hi joguineja, y s'ensenyoregen dels cims, emmantellant-los.

Tanca'l fons de la vall del Ter a Camprodon l'alterosa serra del Catllar, despresa del puig de Bastiments y Gra de Fajol. Es son punt culminant el puig de Pastuira. En son extrem inferior se redreça, avançat, al bell costat dels aguts Tres Pichs, el rabassut pich de Balandrau.

Entre distints companys que'ns trobavem reunits aquest darrer estiu a Camprodon, se significà'l desitg de trepitjar-lo, acreixent el

desitg la grossa quantitat de neu que en extenses congestes d'un blanch intens y brillador clapejava ses vessants y s'amagava en les recolzades. Nostre consoci, l'amich Joan M.ª Guasch, marcà l'hora. A mi totes m'eren bones, ja que, tractant-se de guanyar montanyes, sempre tinch un peu enlaire. Erem a primers de Juliol, y les grans ramades pujaven a estiuejar a la montanya. L'amich Guasch desitjava sorpendre-n una de completa en son trascurs per la serra. Era un desitg de son ànima de poeta afanyagosa de saturar-se d'un dels més plaents encants de la naturalesa. La ramada que's dirigia a Coma de Vaca, devia anar, tot fent nit a la serra, a passar sota mateix de Balandrau. Podiem anar-li a sortir al pas en aquells varals.

Se feren els preparatius necessaris, y una matinada, fresca de debò, sortiem de Camprodon, envers les quatre, en pintoresca cavalcada, de la qual en formaven la més lluida part animoses senyoretes, lluint alguna d'elles el nou distintiu de socis del CENTRE EXCURSIONISTA, vall del Ter amunt, camí de Llanàs. Era la primera excursió en que hi concorrien senyores en qualitat de socis del nostre CENTRE, y demostraren, per cert, per llurs aptituts, que eren molt y molt mereixedores d'ostentar-lo.

Passàrem per Llanàs a punta de dia, y'l pintoresch poblet, ab sa bonicoya iglesia romànica, restava encara ensopit, permaneixent gairebé tancades la major part de ses vivendes.

Enllà de Llanàs, al creuar les hermoses closes del camí de Vilallonga, el dia havia anat creixent y el sol tocava ja'ls alts cimals de les serres. Feya més aviat fred, y'ls que anaven montats s'havien envolquellat en llurs abrichs. La llarga currua de la caravana oferia un efecte en extrem pintoresch.

Deixàrem a un costat l'enasprat penyal de La Roca, enterch y estimbat al mitg de rienta y verda vall, de la qual se'n destaca garbosament, ab ses rònegues cases alçades sobre la penya al caire de pregon estimball.

Atravessàrem el poble de Vilallonga, aont anaven sortint les endormiscades dònes en portes y finestres, comentant cadenciosament el pas de la comitiva. S'aturaren els moços de peu en el primer hostal que trobaren obert, a fer els cinch cèntims, mentres nosaltres donavem una ullada a la reformada iglesia, que conserva encara alguns detalls de sa primitiva planta romànica.

Sortint de Vilallonga deixàrem a la dreta una petita capelleta del segle XVII, dedicada a la Verge dels Dolors, anant seguint pel costat d'una caudalosa presa d'aigua que s'esmuny lleugera y ron-

dinadora. Més enllà, y prop del Ter, a la vorera oposada, deixàrem el verd pla de la Sala, aon s'hi alçava abans rumbosa mansió senyorial, de la que'n queden tant sols avuy enrunades despulles, conegudes ab el nom de Castell dels Moros.

En arribant a l'enforch del Ter ab la rivera de Tragurà abandonàrem la vall d'aquell riu, que s'atravessa per rústega palanca, y remontàrem la vorera esquerra de la rivera de Tragurà per entre galana arbreda.

Aviat ens enlairàrem, deixant al fons el riveral, y per pedregós viarany molt dret, en sobtes zumzades, guanyàrem la penosa costa que porta al poblet de Tragurà.

Se troba aquest esgraonat en dos o tres aplechs de cases que tot just s'aguanten en la vessant, apilonades sense ordre ni concert en enrevessats carreranys, una ací, l'altra enllà, ben bé en orri, més oferint, per contra, en cada revolt, en cada agrupació, pictòrichs efectes y bellíssimes notes de color. L'iglesieta, emblanquinada, ab el petit cementir al costat, tancat per humil reixa, desentona ab el colorit de les cases, de tons roigs y grisenchs. Es l'única nota blanca en mitg de la verdor dels prats, els pujats tons de les roques y les ennegrides y rònegues vivendes. Tragurà, que's troba ja a 1,425 metres altitut, y que's veu a l'hivern tot sovint assetjat per la neu, es, no obstant, molt menys fred que Camprodon y Set Cases, per sa bella situació a mitg cayent de serra, del tot desembraçada y encarada a mitg-dia. Domina esplèndit panorama sobre la vall del Ter, extenent son punt de vista sobre molt llunyans horitzons. Dista unes dues hores de Camprodon. Desde Tragurà la pujada va accentuant-se més y més. Els horitzons s'extenen, y cap a mitg-jorn y llevant van apareixent rengles y més rengles de montanyes, dominades al fons, part avall, pel colossal macís del Montseny. Per l'indret de la Garrotxa sens oferia un original aspecte. Fins aleshores no haviem ovirat enlloch ni'l més petit núvol ni un celatge, y en cambi ara s'extenia d'aquell costat un mar immens de flonja y tormentosa nuvolada, formant un mogut onatge del que'n sobressortien, simulant illots y penyals, en mitg de la maror, els cims aguts de Bestracà y de la Mare de Déu del Mont, les aspres cinglerades de Sant Aniol, Talaixà, Entreperes, Ribelles y Gitarriu, y, com potents acoraçats navegant entre l'onatge, els soberchs cimals de Bassegoda y de Monàs, destacant-se soperbiós l'enlairat puig de Coma Negra. Dret al N. tancaven l'espay, sense'l més petit llegany al seu entorn, Bastiments, el pich de La Dòna, La Llosa (ab sa grandiosa y eternal congesta), Roca Colom, Castabona y Canigó.

Arribàrem a l'envellutat Pla de Pedrís (1,710 m. alt.), planell ben situat en un petit replà de la serra, y d'aon se dominen totes les clotades que constitueixen el riveral de Tragurà, y més enllà la vall del Ter y llunyadà cop de vista de montanyes. El pich de Balandrau se presenta més proper, redreçat y enèrgich, y ses belles congestes se destaquen garbosament. A curta distancia del Pla de Pedrís se troba la Font Fresca, sota'l camí ral de Nuria, y dessobre d'altre, que's bifurca allí mateix y que condueix a Serrat y a la vall alta del Freser. A la Font Fresca, que bé mereix aquest nom, hi esmorsàrem. El plan era fer-ho a Fontlletera; però, qui més qui menys, tots portavem les dents prou esmolades y no hi hagué aturador: la caravana's pronuncià, y despatxàrem ab dalit gran part de les provisions que duyem pera la jornada. Al peu de la gemada font, sense abrich de cap arbre, a ple sol, hi prenguerem estatge, y no hi feya pas de mal estar, perquè si bé'l sol picava, l'airet era fi y agradable.

Desprès d'una hora de parada emprenguerem nou camí. Al ser a l'estreb alt de la serra (2,100 m. alt.) deixàrem de vista Camprodon y la vall del Ter, que haviem anat ovirant al fons.

Davant per davant, a l'altra part de la frescal y hermosa clotada de Fontlletera, recoberta d'exuberant verdor, s'alçava ab trencats cayents y enèrgica entonació'l puig de Balandrau, y a sa dreta'ls enasprats Tres Pichs, y més enllà'l de Fontlletera, tancant tots junts lo alt de la vall y presentant un aspre faldar recobert de grosses y capritxoses congestes, qual blancor entonava bellament ab els pujats tons dels rocaters dels cims y la frescal verdor de les més baixes vessants. En el coll de Fontllera (2,173 m. alt.) deixàrem a un costat el cim de Castell dels Moros, quals grenys abruptes simulen les ruines d'una grossa fortificació. El coll de Fontlletera s'obre dalt de la serra de Tragurà, brancall desarrelat de la més alterosa del Catllar, y forma la divisoria entre les hermoses clotades d'aquella Coma y les envellutades cayents de Fontlletera.

Fins arribar a la font que porta aquest nom, aigua forta y fredíssima, a la temperatura de 5°, anàrem revoltant l'incomparable comarcada, una de les més hermoses de l'alta montanya del Ter, aon s'hi acoblen, gaudint de sos richs pasturatges, grosses ramades de bestiar de llana y boví y una nombrosa eugaçada. Prop la font hi trobàrem les eugues pasturant lliurement, corrent y trescant ab llestesa, acompanyades de llurs pollinets enjogaçats. Ens esguardaven ab sorpresa, ens-e sortien al pas y fugien desseguida adalerades.

Arribavem ja a les regions altes, teniem la neu a tocar, y la mala terra també. Calia despendre-ns de les montures, que no podiem ja utilisar; ni podien tampoch seguir-nos pels trencalls y enderrochs que tractavem d'assaltar. Tots desitjavem guanyar el cobejat cim y trepitjar la pura y espessa neu al bo de l'estiuada.

Balandrau y'ls Tres Pichs

Deixàrem les cavalleries ab ordre d'esperar-nos en un coll format entre les valls de Fontlletera y Granollers, y ens disposàrem a guanyar la penosa zig-zagada que porta al coll dels Tres Pichs. Començàrem a trepitjar neu y descompost detritus.

Arribàrem a l'anomenat coll dels Tres Pichs (2,450 m. alt.) y ens aturàrem a pendre descans y a contemplar el nou panorama que se'ns oferia sobtadament a la vista. Dret al N. se descobria la desfregada Coma de Fressers, aspra, feréstega, rublerta d'estimballs, del tot accidentada, ampla en sa reconca, sense un arbre enlloch, sols escampats pasturatges entre neu y rocaters, el riu recargolant-se ansiós, estimbant-se ençà y enllà, corrent ab frisós adalerament. Al NE. se'ns obria, a l'enfront, la deserta Coma de Vaca, grandiosa, saturada de misteri; els milers de caps de bestiar que pasturen per sos vessants a l'estiu, tot just y ben poch s'hi noten; la jaça

dels pastors es una de les més importants y grosses d'aquestes montanyes. Sota mateix del coll teniem l'enforch del Fresser ab el riuet de la Coma, formant un bell entrellaç; y dret a mitg-jorn, al fons, l'estret engorjat per on se llença, sense esma, el Fresser, unit ja al riuet citat de Coma de Vaca. Formen la gorja les espadades y alteroses cayents del Balandrau a l'esquerra, y les no menys escaixalades d'un dels Torraneules a la dreta. Tanquen

Desde'l coll dels Tres Pichs

el grandiós circuit d'abdues Comes els bessons cims de Torraneules, el pich de la Fossa del Gegant, els alterosos pichs de la Vaca, l'esquenall trocejat y emmarletat dels pichs dels Gorchs y de l'Infern, ab llurs inaccessibles agulles; el gegantesch puig de Bastiments, de sapat macís; l'original Gra de Fajol y la carcanada extensa y altívola de puig de Pastuira y la serra del Catllar. Balandrau y Torraneules tanquen estretament l'accés a les tant grandioses comarcades.

El coll dels Tres Pichs corre orientat de N. a S. en l'aresta divisoria de les aigües del Ter y del Fresser, y està obert entre'l pich de Fontlletera, cim meridional de la serra del Catllar y'ls Tres Pichs, que's donen la mà ab el Balandrau.

May com ara havia vist en tal temps de l'any tanta de neu, un seguit tant gran de plenes y extenses congestes en aquelles comes,

en cims, sots y reconades. Era un espectacle interessantíssim.

Calia no perdre massa temps en tant delitosa contemplació. Teniem de seguir l'aresta de la serra en sos punts més practicables y guanyar el cim de Balandrau.

Distrets fruint en la contemplació de l'hermós cop de vista que'ns oferia la comarcada de Fressers, no'ns haviem atalayat de

Congesta sota Balandrau

que l'etern y constant enemich de l'excursionista en les altures havia anat prenent posicions. En efecte, per la part d'avall, enllà del mateix Balandrau, pujaven lleugeres y subtils, inflant-se ab l'oreig, formant-se en els fondals y destriant-se en els cims, grosses glopades de boira. Tant bo que havia fet al matí, sense haver-se ovirat ni un sol celatge al nostre entorn en l'ampla volta! Això'ns desconcertà poch o molt, emperò no'ns féu desdir gens ni mica.

Amunt y fòra! Ens enfilàrem per les cayents dels Tres Pichs, escrostonades, de mal bregar. Creuàrem tarteres y congestes. Les tarteres eren de gros pedregam, ab ferma davallada. La neu de les congestes era fina, brilladora, atapahida, conseguint en alguns punts tal profonditat que hi ennastavem els alts bastons de mon-

tanya en tota sa llargaria. Una d'aquestes congestes, de forta pendent, estimbada al fons, era molt extensa, y l'atravessar-la no era pas exent de perill. Cop de taló ab les ferrades botes y força de puny als alpenstocks. No desdiren un sol moment les senyores, no defalliren may, demostrant que si ab justicia se les califica de sexe hermós, no se les podia, en aquest cas, titllar de sexe dèbil. En el pas de les congestes, grans glopades de boira ens invadiren, y les properes montanyes, del tot envolquellades, desaparegueren de nostra vista. Guanyàrem l'últim dels Tres Pichs, fruint del magnífich efecte de veure l'agut penyalar envoltat de neu per tots costats, perdent-se'ls termes entre la fumarola de la boira, produhint l'ilusió de trobar-nos en un extens mar de neu al cim d'isolat promontori. Sense desorientar-nos poch ni gens, malgrat no veure'l terme de nostres passos, devallàrem de la trencada aresta, creuàrem de nou la neu y, enfilant-nos per l'esgalabrada tartera, emprenguerem el darrer ascens.

Ja som al cim (2,625 m.). Ens trobem en mitg d'espessa nuvolada. No veyem res. Sols una vaporada espessa, humida y pesanta. Algú parla de marxar desseguida, de l'imprudencia de permanèixer en aquell lloch ab temps tant poch favorable; tal insinua'l perill d'una tempestat en aquella altura, la contingencia de perdre-s en la boira. Sobre aquest darrer extrem els tranquiliso, no pas sobre'ls demés. Conech prou el país, estich ben orientat, portem bussola y he marcat un punt ben determinat, pera mi, pera ajuntar-nos ab les cavalleries. El parer d'esperar poch o molt, a veure si s'esvaheix la boirada, triomfa, y es l'opinió unànim de les senyores. Totes estan animoses, ni'l més petit defallir, ni espaordiment, ni nerviositat. Tinch l'orella atenta per si sento'l més lleu remor de tro, per llunyà que sia, pera ordenar la retirada, perquè al cap y a la fi soch el responsable en cap per haver corregut al meu càrrech l'organisació de l'ascensió.

Ens acostem al caire de la timba, esferehint de debò veure aquell fons sense límits, recte y espadat, per aont els vaporosos vels de la boira se remouen enjogaçats, donant l'idea d'un avench sense fons.

Tot-d'una, un esclat de llum se produeix sobre nostres caps, un clap de blau intens se descorre entre la flonja nuvolada y ens vivifica un raig de sol, donant-nos goig y esperança. Visca!

Se'ns apareix davant el Puigmal com poques vegades pugui veure-s, nedant com cetaci incommensurable entre oneig de nuvolades, sense base, fluctuant en l'espay. Espectacle de pochs mo-

ments. Faixes de nuvols, glopades de boira l'envolcallen novament. Girant la vista, se'ns apareix aleshores la comarcada de Fressers, y promptament, entre vels esclareits, la Coma de Vaca; al fons, pregona, grandiosa, ab colossals grenys sortits, la gola de la timba; a l'enfront, formant en avall la paret davantera de la gorja, els espadats de Torraneules; l'espessa bromada al fons pregon, ennegrida, recargolant-se y enfondint-se, produint tenebrós y fatídich aspecte.

Guaitant dret a mitg-jorn, ovirem, entre l'entrenyinat de la baixa nuvolada y ab tochs de llum blavosos y rogenchs, bona part de la vall de Ribes y grans clapes de territori barrejades ab grosses onades de boires.

De sobte tot s'esvaheix y tornem a quedar en tenebres. La boira es més espessa que may, negrosa y líquida. Ens trobem, més que humits, mullats, y pensem ja en la retirada. No haviem gaudit de l'immensitat del panorama; més, en cambi, haviem fruit espectacles insòlits de la naturalesa, efectes grandiosos que no són possibles assolir quan se desitgen, y que no s'obtenen sinó ab risch evident y a despit generalment de la voluntat.

Balandrau o Malandrau indistintament es nomenat el pich pels naturals del país.

En un dia clar son panorama es excelent. Avançat del gran nervi de la carena pirenenca, forma l'últim contrafort gegantesch de la serra del Catllar, a la que hi està unida per una forta depressió constituida per estimbat tarter, a l'indret dels ennarcats Tres Pichs, lloch per ont haviem practicat l'ascensió. Desde Balandrau l'aresta de la serra divisoria d'aigües del Ter y del Fresser s'abaixa ja sobtadament dret a Puig Cerverís, que no sobrepuja ja gaire'ls 2,000 metres. Sa situació es, donchs, del tot desembraçada, y el cop de vista extensíssim. Ses cayents són trencades y estarterades per tots indrets, y es del tot tallat y empicat pel costat de ponent, que cau a l'aspra gorja del Fresser, dessobre de la qual s'hi despenya una paorosa timba. Es reduit l'espay de son cim.

Avançat enfòra, domina al N. la desolada Coma de Fressers, rublerta de relluents aigua-molls, trencats estimballs, filets d'aigua brillejants, extenses congestes, colossals tarteres, erissalls feréstechs, trencats penyals, devastació immensa, encarant-se ab el ferreny Puig de Bastiments, resolt compare del Puigmal, y l'esgalabrat Pich de l'Infern, seguit d'erissades y inaccessibles agulles. Al NO., a l'enfront, sota mateix, s'hi obre la Coma de Vaca, la tenebrosa Fossa del Gegant y els enlairats cims de la Vaca. A l'O.,

al d'allà dels bessons pichs de Torraneules, s'extén l'ample macís rabaçut del Puigmal, ovirant-se les cascates de la Fontalba desde'l seu naixement, y les gorges de Nuria y del Salt del Sastre. Al NE. se destaquen, als peus y en primer terme, els apacibles pasturatges de Fontllctera, y enllà de la vall del Ter y de les serres de Feitús y de Set Cases s'aixequen alteroses les siluetes del pich de la Dòna dels cims de La Llosa y Coma Armada, Roca Colom, Costabona y Canigó. Els horitzons són dilatadíssims vers a llevant y mitg-jorn; les esquerpes montanyes de la Garrotxa, de rares y capritxoses formes; l'estany de Banyoles, ressortint com a petita taca relluenta; els plans de l'Empordà, les montanyes de Peni y Sant Pere de Roda, el magnífich golf de Roses y'l mar extens; les serres de les Gabarres y de les Guilleries, el majestuós Montseny, la serralada del Tibidabo al lluny, y més ençà la serra de Bertí, les del Lluçanès, Ripollès y Bergadà; destacant-se al SO., al fons, la gegantesca muralla dels Rasos de Peguera, y entremitg, surgint ací y enllà, valls y montanyes, territoris y més territoris, tot en grans zumzades, pintoresch enrenou, alts y baixos com un mapa de relleu. La vista arriba a fadigar-se de contemplar tant y tant de món com s'ovira.

La gotellada s'accentuà quan empreniem la davallada. Fou aquesta ràpida, trescant pel tarter y creuant congestes. A despit de la boira, no'ns esgarriàrem poch ni molt y anàrem de dret al lloch aont ens esperaven els matxos, ab tot y que l'espessor de la broma no'ns deixava veure'ls objectes sinó de molt d'aprop. Trobàrem els moços de peu ajaçats dormint, y les cavalleries campant totes soles, pasturant o revolcant-se.

La grossa ramada de Coma de Vaca no havia passat encara, y ens dirigírem a seguir el camí ramader per aont havia de venir. Segueix aquest revoltant per dessobre la grossa comarcada dels Emprius de Tragurà, faldejant la serra despresa en avall de l'estreb de mitg-jorn de Balandrau. Aquesta serra segueix per Puig Cerverís, Mayanells y Montroig, y s'abaixa en la Collada Verda, pera tornar a enlairar-se a 2,000 metres, passat el coll del Pal, a Puig Estela, deixant a l'esquerra Serra Cavallera y el puig del Taga a la dreta; a Comallonga segueix més baixa per coll de Jou y serra de Sant Aymant, fins anar a morir a Ripoll en l'unió del Ter y del Freser.

Feya bona estona ja que caminavem, quan, en mitg del callament solemnial y del misteri de la boira, començàrem a distingir molt apagat una confosa remor y seguidament a apreciar tenuament

el belar de les ovelles, el trepitg esmortuit de la ramada, el dringar apagat dels picarols y les sofocades veus dels pastors. Tot d'un cop, y misteriosament, se'ns aparegué dins l'espessor de la broma la silueta agegantada dels homes que portaven la davantera al bestiar, y ben prompte anà ressortint tot el gros de la ramada, pastors y bailets, les acoblades ovelles en massa compacta y espessida y l'inteligent goçada acompanyant-les y dirigint-les. Ens aturàrem y'ls aturàrem, y a nostres prechs feren els pastors maniobrar el bestiar, espectacle interessantíssim, aon pot apreciar-se completament la fina inteligencia d'aquells goços de ramat, lletjos, malcarats y de llarch y cerdós pel, així com la docilitat ab que les ovelles evolucionen obehint a la goçada. Uns quants mils eren els caps de bestiar y nombrós era l'estol de pastors que'ls acompanyava; bonichs tipos molts d'ells, tots ab pintoresca indumentaria: samarres de pell, calces de cuiro ab folgat davantal, botes altes ben ferrades y potents gayatos.

Cambiats alguns cigarrets, un trago de vi y alguna pesseta pel treball de fer maniobrar la ramada, ens despedírem dels pastors, deixant passar la compacta massa, que anava desfilant, extenent-se com un cuch sens mida, allunyada y confosa en la vaguetat vaporosa de la misteriosa broma, apagant-se també suaument la remor de son trepitg, el trist belar de les ovelles y el dolç dringar dels picarols.

Damunt d'una copiosa font que trobàrem en un reclot de la serra prenguerem un descans, y, trayent el recapte, donàrem bon compte de les provisions que'ns restaven.

En camí altra vegada, carenejant sempre, deixàrem bentost la boira endarrera y, gojant d'alegre panorama, seguírem per prop del cim de Puig Cerverís pera anar a trobar la collada de Mayanells. Passàrem entremitg de grossa vacada esbarriada y nombrós ramat de xays que pasturaven per tota l'extensió de la verda vessant oriental del Puig Cerverís.

En l'ampla collada de Mayanells, oberta a 1,850 metres, fruírem de nous punts de vista sobre la vall del Sagadell, tributaria del Fresser, Pardines y Ribes, y els magnífichs pasturatges de Pórtoles, Montroig, la Serra Cavallera, Puig d'Estela y'l Taga, que tanquen el circuit de la vall per un indret, mentres ho fan del nostre el Cerverís y Puig Cornador.

Desde la collada de Mayanells anàrem faldejant el Montroig per aspre y enxorrencat terrer envistes a la vall de Pardines.

Baixàrem a la Collada Verda (1,600 m.), y allí donàrem l'adéu

a la vall del Sagadell, que teniem al dessota, a la del Fresser, que corria encreuada dret als fons, y a la del Rigart, que's desplegava a l'enfront, llà d'enllà de Ribes, en tota sa extensió, coronada pel Puigmal, el Pas dels Lladres, serra de Gorrablanch y pla de les Salines, la collada de Toses, el Puigllançada y l'extensa serralada que s'en desprèn, corrent per Coma Armada, La Cubil y can Gorra a morir a la vorera dreta de la vall de Ribes, destacant-se la carretera de Puigcerdà, que s'enfila retorcent-se, y'ls poblets escampats en les cayents properes al Rigart. Deixàrem el nervi de la divisoria d'aigües, y pel camí ral de Ribes a Camprodon, prou conegut, emprenguerem la davallada. Passàrem junt als meners d'antimoni que s'explotaven fa pochs anys y avuy estan abandonats.

Són en bastant nombre les boques de galeries obertes en la penya a distintes alçaries y distancies. S'havien practicat treballs d'importancia, havent-se tret bastant mineral, que era baixat en carros als forns construits a Camprodon. Segons se diu, fou sospesa l'explotació per la dificultat, en la fosa, d'extreure l'antimoni de les altres substancies minerals ab ell combinades; dificultats que feyen molt costosa dita extracció, sortint l'explotació molt cara ab els medis de que disposaven pera'ls treballs. En el poch espay de temps que les mines són abandonades, el camí carreter arreglat per la companyia explotadora ja està del tot espatllat y torna a esser sols practicable pera les cavalleries. En unes maniobres o passeigs de montanya efectuats per l'exèrcit no fa pas gaires anys, passà per aquest camí l'artilleria de montanya ab els canons rodant damunt les curenyes. El camí passa enlairat sobre un dels naixents brancals de la rivera d'Abella, tributaria del Ter. S'arriba a Roques Blanques (1,450 m. alt.), desde aon la vista s'aixampla, dominant-se gran part de l'hermosa vall del Ter y del circuit de montanyes que l'enronden; llurs grans grenys de blanques penyes en l'aresta de l'estribació li han donat nom. En la guerra dels set anys hi tingueren lloch fusellaments que endolaren la comarca.

Se va baixant seguidament. A la dreta, sota'l camí, s'hi deixa'l poblet d'Abella, que es un agregat del poble de Vilallonga. El formen una trentena de cases, agropades la major part a l'envolt de l'iglesieta de Santa Llucia, a racers de tramontana, mal ordenades en una pendent escabrosa y rocallera, sobre la riera que porta'l nom del poble. Seguint sempre l'aresta de serra, que va decreixent ràpidament, se frueix d'un bell cop de vista sobre Vilallonga y sa rienta y verda vall, enfestonada d'arbres. Arribà-

rem, per fi, desprès del fadigós descens, al collet de La Roca, al bell costat de l'isolat penyal aont aquell poblet s'aixeca.

La Roca forma també ajuntament ab Vilallonga y es un poblet verament miserable, d'unes 30 cases esgraonades y enquibides gaire bé totes elles en un enasprat penyal, notable per sa forma y estructura y sa situació avansada al mitg de la vall del Ter, entre aquest riu y la rivera d'Abella, que s'enforquen al seu peu.

Està estrebat tant sols el penyal per l'estreta nervatura que forma'l coll per aon baixa'l camí de Ribes. Tots sos costats són estimbats, y'l que mira al N., molt aplombat, presenta un precipici vertical. Les cases més enlairades, edificades sobre la dura penya, s'alcen al caire mateix de la timba. El poble es rònech y miserable, més son aspecte es en extrem pintoresch. De dalt del penyal, aont hi ha l'iglesia, se domina un esplèndit cop de vista sobre les verdes valls y les serres que les envolten. En l'època mitg-eval era La Roca un castell inexpugnable, de notable situació estratègica. Pertanyia a la casa Descatllar y son senyor ostentava'ls títols de comte de Santa Coloma, marquès de Besora y senyor de Rocabruna. Se noten encara, entre les actuals pobres morades, vestigis d'antichs murs y un macís y rònech portal de pintoresch aspecte.

Baixàrem, donant la volta per sota'l penyal, a trobar la rivera d'Abella, que atravessàrem per passeres, seguint desprès pel peu d'un ombrejat camí, tancat per hermoses closes. Creuàrem el Ter per un pontet pintoresch junt al molí de Llanàs, que ofereix a la vista un rumbós saltant entre espessa y ufanosa arbreda. Entràrem a Llanàs y ens trobàrem ben prompte, als 20 minuts, de retorn a Camprodon, punt de sortida pera la jornada.

César A. Torras

MOSSEN PEYRA, RECTOR DE LA VOLA

ESTUDI FOLK-LÒRICH Y CRÍTICH-HISTÒRICH

(Acabament)

Un dia va tenir l'humorada de fer els aspergis als seus feligresos no ab aigua, sinó ab oli, dient mentres els anava espargint: —Si no s'hi coneix avuy, s'hi coneixerà demà. Si no s'hi coneix avuy, s'hi coneixerà demà.

Per això quan algú s'està al costat d'un que remena oli y té por d'esser tacat, sol dir-li: —Per aquí cuidado, que no fem els aspergis de Mossèn Peyra, que si no s'hi coneix avuy, s'hi coneixerà demà.

Un dia un penitent que ab ell se confessava va dir-li que li declararia un pecat que havia fet si li prometia no dir-ho a ningú. Mossèn Peyra va contestar-li que li podia confessar ab tota confiança'l seu pecat, perquè li prometia que no ho diria a cap home ni a cap dòna. Confessat el pecat, que era l'haver robat un cabrit, y absolt el penitent, el diumenge següent, tot cantant el prefaci, veyent que'l qui havia fet el furt del cabrit s'estava assegut en un banch de sota la trona, va cantar ab la tonada de dit prefaci lo següent:

A vos, Pare etern, ho dich,
que no sou home ni dòna,
que qui va robâ'l cabrit
seu a sota de la trona.

Una variant d'aquest cas, que s'en diu y es conegut pel prefaci de Mossèn Peyra, es el següent: era'l dia de Pasqua, y pera celebrar-la va matar un cabrit. Havent-li preguntat la seva majordona com l'havia de guisar y cuinar, va dir-li que durant l'ofici, y a l'hora del prefaci, sortís ella al chor ab el cabrit y li diria prou com ho havia de fer. Va cumplir la seva majordona, y Mossèn Peyra va cantar axís el prefaci d'aquell dia:

Dòna nostra, dòna nostra,
vós, que del cabrit feu mostra,
mitg rostit y mitg fregit,
cap y peus a la cassola,
cap y peus a la cassola,
per Christum dominum nostrum, etc.

Un altre dia, predicant desde'l peu de l'altar, va dir als seus feligresos que havia vist un miracló (miracle petit), una cosa que no tocava ni al cel ni a la terra, y que si sortien ab ell en processó els ho ensenyaria.

En efecte, sortiren en processó y va ensenyar-los una grossa buina de bou que penjava d'una argelaga y en la que hi havia grillat una planta de blat de moro que realment se sostenia sense tocar al cel ni a la terra.

No cal dir el tip de riure que's farien tots els bons parroquians de la Vola al veure aquell miracló, y no sé quins comentaris fer

a n'aquest fet o faula, que si's pren com una ignocentada demostraria que certament era ben curt de gambals aquell bon senyor rector de la Vola, y si per una broma que va voler gastar, resulta una mica massa pesada y ab ribets de volteriana.

Lo cert es que la gent actual de la Vola ensenya encara'l lloch aon diuen que va succehir aqueix fet, qual lloch es un collet que està situat a cosa d'uns dèu minuts de distancia de l'iglesia y s'en diu y s'anomena encara *El Miracló*.

En les processons que's fan en totes les parroquies els tres dies abans de la festa de l'Ascensió, vulgarment dites *de les Lledanies*, els parroquians de la Vola van un d'aquests dies fins al Miracló, com ho diu ben clar la següent follia popular:

El dilluns, a Sant Nasari;
el dimars, al Miracló;
el dimecres, a la Sala,
y el dijous, a Torelló.

Diuen el dijous a Torelló no perquè hi vagin en processó com als demés llochs citats, això es, a l'ermita de Sant Nasari y als collets del Miracló y de la Sala, sinó perquè com el dia de l'Ascensió es fira a Torelló, no hi fan falta la major part dels parroquians de la Vola.

Y veus-en-aquí encara una altra de les que's conten del senyor rector de la Vola. Com diuen que no tenia calendari, s'enginyava per saber el dia que erem de la setmana de la manera següent:

Feya cada dia un cistell, y quan tenia sis cistells fets arribava el diumenge, dia de descans y de dir les misses pel poble. Veusaquí que un dia'l seu escolà li va pendre un cistell y, arribant el diumenge, va creure que, tenint solament cinch cistells fets, tot just era'l dissabte.

De bon matí, donchs, va baixar a l'iglesia com acostumava a fer els dies feiners, va celebrar la santa missa, y, aprés d'haver esmorsat, va començar la tasca de fer el cistell que's creia que li faltava fer. Quina no seria la seva sorpresa al veure que a l'hora assenyalada de dir la missa matinal començaven d'arribar els seus parroquians encara que no hagués fet els senyals de dita missa, boy endiumenjats, pera complir ab el sant precepte de l'Iglesia. Ell, ab la prova y l'argument dels cistells, prou volia convence-ls de que s'havien equivocat y de que tot just era dissabte; però a la fi tingué de persuadir-se que era ell qui anava errat davant de tot

el poble, que li assegurava que era ja diumenge, y li exigia, per lo tant, la celebració de la santa missa. Més com ja l'havia celebrada y fins s'havia ja desdejunat o ben esmorsat, com hem dit, pera sortir d'aquell conflicte va dir-los que entressin a l'iglesia y que l'esperessin, que'ls faria un sermonot que'ls valdria com un missot.

Veus-aquí com l'ha perpetuat y conta aqueix fet o faula la musa popular y bosquerola, acompanyant-la ab la mateixa musica de l'altra cançó:

Ell no sabia comptar
els dies de la setmana:
cada dia fa un cistell
y el diumenge no l'errava.
Un dia'l seu escolà
un cistell li va amagâ,
y el diumenge també
un cistell volia fê,
y el diumenge, etc.
Hi van els parroquians
per oir la santa missa;
hi van els parroquians:
com dimoni són tant sants.
Els diu el senyô Rectô:
— Entreu a dins de l'iglesia
que us faré un sermó
sense obrir-ne lo missal;
que us faré un sermó,
un sermó de misses val;
que us faré un sermonot
que us valdrà com un missot.

Així l'acaben els més aquesta cançó popular. Altres hi afegeixen la següent variant, que ja's veu que hi es afegida, y que volem copiar també, no per res més sinó per dir d'aquest personatge tot lo que'n diu la musa del poble, que es més picaresca y maliciosa de lo que molts se creuen.

Heus-aquí, donchs, aquesta variant:

Sense calces predicava,
y a la trona ballejava.
El cul se li va ensorrar,
les anques va reganyar.
¡Ay quina religió
hi va haver per tot el poble!
¡Ay quina religió,
veyent les anques del Rectô!

Altres s'en conten encara del rector de la Vola, però algunes, com aquella dita tant sabuda de «Adéu bisbe, adéu porch», perquè ab els gastos de la visita del Bisbe no podia matar porch aquell any, y aquella de les dues majordones de vint anys pera eludir el manament del senyor Bisbe, que volia que la seva majordona tingués al menys uns quaranta anys, són d'aquells dits y fets que, com hem dit de bon principi, el poble'ls aplica indistintament a n'ell y al Rector de Vallfogona; y, per altra part, com a mostra de com se l'imagina la fantasia popular, crech que basten els casos citats.

Passem, donchs, a la segona part, o sigui a lo que hem trobat

que fou en la realitat de la vida aquest cèlebre personatge popular. Malgrat les nostres investigacions, hem de confessar y reconèixer per endavant que serà aquesta la part més deficient del nostre modest treball.

Hem mirat detingudament el petit arxiu parroquial de la Vola gracies a l'amabilitat del seu actual senyor rector y bon amich nostre, Mossèn Esteve Font.

Veus-aquí'ls datos que hem pogut recullir que fan referencia al seu cèlebre rector Mossèn Peyra, com l'anomena la gent. Se deya Pere la Font y era d'origen francès, fill de la parroquia de Pons, bisbat de Rodez, en el departament d'Aveyron.

Ell mateix, com si pressentís la seva celebritat pòstuma, va cuidar-se de consignar aqueix dato.

En efecte, en el marge d'un dels llibres de baptismes, al costat d'una de les partides de l'any 1599, va deixar-hi escrit de lletra seva la següent nota: «Pere la Font, del Regne de Fransa, bisbat de Rocs, parroquia de Pons», així com en el llibre de les partides matrimonials o desposoris autorisats o benehits per ell comença una de dites partides de la manera següent: «...vuy que es dimars, que tenim tres del mes de Octubre del any mil sinc cents nouranta i nou, io, pere lafont, Rector de la Vola, nudrit (sic) del Regne de Fransa, Bisbat de Rodes, e esposat i dada benedicció a.....»

Se li coneix bé prou que era d'origen francès encara que escrigui les partides en català, escapant-se-li de tant en tant algun mot de dita llengua.

Així veyem, per exemple, que escriu: «En lo any mil sis cens y dus..... a trenta i un agost de mil sis cens y dous..... a quinse setembre any mil sis cens y unse.....», etc. Ens va cridar molt l'atenció, regirant aqueix arxiu parroquial de la Vola, el gran nombre de francesos o gascons, com els deyen, que vivien en dita parroquia en l'època del seu cèlebre rector Mossèn Peyra. Regirant l'arxiu parroquial de Sant Pere de Torelló ja'ns havia cridat l'atenció aqueix dato, o sigui l'existencia d'alguns francesos en aquesta comarca, en el sigle XVI principalment; però'ls que vivien a la Vola a les darreries d'aquest mateix sigle, en temps del seu cèlebre rector, també francès, com hem dit, atès el seu curt vehinat, pot dir-se que constituhien una verdadera colonia.

Així, per exemple, sense moure-ns d'un sol llibre parroquial, el de capitols matrimonials, que comença l'any 1569, trobem que hi surten com actors podriem dir, o testimonis dels actes, un

tal «Arnau de Pen, francès..... 29 Mars de 1579..... Joan Sala, de Vila longa, Bisbat de Tarbes, del regne de Fransa..... Joan Paris, de Beneres, Bisbat de Tarbes, 1585..... Pere Caila, de Pons, del regne de Fransa, Bisbat de Rodes, estant (això es, habitant en la rectoria de la Vola), 1586», y altres que no citem. Noti-s que aqueix Pere Caila que acabem de citar era natural de Pons, bisbat de Rodez, això es, del mateix poble que'l senyor rector, y diu el document que vivia en la rectoria de la Vola; de manera que tot indica que seria'l seu moço, que se'l triaria aquell bon senyor rector coterrani seu. Com no sabem a què obehiria aquella emigració de francesos a nostra terra en aquella època, no fem sinó consignar de passada aqueix dato. Altrament, donchs, Mossèn Peyra fou rector de la Vola uns trenta-tres anys, això es, desde principis de 1579 fins allà a la meitat de l'any 1612.

En l'arxiu de la Curia Eclesiàstica de Vich varem trobar, per bona sort, l'acta de la colació canònica de dita rectoria de la Vola a dit senyor rector. Consta aquesta acta en el foli 94 del llibre de dit arxiu, rotulat: «Liber collationum anni 1574 usque ad 1584». Li va donar dita colació, ab les formalitats de rúbrica en semblants casos, el senyor Vicari General, Montserrat Granolats, el dia 17 de Setembre de l'any 1578, fent constar en dita acta que ell, això es, «lo venerable Pere la Font», havia sigut provehit canònicament de la rectoria de la Vola, vacant per renuncia de la mateixa feta en la Curia Romana pel procurador del seu antecessor, Bernat Masgrau, segons constava per les Lletres Apostòliques despatxades en dita ciutat de Roma pel papa Gregori IX en les calendes (dia primer) de Desembre de l'any 1577.

Si's trobés aquesta butlla o breu de Roma, en ell s'hi llegirien segurament els mèrits, estudis, serveys prestats a l'Iglesia, etc., de Mossèn Peyra abans d'esser agraciat ab el seu curat. Probablement seria algun d'aquells sacerdots d'aquella època que, com consta en l'historia eclesiàstica, trobant-se sense cap benefici o prebenda, anaven a Roma o procuraven qui'ls agenciés allà alguna de dites prebendes onsevulla que fos; sinó que així com molts d'aquests, si no'ls agradava la prebenda obtinguda, en prenien possessió, y, aprés de posar-hi un substitut, no paraven fins obtenir-ne una altra de mellor, Mossèn Peyra's veu que va acontentar-se ab la seva sort, perquè prengué immediatament possessió de la seva petita prebenda o curat de la Vola y va fer-hi en ella residencia personal fins a la mort. En efecte, acabem de dir que pel Desembre de l'any 1577 fou nomenat rector de la Vola, y que pel Setem-

bre de 1578 ja prengué colació canònica de dit curat, y ara hem de dir que a primers de Janer de l'any següent, això es, de 1579, ja'l trobem aposentat a la Vola, escrivint partides y autorisant actes parroquials o notarials com a tal rector, continuant en dita tasca sense interrupcions fins a principis de l'any 1612.

La darrera partida escrita y firmada per ell porta la data del 22 de Març de dit any. Després, desde aquesta data, autorisa'ls actes y firma les partides un tal Francesch Molins, prebere beneficiat de la Seu de Vich, «com a regent (diu) del Curat de la Vola, per enfermetat del Rector Pere la Font». La darrera partida així firmada porta la data del 19 de Juny de dit any 1612. Als 30 de dit mes y any aquest sacerdot ja firma una partida de la manera següent: «Com a regent de la Cura de la parroquial yglesia de la Vola, per mort del quondan mossen Pere la Font, Rector de dita parroquia». Aquests datos ens diuen ben clarament que Mossèn Peyra estaria malalt y impedit de regir personalment el seu curat una temporadeta, y que morí entre les dues dates citades, això es, del 19 al 30 de Juny de l'any 1612.

No sé quin fonament pot tenir la tradició que corre per aquí (l'he sentida contar a la Vola y a Sant Pere de Torelló) de que Mossèn Peyra fou assessinat anant o tornant d'aquest darrer poble a sa parroquia, a cosa de mitg camí, a la vora de la masia dita Les Cases, prop d'una font que s'anomena la font Canalia, y que fou enterrat en el cementiri de Sant Pere. En l'arxiu parroquial d'aquest poble de Sant Pere, y això que desde aquella època hi han íntegres les partides de defuncions, no hi consta pas la seva. En el de la Vola, que també hi han les partides de defuncions d'aquell temps, tampoch li hem sabuda trobar. Solament hem trobat en dit llibre de defuncions de l'arxiu de la Vola la següent nota, que copiem al peu de la lletra: «A vint y tres y a vint y cuatre de Octubre del any mil siscens y dotze, en la yglesia parroquial de Sant Andreu de la Vola, se son celebrats lo novenal y cap d'any per la anima del reverent Sr. m.° Pere la Font, q.° Rector de dita yglesia, en los quals assistiren quiscun dia dotze preveres y s'els donà quatre sous de caritat a quiscun d'ells quiscun dia». Aquesta nota no afirma pas lo que consigna la tradició referent al seu assessinat, més abans se pot dir que indirectament ho nega; perquè, a no ser que tingués motius especials pera callar aquest dato, me sembla que ho hauria fet constar aquell que va redactarla, ja que no's descuidaven pas de consignar aquests datos en les partides en aquella època, y ab més motiu si's tractava com aquí,

de la primera personalitat de la parroquia, això es, del senyor rector.

De totes maneres, suposant que fos cert lo del seu assessinat, sempre resultaria que ell no va pas morir desseguida, sinó que va estar malalt alguna temporada, com consta per les notes més amunt consignades. Lo més verossímil, atès que no's troba la seva partida de defunció propriament dita en l'arxiu de la Vola, seria que, estant malalt (que va estar-ho una temporada, com hem dit y provat, es innegable) d'enfermetat natural o violenta, seria trasladat pera guarir-se a fòra de sa parroquia, y allà (Déu sab aon) moriria. Qui sab si va fer-se traslladar al seu país natal y si va morir allà? Hem escrit al senyor rector de Pons, departament d'Aveyron, en el regne de Fransa, patria de Mossèn Peyra, suplicant-li que mirés si trobava en el seu arxiu la partida de baptisme y si hi constava també la de defunció de dit personatge, y fins al present no hem rebut cap contestació.

Fòra dels seus llibres parroquials, escrits o redactats ab una lletra molt pèssima y ab molt poch correcta ortografia (cosa bastant comú en aquella època entre'ls rectors rurals), poch rastre més trobem de dit senyor rector de la Vola. Lo poch que hem trobat volem consignar-ho tot, no obstant. En l'any 1592 (20 de Juny), en lo bo y millor d'esser rector de la Vola, el trobem que, juntament ab els obrers de dita parroquia Antoni Pierola y Miquel Sitjar y el batlle de dit poble, Segimon Palou, fan tots junts un contracte ab el mestre de cases Gracià Faraut (aquest cognom també sembla francès), habitant en el poble de Sant Pere de Torelló, pera engrandir l'iglesia de la Vola ab els pactes que s'estipulen en dit document, consignant-hi la clàusula de que dit «venerable Sr. Rector, m.º Pere la Font, promet donar graciosament a dit mestre Gracià Faraut, mentres duraran las ditas obras, llit y empriu en la seva Rectoria». Aquesta acta consta en un dels manuals del sigle XVI, signat núm. 4, de l'arxiu parroquial de Sant Pere de Torelló. En l'any 1610 va instalar en la seva parroquia la confraria de la Verge del Roser, com consta per la butlla d'erecció de dita confraria; qual document existeix en l'arxiu de la Vola. Hem de fer constar que dita confraria no fou erigida en l'iglesia parroquial de la Vola, sinó en una capelleta que dit senyor rector, pera aquest fi, havia fet construir o edificar a uns cinch minuts de distancia de dita iglesia parroquial a honor y gloria de dita Verge del Roser, com diu el document citat, lo que prova'l zel y devoció d'aquest bon senyor rector, qui no's va contentar, com s'acostu-

mava, en construir un altar en la seva iglesia parroquial pera erigir-hi dita confraria del Roser, sinó que va voler edificar una iglesia o capella propria de la mateixa. Aquest senzill dato demostra l'entusiasme ab que va rebre Mossèn Peyra y implantar en sa parroquia la devoció del Santíssim Rosari, que aleshores, això es, en la seva època, tant pròxima a la celebèrrima batalla de Lepant, guanyada per intercessió de la Verge del Roser, va posar tant fondes arrels en el cor creyent y piadós del nostre poble. Y acaba de confirmar que'l podem anomenar ab tota rahó devot entusiasta de la Verge del Roser l'acte hermós del seu testament. Fou autorisat aquest pel notari de Vich Joan Vinyes, y fet en dita ciutat als 23 d'Abril de l'any 1610. Heus-aquí un extracte o cap-breu de dit document tret de la copia autèntica del mateix, legalisada pel citat notari, que's troba en l'arxiu de la Vola.

Nomena marmessors y executors del seu testament als reverents senyors rectors que fossin en el dia de son òbit de les parroquies de Sant Pere y Sant Vicens de Torelló, al reverent Francesch Molins, prebere beneficiat de la Seu de Vich, y als obrers de la parroquia de la Vola. Vol que'l seu còs sigui soterrat a l'iglesia de la Vola y que se li celebrin en dita iglesia el novenal y cap-d'any, ab assistencia, al menys, de sis capellans, donant a quiscun d'ells, cada dia, dos rals y dinar a la rectoria. Deixa, entre altres petits llegats, a monsenyor el Bisbe de Vich, en reconeixement de senyoria y superioritat, un morabatí valent tretze sous y quatre. Finalment, nomena hereu seu universal a Déu Nostre Senyor y a la seva ànima y a les causes pies següents. Primerament vol que siga celebrada pel senyor rector de la Vola «una missa setmanera perpetuament en la capella de la Verge del Roser que jo he fundada y fabricada de nou en dita parroquia», diu lo document. Item, que cremi en dita capella, tots els diumenges y festivitats de Nostra Senyora, una llantia. Item, que's facin tocar els tochs de l'oració de l'Ave-Maria tots els dies, y matines totes les festivitats de Nostra Senyora en dita capella. Pera la conservació d'aquestes causes pies deixa tots els seus bens, que consistien en diversos censals que s'especifiquen en dit document que li devien alguns parculars, y en una casa que possehia en el poble de Sant Pere de Torelló. Els testimonis que firmen el seu testament, cridats, diu el document, y per boca propria del testador pregats pera la firma, són Mossèn Nicolau Barrera, rector de Santa Maria de Gayà; Mossèn Joan Vilanova, rector de Santa Eugenia de Relaf; Mossèn Joan Bergadà, rector de Sallent; Mossèn Geroni Cases, rector de

Sant Martí de Bas; Bernat Boada, clergue de Santa Maria d'Olost, y Francesch Serrahima, escrivent de Vich. Ens ha cridat l'atenció'l nombre dels testimonis, quasi tots ells rectors de diferentes parroquies del nostre bisbat de Vich, que intervingueren en el testament de Mossèn Peyra. ¿Seria tal vegada que, trobant-se reunits a Vich per rahó d'algun sínodo o per altra causa, y havent-los manifestat ell son desitg de fer testament, tots els seus amichs íntims, per la gracia que'ls faria y lo molt que ja'ls xocaria a tots, voldrien acompanyar-lo en semblant acte? Siga com se vulla, ab tot lo dit fins al present hem de donar per finida la nostra investigació històrica sobre aqueix popular personatge'l cèlebre rector de la Vola, Mossèn Peyra, com li diu el poble, catalanisant a sa moda'l seu nom francès Pierre.

En tots els documents citats, com se veu, no'ns surt ni traspua en res ni per res el rector boyra y humorístich y tarambana, sinó més aviat ens surt ell com tot un senyor rector, per dir-ho així, molt formal y sobre tot zelós y edificant y devotíssim, com hem dit, de la Verge del Roser. No obstant, tot reconeixent de bon grat lo que es indubtable, això es, que la rica imaginació del poble s'es format de Mossèn Peyra un concepte que dista molt d'esser el concepte de la seva verdadera personalitat, ens guardarem bé prou de dir, perquè seria pecar per l'altre extrem, que no tingui'l poble algun fonament en que apoyar-se pera revestir-lo de la fama y celebritat que li ha volgut donar. Quin es aquest fonament? Quins són els dits y fets entre'ls molts que se li atribueixen que tenen un fons de veritat y de realitat? Veus-aquí lo que ignorem y creyem molt difícil, pera no dir impossible, que ningú pugui posar may en clar. Solament volem apuntar una idea que'ns ha suggerit el seu actual successor y ja citat bon amich nostre Mossèn Esteve Font, actual rector de la Vola. Tal vegada, diu ell, tenint com tindria segurament Mossèn Peyra les seves genialitats y extravagancies y agudeses, essent com seria y diem en altre lloch, una barreja com si diguessim d'home senzill y gayre bé curt de gambals, però agut y espavilat dins de la seva senzillesa y bonhomia, contribuiria a augmentar la seva celebritat l'esser, com hem dit que era, francès, la seva parla xampurrada, y pot-ser la seva mateixa vestimenta. Lo cert es que al poble va fer-li gracia de debò, y entre lo que faria y diria, y lo que s'es complagut en suposar que va fer y que va dir, l'ha convertit en una especie de tipo popular, donant-li una fama y celebritat pòstuma que, com diem de bon principi, dura y durarà, segons sembla, molts y molts anys encara.

Y ara, tot acabant la nostra tasca y posant el punt fina al n'aquest modest estudi crítich-històrich sobre'l rector de la Vola, volem proposar a l'actual senyor rector de dita parroquia, al seu senyor Alcalde, y, si's vol, a tots els habitants de dit poble, un pensament o projecte que se m'ha ocorregut escrivint aquestes mal girbades ratlles, y que no vuy deixar de consignar aquí. ¿No'ls sembla que avuy que tots els pobles s'afanyen a aixecar estatues y monuments als seus hèroes y personatges més cèlebres, el poblet de la Vola, si vol seguir la corrent y la moda actual respecte del particular, que ben entesa y practicada no es cap mala moda, sinó una cosa ben lloable y meritoria, té obligació, per dir-ho així, d'aixecar un petit monument a Mossèn Peyra, el seu celebèrrim rector? ¿No es ell el personatge més cèlebre y que ha immortalisat, per dir-ho així, el nom del seu petit poblet? Aquest diguem ne monument de Mossèn Peyra podria esser el següent: ja que la capella de la Verge del Roser que ell va fer construir o edificar està actualment del tot enrunada, ja que'ls seus successors en el curat no varen tenir el cuidado necessari pera la seva conservació, y més tard, estant com estava ja de molt mala edat, un llamp, l'any 1803, va aterrar-la del tot, com consta en una nota del seu arxiu parroquial, quedant de dita capella solament un pany de paret ab el seu portet, de quals runes, que es la primera cosa que s'ovira a l'arribar a la rectoria de la Vola, el tantes voltes citat senyor rector actual de la mateixa en diu ja, ab molta gracia, l'arch de triomf del poble de la Vola, aludint al malament anomenat arch de triomf de Barcelona, o el monument de Mossèn Peyra; no'ls sembla que, si no es possible tornar aixecar dita capella, al menys se faria molt be que s'hi aixequés allà un pedronet o senzill oratori, colocant-hi en ell una imatge de la Verge del Roser, ab una làpida o inscripció que recordés a tot-hom la capella que allà hi havia hagut antigament y fes memoria y menció honorífica del seu fundador, el cèlebre Mossèn Peyra, el rector per antonomasia de la Vola? L'idea ja està exposada: ara'l senyor rector y el senyor alcalde y tots els bons feligresos de la Vola tenen la paraula.

ANTON VILA, PBRE.

Sant Pere de Torelló, Desembre de 1904.

INAUGURACIÓ DEL
CENTRE EXCURSIONISTA D'URGELL Y SEGARRA

En el BUTLLETÍ del prop-passat mes de Maig donavem la falaguera nova d'haver-se constituit y inaugurat el «Centre Excursionista de la comarca de Bages»; y avuy devem donar compte d'haver-se constituit també'l «Centre Excursionista de les comarques de Pla d'Urgell y Segarra», qual festa inaugural se celebrà'l dia 24 del darrer més de Juny en la ciutat de Targa.

Segons comunicació rebuda de la secretaría del novell «Centre Excursionista», aquella festa va celebrar-se ab tota solemnitat en el saló d'actes del Col·legi de PP. Escolapis, y va esser dedicada a commemorar el tercer aniversari de la mort del gran poeta Jacinto Verdaguer. Donà començ a la sessió un bell parlament del president de la Junta organisadora del expressat Centre, el qui exposà la finalitat de la nova associació que acabava de constituir-se d'acord ab el fi y tasques del excursionisme català, del qual venia a ser-ne branca ufanosa aquell Centre que vol dedicar tots els esforços al coneixement y estudi d'aquelles dugues comarques d'Urgell y Segarra; acabant el senyor Clua son interessant parlament ab un veritable cant a la patriòtica obra de l'excursionisme català.

Desseguida'l senyor Serés pronuncià un breu parlament desenrotllant el tema *L'Excursionisme y Verdaguer*, posant de relleu l'obra d'aquest patrici en sa relació ab l'excursionisme.

Després de llegir-se per en Joseph Güell y el senyor Escribà algunes poesies de Mossèn Cinto, y de cantar-se per una secció de noys la *Pregaria a la Verge del Remey*, pronuncià altre discurs Mossèn Joan Pintó, qui tributà un sentit record a la bona memoria del gran poeta de Catalunya, estudiant la seva obra com a excursionista, com a poeta y com a patriota.

Després de tocar-se a piano y violí la popular cançó *La Mare de Déu*, pels concertistes Mossèn Florensa y en Joseph Güell, va donar-se una sessió de projeccions fotogràfiques de vistes tretes pel nostre estimat consoci D. Lluís Marian Vidal durant una agradosa excursió realisada per l'Alt Pallars, de la que'n féu bona relació Mossèn Joaquim Granda. Desseguida va esser llegida una *Oda a Verdaguer*, composta pel pare escolapi Carles Perelló, acabant la vetllada ab sentides paraules del senyor rector Dr. Cabot,

qui resumí ab molt acert tot lo dit en aquella hermosa sessió, de qual importancia y entusiasme despertat ne tenim excelents noticies.

Per altra part ens consta que la Junta Directiva del nou Centre té en projecte una serie d'actes y excursions per aquelles comarques que vindran a enrobustir la tasca que desde anys ve realisant el Centre Excursionista de Catalunya.

No cal dir, donchs, que al donar aquesta nova als nostres llegidors, nos complavem molt dels nobles desitjos de nostres companys d'aquelles encontrades, als qui felicitem de tot cor per l'èxit de sa empresa, y als que'ns oferim coralment, desitjant que estrets llaços de perdurable germanor uneixin a abdós Centres pera fer més profitosa l'obra verament patriòtica a la que dediquen tots els seus esforços y saludables energies.

E. V.

BIBLIOGRAFIA

Pirineu Català, guia itinerari. **Bergadà.** Valls altes del Llobregat, per César August Torras. 162 itineraris, 125 fotogravats y un mapa de la comarca. — Tip. «L'Avenç», 1905

Ab la guia itinerari del Bergadà'l nostre benvolgut president ens ha donat una prova més de la seva gran activitat y amor a Catalunya. Convençut de que pera estimar a la patria es necessari coneixe-la, el senyor Torras no s'ha concretat a escriure algunes ressenyes d'excursions que figuren entre les més notables de les publicades en el Butlletí, sinó que, ordenant els seus treballs y recullint tot lo que's refereix a una comarca determinada, ens els dóna en forma de guies, de les que'n porta ja escrits cinch volums del Pirineu Català.

En el Bergadà, que es el darrer que ha donat a l'estampa, a tall de pròlech, fa una completa descripció de la comarca, apuntant els accidents orogràfichs de la mateixa y les conques hidrogràfiques que originen; posa de relleu les innombrables belleses naturals y artístiques que poden admirar-se en l'encontrada, les vies de comunicació ab que compta, ses produccions agrícoles, industrials y meneres, y acaba ab unes noticies geològiques del territori que's proposa recórrer.

Els 162 itineraris que comprèn aquesta guia, bellament descrits y pulcrament ilustrats, són tots ells interessantíssims, devent-se fer particular esment dels que's refereixen a les fonts del Llobregat y Bastareny y altres valls secundaries, axí com també de les ascensions al Pedraforca, serres de Cadí, d'en Cija, Moixaró, etc.

L'obra va acompanyada d'un detallat mapa comarcal que per sí sol ja constitueix una veritable guia d'aquella hermosa regió pirenenca.

Les condicions tipogràfiques resulten immillorables. La casa Thomas y la tipografia «L'Avenç» són una garantia pera aquesta mena de treballs.

Després de recomanar als senyors socis una publicació digna de figurar en totes les biblioteques excursionistes, es d'esperar que'l senyor Torras tingui imitadors en altres comarques: això es el major elogi que pot fer-se de la seva obra.

Miscelànea històrica catalana, per F. CARRRERAS y CANDI. Serie I. — Imprenta de la Casa provincial de Caridad, 1905.

El primer volum de la serie que's proposa publicar En Francesch Carreras y Candi comprèn una triada colecció d'articles que tenen especial interès pera'l coneixement de nostre passat:

La institución del castlà en Cataluña. — Bellesguart, real sitio de Martín I. — Numismàtica sarda del segle XIV: Ceca de Viladiglesies. — Palomas y palomares en Cataluña durante la Edad Media. — Un llibre de geomancia popular del segle XIII. — Dólmenes en Pinyana y Vilasar. — Les aygües y banys de Barcelona.—Entences y Templers en les montanyes de Prades. — Visites de nostres reys a Montserrat.

Tals són els títols de les monografies darrerament donades a l'estampa y que venen a augmentar els nombrosos treballs històrichs del senyor Carreras.

La falta d'espay ens priva d'extractar el seu contingut; però, pel senzill enunciat d'aquells, els nostres lectors poden fer-se ben bé càrrech de l'importancia que realment tenen pera l'historia general de Catalunya'ls estudis de l'ilustrat consoci. — C. R. S.

SECCIÓ OFICIAL

SOCIS ENTRATS DURANT EL SEGON TRIMESTRE DE 1905

SOCIS RESIDENTS

D. Joan Balaguer y Fius. — D. Antoni Biosca. — D. Salvador Bordas y Vidal. — D. Antoni M.ª Calaff y Soler. — D. Joan Comas y Munné. — Don Antoni Guitart y Guitart. — D. Manuel Martí. — D. Joseph M.ª Moner y Canut. — D. Joseph Pujol y Roig. — D. Roman Pujol y Servat. — D. Pere Riera y Rosell. — D. Francisco Rovira. — D. Bartomeu Tort. — D. Jacinte Viola y Castané. — D. Domingo Anglada Salvadó. — D. Frederich Brunet. — D. Antoni Gonzalez y Ferrer. — D. Rodrigo Miró y Verdiell. — Don Frederich Pujulà y Vallès. — D. Miquel A. Roca y Sanceloni. — D. Baldomer Sanxo y Martí. — D. Lluís Trasserra y Jaurés. — D. Anton Calderer

Morales. — D. Joseph Duran y Mayol. — D. Enrich Laporta. — D. Joseph Masriera y Rosés. — D. Joseph Morell. — D. Pere Oliveras. — D. Joan Rivas Domenech. — D. Joseph Rosés y Canés. — D. Joseph Rovira. — D. Joaquim Socias y Dalmau. — D. Llorens Tomàs. — D. Ramon Tobella y Costa. — D. Raimond Serra y Horta. — D. Francisco Rocamora y Pi. — D. Pere Roca y Forgas. — D. Lluis Miquel y Caballer.—D. Alfons Iglesias. D. Baltasar Garriga y Mestanza. — D. Joseph Costa de Bofarull. — Don Jaume Biosca y Juvé. — D. Joseph Amat. — D. Joseph Sabaté y Solà.—Don Salvador Bonet.—D. Ismael Smith y Marí.—D. Marian Serrat.—D. Sebastià Montané y Rich. — D. Ignasi Micaló y Banchs. — D. Pau Chouipe. — D. Rafel Callol y Chevalier. — D. Francisco Boadella. — D. Francisco de P. Bertrand. — D. Joseph Vidal y Tarragó. — D. Francesch Vives y Pla. — D. Guillem Pere Rodriguez Ruiz. — D. Jaume Queraltó. — D. Joseph M.ª Castanys y Sarrà. — D. Lluís J. Bucher. — D. Joseph Avello y Camps. — D. Faustí Rius. — D. Joan Cataumbert. — D. Conrad Gonzalez y Curriols. — D. Salvador Casacuberta y Vinyals. — D. Antoni Bertran y Jané. — Don Alexandre Torras y Minguez. — D. Anton Romeu. — D. Manuel Guarné y Camarasa. — D. Joan Bagó. — D. Francesch Galf. — D. Pere Soler y Damians. — D. Abel Bonet y Ferrer. — D. Ignasi Canal y Goyeneche. — D. Joseph Cirera y Ariza. — D. Joan Millet y Cunill. — D. Rafel Vives y Garrich.

SOCIS DELEGATS

D. Elies Busca, de La Coruña. — D. Arthur Engel, de París. — D. Raul Mir, de Sant Sadurní de Noya.

DONATIUS PERA LA BIBLIOTECA

De D. Juli Vintró: dues capses de reproduccions de segells al guix. Dos exemplars de l'obra *Le Minotaure*, de l'Honneur. Un follet *Contra el duelo*.

De D. Aureli Capmany: dos exemplars de la cançó popular catalana *Mariagneta*, y dos de *La Pepa*.

De D. Antoni Suñol y Pla: el discurs llegit en la sessió inaugural de la «Lliga de Catalunya» (6 Desembre 1893).

De Mossèn Joseph Minoves y Espelt: uns goigs de Sant Joan Baptista.

De D. Joan Maluquer y Viladot: *La Administración de justicia en las Islas Canarias.*

De Mossèn Antoni M.ª Alcover, pbre.: *El Sermó de la conquista de Mallorca*

De Mossèn Norbert Font y Sagué: el fascicle *Los Kiokonmodingos de Rio de Oro* (Sahara espanyol).

Del Dr. D. Joseph Armangué: l'opúscol *Trescant per l'Alt Bergadà.*

De l'Associació d'Arquitectes de Catalunya: el *Dietari* de 1905

Del Dr. D. Marcel Macias: l'opúscol *Civitas Limicorum.*

De D. Antoni Cremades y Bernal: l'opúscol *El Quijote en las escuelas.*

De D. Francisco Montsalvatge: el discurs llegit com a president del Jurat de l'«Associació Literaria de Girona» en el Certamen de 1901.

DONATIUS PERA'L MUSEU Y COLECCIONS

De D. Manel Font y Torné: un clixé del Montblanch pera la llanterna.

Dels Srs. Guarro, Rosals, Valls y Colominas: gran nombre de clixés pera la llanterna.

De D. Joseph M.ª Torrens y Llanes: tres monedes romanes.

CRONICA DEL CENTRE

JUNY DE 1905

EXCURSIONS

EXCURSIÓ A OBIOLS, CASSERRES, COR-DE-ROURE Y CARDONA. — Els dies 11 y 12 de Juny fou efectuada pels senyors Llatas, Plaja, Torras (César A.) y Torras (Oscar).

Desde l'estació d'Olvan anaren a visitar l'antiga iglesia romànica d'Obiols, d'aon, serra amunt, anaren a Casserres, vila que conserva curiosos detalls artístich-arqueològichs y que ofereix bell caràcter d'antigor. D'allí, atravessant montanyes y bonichs boscos, pujaren a Cor-de-roure y a l'iglesia de Sant Joan de Mondarn, pera creuar la serra y baixar a la bella vall de Novel pera dirigir-se a Cardona. Visitaren aquesta vila, sos antichs monuments, la preciosa creu processonal, la rica urna dels sants màrtirs, el castell abandonat de sos comtes, y les importants salines, explotades en una forma primitiva y deficient. Feren el retorn per Suria y Manresa.

EXCURSIÓ GEOLÒGICA A OLOT Y BANYOLES. — Conforme estava anunciat, els dies 10, 11 y 12 de Juny se féu l'excursió geològica a la comarca d'Olot, baix la direcció de Mossèn N. Font y Sagué y ab l'assistencia de 24 socis. El mal temps no'ls permeté realisar-la segons el programa que s'havia anunciat; però, no obstant, el dia 11, al matí, acompanyats dels nostres socis delegats senyors Berga y Devesa, seguiren els cràters més importants dels voltants d'Olot, podent recullir els coleccionistes gran nombre de roques y minerals volcànichs interessants; a la tarda, junt ab els companys arribats el matí, anaren cap a visitar el soperb cràter de Santa Marguerida y les graderes de Santa Pau, ab tot y la forta ruixada que caigué, y a la nit hi hagué una conferencia sobre'l volcanisme per Mossèn Font y Sagué en l'«Institut Olotí». A l'endemà sortiren els excursionistes, en carruatge, cap a Banyoles, visitant de pas el cingle basàltich de Castellfullit y les riqueses arqueològiques de Besalú. A Banyoles foren galanament atesos pel nostre

consoci senyor Alsius, qui 'ls mostrà sa preciosa colecció prehistòrica de la estació magdaleniana de Serinyà; recorregueren l'estany y visitaren Porqueres, les Estunes y la Puda, marxant a la tarda cap a Gerona, de la que pogueren visitar encara 'ls monuments més importants, y al cap-vespre retornaren a Barcelona.

Als cingles d'Ayats, santuari de Cabrera, Olot y Banyoles — Durant els mateixos dies 11 y 12, els socis del nostre Centre senyors Aràjol, Cid, Danés, Larcegui, Tresserra, Teixidó (Antoni y Joan), Pascual, Soler y Escofet (Ignasi y Joseph), Valls, Valeri, Santamaria y altres que no recordem, realisaren la projectada excursió cap als cingles d'Ayats, sortint de nostra ciutat el dia 11 cap a Vich y Roda, desde on se dirigiren a La Rotllada, visitant després les encinglerades serralades d'Ayats y Cabrera y el santuari del mateix nom.

Desde allí, y passant sempre per hermoses encontrades, se dirigiren als santuaris de Sant Miquel d'en Bas y Sant Pere de Falgars, arribant cap al tard a Sant Esteve d'en Bas y Olot, aon se trobaren ab els demés consocis que estaven fent l'excursió anterior, als quals s'ajuntaren la majoria pera seguir l'itinerari ja ressenyat.

Al Canigó. Ascensió a la Pica de Balatj. — Com a complement de les excursions realisades durant la darrera primavera a diferentes encontrades del Canigó, enguany se n'hi organisà una altra que s'efectuà 'ls dies 22, 23, 24 y 25 de Juny, ab assistencia dels socis senyors Danés, Pascual y Sanmartí, Girona, Soler y Santaló, Santamaria y Vidal y Riba.

El primer dia l'emplearen els nostres companys en dirigir-se cap a Prats de Molló, aon se trobaren ab nostres consocis senyors Basté, Tomàs Millet y Escrivà, que estaven realisant una excursió desde Camprodon al xalet-refugi del Canigó, passant pel Vernet y retornant per Prada, y ab els quals se trobaren alguna vegada durant l'excursió.

El dia 23, de bon matí, sortiren de Prats de Molló cap a la collada de Cabanelles, Clot de la Figuera, coll d'en Sé y La Creueta, pera davallar a Can Picotós y ermita de Sant Guillem de Gombret. A quarts de dèu sortien de Can Picotós y, atravessant hermosa fageda, se dirigiren al fons de La Comalada, que remontaren cap a la font del Roch Negre y la Portella de la Comalada o del Canigó (2,600 m. alt.), desde on pujaren al Pich Rojat pera disfrutar d'un bell cop de vista sobre aquella extensa comarcada.

A un quart de tres abandonaven aquell cim, començant la davallada cap a la vall de Cadí, procurant salvar les nombroses congestes que arreu se veyen y la penosa tartera que quasi sense interrupció arriba fins al pla. Poch més amunt de les barraques de Cadí trobaren el riuet que baixa dels Estanyols, ont arribaven al punt de les cinch d'aquella tarda.

Allí, a la vora mateix d'un d'aquells poètichs estanys, en mitg d'aquella abrupta vall y al peu d'aquells alterosos cimals, acamparen els nostres companys, aixecant la tenda de campanya fa poch adquirida pel Centre,

y que per primera vegada era usada pels nostres consocis. Allí passaren la nit pera dirigir-se a l'endemà cap a La Pica.

Eren les set del matí quan els excursionistes arribaven an aquell cim desitjat (2,785 m.), després del temor de no poder fer l'ascensió sense dificultats ni perills, ja que desde 'l pla s'ovirava una congesta al mitg de la Xemeneya que semblava embraçar-la de part a part, lo que sortosament no fou així, perquè per un estret pas que deixava a un de sos costats pogué pujar-se sense perill de cap mena. Durant llarga estona estigueren els nostres companys admirant aquell esplèndit panorama que a l'entorn s'ovira, y, després de deixar, no sens recança, aquell grandiós cimal, arribaven novament abaix als estanyols de Cadí a les nou tocades.

Aprop de mitg-dia abandonaven aquell deliciós lloch, baixant cap a les enrunades barraques y granges de Cadí, pera seguir, per entremitg d'exuberant vegetació y hermoses barrancades, cap al Coll de les Banyes y riallera vall de Sant Martí, arribant al renomenat monastir a dos quarts de quatre, visitant aquelles venerables runes y continuant després cap a Castell y Vernet, a qual alegroya vila arribaren al punt de les sis, donant per acabada aquella interessant excursió.

A l'endemà sortiren en carruatge cap a Cornellà y Vilafranca del Conflent, pera agafar el tren cap a Perpinyà y retornar a nostra capital.

SESSIONS Y CONFERENCIES

UNA EXCURSIÓ A LES MONTANYES DEL TOSCÁ. — El dia 2 va esser llegit aquest treball ressenyant una excursió que'l seu autor, nostre consoci don Francisco Lleyxà, realisà anys enrera per aquelles encontrades de la comarca tortosina, que tantes belleses enclou.

En aqueixa sessió foren exposats en el nostre local una serie de bocets de diferents paisatges d'aquelles mateixes encontrades.

AMPOSTA Y LA RÁPITA. — Nostre erudit consoci D. Joaquim de Gispert va donar a conèixer, en la sessió celebrada 'l dia 9, un meritíssim treball sobre aquelles localitats y els seus encontorns, descrivint tot lo que de més notable pot visitar-s'hi, fent ressaltar la seva importancia baix tots els punts de vista en que puguin esser considerades.

LES ALTES VALLS DEL FLAMICELL Y REGIÓ LACUSTRE DE CAPDELLA. — Nostre benvolgut consoci D. Ceferí Rocafort va llegir el dia 16 un ben escrit treball ressenyant les pintoresques valls altes del Flamicell y la comarcada dels estanys de Capdella, fent ressaltar les belleses naturals d'aquells indrets del Pallars, dels que's presentaren una bonica colecció de clixés fotogràfichs de nostre consoci D. Joseph Poquet, que foren projectats durant aquesta interessant sessió.

SESSIÓ FOLK-LÒRICA. — Va celebrar-se'l dia 21 y fou dedicada a les can-

çons infantils, de les que van donar-sen a conèixer un bell aplech recullides y armonisades per l'Adrià Esquerrà, y que va cantar ab gran justesa 'l «Chor infantil» del Poble Sech, dirigit per en X. Pons y acompanyat al piano per en Joseph Masó y Goula, resultant en conjunt una vetllada ben agradosa y atractívola, ensems que important dins l'estudi del folklore català.

Excursió geològica a la comarca d'Olot. — El dia 23, el nostre consoci Mossèn Norbert Font y Sagué va donar compte de l'excursió geològica darrerament efectuada per la comarca olotina, y en la que, malgrat el mal temps que feya, nostres consocis que hi assistiren pogueren visitar y fer-se càrrech de l'importancia d'aquella antiga regió volcànica, que tant se presta a l'estudi dels nostres geòlechs.

Durant aquesta interessant sessió varen projectar-se hermoses vistes fotogràfiques tretes pels senyors Lluís M. Vidal, Vintró, Coll y Valeri, que foren justament aplaudides.

Sobre Filologia catalana. — L'ilustrat filòlech doctor Mossèn Marian Grandia va donar en el nostre local, durant els dies 26 y 27 d'aquest mes, unes interessantíssimes conferencies que serviren com a preparatories del gran Congrés de la Llengua catalana que, degut a les iniciatives de Mossèn Antoni Alcover, ha de celebrar-se en la nostra capital en el vinent mes de Desembre.

Aquestes conferencies, que's vegeren en extrem concorregudes, valgueren a Mossèn Grandia corals y merescudes felicitacions tant per part de les nombroses personalitats y públich que a les mateixes va concórrer, com per part de totes les revistes y periòdichs catalans que al seu degut temps se n'ocuparen extensament.

Per aquest motiu, y per la falta material d'espay, ens abstenim de fer cap extracte d'aquestes notables conferencies.

Una festa tradicional alcoyana. — En la sessió celebrada'l dia 30, la senyoreta na Maria Baldó va ressenyar ab tota justesa y agradós istil la tradicional festa de moros y cristians que se celebra a Alcoy en la diada de Sant Jordi.

Totes les manifestacions d'aquesta interessant festa, com també unes quantes noves sobre'l seu origen y vicissituts per les quals ha passat fins arribar a nostres dies, va esser exposat ab fondo coneixement per l'inteligent folk-lorista senyoreta Baldó, que fou fortament aplaudida pel seu meritíssim treball.

En el transcurs de la conferencia varen exposar-se per medi de projeccions fotogràfiques gran nombre de tipos y passos de l'interessant comparsa que dóna lloch a la tradicional festa alcoyana.

NOVES

El dia de Corpus va celebrar-se en el Desert de Sarrià la primera «Festa nacional catalana», en la que hi prengueren part totes les societats que integren el nacionalisme català.

Fou un acte de veritable germanor entre les diferentes tendencies del catalanisme, que, deixant apart lo que les separa, s'acoblaren en aquell pintoresch lloch a redós de llurs respectius estandarts, pera donar lliure expansió als seus sentiments patriòtichs.

El nostre benvolgut CENTRE, que tant s'ha interessat sempre pera'l desvetllament de l'ànima catalana, hi estigué degudament representat.

Tenim el gust de posar en coneixement de nostres consocis que hem adquirit una magnífica tenda de campanya, estrenada el passat Juny al Canigó, y que podrà utilisar-se en les successives excursions de montanya que tinguin caràcter oficial.

Barcelona. — Tip. *L'Avenç:* Ronda de l'Universitat, 20. — Telefon 115

ANY XV — BARCELONA, AGOST DE 1905 — NÚM. 127

Butlletí

del

Centre Excursionista de Catalunya

DEL SEGRE A L'ARIEGE A TRAVERS D'ANDORRA

De la Seu d'Urgell a la Farga de Moles y La Seca (1)

Després de fruir per alguns dies les delicies d'aquella hermosa vall que rodeja la venerable y històrica ciutat de la Seu d'Urgell; després d'admirar aquella antiquíssima catedral joya de l'art romànich, fundada per Lluís *el Piadós*, quals ennegrides pedres foren testimoni de grans y perduts poderius, de continuades guerres y revoltes, y quals construccions ens mostren vivament la grandesa de la mitra d'Urgell en els temps en que l'enaltiren Sant Ot y Sant Armengol; després d'haver recorregut els típichs carrers de la ciutat montanyenca, quasi bé morta avuy dia, de color levítich, silenciosa y trista, on la continuada remor del riu, dels tochs de corneta del batalló que la guarneix, torben solament la tranquilitat y ensopiment que regnen arreu; deixavem un bell matí de Juliol el Segre, que aquí majestuosament serpenteja y s'escorre pels murs de la ciutat y als peus de les darreres estribacions del Cadí, pera dirigir-nos cap a Andorra.

Sortint pel portal que's coneix ab dit nom, atravessàrem la carretera que venint de Pons va a la Cerdanya, y, després de passar entre una *casilla* de carrabiners, pobra representació de l'administració pública de l'Estat, y un forn de rajola, en direcció NO., ens trobàrem ab un dolent camí de carros, el camí ral que va cap a Andorra.

Als pochs moments d'enfilar-se per ell, se descobreix l'encisador panorama que formen les tres montanyes coronades d'altres tants castells o ciutadelles; Castellciutat, el barri de la Seu, recol-

(1) Pera l'itinerari de Barcelona a la Seu d'Urgell, vegi-s el BUTLLETÍ número 124, corresponent al prop-passat mes de Maig.

zat entre dues d'elles; les montanyes de Noves y d'Organyà al fons, esfumades en l'horitzó, y la frondosa horta d'intens verd esmeragdí, a sos peus.

El camí segueix pujant y acostant-se al Valira, el riu d'Andorra, que prompte ovirem, y que sempre més ha d'acompanyar-nos a l'atravessar les Valls, ab son remoreig etern al davallar de la més alta serra a la terra baixa.

Mitja hora després de sortir de la Seu, d'haver guanyat una bona costa y de trobar-nos a la vora de l'esmentat riu, veyem a l'altra banda del mateix (dreta) el poblet d'Anserall, rodejat, o, millor dit, amagat entre'ls arbres, festonejat pels horts y fruiterars y bordejat per les aigües, que mulla quasibé totes ses cases. Un tosch pont de fusta sobre'l Valira dóna accés a n'aquest poble. A la nostra dreta, dalt de la serra, y assegut en les penyes, veyem el poblet de Calvinyà.

Anserall, que està a 800 metres sobre'l nivell del mar, es rich per sa ben conreuada terra y sos horts, ab tota mena de llegums y fruita. Al sortir del poble, a uns cinch minuts, y sobre'l riu, se troben les runes d'un monastir, qual iglesia, millor dit, part de l'antiga, un braç y mitg de sa creu bisantina, que fou creuer, serveix d'iglesia parroquial desde fa uns quaranta anys, ja que abans, pera lo religiós, el poble pertanyia a la Seu.

El monastir, dit de Sant Sadurní o Sant Cerní de Tabernoles, fou cèlebre y poderós, tant com els de Guissona, Gualter, Tres Pons y altres de l'antich comtat d'Urgell. Fundat pels benedictins en el sigle IX, figura com a primer abat, l'any 806, l'anomenat Calordo, y com a darrer, Tomàs Costa, l'any 1564, poch abans de sa supressió (1592) y consegüent abandonament. Tingué bona influencia en les coses d'Andorra, com ho demostra'l fet d'esser un dels abats firmants dels famosos Pariatges de les Valls l'any 1282. Avuy, d'aquella antiga construcció romànica sols ne queden una petita part de sa iglesia, els pilans y arcades del restant, en qual punt els noguers s'han fet frondosos y hi creix l'herba de tota mena y s'enfila l'eura per les negres pedres; l'entrada que fou del convent, avuy dia casota bruta y abandonada; alguns, pochs, capitells del claustreací y allà, mitg soterrats, y uns hermosíssims horts on creixen prosaiques llegums: a n'axò anà a parar tanta grandesa.

Al sortir d'Anserall, vorejant sempre'l Valira per sa ribera esquerra, el camí, que ja deixa d'esser de carros, esdevé més dolent y estret, veritable camí de cabres en algun paratge. Al mateix temps la vall va extrenyent-se, y, davallant per pendent més pro-

nunciada, se torna'l riu més remorós, cercat de prats y arbres que ombregen llarchs troços el camí, que, sempre pedregós y estret, tant prompte passa ran del Valira com s'enfila a bona altitut sobre d'ell. Després de passar per sota'ls pobles d'Estelareny y Mortés, situats dalt de les serres, emprèn ràpida pujada fins arri-

ENSERALL: MONASTIR DE SANT CERNÍ

bar a uns 100 metres sobre'l riu, en l'espantós precipici obert en la roca viva nomenada Vidorell, pera trobar-se a les dues hores de la sortida de la Seu ab l'antiga Farga de Moles, quals runes se veuen al peu del riu, en lloch ombrívol. Més amunt se troba'l *puesto* dels carrabiners, petit y misèrrim caseriu ont hi ha un mal hostal-cantina. Altitut sobre'l nivell del mar, 880 metres.

Pochs minuts més, sis o set, basten pera arribar al riu Runer, torrentot pedregós que baixa d'Arcabell, petit poble espanyol penjat dalt d'enasprat turó. El Runer forma en aquell indret la linia divisoria entre Espanya y Andorra.

A l'ombra d'un noguer solitari que's troba enclavat en la mateixa ratlla andorrana contemplàrem un moment la rocosa y aspra montanya, que'l sol calcinava de cap a cap; y, dirigint l'esguart

envers a l'O., vegerem, o, millor encara, endevinàrem, en un enasprat turó que s'eleva davant de La Farga, les runes d'un antich castell o torra de moros, que, com totes les fortaleses d'aquella època, tenia, segons tradició, una mina subterrania que baixava fins al riu. Aquest castell s'anomenà La Seca, que féu cèlebre la dita popular, y aquelles pedres que eren el darrer vestigi que queda del que fou centinella vigilant al costat del riuet de Sant Joan Fumat, que allí sota desaigua en la ribera dreta del Valira.

Cansada es la ruta desde Anserall, y els set quarts d'hora que costa trobar el territori andorrà són, per cert, de ben dolent camí. El senyor Bisbe d'Urgell té ja concedida, votada la subvenció y aprovat el traçat pel Govern espanyol pera la construcció de la carretera de la Seu fins a n'aquest mateix lloch, y, ab entusiasme y zel infadigables per tots els assumptes del seu Principat, té gran empenyo en començar-la y terminar-la prompte. Es ben bé obra de misericordia, que Déu li pagarà (1).

De La Seca a Sant Juliá y Andorra la Vella

Deixant el riu Runer y entrant en ple territori andorrà, el camí que'ls del país en diuen *real*, si bé, en honor de la veritat, no es pas tant dolent com els d'Espanya, no deixa d'esser pedregós, ab costes y pendents ben fortes. No obstant, devem observar que si les Valls volguessin, ab uns jornals de prestació y ab una mica menys d'inercia y d'indiferentisme, que són els mals que sofreix Andorra, podria arreglar-se dit camí, aixamplant-lo, aplanant-lo y despedregant-lo, permetent allavors, sens gran molestia ni dificultat, anar ab els carros fins a les mateixes Escaldes, esperant així la carretera projectada, y que, feta a bocins, isolats uns d'altres, porta traces, ab el caràcter, la falta de medis y el veritablement poch interès dels andorrans, d'eternisar-se y ser l'*obra de la Seu.*

Als 16 minuts se troba una bonica casa y borda dita del Cosp, tocant al mateix Valira, entrant-se a la poca estona en la gorja del Forn, aont aquell riu corre ab estrèpit, saltant grans blochs de pedra, y sortint-sen als deu minuts pera planejar durant igual temps entre prats y conreu de tabach, que ja comença a veure-s per tots costats. Passat el riuet de Sant Eloy, s'emprèn la graonada del mateix nom, fins a trobar la capelleta on se venera dit sant, y que es com tantes que'n trobarem en el país dites *oratoris*, situades en

(1) Ja n'hi ha avuy dia un bon troç d'explanada.

el mateix camí, petits altarets a l'aire lliure, de forma rústega, emblanquinats, essent les imatges que s'hi veneren guardades per tosca reixa. Aquests petits monuments tenen una finalitat remarcable: no sols revelen — malhauradament estem temptats a dir *revelaven* — la pietat del poble andorrà, sinó que en la llarga hiver-

Sant Juliá de Loria

nada orienten al viatger quan la neu tot ho envolcalla, esborrant els camins. Els petits graons que solen trobar-se al peu de l'oratori semblen invitar al viatger afadigat per les soleyades de l'estiu, a buscar allí, a l'ombra de la minúscula capella, el descans pera'l còs; y en tots temps, en despoblat, predisposen al viatger al recolliment y a la meditació, confortant el seu esperit y comunicant-li halè y forces pera dur a terme'l seu viatge.

Deixat a mà esquerra l'oratori, s'aixampla la vall, y als pochs minuts s'ovira enfront l'antiga Lauretia, avuy dia Sant Julià de Loria, primera parroquia que's trepitja a l'entrar en el Principat, y primera població més immediata a Espanya. Pochs minuts de baixada y uns deu més per ample y planer camí, passant per sota la masia y ermita del Tolze, que, encinglerada damunt d'alta

penya, domina'l riu a nostra esquerra, y on se troben les despulles d'una torra que'ls de Sant Julià pretenen haver sigut la verdadera Seca, són necessaris pera entrar en dit poble, de pintoresch aspecte. Situat en una petita vall ben conreuada, presideix sa entrada un gran pollancre, dret com un granader napoleònich. Les cases s'extenen al repeu de la montanya, tocant al riu, en artística agrupació, formant un sol carrer ab edificis de bona construcció y una plaça gran y bastant típica.

Es la població més comercial de les Valls: té fàbriques de tabach, moltes botigues de tota classe y telégraf espanyol y francès, essent a la vegada la primera estació del telèfon que fa poch temps, ab generositat no gaire ben corresposta per Andorra, ha fet instalar a ses expenses el senyor Bisbe d'Urgell.

Sant Julià està situat a 970 metres d'altitut, y la parroquia que presideix, si així pot dir-se, consta dels pobles y masies escampades arreu per aquelles montanyes y que s'anomenen Auvinyà, Axeriball, Vixixarri, Certes, Mas de Lins, Llumaneres, Jubern, Fontaneda, Nagol, Aixas, Xuball y Tolsa, formant una població de 1,200 habitants.

De la frontera mateixa fins a Sant Julià nosaltres hi posàrem cosa d'una hora.

L'iglesia res té de notable, y la primitiva construcció romànica està tant disfreçada que no seria reconeguda pel seu fundador.

Després de passar el llarch, tortuós y desnivellat carrer únich, com havem dit, del poble, se surt a l'ample camí que atravessa'l riu o torrent de Loria, que, venint del Ras de Ramonet, desaigua aquí en el Valira. Atravessant el riu de Loria, se passa per una gran pagesia ab bordes y capella antiquíssima, baix l'advocació de Sant Bartomeu, ab retaules de mèrit, dita de Molines; y per la vorera mateixa del riu, bastant planera y vorejada d'arbres y prats, s'arriba als 20 minuts al lloch denominat el Xuvall, d'on pren el nom la gran masia enclavada en riallers prats y rodejada d'arbres que bona ombra li donen. Un pont de pedra que salva'l Valira condueix a la masia y al camí que, seguint la vall del riu d'Os, que allí desemboca en el Valira, va als pobles de Vixixarri, últim d'Andorra, y al d'Os, al Pallars, passant per l'ermita de Canòlich, que restaurada s'ovira dalt d'una montanya, descansant com blanca colometa entre'l boscam. A la dreta del camí, allí mateix, se troba un oratori ab un quadro de la dita Mare de Déu.

Segueix la ruta vorejant el Valira uns deu minuts pel congost dit de la Margineda, y després d'una graonada's troba'l pont de

pedra d'arch de punta o d'esquena d'ase, dit el *pont nou*, aon se bifurca pera anar a Andorra o a Les Escaldes, una per la solana y l'altra per l'ubaga. Prenem la primera, y, passat el pont, comencem a endinsar-nos per entre una frondositat que va creixent per moments, humitejada pel riu que a nostra dreta baixa escumejant,

PONT DEL XUVALL

y partint-se a voltes en dos braços, que, com folls, corren per les roques, deixant una illa rublerta d'ombrívols arbres al seu bell mitg. Així, rodejats de boixos, castanyers (els únichs de la vall), noguers, alzines, roures y altres arbres que ombregen prats verdejants, passem les bordes de la Margineda, el torrent d'Enclar, que baixa de Sant Vicents, y arribem als vint minuts més al planell de Santa Coloma, en mitg del qual se troba, sota d'ombres que li progecten grans arbres, y amagat entre ells, el poblet de dit nom, que's recolza en pelada montanya, pera contrastar més ab la verdor que'l rodeja.

Santa Coloma posseheix una de les iglesies més boniques de la Vall, de construcció romànica, ab un típich campanar de forma rodona, esbeltíssim, y pot-ser un dels més interessants de l'època,

que aixeca airós la punxa al cel, en mitg de noguers centenaris. Pretenen alguns, equivocadament, que fou primitiva parroquia d'Andorra la Vella, qual vall ovirem ja. La seva altitut es de 1,050 metres.

Sobre mateix de Santa Coloma, dintre d'un gran tarter o clapissa, paratge de roques en descomposició, y tenint a ses espatlles

IGLESIA DE SANTA COLOMA

la montanya d'Enclar, se troba en el cim del serrat rocós l'iglesia de Sant Vicents, avuy dia abandonada, y on se poden veure encara algunes runes del famós castell del mateix nom, que fou causa o origen de les diferencies entre'ls d'Urgell, Comtes y Bisbe, y els de Foix, donant lloch als Pariatges, tant trascendentals en l'historia política d'Andorra. Avuy, no sabem ab quins fonaments, molts andorrans encara (a causa de lo poch que saben de llur terra) coloquen en aqueix punt el castell o torra de La Meca.

El camí voreja per sota la tartera abans d'entrar en l'espayosa vall dita d'Andorra la Vella, d'una llargaria de prop de 4 kilòmetres per un d'amplaria, plena tota ella d'hermosíssims y envellutats prats voltats de conreus de tota mena, que li donen tons de

colors variadíssims d'arbredes que'ls voregen per arreu, servint-li de march grandiós els alts cims de capritxoses formes que per tots indrets la volten.

El camí, que pel peu de les montanyes de la part solana passa sempre ombrejat pels arbres, als trenta minuts arriba a un molí

Andorra la Vella

farinaire, sota mateix de la capital, y per sobtadíssima costa, coneguda per la pujada de Tovira, y al peu de la qual brollen abundoses y riques fonts, escala en cinch minuts la cinglera on, com fortalesa que dominés la vall del riu que s'extén a sota, està asseguda la capital de les Valls, Andorra la Vella, al peu de l'espadada y rocosa montanya de Carroy, a l'altitut de 1,079 metres. Formen Andorra la Vella tres barris, que com altres tants castells estan assentats sobre distintes penyes, y que s'anomenen el Puy, el Puyal y Andorra. La parroquia, que compta ab 1,300 habitants, la formen els pobles y caserius de La Margineda, Santa Coloma, Les Escaldes, Engordany, Masos del Diumenge, del Vilar y del Noguer, bordes de Sant Miquel, d'Angulasters y altres masies y capelles.

La capital andorrana no presenta pas gran aspecte: té l'aire

d'una d'eixes poblacions montanyenques d'importancia relativa, y es rònega, trista, sense cap animació, de carrers desiguals, ab cases negres, y compta ab escassíssims recursos. Al passar pels seus carrers, gairebé solitaris, un se creu transportat a una època molt llunyana, en plena Edat Mitjana.

La plaça, emperò, es espayosa y bonica, la mellor de la Vall. Les cases són grans, enlletgint-les el vehinatge de la carniceria y de la presó, rònegues y brutes edificacions. Es remarcable y típica la casa dita d'en Guillermó, que ocupa tot un costat de la plaça y té'l tipo de rica masia, de venerable casa pairal catalana, ab severa fatxada y grandiosa galeria al costat; palau de pagès, en una paraula. En la plaça's troba també'l comerç d'en Rossell (a cal Cintet), el qual, ab tot y no esser gran cosa, es el mellor basar de les Valls. La magnífica casa que ocupa pertanyia a l'antiga familia Plandolit y va esser en altre temps residencia dels jesuites. També s'hi troba l'única farmacia del país, no mal provehida.

Al mitg de la vila, assentada en una gran penya y dominant a vol d'aucell la vall del riu, com presidint-la, se troba l'històrica Casa de la Vall, palau, com si diguessim, o casa senyorial del Govern d'Andorra, on se reuneix el Consell y ont els Batlles o Jutges episcopal y francès tenen llur tribunal. Allí's guarden els documents oficials de totes les parroquies o municipis.

Es d'aspecte senzillíssim y venerable, semblant més casa pairal que palau. Una torra quadrada s'aixeca en la part posterior; una garita o lladronera té en l'angle esquerra de la porta, y sobre la mateixa, una típica tronera. Empotrat a la paret, y a mà esquerra del portal, se troba unes antigues armes d'Andorra, y sobre d'ell mateix l'escut de les Valls, esculpit en una pedra portada de Montjuich l'any 1761.

Sota'l llunà de la fatxada's veuen moltíssims *cabios* en que avuy nien les orenetes y que servien abans pera'ls coloms que's criaven en gran nombre pera servir-los en els àpats dels consellers en les llurs reunions periòdiques a la Casa de la Vall. La voracitat dels molt ilustres consellers degué exterminar-los.

En la planta baixa, junt al portal, se troba la gran quadra pera les cavalleries dels consellers. En el primer pis pot veure-s la capella de Sant Ermengol, patró del bisbat d'Urgell y de les Valls, y ont el vicari d'Andorra, arxipreste del Principat, ha de celebrar, abans del Consell, la missa de l'Esperit Sant, que ouen els consellers desde la Sala del Consell, en comunicació ab la capella. En aquesta's troba un quadro a l'oli, pobre present del President de

la República francesa, M. Fèlix Faure, l'any 1892, y la bandera nacional d'Andorra, que es tricolor.

La sala anexa es, com hem dit, la del Consell, bastant espayosa, vegent-se allí, penjats en la paret, els trajos dels consellers, barret de gresol y túniques, fetes de panyo bast y tot en estat llastimós.

Andorra la Vella: Casa de la Vall

Altra sala ab tosca taula de fusta serveix pera menjador, trobant-se al seu costat una molt típica cuina que lluheix en son bell mitg gran llar ab colossals calamàstechs pera aguantar unes olles *panta-gruelesques*. Segueix encara una altra sala, avuy dia estudi, ab pintures murals del sigle XVI, plenes d'errors indumentaris, però de relatiu mèrit. Molts sostres són enteixinats.

En el segon pis se troben els dormitoris pera'ls ilustres consellers, ocupats solament quan el Consell excedeix de dotze hores o duren les sessions diversos dies.

L'arxiu està en la Sala de Juntes, en un armari ab sis panys y claus diferentes, una pera cada parroquia, que guarden els respectius cònsols. En l'arxiu se troben documents de poch valor històrich y de no molt interès, perquè són d'època relativament recent, y a més hi regna un notable desgavell.

Les moltes guerres y invasions que ha sofert Andorra, sobre tot en temps dels Comtes de Foix, dels Albigesos, que a les portes del Principat, en el Llenguadoch, encengueren terrible guerra religiosa en el sigle XIII, y dels Hugonots, qual influencia va trascendir també fins a n'aquest país, foren causa de la desaparició de documents antichs, de tal manera que, a no existir l'arxiu episcopal d'Urgell, únich que dóna alguna llum en mitg de les tenebres dels sigles mitg-evals, l'historia de les Valls difícilment seria coneguda si no's tinguessin altres fons d'investigació que'l migrat arxiu oficial (1). En l'armari de l'arxiu, així com en el llindar de la porta d'entrada de l'edifici, s'hi llegeix la data de 1580, època segurament de la possessió de dita casa pel Govern d'Andorra, ja que abans fou aquest edifici de proprietat particular, perquè, segons tradició, el Consell se reunia a la plaça pública, a l'aire lliure o en els porxos de l'iglesia.

L'iglesia té un àbsis romànich bonich, y en son interior, que es de poca capacitat, res hi ha de notable pera veure.

Existeixen en la capital tres fàbriques de tabach, que'l treballen bé y'l presenten millor, y una fàbrica de mistos.

Això es tot lo que pot interessar als qui visitin la capital d'aquest país independent; poques hores basten pera fer-sen càrrech y contemplar l'immensa tristesa que d'aquell poble s'aixeca en mitg de la riallera y luxuriant vegetació que'l rodeja.

UNA VISITA A LA MASSANA, ORDINO Y LES ESCALDES

De la capital d'Andorra, pera anar a Ordino o a Les Escaldes, se surt pel camí de la part solana, trobant-se als pochs minuts una bonica creu gòtica de pedra, sense mutilar, per excepció en aquest país, y desde qual punt se domina completament l'ampla vall d'Andorra la Vella, y en direcció a l'E. s'ovira'l poble de Les Escaldes.

Segueix el camí fins a la font de la Call, en la qual se troba una tosca capelleta, record d'una missió jesuítica, y allí's bifurca: el de la dreta va cap a Les Escaldes y Encamp, y el de l'esquerra's dirigeix a La Massana y Ordino. Es aquest el que prenem, envers al N., que s'enfila per ràpida costa durant uns deu minuts, fins a

(1) Per més treballs y passos que hem fet y papers que hem regirat, no'ns ha sigut possible fer una llista dels que han sigut Síndichs de les Valls; pensament que hem deixat córrer solament al veure l'impossibilitat absoluta de trobar-ho.

un indret en que, ja en plena vall o canal del Valira del nord, veyem dit riu a sota nostre, a gran fondaria, bramant furiós en lo pregon de la gorja y estimbant-se en blanques catarates. El camí remonta la vorera dreta d'aquest riu, que, més que afluent del Valira, es considerat com un dels seus braços. Més que pintoresch, es fantàstich el paisatge, y fins en certs moments apar que un no estiga en presencia de la realitat, de la naturalesa en tota la seva més sublim grandesa, y contempli extasiat una decoració de teatre o una creació del genial llapiç de Gustau Doré. La vegetació atapahida, els prats de verd d'esmeragda que en plan inclinat arriben fins al riu, les montanyes immenses que s'eleven a abdós costats, les corrents d'aigües que per arreu brollen, fan d'aquest recó un lloch verament ideal. Planejant durant llarga estona per aquest camí, fins a sortir al nivell del riu, tenint a l'esquerra'l rech que condueix a Andorra les aigües que feconden aquells prats y camps, arribem al pont pla, pont de pedra sobre'l Valira, que allí s'escorre ab furia vertiginosa. Ja a l'altra vorera, el camí remonta, tenint altes cingleres a la dreta y el riu al fons, les anomenades gorges de la Grella, on comença la vegetació a empobrir-se, les penyes a ensenyorir-se per arreu, el riu a córrer més follament per immenses roques, y el cel a estrenye-s presoner de les espadades montanyes y dels cingles que sobre'ls nostres caps s'aixequen imposants. El camí, tallat en la roca viva, tant prompte s'eleva sobre'l riu com se mulla en ses escumejantes aigües, y quan el concert de la corrent fa més fantàstich aquell quadro de la naturalesa, després d'haver passat pels llochs ont hi han les preses del rech d'Andorra a la dreta, y el d'Engordany a l'esquerra, ens trobem ab el costarut pont d'arch de punta, dit de Sant Antoni, y pochs passos després, clavada en la mateixa roca, com una ostra en sa capsa, l'ermita del mateix nom, a sota de qual porxada no passa cap traginer que no s'encomani al sant contra'ls perills que'l dolent camí ofereix. Ha inspirat sempre fonda devoció en tot el país, com ho indiquen les moltes fundacions y deixes ab que les families andorranes l'han enriquida.

Es l'ermita, que, com a construcció, té honors de borda, més o menys emblanquinada, un oasis de pau y un refugi de tranquilitat pera l'esperit, dintre d'aquell lloch agrest y entre aquell estret corredor, en quals tallades parets poden veure-s nius d'àligues y corbs en una mateixa penya. Passada la capella, després de pagat el tribut de l'oració, el camí practicat en la roca y penjat sobre'l riu, segueix encara uns moments encaixonat, fins que comença a

aixamplar-se, pera sortir als pochs minuts més a una riallera vall, junt al petit riu Montaner o de Sispony, que passa per sota'l poble d'aquest darrer nom, situat dalt d'un serrat, sobre mateix de nosaltres.

Atravessat el riu a la bona de Déu per una palanca que sols serveix quan no baixa gaire aigua, s'emprèn fadigosa costa per

PONT DE SANT ANTONI

entre un delitós camí ombrívol, que en poch menys de mitja hora ens porta al cim de la serra dita de l'Honor. Compta la llegenda que allí tingué lloch una sagnant batalla entre'ls cristians y els alarbs, comanats aquells per en Lluís *el Piadós,* rey de França, el qual, vegent compromesa la lluita pera ell, apelà a l'honor dels seus guerrers, que ab més coratge y ardor atacaren l'enemich, quedant, per fi, victoriosos. Allí mateix aquell gran rey hi féu colocar una fita commemorativa, que va esser robada fa pochs anys y substituida per una pedra ordinaria.

Desde aquest punt la vista s'extasía en la contemplació del paisatge: el riu corre als peus, entre prats y arbredes; serralades plenes de boscos on pastura mansament el bestiar; y enfront, pen-

jat, encinglerat, rodejat de precipicis, el pintoresch poblet d'Anyós, ab sa iglesieta, més enfilada encara. Emprèn llavors el camí baixada no massa forta, y als pochs minuts entra ja, per entremitg de boscuria y boixos, en la vall o ribera de La Massana, tant pintoresca que es un veritable jardí que recorda'ls millors paisatges suissos.

Prats per tot arreu que encaixonen el riu, salts d'aigua en tots indrets, boscos frondosíssims que baixen fins als verds pasturatges, y com a fons, esfumats en l'horitzó, els nevats cims de l'alt de la Capa, y darrera'l Bony de Saloria, ja dins el Pallars (Catalunya).

Al cap d'un quart d'hora de caminar per tant delitós paratge, o sia a les dues hores d'Andorra, se troba, presidida per sa blanca y renovada iglesia de quadrada torra y ageguda en les vessants que formen l'entrada del congost d'Arinsal, la població de La Massana, que dóna nom a la parroquia així dita. Compta aquesta unes 800 ànimes, y, degut a l'orientació y altitut de les terres que constitueixen el seu terme, es la tercera en importancia per la cria y recria de bestiar. Està situada La Massana a 1,270 metres d'altitut, y formen la parroquia'ls pobles de Sispony, Anyós, Aldosa, Escàs, a cinch minuts de La Massana, Puy, Erts, Puyal (quatre cases), Lo Mas (vuit cases), Arinsal, Pal y Saturia, prop de la frontera d'Espanya al Pallars.

Per La Massana passa, provinent de les serres d'Arinsal y Pal, el riu dit d'Erts o de La Massana y també de Pal, que un xich abans d'arribar al poble, y al peu d'un molí, se llença al que ve d'Ordino, formant allí'l propriament dit Valira del nord.

Cap allí retrocedírem, y, passant una palanca sobre'l primer de dits rius, emprenguerem per la vorera dreta de l'Ordino'l camí que va a la parroquia d'aquest nom.

La ruta, de pujada suau, va vorejant sempre'l riu per un collet voltat de prats, vegent-se a poch, amagades entre l'espessa salzereda, les runes d'una farga que fou de la casa Rossell d'Ordino. Poch després, ja en l'altra vorera, a la qual se passa per un planer pont de pedra, s'entra a la vall d'Ordino, tant o més riallera y pintoresca que la de La Massana, més apacible y bucòlica ensems que més ampla y extensa, y en la qual els prats, clapejats d'arbres y arbustes, s'extenen amplament ab menys desnivell y s'enfilen per les vessants d'altes montanyes, coronades totes d'atapahidíssims boscos de pins negres y abets, com pochs s'en puguen trobar en tot el país.

Als pochs minuts de serpentejar, abandonant el riu a l'esquerra, per un camí ben ombrejat y festonejat de molça, vegerem la que fou ermita de Santa Bàrbara, passàrem per les runes d'una altra farga, la d'Areny, la poderosa casa andorrana, pera trobar-nos poch després al davant mateix d'Ordino, ab sa alta y gran iglesia,

ORDINO

a qual redós s'apleguen les cases d'aquest poble, altre cap de parroquia, edificat al cim d'un serradet, desde on domina la major part de sa vall. Després d'atravessar el torrent de Segudet, entravem en sos carrers tortuosos als trenta minuts d'haver sortit de La Massana. Sa altitut es de 1,350 metres, en el portal de l'iglesia, son punt més alt.

La parroquia d'Ordino compta també ab uns 800 habitants, y està constituida pels pobles de Segudet (sis cases assegudes en la montanya de la part de Canillo) y Sornàs, Ansalonga, La Cortinada, Arans (tres cases), Llorts, El Serrat y el Puntal, pobles prop de la frontera francesa, extesos tots en les riberes del Valira del nord. Se troben tots ells en situació ben pintoresca, y si sols tinguessin les més rudimentaries comoditats, convidarien a disfru-

tar-hi les delicies de la naturalesa a l'estiu, durant qual estació'ls prats, en plena florida, exhalen la flaira embaumada que rejoveneix el còs y li infundeix nova vida, y s'explaya l'esperit, assedegat de la placèvola tranquilitat que sols se disfruta, sols se frueix en el sí de la mare naturalesa.

A Ordino trobàrem encara despulles de l'antich esplendor de la casa dita Areny o dels Barons de Senallers. La casa pairal ostenta una balconada de ferro primorosa y artísticament treballat en la farga que fou de la casa. Té uns 18 metres de llarch. En el centre s'admira, forjat, l'escut heràldich de tant noble familia. L'aspecte senyorial d'aquesta casa fa notable contrast ab les construccions vehines, pobres y brutes.

Compta ab una hermosíssima y ben nodrida biblioteca-arxiu, que conserva y augmenta ab inteligent zel nostre estimat consoci Mossèn Joaquim Areny de Plandolit, simpàtich sacerdot, successor de dita familia.

Ordino es el pas obligat pera anar a Tarascon-sur-Ariège, seguint la ribera del Valira del nord y franquejant lo macís del Pireneu pel Port de Siguer.

COMTE DE CARLET

(Acabarà)

DE PAMPLONA A RONCESVALLES

LA COLEGIATA

De mar a mar extesa la cordillera pirenenca, sens figura esser un colós y venerable jayo que, cansat de la seva llarga y indefinida existencia desde que sortí del fons de les aigües de l'època terciaria, no com una polida y graciosa Venus, sinó com a robust y geganti donzell replè de forces y ben provehit d'halè de vida pera fer milers de centuries, prenent confortable repòs, s'ha deixat anar, esperant l'hora que un potent moviment geològich el faci desaparèixer y amagar de sobte la blanquinosa testa que encara enlaira sobre'ls immensos espatllers en que l'assenta. Es ella una unitat geogràfica que pertany en molta part a la nostra terra: cal tenir-li tota la voluntat en el seu conjunt y apreciar el coneixement de la mateixa encara al deixar-nos pera breçar diferent poble y amorosir altres paísos. Són aquestes consideracions llegítim fonament de l'interès

que'ns pot inspirar la visita a qualsevol encontrada del Pireneu, sisquera no arribi a la grandiositat que puga tenir la secció central de la propia serralada.

Certament que tota la part NE. de la península ibèrica no es altra cosa que una derivació de l'esmentada cordillera, constituint el fonamental tema del sistema orogràfich del país. Per la seva posició septentrional, y dintre d'ell, s'hi troba'l regne de Navarra, com la seva agradable capital, y per això es que son itinerari desde Pamplona, en direcció al N., va seguint sempre per les valls y montanyes que davallen y arrenquen del macís d'aquella grossa cordillera. Assentada en ella l'històrica Colegiata de Roncesvalles, s'hi ha d'anar seguint sempre aigües amunt d'alguna de les conques que la mateixa origina, permetent el trajecte de dotze hores que quasi bé ha d'emplear-s'hi, fer-se càrrech de les particularitats que ofereix el país.

El cenobi de Roncesvalles, d'antiga anomenada y objecte de tradicionals records, difícilment s'hauria'l seu nom, que ningú creyem el desconegui, fixat en l'imaginació popular, a no estar ab ell lligada la decantada derrota soferta per l'exèrcit francès manat per l'emperador Carlemany. D'entre les transformacions y adicions que'n lo històrich introduiren més tard els cronistes y poetes que'l tractaren com dato pera la mateixa o com a tema pera convertir-lo en popular llegenda, s'entreveu la certesa de l'aconteixement portat a bon terme per l'heroich esforç dels naturals del país, que saberen aprofitar les males condicions en que es de suposar que's troba tota host que va en retirada per un país enemich, y ademés la favorable disposició del terrer en els indrets per on tenia de passar. La desfeta de Roncesvalles es així una epopeya guerrera de caràcter local. En l'any 778, en que se suposa ocorregut, l'element cristià estava reclòs en el cor de la terra montanyosa; el pervindre de les noves nacionalitats no's veya encara, ni d'Espanya's podia endevinar la seva futura existencia. En aquestes condicions l'heroich fet no podia esser altra cosa que un aconteixement purament local, degut a un nòble y valerós impuls de la gent vasca, o sia del poble que tenia'l seu assiento en el mateix país en que aquell tingué lloch.

Quan ja, més tard, la boira del temps passat permeté esborrar els exactes perfils de tant grandiós quadro, la llegenda l'encarnà en l'imaginació popular, donant-li proporcions inverossímils y fòra de mida per medi de l'intervenció d'hèroes fabulosos, entre'ls quals no podia faltar la figura de Roldan, que tant arrelada's troba d'un extrem a l'altre del Pireneu, aon constitueix la personificació de la

força material y la genuina representació de tot lo extraordinari.

Es de notar la semblança que en molts punts existeix entre la derrota de Roncesvalles y la del coll de Panissars: ab una y altra quedà desfet l'exèrcit invasor; eren els dos manats pels reis franchs. Aquests passaren lliurement ab l'avantguarda de les hosts, encara que Felip *l'Atrevit* fou ja portat dintre de l'ataút. També en els dos casos lo gros dels exèrcits rebé l'embestida de l'enemich, com foren saquejats l'impedimenta y bagatges; y guarden certa analogia la disposició topogràfica dels llochs de dites batalles, situats en els oposats extrems de la cordillera del Pireneu. Així, donchs, resulta quasi bé la desfeta dels francesos a Panissars, pels catalans a les ordres de Pere III *el Gran*, una repetició de la que en el sigle VIII havien sofert a Roncesvalles les tropes de Carlemany, mercès a l'esperit d'indepencia de que estava possehit el poble vasch.

L'importancia històrica de Roncesvalles, pregonada y extesa per trobadors y poetes, ha sigut convertida en epopeya èpica, arreplegada ab dalit pel poble castellà, no essent aquesta particularitat l'única circumstancia que fa digna de visitar la llunyana Colegiata. La seva aislada situació en el peu d'una collada pirenenca, dessobre de la carretera que uneix les dues nacions vehines; l'alçar-se entre-mitg de frescal terrer, y el contenir construccions de caràcter religiós y d'istils apropriats a les diferentes èpoques a que pertanyen, són tots elements que donen veritable interès al desitg de conèixer tot lo que conté, apreciar els seus monuments y saber de vista propria lo que es Roncesvalles per ses tradicions y per les condicions artístiques y naturals que l'acompanyen.

Al deixar la capital navarra se baixa a la falda de l'ample turó que fa'l servey d'escambell a la fortificada ciutat, per on s'hi escola el riu Arga, per quals vores se'l va seguint aigües amunt, trobant desseguida Villalba y Huarte, quasi dessota de la cèlebre montanya de Miravalles, poblacions d'agradable aspecte, si bé no tenen particularitat digna d'esment. Marxant per la carretera que porta a França, y que no s'abandona en tot el viatge, passades aquelles, se surt de la mena de vall que's domina desde Pamplona, recorrent en direcció al N. la conca de l'Arga, passant pels petits pobles de Zuriain, Las Retoñas y Zubiri, fins Agorreta, que resta poch menos que a la meitat del camí de Roncesvalles.

El terrer puja fins aquí en proporcions quasi bé insensibles, mostrant-se'l país sech y prou desolat, y, per conseguent, són els pobles d'escàs vehinat; sols algunes arbredes properes al riu fan quelcom gojós el paisatge. El viatger troba sovint l'antiga carreta

que pausadament va rodolant per la carretera. Es, ademés, curiós com fan l'operació de fangar els pagesos d'aquesta terra, ben diferent de com procedeixen els d'aquí: els primers usen dues fangues de petites proporcions y de mànech molt curt, y, prenent-ne una a cada mà, les claven alhora a terra, enfonsant-les desseguida, fent força repenjant tot el còs, posant cada peu dessobre de la part interior del instrument, en qual acte procuren donar a les fangues un moviment de va-y-ve pera separar els dos terrossos que resulten, alçant-los al temps de tornar a estar ab els peus a terra.

El poblet d'Agorreta, en el que'ls carruatges hi tenen la muda del tiro, queda situat al començar la pujada que emprèn la carretera pera vèncer els parapets que li ofereix la serra que forma la divisoria ab la vall d'Erro. La costa es forta y seguida, guanyant-se'ls 300 metres que hi ha aproximadament de desnivell, en cosa d'una hora, per les giravoltes que fa la carretera. El terrer de tota l'encontrada, així com el territori que segueix després, està format per roca de naturalesa caliça. A l'arribar a la part més alta de la montanya's passa pel costat d'algunes clapes d'alzines.

El port, anomenat d'Erro, està aproximadament a l'altitut de 818 metres. Desde'l mateix arrenca desseguida la baixada que condueix a la vall y poble de dit nom, havent deixat ja la conca de l'Arga. El país resulta bastant desolat y pobre, sense mostrar encara la seva proximitat al macís del Pireneu. No succeeix lo mateix respecte del caseriu, que ofereix ben marcada la condició de ser propri d'un país fred. La disposició general dels edificis respon a les necessitats climatològiques locals, y per això es que tenen poca alçada; les teulades són fetes a dugues soles vessants, ab gran inclinació y volada, sobre tot per davant, pera unir-se a la sortida que's dóna a les porxades a les parets mestres dels costats, quedant aquesta com enfonsada ab relació a la vertical de la coberta y paraments, entre'ls quals corre una balconada al nivell del primer pis, únich que tenen quasi totes les cases.

Per la vall d'Erro, y trepitjant les vores del riu que'l ressegueix de cap a cap, se va fent el camí, deixant enrera'l poblet de Viscarri, y poch després el més reduit de Mesquiri, que per la seva situació dóna nom a la montanya y port que sobre d'ell se troba, servint de terme'l ja indicat vall d'Erro. La pujada fins a passar el port, que serà d'una mitja hora, es bastant marcada, y l'irregular disposició de la vessant de la montanya fa més variat y agradable'l paisatge, perquè, en general, totes les serres d'aquest país no ofereixen espadats y cingleres, sinó que regularment tenen una

estructura poch trencada y bastant regular. A l'acostar-se la carretera a la part alta de la serra passa per entre-mitg d'un bosch format per corpulents faigs de lluenta fulla y espesses falgueres que amaguen la terra, essent de molt bon efecte, si bé es de poca extensió. El port està aproximadament a l'altitut de 950 metres sobre'l nivell del mar.

Una curta baixada per l'hermós faldar nord de la propria montanya de Mesquiri aboca la carretera a la conca del riu Urrobi, en quals vores s'alça'l poble d'Espinal, arrenglerant-se'ls edificis a una banda y altra del camí. En una propera montanya del costat de llevant existeixen tres forats o clots naturals per aon s'hi escolen terra endins les aigües que en temps de pluges baixen de la mateixa, creyent la gent del país, y es possible, que dites aigües, per dessota terra, van a unir-se ab el riu Irati. La producció de prats en el pla ja dóna un caràcter més septentrional a la fesomia d'aquest territori, essent, ademés, un xich més arbrat que les serres deixades enrera.

No's triga després gaire estona en arribar a Burguete, poble situat en un pla d'escassa extensió, voltat per serres ab galana vegetació, permetent les seves condicions pendre-l com a mostra molt ben caracterisada del tipo propri de les curtes poblacions de l'alta montanya navarra. A dreta y esquerra de la carretera s'hi alça'l caseriu, formant un sol carrer; els edificis guarden la mateixa disposició exterior que'ls que ja tenim descrits, estan colocats aisladament, deixant de l'un a l'altre una espayosa androna. Aixís es que queden posats als quatre vents. Tant aquesta circumstancia com el material de que són fetes les teulades fan pujar considerablement el particular caràcter d'aquestes construccions de tota l'encontrada. Les cobertes dels darrers temps són de teula plana, de terriça, com les que estem acostumats a veure; però les d'abans, y són encara en major nombre, se componen de troços de fusta de faig tallats de pla de cosa de 2 pams de llarch per mitg d'ample, clavats a uns llistons y sobreposats a manera d'escata, ab la mateixa disposició que les teulades fetes ab llicorelles del nostre Pireneu. A causa del color negre de carbó vegetal que al poch temps donen a la fusta l'acció dels agents atmosfèrichs, presenten aquestes cobertes un efecte poch agradable, molt diferent, per cert, d'aquella lluentor gris-metàlica que comunica a les lloses de pedra la refracció de la llum, prenent un to que tant viu y simpàtich resulta a la vista.

A la meitat de l'únich carrer de Burguete, interrompent la filera

nord de les cases, s'alça l'iglesia parroquial al fons d'una placeta quadrada, estant dedicada a Sant Nicolau. L'edifici es de pedra y de migrat interès artístich, semblant esser obrada en el sigle XVII. Constituheix sa porta una llinda soplujada per insignificant entallament de gust barroch. L'interior es d'una sola nau, ab volta d'arestes creuades, ab l'intent, segons sembla, de fer memoria de les ogives de l'art gòtich. Demanàrem explicacions de per quina rahó's veyen en el paviment de l'iglesia unes paneretes de jonch cobertes de tela negra, y ens digueren que era degut a la piadosa costum de que la familia a qui se li moria un individuu portava y deixava a l'iglesia la panera ab un ciri, y per terme de l'any s'encenia'l ciri mentres se deya la missa major.

Als trenta minuts de Burguete, y arracerat a la serra, hi ha la Colegiata y caseriu de Roncesvalles. La carretera pren la direcció de ponent, y quasi bé al dret hi arriba per un terrer perfectament pla. En el primer troç les rengleres de freixes que l'acompanyen feyen molt bonich, per estar a últims de Setembre plenes de ramells de les boles vermelles que constitueixen la seva producció; venint desseguida'l tragecte més hermós del camí, que passa per entremitg d'un atapahit bosch de faigs de feixugues soques y grandiós brancatge. Es aquest l'arbre de bosch que es l'amo de la terra, perquè no n'hi han d'altres menes.

La situació de Roncesvalles es verament pintoresca: trobant-se a una altitut de la vora de 1,000 metres, ja ofereix les condicions que són propries de les terres altes. A ran del caseriu tanca tot l'horitzó de llevant a ponent la serralada en que s'hi troba'l port, ab verdosa vegetació. En direcció oposada la vista s'extén un xich més, encara que tampoch el panorama resulta gaire extens. Desde aquí la carretera de França comença per sobtada costa d'un quart la pujada al port, obert entre la montanya d'Ibañeta a la dreta y el puig d'Altabizcar a l'esquerra. En aquella queden esmicolades runes de lo que fou en llunyans temps capella y hospital pera'ls pelegrins que venien en romiatge, portats per la devoció que hi havia a la Verge de Roncesvalles. Desde'l port, que també s'anomena d'Ibañeta, la carretera emprèn la baixada per la vessant de la serra que ve en direcció nord, arribant-se al pla en poca estona, que més enllà queda interromput per altra serra que enclou també la conca del riu de Valcarlos, nom també de l'últim poble d'Espanya, a ran de la frontera de la vehina nació, unint-se aquell ab el Nive, afluent del riu Adour. Desde'l cim del port fins a Valcarlos s'hi poden ben comptar tres hores de marxa. En dit coll es aon

tingué efecte la gran batalla en que fou derrotat l'exèrcit de Carlemany, perdent-hi la vida'ls més celebrats cavallers y magnats del seguici de l'emperador franch, comptant-s'hi l'esforçat Roldan, prefecte de la Marca, y a quals ordres anava'l segon cós de l'host. Escampats per tot el Pireneu els extraordinaris fets que atribueix la tradició a n'aquesta mena de Samsó montanyench, quasi bé pot comparar-se ab l'Hèrcul mitològich pels tant sabuts treballs que aquest portà a terme.

Coneguda la situació de Roncesvalles, no farem de l'antiga Colegiata un detingut examen històrich y artístich, perquè un y altre poden trobar-se més complets, exactes y ab major aplech de coneixements de totes menes en els molts autors que s'han ocupat d'aquella en diferents conceptes; y per això 'ns concretarem a donar-ne una idea general y a trasmetre conceptes d'impressió.

Roncesvalles ve a esser un caseriu, que no comptarà ab més d'un centenar d'habitants, en el qual hi sobressurten els edificis religiosos y dependencies de la Colegiata, ab el mateix aspecte que les altres construccions del país, mirades en el seu conjunt. A mà dreta del camí, y a l'entrar en el poblat, s'hi troben dos edificis notables: el primer es la capella de Sancti Espíritu, de planta quadrada, y qual construcció s'atribueix al sigle XIII; el sostre consisteix en una volta engendrada per quatre ogives de caràcter primitiu, que s'encreuen y arrenquen de cada àngol del parament, sense que ni l'altar ni altres detalls decoratius cridin l'atenció. La capella està voltada d'un ample atri de volta seguida, sostingut per llisos archs de mitg punt y pilastres quadrades de pedra picada, cegats tots ells, menos el del mitg de la banda que dóna á la carretera, que serveix d'ingrés, quedant aquest situat davant de la porta de la capella, que, estan posada sobre'l pla terrer, s'hi entra ab l'ajuda d'alguns graons.

Els atris o pòrtichs en les iglesies de les regions del nord són molt generals, adquirint en diferents casos gran importancia arquitectònica per les seves condicions constructives, grandiositat y proporcions, podent-ne presentar diferents exemplars. L'atri de la capella del Sancti Espíritu es extens y ample, enterament llis y mancat de tot gust artístich, segurament construit en els darrers sigles. Conté l'edifici una cripta en la que's diu que hi ha les despulles dels que moriren en la desfeta de Roncesvalles, y que enterrats primerament en Sant Salvador d'Ibañeta, foren aquí traslladats al deixar els monjos aquell cim, si bé es lo més probable que servís en l'Edat Mitjana pera l'enterrament de pelegrins. Tancada

pera sempre la cripta, fa de cementiri l'ala de ponent de l'atri, qual sol enfustat té dues parts, enterrant-s'hi en l'una'ls canonges y en l'altre'ls demés vehins del poblat.

El segon edifici de que hem fet esment es la capella de Santiago, qual disposició externa ja mostra ser una petita iglesia, no així la del Sancti Espíritu, que desde fòra no deixa endevinar l'existencia d'un temple. La fatxada, ennegrida pel temps, es un còs rectangular acabat per la doble inclinació de la coberta, qual àngol queda tallat per l'alçament d'una llisa espadanya; un petit llistó recorre dit frontis seguint el nivell superior del parament dels costats. La portada d'aquest reduit edifici consisteix en una arcada de punt d'atmetlla seguit per tres toros que sobressurten d'igual nombre de columnes per banda, ab els corresponents capitells de fullatge, dels que'n falten alguns. Estan molt malmesos els que queden. En el timpà que deixa la llinda s'hi veu el monograma de Crist. L'interior es una sola nau ogival, convertida en depòsit d'herba, semblant tot l'edifici haver sigut construit ja avançat el sigle XIII, oferint els elements propris de les fàbriques religioses de l'època en tots els seus detalls arquitectònichs.

A n'alguns metres de distancia del costat oposat de la carretera hi ha un edifici que en res se distingeix dels altres del voltant, que són habitacions particulars, sumament senzill y d'aspecte rònech, destinat avuy a servir de borda, a l'igual que la capella de Santiago. A creure la tradició, hi rebé en ell religiós homenatge la miraculosa imatge de la Verge de Roncesvalles, fins haver-se construit, en el sigle XIII, l'iglesia de la Colegiata, anomenada abans *dels Pelegrins*.

Mirant en direcció al port, ve davant un gran casal de parets de pedra llisa, obra del sigle XVIII, que sols mostra tres rengleres d'uniformes finestres. Per una volta rodona de l'amplada de la construcció se comunica ab l'iglesia, venint-ne després una altra d'igual pera'l segon còs del mateix edifici, deixant entre un y altre un espay que així pot esser una petita plaça com un espayós pati. Desposséhida la fàbrica de detalls artístichs, l'unitat y senzillesa del parament y la falta de plans y còssos que sobressurtin fa que'l conjunt de la construcció resulti quelcom monòton y poch simpàtich a la vista. Aquesta es la casa dels Canonges o Prioral, aon s'hi troben l'arxiu, biblioteca, sala capitular y totes les dependencies de la comunitat.

A la dreta de l'especie de carrer que formen les voltes de que hem parlat, hi ha l'iglesia de la Colegiata y la de Sant Agustí. La

primera té la data del sigle XIII y presenta l'istil de transició propri d'aquesta època, si bé dominant-hi'ls elements de l'art gòtich, això referint-se, com si diguessim, a la carcanada de la construcció, perquè les adicions y reformes fetes desprès li han fet perdre desgraciadament el seu primitiu caràcter. La portada està constituída per un vano d'arch apuntat ab tres columnes en cada gruix de la paret de fatxada, ab capitells de fullatge disposat en recordança de l'istil corinti.

L'impressió que reb de moment el visitant de l'iglesia es la de que's troba ab una construcció del renaixement, però'ls detalls que tot seguit observa li desvaneixen aquesta ilusió. El temple resta dividit en tres naus, separades per arcades rodones; la del mitg té extraordinaria alçada, formant tres seccions y sis ogives que semblen aguantades per pilans, seguint aquella fins al presbiteri, quals ogives reposen dessobre de quatre pilans o columnes arrodonides fixades a la paret, portant capitells corintis. Les naus dels costats són molt baixes, resultant desproporcionades ab les del mitg, essent les seves voltes de canó seguides. En el sigle XVII se malmeté la primitiva obra construint les naus accessories, obrint les arcades de comunicació, y sobreposant pilastres y columnes que de res serveixen, si no es pera acomodar l'edifici al mal gust que dominava en aquell temps. Creyem que ab relativa facilitat podria treure-s l'emmascara del renaixement que avuy per avuy l'enlletgeix y disfreça.

En el costat del presbiteri, y en una hornacina o ninxo, hi ha l'enterrament del gran benefactor de la Colegiata, el rey de Navarra D. Sancho *el Fuerte*, y de la seva muller D.ª Clemencia. Estan els bultos agenollats sobre'l sarcòfach, essent treball del sigle XVII y de gust no gaire recomanable. Ben merescut té aquest monarca que's conservi viu el seu nom entre les parets d'aquest temple, construit o reedificat pel mateix, y que sa memoria mereixi a Roncesvalles general respecte, perquè entenem que l'importancia que arribà a conseguir la Colegiata en l'Edat Mitjana, y encara la que avuy conserva, s'han d'agrahir al seu interès y generositat. De la lleugera descripció que he fet de l'iglesia y capelles se desprèn clarament que són construccions del temps del mentat monarca, y mercès a qual protecció'ls monjos aposentats en lo alt d'Ibañeta pogueren establir-se en el pla, obrant-hi bons edificis, sense per això abandonar l'hospital que en ell hi tenien, o siga un lloch de refugi o acolliment, com encara de nom n'hi ha en diferents punts del Pireneu considerats com de difícil y perillós trànsit en molt

temps de l'any, podent servir d'exemple a Catalunya'ls dels ports de Viella y de la Bonaigua, si bé, per rahó del cambi hagut en les condicions socials del país, perderen aquests benèfichs establiments el seu lloat objecte, desapareixent allavores, com succehí ab el d'Ibañeta, o essent substituits per hostals de montanya com els dos d'aquí, ja nomenats, y alguns d'altres.

La Colegiata de Roncesvalles té per patrona a la Verge Maria, y, com ho veyem ab tantes altres imatges dels nostres santuaris, també ab referencia a n'aquesta esculptura un fet sobrenatural donà lloch a la seva troballa. Així mateix la descobriren a la nit uns pastors guiats per un cervo en quals banyes hi lluhia miraculosa llum, y en el punt aon brolla la font, que s'anomena de la Verge. L'imatge es de regulars proporcions, tenint-la en l'iglesia de la Colegiata a la veneració dels fidels que la visiten. Tot el sagrat bulto, en els últims sigles, ha sigut revestida ab planxes de plata emmotllades a la disposició de la figura, essent, per aquest motiu, de tot punt impossible formar un concepte exacte de les seves veritables condicions estètiques y iconogràfiques. Aquesta esculptura està tallada en fusta, representant a la Verge asseguda y ab l'infant Jesús dessobre, y tenint a la mà una mena de canó que sembla disposat pera posar-hi un pomet de flors. El trono o cadira s'obre per medi d'una portella en la qual hi han en relleu representacions religioses, quedant buit el seu interior. Si no té per objecte servir de reliquiari, no'm dono compte del fi que podia omplir aquest detall. Aquí mateix se conserva una reproducció en plata de dita imatge, però de petites proporcions. El treball esculptòrich sembla esser obra de l'últim període de l'art bisantí, atribuint-se al sigle XIII, malgrat la tradició que fa arribar la troballa de la Verge a uns temps desconeguts per la seva antiguetat. La data que li senyalem confronta molt bé ab la que tenen els més vells edificis de Roncesvalles, y, per consegüent, ab l'època en que adquirí verdadera importancia l'institució de la Colegiata.

L'altar major de l'iglesia es un conjunt d'esculptura abarrocat, ab escas gust artístich, que's degué construir al fer-se la reforma de l'edifici, y per aquest mateix istil són els altres altars, mereixent tant sols aturar-se a l'anomenat de la Dolorosa, en la nau de la dreta, pera contemplar l'imatge de la Mare de Déu, de bona escola, essent sumament expressiu el sentiment de dolor que l'artista sabé donar a la fesomia. També'l Santcrist, d'istil del renaixement, es un treball esculptòrich de recomanables condicions estètiques.

Es d'observar que totes les iglesies d'aquest país estan manca-

des de campanar propriament dit, essent així que aquest còs de les fàbriques religioses adquireix generalment grandíssima importancia quasi a tot arreu. També s'hi troba a faltar en l'iglesia de la Colegiata, a no esser que prenem per campanar una com a torra de planta ampla y quadrada, del tot llisa, que ab prou feines sobrepuja del pla de la teulada y que en aquest cas quedaria en projecte la seva construcció. En el seu estat actual més aviat fa l'efecte d'esser principalment una obra de defensa, com ho fa avinent l'existencia de dugues barbacanes en cada un dels seus costats.

En mala ocasió, per cert, ens tocà visitar la capella de Sant Agustí, situada en el mateix indret que l'iglesia de la Colegiata, per trobar-se en complet estat de restauració. Per lo que's veu, ha d'entendre-s que les obres faedores comprenen tota la construcció: axís es que'ls andamiatges y demés accessoris de treballs d'aquesta mena amaguen de tal manera l'edifici que no es possible fer del mateix un mitjà examen visual, havent-se, per consegüent, de contentar-nos ab formar-ne un concepte molt general, lo que es tant més sensible en quant se poden presumir-hi notables condicions artístiques que pot-ser el posin per dessobre de les altres construccions de Roncesvalles de que ja hem parlat.

Constitueix l'edifici una sola nau d'esbeltes y elegants proporcions, essent l'elevada volta d'encreuades ogives ab historiades claus. Les obertures o vanos són fets de grans finestrals, decorats ab calats de molt bon dibuix y encertada disposició. Tot indica en aquesta obra l'istil gòtich del tercer període, sense arribar encara a l'extraordinaria fantasia a que fou conduit en últim terme. El claustre, que ve seguidament, està despossehit de tota mena d'importancia pera esser format d'una galeria de volta rodona, sostinguda per archs que ofereixen la circumstancia d'esser apuntats, arrencant de pilans de planta quadrada, sense que en l'obra s'hi vegi un sol ornament, havent-se construit en el sigle XVII, que també fou per Roncesvalles una altra època de prosperitat, com ho demostren els molts treballs que's feren en servey de la Colegiata.

No era menos rica aquesta comunitat religiosa que ho foren les altres de la seva classe en els antichs temps, en objectes pera'l culte: d'ells conserva encara importants exemplars pel seu valer y per la seva antiguetat. Com objecte de primer ordre podem anomenar el magnífich reliquiari de plata esmaltada: consisteix en un quadro de forma allargada qual march se compon de seccions

ab assumptes religiosos, tot l'interior està dividit com una taula d'escachs, contenint 32 reliquies tapades ab vidre, y al costat de cada una hi ha un quadro representant un acte del sant, qual reliquia's conserva a la seva vora. Se troba en bastant bon estat de conservació, havent únicament caigut l'esmalt del mitg del march inferior, devent-se segurament a la pràctica de tenir-lo'l sacerdot aguantant de front ab les dugues mans pera que poguessin els fidels adorar còmodament dites reliquies. El seu istil es gòtich y sembla ser d'últims del sigle XIII.

Altra important joya litúrgica es l'Evangeli ab tapes de plata, y que's conta que havia servit pera pendre'l jurament als reys de Navarra a l'esser proclamats. Per les seves condicions artístiques cap fer-lo del sigle XII. Les dugues tapes estan resseguides per una cenefa de postes ab pedres precioses, com també n'hi ha en altres llochs encara, sent bastantes les que n'hi falten. En la del davant hi figura'l Pare Etern assegut en característich sitial; ab la mà dreta dóna la benedicció a la manera grega, y ab l'esquerra aguanta'l llibre de la Lley. En els quatre triàngols que resulten per l'enquadrament produhit per l'orla interior s'hi veuen les simbòliques representacions dels evangelistes. En la tapa del darrera s'hi presenta un Santcrist, ab els quatre claus y cobert parcialment, tenint en la part superior dos medallons que contenen el lleó alat y la representació de la lluna o Diana, tema molt usat allavores en aquesta forma de presentar el sacrifici del Fill de Déu. Pot ben dir-se d'aquest Evangeli que es una preciosa obra d'orfebreria del més pur gust bisantí. El text antich ha sigut substituit per un altre ab caràcters gòtichs del sigle XV, ab les lletres capitals molt ben decorades. Per la seva extranyesa es interessant un antich llibre ab escriptura incomprensible, que es tingut per un tractat de la doctrina de Confuci, y que desde temps formava part de la ben provehida biblioteca de la comunitat.

Entre les pintures són notables una Dolorosa, atribuida a Valdés Leal, y un quadro de la Verge ab les imatges de Jesús y Sant Joan, que's creu pintat per Joan de Joanes, y que l'habilitat ab que es fet no desdiu d'altres obres de l'inspirat pintor valencià.

Com indumentaria religiosa, ademés d'alguns ornaments dels últims temps, té la Colegiata una soperba capa pluvial d'estil gòtich, que desgraciadament ja no està completa. Coberta de preciosos brodats, lo més esplèndit es el que's veu en la caputxa, que conté representada la crucificació de Jesús. Suposa la tradició que aquesta capa la brodà y regalà Santa Isabel, reina de Portugal.

També hi ha una colecció de mitres que per les condicions artístiques de teles y brodats no van més enllà dels sigles XVII y XVIII. En aquest ordre podem incloure les cèlebres sabates que en la batalla de Roncesvalles portava'l bisbe francès Turpin, que són de sola prima, bastant obertes y de vellut carmesí, y ademés en molt bon estat de conservació, circumstancies totes que les fan molt bones pera caminar per cambres, iglesies y presbiteris de sol ben enrajolat, però de cap manera pera anar en expedicions guerreres, seguir terres montanyoses y brandar l'espasa en batalles y combats, com no era gens extrany que ho fessin els bisbes y clergues del sigle VIII y següents. La forma ampla y arrodonida de dites sabates no'ns permet, en tot cas, donar a les mateixes més antiguetat que la del sigle XVII.

Les altres joies de que encara avuy està provehida la Colegiata consisteixen en un curiós reliquiari que sembla pertànyer al sigle XVI, d'estil muzàrabe y fet de filigrana, mostrant l'escut heràldich del regne de Navarra; un altre corresponent al sigle XVII, essent més notable per tenir sobreposades dugues interessants plaques, ab relleus, que pel seu gust estètich poden fer-se del sigle XII, y que es de pensar degueren formar part d'un altre objecte litúrgich d'aquell temps. D'estil del renaixement hi ha també un reliquiari de plata daurada que guarda dugues espines de la corona de Jesús. Del mateix temps es una bonica creu de professons. Hi ha una custodia de plata daurada, també del renaixement, sobre un peu de bon estil ogival; una grossa corona de plata ab florons, pera la Verge, de no gaire bon gust, que creyem d'últims del sigle XVII a lo més; un bonich medalló en forma de cor, ab la Verge del Pilar, d'esmalt, que sembla del sigle XVIII. Al mateix segle pensem que pertany un altre medalló, notable per tenir encastades una grossíssima esmeragda al mitg y altres de més reduides proporcions al seu voltant, aixi com un collar o cadena compost d'un preciós cisellat de petit fullatge resseguit de diamants, d'elegant y perfecte treball d'orfebreria.

De no tanta importancia hi ha, ademés, algun altre objecte; però creyem haver esmentat els que per la seva antiguetat o caràcter artístich són dignes d'especial atenció. Apart d'aquesta consideració, no podem deixar de dir alguna cosa de dos objectes que no's deixen may d'ensenyar al visitant, essent un les anomenades masses de Roldan, armes de guerra fetes ab una grossa bola de metall plenes de punxes, unides a un mànech de fusta per una curta cadena, y de les que se servien els combatents en passades

centuries. Les de que tractem se suposa que les usava aquell forçut hèroe en la batalla de Roncesvalles. Prescindint de tant infundada tradició, les seves condicions materials allunyen tota idea de que puguen esser armes de combat, tenint més aviat l'aspecte de símbols d'autoritat per actes de cerimonia. Una d'elles es de ferro y de bronzo l'altre, y de construcció molt diferent del temps que se'ls senyala.

Unes quantes anelles de la cadena de la batalla de les Naves de Tolosa es l'altre objecte a que abans hem fet referencia. Són aquestes enterament iguals als que formen el troç de cadena de la mateixa procedencia que's guarda en la Catedral de Pamplona, y respecte de la qual se té la creencia de que voltava la tenda de l'Emir en aquella gran lluita entre'ls regnes cristians de l'Iberia y el poder mahometà, essent rompudes per l'esforç de D. Sancho *el Fuerte,* que se les endugué com gloriosa mostra de la victoria conseguida, y ab les quals timbrà'l seu escut d'armes. Les anelles són de ferro y de forma allargada y plana, deixant en cada extrem una ansa pera poder quedar ajuntades les unes a les altres. En la sagristia s'hi conserva, ademés dels interessants objectes que hem anomenat, un tríptich de molt recomanables condicions artístiques, y qual execució y bon gust pictòrich mostra esser obra del sigle XVI.

Emprenent una curta passejada, acabàrem de fer-nos càrrech de lo poch que ja queda de notable a Roncesvalles. A escassos metres de la carretera, envers mitg-dia, entre la frescal herba d'un extens prat, hi brolla la font anomenada de la Verge, de qual aparició en aquest lloch ja n'hem parlat abans. En altres temps hi hauria una construcció commemorativa del miraculós fet: avuy dia sols queden de la dita obra alguns carreus posats sense ordre, que formen capsalera a la font, en la que hi resten les traces dels relleus que contenien, fent de segur referencia a n'aquella tradició, però que, per compondre-s de troços y per lo consumit de la representació esculptòrica, no hi ha manera de deduir ab exactitut la seva significació.

Mentres siguem a Roncesvalles els records de Roldan no han de deixar-nos. Axís es, en efecte: no gaire lluny del caseriu s'hi troba una altra font que porta'l nom d'aquell ardit guerrer. Per la part superior del mateix prat en que hi ha l'altra font segueix un caminal format per dugues rengleres de frondoses freixes, que s'anomena en la localitat passeig dels Canonges, seguint planejant en direcció a mitg-dia, avançant fins a continuar per dessobre del turó que parteix de les montanyes del port y en qual extrem hi

surt la dita font, a cosa d'una mica més d'un quart de la Colegiata, voltada de frescal herbatge y a la vora de bonichs faigs, que ja sabem es l'arbre de bosch del país. Justifica la tradició'l nom ab que es coneguda en l'encontrada aquesta font, fent a saber que brollà'l doll d'aigua que la constitueix a conseqüencia d'haver l'intrèpit y forçut Roldan enfonsat en terra la seva espasa, com s'hi hagués sigut un altre Moisès. Encara que no'ns ho han sabut dir, es de suposar que tant extraordinari aconteixement degué tindre efecte'l dia de la gran derrota de l'exèrcit de Carlemany.

Entenem haver donat compte de tot lo que'ls nostres petits coneixements ens han permès veure en l'excursió feta a la celebrada y històrica Colegiata de Roncesvalles.

Joaquim de GISPERT

Febrer de 1903.

CRONICA DEL CENTRE

Juliol de 1905

SESSIÓ DE CLAUSURA DE CURS

El divendres dia 7 se celebrà la darrera sessió d'aquest curs, en la qual el nostre estimat president, D. César August Torras, nos va donar a conèixer la seva valiosa obra *Bergadà*, que forma'l volum cinquè de la guia itinerari del *Pirineu Català*, y de la que res direm per ocupar-nos-en ja en altre lloch.

Sols direm aquí que, tant l'exposició general de la comarca que serveix d'introducció a n'aqueat volum, com els diferents itineraris que varen esser llegits, com les mateixes projeccions de diferentes vistes fotogràfiques de llochs notables de la comarca bergadana, foren fortament aplaudides per la nombrosa concurrencia que omplenava per complet la nostra gran sala, desitjosa de fruir de les primicies del nou llibre del Sr. Torras.

A l'acabar la sessió varen esser proposades algunes excursions pera l'istiu que som, determinant-se'ls llochs y itineraris a realisar pera'l major èxit y bons resultats de les mateixes.

EXCURSIÓ

Als Estanys de Nohedes y Evol y ascensió al Pich de Madres. — El dia 23, de bon matí, sortiren de Camprodon, on s'havien reunit, un bon aplech de socis del nostre Centre pera realisar la projectada excursió cap a

les hermoses encontrades pirenenques de la serralada de Madres. En la primera jornada 's féu l'itinerari fins al Vernet, passant per Coll de Pal, Pi y Sahorra.

Durant la segona jornada se seguí per Fillols y Taurinyà cap a l'important vila de Prades, desde aon, per Corsat y passant sempre per hermosos viaranys que serpentegen per entre la boscuria, se dirigiren cap a Nohedes y Coll de Portols, arribant cap al tard a la jaça del Gorch Negre d'Evol, a una altitut de més de 2,000 metres sobre'l nivell del mar, aon feren nit nostres companys, repartint-se entre la jaça y la tenda de campanya que ja s'havien endut per aquest fi.

A les sis del matí del dia següent, després d'admirar aquells hermosos encontorns, sortiren cap al Coll dels Gorchs y Font de la Perdiu, fent l'ascensió al Pich de Madres (2,470 m. alt.), ont arribaren a quarts de dèu, retornant després fins a la mateixa jaça d'Evol. A la tarda baixaren cap a Oleta y Banys de Thués, on feren nit.

Al matí del dia 26 sortiren cap a Fontpedrosa, Montlluís y Font-Romeu, pera retornar al vespre a Thués, desde aon l'endemà sortiren cap a l'engorjat de Nyer y Mantet, acabant l'excursió a Camprodon mateix, ont hi retornaren passant per la Portella de Mantet, per la Coma y Estret de Murens y Set Cases.

NOVA

El «Club Alpin Français» acaba d'obrir un concurs universal de fotografies de montanya, en el qual hi poden pendre part tots els amants d'aquest art tant francesos com extrangers.

El plaç d'admissió serà fins al 30 del pròxim Novembre.

Els senyors socis que hi vulguin pendre part poden enterar-se a Secretaria de les condicions del concurs.

Barcelona. — Tip. *L'Avenç:* Ronda de l'Universitat, 20. — Telefon 115

Butlletí
del
Centre Excursionista de Catalunya

DEL SEGRE A L'ARIEGE A TRAVERS D'ANDORRA

(Continuació)

Sobre'l poble, y darrera mateix de l'iglesia, s'alça un turó rocós, en qual cim encara's troben avuy dia vestigis de muralles y parets del que fou castell o torra de moros, anomenat La Meca. En ell, com en el de La Seca, a l'entrar en la frontera d'Andorra per La Farga, se veuen vestigis d'una galeria que baixava fins al mateix riu (?).

De la situació d'aquests castells La Seca y La Meca, deu provenir la dita vulgar aplicat a qui molt ha corregut: «Ha seguit La Seca, La Meca y la Vall d'Andorra»; més tenint en compte les minúscules proporcions d'aquest país, y la curta distancia que hi ha desde La Seca a La Meca, aquesta dita no devia aplicar-se en son origen sinó en sentit irònich, sentit que avuy ha perdut, perquè sembla indicar que la persona que ha seguit La Seca y La Meca ha corregut mitg món o poch menos, si bé es veritat que aquests dos enrunats castells ocupen l'entrada y la sortida — o poch menos — de la vall, d'on se dedueix que pera anar de l'un a l'altre se té d'atravessar tot el territori, es a dir, *tot un Estat*, per insignificant que aquest sia.

Ordino estava de festa quan nosaltres hi arribavem: tots els seus habitants, endiumenjats, s'aplegaven al voltant de l'iglesia ab motiu de la benedicció de les campanes que en la mateixa plaça s'havien fos. El rector les ungia ab els sants olis y ab el ritual de rúbrica, acompanyat dels padrins, y acabada la bonica cerimonia les quatre *neòfites* feren oir llurs brunzentes y metàliques veus, que ressonaven, vibrants y clares, per tota la vall d'Ordino, a travers d'una atmòsfera diàfana y clara, en la solemnial quietut de la naturalesa, mentres els padrins y el poble les apedregava ab confits de tota mena.

Ordino té una espayosa iglesia parroquial. Al seu costat el

cementiri, y no lluny d'ell una porxada d'antiga construcció, baix la qual, en època llunyana, s'hi aplegaven els mercaders o marxants pera celebrar-hi llurs contractacions o negocis. Prop d'allí hi ha la plaça, d'àrea irregular, ab la casa del comú o municipi.

A l'entrar en la vall d'Ordino's veu, trayent son cap pelat per damunt de les montanyes, al N.NE., el pich de Casamanya, el més alt d'aquestes regions, a 2,754 metres sobre'l nivell del mar.

Ens plau significar aquí'l nostre reconeixement a Mossèn Joaquim Plandolit per l'acullida cordial que'ns va fer y per haver posat a nostra disposició son notable arxiu-biblioteca, ont hem consultat gran nombre de datos d'interès pera l'historia d'Andorra y d'Urgell.

Deixant l'endemà matí tant agradable companyia pera anar cap a Les Escaldes, desférem el camí, ens aturàrem a l'ermita de Sant Antoni y'ns trobàrem altra volta aprop d'Andorra, en el punt en que haviem deixat a la dreta'l de Les Escaldes, o sia en la font de la Call, com abans diguerem.

Seguint el nou camí, no trigàrem a trobar les runes de l'antiquíssima capella de Sant Andreu, la primitiva d'Andorra, y poch després el gran edifici abandonat a mitg construir, destinat a fàbrica de tabach y llum elèctrica. La construcció de dit edifici, que es molt espayós y de bon aspecte, ha causat indirectament immens perjudici als andorrans, perquè ha fet adonar als francesos y espanyols la gran importancia que devia tindre la producció y consegüent exportació illegítima de tabach, quan la companyia anònima «Tabacalera Andorrana» s'atrevia a construir aytal edifici; y a l'endevinar les vehines nacions l'importancia del contrabando, han redoblat la vigilancia y augmentat les penalitats, ab greu perjudici pera'ls fabricants y pera'ls pobres que tenien en l'ofici de paquetaire'l llur medi de viure, y que, acostumats a n'aqueix ofici errant, pel qual senten vocació irresistible'ls andorrans, no tenen aptitut pera dedicar-se a altre genre de vida.

Desde aquest indret contemplem, aprop y dolçament recolzat en el repeu de la montanya del Picó, el poble de Les Escaldes.

Cinch minuts més enllà s'arriba al pont dels Escalls, on se veu una creu gòtica brutalment mutilada, perquè apenes si's conserva sencera la columna que li servia de basamenta. Era un bonich exemplar de l'art gòtich, y estava reservada a la *florida* joventut que apedrega als forasters (1) la seva mutilació. Així un s'explica

(1) Es molt freqüent.

que en ple sigle XX no hi hagi a Andorra un mal camí de carros. No sabem si això es causa o efecte del seu endarreriment, del seu inconcebible endarreriment. El pont dels Escalls, que junt a la creu salva'l riu Valira del nord, que va a ajuntar-se poch més avall ab lo de l'est, es soperbament hermós. Per aquell punt el riu passa per una gorja estreta y fondíssima, en quals parets, tapiçades de vegetació exuberant, creixen les eures y falgueres, y en qual fons s'escorren les aigües, bramant furioses en remorosos falls.

Basten vuit o deu minuts pera passar per entre algunes cases del terme d'Engordany, que forma ab Les Escaldes una sola entitat administrativa, ab categoria de quart o municipi autònom, depenent del comú de la capital, Andorra, cap de la parroquia. Engordany, en terrer desigual, se troba en la part solana de la montanya, com en una graonada, desde qual punt se domina tota la Vall, de Les Escaldes a Santa Coloma.

La primitiva iglesia de Sant Jaume d'Engordany està avuy abandonada per amenaçar ruina. Era romànica dels primers temps, com també ho es una petita ermita baix l'advocació de Sant Romà, que's troba a poca distancia de la de Sant Jaume.

Cinch minuts més tard entravem en el carrer de Les Escaldes que condueix a la plaça, després d'atravessar per un pont de pedra el Valira y a les dues hores de nostra sortida d'Ordino.

Bonich aspecte presentava la plaça, engarlandada ab pins, serpentines y fanalets de colors, y plena de gent que al sò d'una estrident orquesta giravoltava alegra y bulliciosa. Era la diada de Sant Jaume, la festa major, la que tots celebraven lluint llurs millors trajos, les noyes ab vestits clars y virolats mocadors, y els minyons ab llurs millors gechs y flamantes gorres, quasi bé de pinxo totes. Baix aquell cel resplendent de llum ballaven el típich ball de Santa Agna, junt ab els d'Engordany, els quals solament en aquesta diada poden ballar en la plaça de Les Escaldes; rivalitats y diferencies de jovent, que no per esser infantils deixen de dur fatals conseqüencies, perquè més d'una vegada han ocorregut baralles entre abdós pobles. El ball consisteix en un contrapas puntejat primer pels fadrins major y menor, als quals segueixen els demés balladors, entrant després les fadrines y demés balladores; dançant junts un ball pla ab airosos moviments y garboses giravoltes, finalisant ab la *mitja cadena* que'n diuen, donant-se tots la mà y passant-se la parella de l'un a l'altre, acabant devegades ab la *correnta*, que consisteix en agafar-se tots les mans y córrer, formant una serp, pels carrers, seguint als fadrins majors. Pinto-

resch resulta'l conjunt, y més acompanyat de la cridoria y rialles dels balladors, que entretenen ab freqüents traguets el bon humor de llurs parelles.

Es Les Escaldes el poble més freqüentat a l'estiu, y es sens dubte el més ben situat, pintoresch y atractívol dels andorrans. No sols per la fama de ses aigües termals sulfuroses sulfídriques, indicades en les afeccions herpètiques y de les vies respiratories, venen aquí'ls forasters, sinó també per esser l'únich punt de la Vall on s'hi està relativament bé en els hostals y posades, pomposament titulades establiments, que's troben en aquest poble.

En la plaça de Les Escaldes, en qual angle nord se troba'l pont sobre'l Valira, hi ha una bonica creu gòtica de pedra, adossada a una de les cases. Quan dita casa no existia, fa mitja centuria, la creu, esbelta y d'agradable aspecte, presidia la plaça al mitg d'ella, oberta llavors del costat del riu.

En un dels carrers de Les Escaldes hi ha una font sulfurosa molt calenta, y les dèus termals principals se troben un xich més amunt, a la dreta del riu Madriu, prop de la seva desembocadura en el Valira. Aqueixes termes són abundantíssimes y la temperatura de l'aigua es de 70° C. A més de les aigües sulfuroses n'hi han de magnèsiques, bicarbonatado-sòdiques, nitrogenades, ferruginoses, etc., a variables temperatures, per més que les primeres són les més abundoses y les úniques que fins a l'hora present se venen utilisant.

Aqueixes aigües se perdien, fins que fa uns cinquanta anys els habitants d'Andorra començaren a utilisar-les, prenent banys en tosques banyeres de fusta. Més tard, fa una vintena d'anys, varen colocar-se dues banyeres de marbre en la casa dita allavors de Prat, que són les que encara existeixen en l'expressada casa, coneguda avuy ab el nom de balneari de Francisco Pla, situada en la plaça tocant al pont y banyant ses parets en el mateix riu.

Altres dues cases compten ab un parell de banyeres cada una, ont a la bona de Déu poden els banyistes remullar-se a llur pler y curar-se o emmalaltir-se més, perquè la direcció facultativa manca en Les Escaldes.

El poble es d'aspecte trist y pobre, com tots els andorrans; l'higiene y la condicia no hi són pas gaire conegudes, y l'acullida que als forasters s'hi fa, malgrat esser el més visitat per ells y el més en contacte ab la civilisació, no passa d'una indiferencia una mica respectuosa o d'un mitg respecte seguit de forta y desvergonyida explotació.

Els voltants de Les Escaldes, ont abunden les rouredes y salzeredes y els envellutats prats, són pintorescos en extrem. La temperatura es dolça, primaveral, durant l'estiu. Quan l'accés a n'aquesta vall deixi d'esser, com es avuy, pesat y fins difícil, s'obrirà pera ella una era de gran prosperitat, perquè serà molt freqüentada, sobre tot quan pugui deixar-se l'insecticida a les portes de les Valls y's pugui entrar ab confiança en totes les cases d'aquesta terra, que no són pas notables actualment per ses condicions higièniques, per la netedat que hi regna, ni per l'ausencia de tota mena d'insectes que les fan preuades pera'ls entomòlechs, que poden estudiar-hi profitosament gran varietat d'especies que són companyes inseparables de la gent deixada y bruta.

A l'Estany d'Angulasters

Pera anar cap a Angulasters se surt del poble de Les Escaldes pel camí que va a Encamp, trencant a mà dreta axí que s'ha passat el pont del Madriu, dit de la Tosca, y emprenent sobtada costa per cansadíssima grahonada. Als pochs minuts se veu a la dreta, sobre'l mentat riu, la fàbrica de llana, a qual espatlla aquest se precipita en grandioses cascates, en una fonda gorja rublerta de vegetació atapahida que s'extén per les dues voreres, formant un parch natural que tot l'ingeni humà es impossible que imiti.

Un quart d'hora més tard, després de forts zig-zags per pedregós camí de ferradura, s'han salvat ja'ls 225 metres de desnivell que hi ha entre Les Escaldes y la masía y bordes del Noguer, assentades dalt de gegantines roques, en mitg de conreus, prats y noguers centenaris.

Desde aquí'l camí es per un moment planer, y, al sortir dels cortals, una hermosa balconada domina l'encisador panorama de Les Escaldes y la vall d'Andorra, internant-se després per delitosa ubaga on creixen corpulents arbres que rega'l riuet del Noguer, que joganer y remorós per allí s'escorre, y que atravessem d'un salt.

Torna a esser la pujada fadigosa per camí poch menys que intransitable per lo pedregós. Atravessant conreus y prats, y passant per prop de precipicis sobre la carretera d'Encamp, en construcció, a la mitja hora més s'arriba a unes bordes; y tenint sempre al davant la bella silueta de l'ermita de Sant Miquel d'Angulasters, ab son típich campanar, en un quart d'hora de pujada arribem a sa mateixa porta, a 1,550 metres sobre'l nivell del mar.

Desde allí la vista s'extasía en la contemplació, a vol d'aucell,

de la vall de Les Escaldes y Andorra, rodejada, closa, per aquell march grandiós de montanyes que tantes voltes hem nomenat.

Situada l'iglesia al bell mitg d'un vastíssim planell englebat, però a la vora mateixa del cingle, se destaca majestuosament sobre'l

SANT MIQUEL D'ANGULASTERS

fons del cel. El dia que nosaltres ens hi trobàrem, sota un sol radiant y una atmòsfera diàfana de Setembre, oferia aquell planell, ab la silueta de gegantines montanyes y la presencia d'aquella torra milenaria, que ha vist néixer y morir dotzenes de generacions, y que en aquella altitut ha vist congriar tempestes de furor apocalíptich, restant sempre incòlume; oferia, diem, un encisador aspecte.

La construcció de la capella es d'estil romànich del sigle XI, de l'època pot dir-se florida, es a dir, en que l'arquitectura començava a preocupar-se dels detalls, com pot veure-s en alguns ornaments del campanar y al voltant mateix de l'absis.

Se conserva encara en son interior, però bon troç malmesa per

Sant Miquel d'Angulasters: Pintura mural

la barbarie dels grans y la maldat inconscient dels petits, una pintura mural interessantíssima, en la concavitat del altar major. Es de gran importancia y mèrit aqueix curiós exemplar de l'època bisantina: mostra de l'ingenuitat d'aquells artistes, mestres en l'art decoratiu.

Fa cosa de set o vuit anys que encara's trobava en l'altar major un quadro a l'oli, famós en el país, representant a Sant Miquel Arcàngel, degut, diuen els andorrans, al genial pinzell de Murillo. Sembla que no falta qui's fixà en el valor artístich del quadro y n'oferí molts diners; peró'ls andorrans no volgueren may despen-

dre-s d'ell, essent-ne despossehits malgrat ells, ja que una nit, sense que ningú n'hagués esment, va esser robat, y may se n'ha sabut re més. Desde allavors quedà'l petit temple abandonat, oblidat, solitari en mitg d'aquella planuria, ohint sols els crits del bestiar, fins dins mateix del seu recinte, perquè en ell s'aixoplugaven els pastors ab llurs ramats durant el mal temps. ¡Trist destí d'aquell temple, que anyorava èpoques en que tal vegada presidia al seu redós un poblet y inspirava veneració en tota la vall! Pels voltants de la capella s'hi troben òssos humans en gran quantitat. Ningú ha sabut donar-nos-en explicació satisfactoria: sols podem acceptar per ben verossímil l'hipòtesi de l'existencia en aquell punt d'una població fa temps desapareguda.

Encès per la fe en Sant Miquel, y al mateix temps aterrat per les pedregades que desde feya alguns anys castigaven els pobres conreus del planell d'Angulasters, un andorrà, ja vell, pagès de bona mena y home de l'antigor, que tota sa vida l'havia passada en aquelles montanyes guardant bestiar o conreuant una xica de terra, se proposà fa dos anys arreglar l'ermita, logrant-ho ben prompte ab sa tenacitat andorrana, visitant a l'un y a l'altre, ab esperances aquí y decepcions més enllà, però sense defallir, y comptant en resum quasi bé exclusivament ab les seves soles forces, ben modestes. Son zel y sa toçuderia montanyenca lograren posar mà a l'obra, y avuy dia la capella està neta, emblanquinada malhauradament, y fins lluheix una bonica imatge de talla; s'ha reparat el teulat y està altra vegada consagrada al culte, constituhint tot l'amor, la sola pensa d'aquell vellet, sech, fort com un roure, de primitiu candor, de figura simpàtica y vestint el típich y airós trajo curt de vellut blau, y ab roja barretina al cap, propri d'aquestes valls, y avuy desterrat d'elles, desgraciadament.

Tot nos ho explicà ab carinyo, deturant-se embadalit davant d'aquella candorosa y extranya figura de la pintura mural, que, com deya ab ignoscenta heretgia, era'l *Verbo Nazareth, Pare Etern, ricament vestit ab faixa de general y manto*. Pobre avi Casas! Déu li consérvi son entusiasme y li augmenti'ls 78 anys que tant bellament porta damunt!

L'ermita d'Angulasters, y es aquesta una prova evident de l'importancia que en son temps arribà a tenir, fou objecte de llegats y fundacions per part d'antigues families andorranes, segons ho acrediten testaments, que hem tingut ocasió de veure, dels XIVe, XVe y XVIe sigles.

Acompanyats per l'avi Casas, y entretinguts ab sa graciosa

parla, esmaltada d'antichs refrans, emprenguerem la pujada que, per entremitg de feixes y englevat, en un quart d'hora franqueja un collet, després d'haver passat per un agrupament de cortals, o sia cases on se guarden els forratges y grans y's tanca'l bestiar, a la montanya. A l'altra part del collet trobàrem l'estany d'Angulasters, a 1,700 metres.

Sa poètica situació, ses voreres rodejades de petites montanyetes

Estany d'Angulasters

cobertes de bosch que s'emmiralla en ses clares aigües, d'un blau intens, tenint com a fons les llunyanes montanyes de Canillo y Soldeu, per entre les quals treu el cap l'altiu Casamanya, fan d'aquest estany, de forma oval y d'una extensió d'un kilòmetre de llarch per 700 metres d'ample, un dels atractius més remarcables d'Andorra. A ses vores, descansant en les grans roques que allí's troben, respiràrem l'aire pur d'aquelles altituts, gaudint d'aquella apacible calma de la naturalesa, torbada sols pel suau remoreig del vent que riçava l'aigua de l'estany en petites onades. Allí escoltàrem a l'avi Casas, qui'ns contava, ab veu que semblava d'un altre sigle,

la rondalla de l'estany. Assegut a la vora d'aquest, sa silueta's destacava neta y clara sobre'l fondo blau de les aigües. Veus-aquí aquesta rondalla, que transcrivim literalment, o poch menys, pera que no perdi la seva ingenuitat propria.

Comença dient pausadament el vell ermità que fa ja molt temps varen veure per aquí una dòna ab una pastera al cap el dia de Sant Joan, y diuen que una vegada en els cortals que aquí hi havia va passar Nostre Senyor a estil de pobre, y va trobar en un d'ells una dòna que pastava, y que al veure-l va dir-li si volia fer el favor d'anar a cercar-li una escampa de boix pera escombrar el forn, que li faria una coqueta. Aquella coca se li va fer gran, tant gran que li va omplenar tot el forn, y llavors li va dir: «Té l'hauria prou feta una coca, però s'es tornada tant gran que sols t'en vui donar un bocí». I prou li donà un bocinot, més aquell pobre li va dir: «Poseu-vos la pastera al cap y escapeu-vos, y si sentiu soroll no us gireu pas endarrera». I aleshores se va sentir gran terratrèmol y s'hi va fer un estany com una coca; y així's diu que una vegada hi va haver gent que van veure'l matí de Sant Joan una dòna al mitg de l'estany ab una pastera al cap. «S'en diuen tantes de coses y hi ha tantes cabories al món!» afegí'l vell, allunyant-se d'aquell lloch ab rialleta més ignocent que irònica. Sa figura anà esfumant-se al pas segur de ses cames poch doblegades pel pes dels anys, fins a perdre-s entre les llunyanes bordes de Sant Miquel d'Angulasters.

Un dia als Estanys Forcats

Ab la fresca brisa matinal d'un hermós primer d'Octubre sortírem a punta de dia del poble de Les Escaldes. L'horitzó, sense un núvol, tenyit per l'aubada d'un color blau palidíssim, que feya surgir de les ombres de la nit fugitiva l'esplèndit paisatge en que està enclavat el poblet, ens prometia una bella jornada. Així, entre l'incertesa que dóna la primera claror del dia a les formes, emprenguerem la sobtadíssima pujada que, costejant el joganer y saltirós Madriu per sa vorera esquerra, y passant pel costat de la fàbrica de mantes dels germans Calva, porta per pedregós y cansadíssim camí, en mitja hora llarga, al pont pla de Sassenat, a 1,325 metres d'altitut. A mitja costa, els colors riallers del dia feyen ja més precises les formes del paisatge. Per darrera la nevada montanya de la Tossa d'Angulasters el vivíssim color rosat del cel anunciava'l naixement del sol; els boscos de les vessants prenien color y forma,

mentres al fons, al darrera nostre, voltats de prats, verds encara, y d'ombrívoles arbredes, fistonejats per la blanca escuma del Valira, y tenint com a fondo les capritxosament nevades montanyes d'Andorra, Arinsal, Pal y Ordino, que formen un rosari de dentada cordillera, se recolzaven en la vall els pobles de Les Escaldes y Engordany, ab sa barreja de cases terroses y edificis blanchs, guarnides

Camí dels Estanys Forcats

de ramells de tabach, nota original y típica; completant el grandiós espectacle l'immens acord del cant que entona'l riu, que escumejant salta a cada pas de roca en roca en capritxoses y remoroses cascates.

Passat el pont, y per entre uns cortals que's troben a sa sortida, comença ja la forta grahonada que de sobtadíssima manera franqueja en trenta minuts els cortals d'Entremesaigües, ont, entre'ls prats de que està coberta aquella pintoresca vall, se junten dos rius: l'un, el de la dreta, procedent de les montanyes de Clarós, Pedrafita y Port Negre, y que, poch caudalós, baixa saltironant, y l'altre que, ab més doll d'aigua, arriba ab estrèpit, impetuós, dels estanys que

anem a visitar, formant allí'l Madriu, que's despenya en vertiginoses cascates fins a pagar son tribut al Valira, segons havem ja vist, prop de Les Escaldes. L'altitut d'Entremesaigües—el nom ja expressa la confluencia de corrents—es de 1,500 metres sobre'l nivell del mar (1).

Seguint el mal camí, entre pedres y rochs, si bé ab menys pujada y planejant després, s'arriba, sempre acompanyat de la remor del riu, per qual vorera dreta anem, al cap d'una mitja horeta, a Ramio, agrupament de bordes y cortals, rodejats de prats y conreus de tabach. Allí vegerem pasturar nombroses ramades de xais, que, fugint ja de les primeres neus de l'alta montanya, venen a cercar un clima menys rigorós en aquell pintoresch recó. L'altitut de Ramio es de 1,700 metres.

Altra vegada en pronunciadíssim zig-zag, y tenint a nostres peus el riu, quals riberes encara guarneixen hermosa vegetació, emprenguerem una fortíssima pujada que, després d'haver-nos fet guanyar 100 metres (1,800 d'altitut), en trenta minuts més ens féu entrar en l'Estall, vall en miniatura, on se troba una borda rodejada de prats, per entre'ls quals corre'l riu, que, dividit en diversos braços, rellisca suaument per immensa penya en plan inclinat, formant un tranquil y encisador saltant.

Sense temps pera descansar de tant fadigosa ascensió, torna a pujar el camí fortament, y en poch temps, deu minuts, a guanyar 100 metres més, pera trobar altra petita plana entre quals prats se troba la darrera borda, Fontverd (1,900 metres), aon més de 150 vaques, fugint també dels freds de les altures, pacíficament pasturaven escampades pel pla y per la montanya.

Aquí donàrem una darrera ullada a la vegetació que anavem deixant: pins, abets, avellaners silvestres, que's troben en gran abundancia; salares, que s'emmirallen en el riu; sauquers borts, que esmalten de notes vermelles el paisatge ab llurs grans, y els gers, qual delicat fruit embauma l'aire ab sa fragancia. Entravem ja en la monòtona encara que grandiosa vegetació de les grans altituts, formada exclusivament d'abets y pins negres, propris sols dels climes glacials. S'entén vegetació arborescent, perquè pels englevats de les montanyes la flora es encara rica y variada. Entre les mils plantes que peixa'l bestiar per ells, cal esmentar la regalesia, que en molts indrets creix ab exuberancia prodigiosa, y de la que n'es àvit el bestiar, que la flayra desde gran distancia.

(1) Desde Entremesaigües surt un camí que, passant pels Graus, va al Port de Pedrafita, y per la vall de la Llosa a Cerdanya.

Al sortir de Font Verd, darrer cortal que, com hem dit, deviem trobar, pujant 50 metres, y als quinze minuts, s'entra en un estret y llarch collet, collet d'Infern, qual costat esquerre, el solar, forma immensa tartera de feixugues pedres.

Vint metres més de desnivell, y passem un troç de bosch, per un dolentíssim viarany, arribant moments que, més que camí, es un verdader plan inclinat, ab exposició d'esllavissar-se homes y animals y caure en el riu que uns quants metres més avall passa; y deixant en la frondosa ubaga una font, Font Freda, de gran anomenada per la temperatura de l'aigua que abundosament surt de la pedra, deu minuts són prou pera sortir sobre les runes d'una antiga farga situada sota un petit pla en que'l riu se parteix. Aquí, en el fons d'aquesta vall plena de roques en descomposició, existia fa més de cent cinquanta anys el poblet de Baells, que mitg soterrà una terrible allau de neus, essent abandonat pels seus habitants pera cercar climes més benignes. Allí prop existí la farga de que hem fet esment, y que era sols coneguda per *La Farga*, on se treballava'l mineral de ferro, que's portava en matxo dels Meners de Porté, llunyana mina situada a l'altra vessant del Pireneu. Fa més de seixanta anys va esser abandonada, després d'haver-se talat bona part d'aquells frondosos boscos. Entre les runes se veu encara'l pesat mall, que molts guies y excursionistes proven inútilment d'aixecar.

Aquí l'espectacle que als nostres ulls s'ofereix cambía per complet. Un bosch d'altíssims pins negres se desenrotlla y munta l'ample coll davant nostre, tapant les montanyes, quals retallades crestes, mitg nevades, sobressurten desde l'est al sud, formant un semi-cercle grandiós. En mitg de l'esgroguehida gleva, que ha rebut ja, al començ de la tardor, la gelada halè precursora de l'hivernada, comença a clapejar la neu. Malgrat el sol radiant, el fred es penetrant y viu.

Ens internem en aquest bosch immens, a travers del qual el riu corre follament, ab estrèpit, amagat entre'ls arbres centenaris y descrivint mil sinuositats. Solament un guia molt pràctich, un paquetaire, pot trobar el camí, un viarany que's pert sovint entre lo més intrincat de la selva, perquè devegades es precís obrir-se pas pel brancatge que'l pes de la neu o els vents han fet inclinar. Al cap d'un quart sortim a l'Estall Serré, a 2,030 metres, planell englevat, com clariana al mitg del bosch, y on peix el bestiar durant la calor. El riu atravessa aquest planell, y's té de franquejar a gual, fent salts y equilibris damunt de les pedres, no sense cert perill aleshores, per-

què estaven aquestes glaçades y eren relliscoses. No triguem a trobar-nos dins d'altre bosch més atapahit encara, el Bosch de la Traba (2,100 m.), en el que s'escorren riuets procedents de nombroses fonts de temperatura glacial y de clara y crestallina aigua, que van a pagar el llur tribut al riu principal, el Madriu. A voltes semblen barrar-nos el pas, tantost el feixuch brancatge dels pins, inclinats envers la terra, com si volguessin pagar-li'l tribut que tart o aviat tot ser viu li deu; tantost les despulles d'arbres centenaris que en mitg d'aquell sublim desordre de la naturalesa's veuen per terra, com esquelets de gegants immensos, vençuts, a la fi, per la feresa dels elements que durant centuries els havien respectat, per les allaus de la neu, per la furia de l'huracà o pel fueteig del llamp, senyor d'aquestes altituts. Tot contemplant la naturalesa en sa sublim majestat, als pochs minuts arribavem al Pont de la Gaytanta, altra plana en que'l riu se precipita en remorós y pintoresch saltant, rodejat d'arbres (2,130 metres). Altre cop dins un bosch, ja menys frondós, veyem a travers de les clarianes del mateix, ja més aprop nostre, la majestuosa silueta de l'alt macís del Pireneu, a l'est, sud-est y sud, macís qual cresta forma la linia divisoria d'Espanya y Andorra per aquell indret, y on se troben portells o ports que sols se franquegen sense perill a l'estiu, però que'ls pobres paquetaires, ab greu exposició de llur vida, freqüenten en tot temps, pera burlar la vigilancia fiscal.

Ja començavem a trepitjar neu y a trobar gelades les corrents de poch desnivell.

Durant mitja hora llarga varem seguir a travers del bosch, sortint a un planell ben ample nomenat Pla de l'Incla, a 2,160 metres d'altitut y francament rodejats de montanyes regularment nevades.

Atravessant altra vegada'l riu, y per dins d'un bosch menys espès y frondós que'ls passats, y quals pins tenen fama per la bondat de llur fusta, s'emprèn la pujada novament, y als trenta minuts, aclarint-se encara més els arbres, ens trobem al planell de Citut, a 2,220 metres sobre'l nivell del mar.

Aquí'l quadro torna a cambiar del tot: son aspecte es trist y fins monòton, però gran sempre: la naturalesa està sola en sa grandiosa simplicitat. Immenses tarteres, un veritable caos de roques, descompostes per les gelades hiperbories y per la furia dels elements; montanyes nues, agudes, que semblen voler escalar el cel y desafiar-lo, sobressortint a voltes per damunt dels núvols; englevats groguenchs, clapejats de neu; roquesací y allà com runes cicló-

pies; algun migrat pi, trist y perdut en aquell desolat desert, que espera, resignat, la mort com altres qual esquerdalench esquelet per allí's veu: tal es la visió dantesca que davant nostre s'extén per tot arreu. Avuy el blanquinós matiç de la lleugera nevada que s'hi es extesa ab son blanch polcim festonejant les roques, ha embellit tant

Estanys Forcats

el panorama dins la seva tristesa, en la qual s'endevina la proximitat de l'hivernada, que'ls ulls no's cansen d'admirar-lo.

Del planell de Citut, trenta minuts de fortíssima pujada per l'englevat, y saltant rochs, que ab els peus feyem rodar avall, són necessaris pera salvar els 105 metres de desnivell que hi ha pera arribar al mateix peu del primer dels estanys, el qual s'anomena propriament Forcat y dóna nom a tots tres, havent pujat en quatre hores y mitja a l'altitut de 2,325 metres que'ns marca l'aneroide a la vora del mateix estany.

Situat en una gran y accidentada planura, rodejat de petits serradets y de cims que encara s'aixequen 400 y 500 metres més amunt, pot dir-se que es propriament un aixamplament del riu que

l'alimenta, perquè entra en l'estany pel seu extrem NO. y en surt per l'oposat, S. Avança en l'estany, com un promontori, un aplech de roques que'l divideix en dues parts irregulars: d'aquí s'origina'l seu nom.

Les aigües, riçades lleugerament per l'oreig, d'un to grisench, per reflectir-se en elles la grisa montanya y el cel, també gris, emboirat, són de crestallina puresa, glaçades en ses vores y plenes en molts indrets de finíssims jonchs. Reben, com hem dit, y li tornen més tard, el tribut del riu Madriu, l'aixordador company de nostra ascensió. Al SE. de l'estany se veu la portella de Citut, y sobre d'ell el port de Vallcivera, passos abdós pera entrar en la Cerdanya.

Guanyant un cim que en deu minuts se puja, per tarteres y englevats, se troba'l segon estany, dit del Pla de la Pleta, que es de forma ovalada, rodejat d'altíssimes y capritxoses roques, que són més vistoses ab la neu que les clapeja, y que's reflexen en aquelles manses y clares aigües, poblades, com les de l'estany primer, de nombroses y riquíssimes truites salmonades, que veyem corre ab gran velocitat. Altitut, 2,390 m. Un últim esforç ens porta, després de regular pujada, y als quinze minuts de trepitjar neu fins a enfonzar-nos el peu, al darrer dels estanys, el conegut per l'estany de l'Illa, que es el més hermós y gran, ja que'n fa dos dels altres. Sa forma es rodona, lleugerament ovalada, formant una gran y capritxosa roca quasi separada de les vores, com una illa, lo que li dóna'l nom que porta, y quals riberes, tallades a pich, s'emmirallen en ses riçades aigües. No reb cap afluent: l'aigua hi neix en abundancia, y, al sobreixir, dóna lloch a una corrent constant, que alimenta, com hem vist, els altres dos estanys, y es el primer fil d'aigua del Madriu. Aquestes aigües són mortes: no hi ha en elles l'esclat de vida que en els altres dos estanys hi donen les truites, degut pot-ser a la temperatura glacial de sa altitut, 2,440 metres.

Donem desde allí una darrera ullada al rosari de carenes y montanyes que dominem, mitg blanquejades de neu; als dos estanys que a nostres peus ovirem, el de més avall ab sa forma capritxosa; als boscos y montanyes que hem deixat enllà, molt lluny, esfumats per la boira grisenca que s'aixeca de la terra; deixem aquells llochs qual grandiositat aplasta, en que sols hi regna'l silenci de la mort, y emprenem la baixada, que es més penosa y difícil per les relliscades que'ns fa donar la neu, que ja es glaçada en la part ubaga.

I, així, tot conversant ab el guia, qui'ns comptà com trobaren dos homes glaçats de fred a l'hivernada per aquells ports; com la

neu, ab sos remolins, el torb, sepultà a Citut a cinch contrabandistes; com en aquest mateix planell fa cosa de set anys un toro matà a banyades al pastor, en Roger de Canillo, en el mateix indret on pochs dies abans l'hi havia donat forta palliça, venjant-se'n tant furiosament que al trobar-lo'l bailet, son fill, per cert, y pujar-hi pera recullir-lo'l batlle, el metge, el nunci y el desener ab quatre homes, que es lo que disposen les lleys quan ocorre una mort violenta, sols trobaren un munyoch de carn desfeta y òssos esberlats; y altres contes y succehits, sempre de notes tràgiques, perquè aquelles terres inhospitalaries sols tenen histories, llegendes, tradicions y rondalles de caràcter dramàtich; passàrem molt bella estona distrets ab la pintoresca parla montanyenca, esmaltada de galicismes y barbarismes, fins que'ns trobàrem a mitg bosch de la Traba al retornar a Les Escaldes, com es natural, pel mateix camí, l'únich relativament practicable.

Allí, en una clariana del bosch, y junt a la gelada y rica font de la Gaytanta, que brolla en una roca al bell mitg d'ell, emprenguerem al peu dels altíssims y negres pins la difícil tasca de cuynar un arroç, del qual la gana'ns en féu donar ben aviat compte, regat ab bon vi y fresca aigua, en mitg del bon humor y l'alegria que dóna l'avinensa y'l recort agradable de l'excursió.

Reprès el camí, ja reconfortat el cos, al cap de dues hores d'equilibris y exercicis violents, trepitjavem contents y satisfets els carrers del poble, quan ja'l negre mantell de la nit cobria la terra y feya perdre sa forma a les coses, tatxonant de punts lluminosos el blau firmament, mentres seguia aixordant encara nostres orelles aquella remor del riu que en sa última caiguda al Valira, prop de Les Escaldes, omplena l'espay ab sos crits y joganeres rialles.

De Les Escaldes a Fontargent y a l'Hospitalet

Pera empendre la caminada cap a França es necessari matinejar y lliurar-se tot lo més possible de rebre'l sol, que en les grans altituts dels ports estabella y en lo restant del camí rosteix. Axís ho férem nosaltres; y encara l'esplèndit ple de lluna projectava fantasmagòricament sa claror y ses ombres per la plaça de Les Escaldes, y les últimes halenades de l'aire fresch de la nit omplenaven els pulmons, quan sortiem cap a l'Hospitalet.

Atravessàrem als pochs moments pel pont de pedra de la Tosca el riu Madriu, que allí sota s'ajunta ab el Valira; emprenguerem forta pujada pera guanyar el collet de Caldes, desde on se veu el

pintoresch panorama d'Engordany y Les Escaldes, ab Andorra la Vella al mitg de sa hermosa vall y Santa Coloma al fons, ab el soperb march de les altíssimes montanyes que l'envolten.

Passat el collet de Caldes se troba'l petit riu Noguer, que s'estimba en bonica cascata y desemboca a sota mateix en el Valira.

Pochs minuts de dolenta y pedregosa baixada són menester pera trobar ja explanat un troç de l'ampla carretera, la primera que hi haurà en les Valls y que està en construcció desde fa uns tres anys, a càrrech de l'erari públich, fent necessari l'exacció de contribucions, que paga de malíssima gana'l país, acostumat a no contribuir ni en poch ni en molt als gastos públichs, que fins ara desconeixien.

Sota mateix del coll que hem passat, una brigada estava treballant en les obres ab gran activitat, pera obrir y explanar el camí entre immenses roques, vora del riu, que allí s'engorja escumejant. Al passar-hi, nos hi detinguerem fins que la claror del dia fou ben entrada, pera presenciar l'explosió d'una barrinada, que per cert obrí una gran penya aparatosament, com si fos tramoya de teatre.

Sempre per la carretera, que, ben traçada en suau pendent, remonta la vorera esquerra del riu, que descriu aquí gracioses curves, y forma a voltes, sota immenses penyes, gorchs ab imposants dolls d'aigua, arribavem, després de tres quarts d'hora de camí per aquest congost, dit de la Bartra, al pont d'Encamp, ont acaben els 4 kilòmetres de carretera oberta y explanada. El sol començava a daurar les crestes dels alts cims, quan quinze minuts després, y per camí ral o de matxo, deixant a l'esquerra l'ermita de Santa Maria, ens trobàrem a l'entrada d'Encamp, per cert en un fangar pestilent y sota l'iglesia parroquial, d'estil romànich, ab bonica y esbelta torra quadrada y curiós y típich porxo.

Formen la parroquia d'Encamp quatre poblets quasi units, que s'escampen per aquella verda vall, regada pel Valira: lo dit propriament Encamp, on ses cases, com ovelles a l'entorn del pastor, s'ajunten al costat de l'iglesia; el de La Mosquera, separat pel riu, y que es el més gran, ab una riquíssima font en la plaça; el de Tremat, arrupit en l'altre cantó de la vall, y Les Bons, a cinch minuts de La Mosquera, en el camí de Meritxell y a la vorera dreta del riu, al peu d'una rocosa montanya en qual cim se troba una capella junt a les runes d'un castell que fou antiga possessió dels Comtes de Foix.

Ademés dels expressats poblets, constitueixen la parroquia d'Encamp un caseriu anomenat Lo Vilar, que's troba en la part

occidental de la vall, a mitja montanya, y algunes masies y cortals. Es la parroquia que té més agrupada la seva població, que no excedeix de 800 habitants. Altitut d'Encamp, 1,347 metres sobre'l nivell del mar.

Als pochs moments de passat l'esmentat poble de Les Bons, que's deixa a l'esquerra y a l'altra banda del riu, se troba a la ma-

Encamp

teixa mà l'oratori de Parrot, molt anomenat en aquesta parroquia; se franqueja'l riu Pregó, rocosa riera que fa la partió dels termes de les parroquies d'Encamp y Canillo, y llavors s'emprèn una vertiginosa pujada dita del Lloser, pera guanyar una altura sobre'l riu, de més de 100 metres. El camí ral, que may deixem, es aquí perillós, ja que, penjat en una vessant de la montanya, té a sos peus, y a gran distancia, el riu, que encaixonat serpenteja per abruptes roques que formen espantosos precipicis, estimbant-se ab espetech de tro. Es un espectacle que corprèn. Sembla que un se trobi davant dels més sorprenents y fantàstichs paisatges alpins y tirolesos.

Allí, en mitg d'aquell esclat de la natura, se troba penjat com un niu d'àligues Meritxell, petit poblet de la parroquia de Canillo, tenint per march quatre prats que semblen immenses esmeragdes incrustades en la roca. Poch més amunt, com una àliga en son

niu, en mitg de la serena calma y majestat de lo diví, se troba l'ermita de Nostra Senyora de Meritxell, recolzada en l'esgarrifós precipici, com volent ab això simbolisar que fòra d'Ella, apartant-se de son mantell protector, se corre'l perill de caure en l'abim. La Mare de Déu de Meritxell es la llegendaria protectora de les Valls, y sa patrona, en virtut de solemne decret del Molt Ilustre Consell general de l'any 1870.

En tots temps ha inspirat moltíssima devoció en el país, quals habitants, en demanda d'alivi a les llurs penes, no han acudit en va a l'intercessió de tant gran Senyora. L'imatge primitiva es bisantina, y la tradició conta que fou trobada, no se sab l'any, en mitg d'una gavarnera (roser silvestre) tota florida, el dia 6 de Janer, festa de l'Epifanía, fet miraculós, tota vegada que en aquella època de l'any no floreix cap planta, per envolcallar-ho tot la gebra y la neu. L'ermita, bastant espayosa, y dins la qual se veuen nombroses presentalles, altres tants testimonis de gracies alcançades, no té cap mèrit com obra arquitectònica, ni cap valor arqueològich. En ses parets s'hi veuen tosques pintures al fresch que no acrediten pas gayre'l pinzell ni'l gust del seu autor.

Al costat de l'ermita hi ha un hostal ab cambres espayoses, on se dóna aculliment.

Desde Encamp fins a Meritxell no hi empleàrem més enllà d'una mitja hora llarga. Meritxell se troba a una altitut de 1,590 metres.

Altra pujada fortíssima en zig-zag per camí molt dolent ens porta sota una bonica creu gòtica, de pedra, passada la qual ovirem ja'l petit poblet de Prats, en mitg d'un ben conreuat planell que en plan inclinat davalla fins al riu, que molt pregon s'escorre ab gran remor.

Adelantem pel camí, planer, entre conreus y prats; atravessem per primitiva palanca'l riuet del Forn, que forma aquí una migrada però sorollosa cascata de més de 100 metres, sota la palanca, precipitant-se en el Valira; passem pel mitg del petit poblet, en qual rònega iglesia hi ha un bonich retaule, y als pochs minuts ens trobem ab una forta baixada, desde ont ovirem el poble de Canillo, capital de la parroquia del seu nom, situat al peu d'altíssimes montanyes, que si'l defensen un xich de la glacial temperatura *a que té dret* per rahó de la seva altitut, en cambi li aboquen tota la neu que'l vent huracanat de l'hivern escombra dels alts, trobant-se ab aquest motiu ab molta freqüencia incomunicat.

Acabada la baixada, davant mateix de Canillo, deixem una

ermita a la dreta, atravessem per un pont de fusta'l Valira, que s'escorre aquí mansament en pendent suau, y no triguem a entrar en el poble, que es bastant gran y no té mal aspecte. No hi empleàrem, desde Meritxell, més enllà de mitja hora.

Formen aquesta parroquia, la més vasta de la vall, perquè

Canillo

arriba fins a la frontera francesa, prop de l'Hospitalet, els pobles de Prats, Forn, Aldosa, Plans, Ransol, Sant Pere, Tarter y Soldeu, a més de diverses masies y bordes escampades. Es la parroquia més rica en bestiar de tota classe y té uns 1,200 habitants.

Pel cantó de l'iglesia baixa de la montanya, formant una bonica cascata, el riuet de Montaup, procedent de Casamanya. Sota mateix del poble desaigua en el Valira.

Desde Canillo pot anar-se a Ordino pel collet d'aquest nom, situat en una estribació del macís del Casamanya, en cosa de dues hores y mitja.

Desde Canillo, seguint per la vorera dreta del riu Valira'l camí ral de Soldeu y frontera francesa, a cosa de deu minuts ens trobà-

rem davant de l'iglesia de Sant Joan de Casselles, asseguda damunt d'una roca sobre mateix del riu. Es una bonica construcció romànica, ab típica, esbelta y ben proporcionada torra quadrada; té un antich porxo, com una ampla galeria; un bonich àbsis romànich, y en son interior crida l'atenció'l retaule de l'altar major, de veritable mèrit. Se creu que va esser la primitiva iglesia de Canillo.

SALT DE MOLES

A l'abandonar Sant Joan de Casselles, s'interna'l camí, que no deixa may la vorera dreta del Valira, en un petit congost, rodejat d'altes montanyes, y als quinze minuts trobavem a mà esquerra l'hermosa y imposant cascata del riu de Moles o de l'Estanyó, que, provinent de la vall de Riu y de l'estany de l'Estanyó, se precipita entre grans roques, y desde 35 metres d'altura, pera llençar-se als pochs moments al Valira.

Entra'l camí llavors en una petita vall, la vall de Canillo, plena de boscos atapahits en sa part ubaga, tenint ja al davant les altes montanyes de Soldeu, macís del Pireneu en aquella banda; y remontant en suau pujada la vall del Valira, anem veyent, successivament, a nostra esquerra, a la part solana de la montanya, en

terrer pedregós y erm, més al peu de boscos y prats, poblets de miserable aspecte d'un to grisench y negre, que alguna casa blanca solament trenca. Aquests poblets són, per l'ordre en que's troben, l'Aldosa (tres cases), Ransol (quinze o setze cases de color terrós), el Tarter (ab unes sis casotes), y Sant Pere, que es l'últim, on se troba al sortir al pla d'Incles la rònega ermita de dit nom, ab restos de pintures murals mitg esborrades. Sota Sant Pere hi ha un pont que salva'l Valira.

Poch més amunt s'obre a la nostra esquerra l'ampla vall d'Incles, per la qual s'escorre mansament el poètich riuet del mateix nom, que no lluny d'allí paga'l seu tribut al Valira. Passat el lloch on se junten els dos rius Incles y Valira, al mateix peu de les rocoses estribacions de les montanyes de Soldeu, sobre les quals se troba'l poblet d'aquest nom, y abans d'arribar a la palanca d'Incles, bifurca'l camí: l'un a la dreta, y l'altre a l'esquerra, vora del riu, cap a la vall d'Incles. Cap allí trencàrem, remontant la ribera dreta del riuet esmentat. Als pochs moments vèyem al lluny, trayent el cap de forma imposant y capritxosa, la montanya de Jouclan.

A mida que anem avançant, la vall se'ns presenta més animada y atractívola. Per tot arreu se veuen bordes y cortals, plens de gent, atrafegada en afemar els prats, preparant-se pera la vinenta primavera, en la qual, després de la llarga hivernada, retornarà la naturalesa a la vida. Nombroses ramades de bestiar boví y cavallar aprofiten els darrers dies de tardor, pasturant y corretejant per aquells prats, que ja comencen a groguejar.

Al trobar-nos davant les primeres bordes veyem al fons una gran depressió en les montanyes, y en mitg d'elles, formant com una corda penjada entre dues roques, endevinem el pont de Fontanyent, mitg tapat per espessa nuvolada y per la forta barrufa que a son cim queya en aquells instants.

Pel fons de la vall s'escorre tranquil el riu per suau pendent, y en una y altra vessant se veuen altes montanyes poblades de pins y abets alçar als núvols la rocosa y pelada testa. Anem avançant per la vall, que'ns ofereix a cada pas nous y sorprenents punts de vista, ab la bella silueta dels pichs de Jouclan y Fontargent a l'enfront nostre y el enasprat turó del Monjo a la nostra esquerra.

Al cap d'una hora d'haver entrat en la vall d'Incles s'acaben ja les bordes y'ns trobem a una altitut de 1,900 metres aproximadament. Allí s'obre a la nostra dreta una ampla vall, la de Jouclan, que recull les aigües de l'estany d'aquest nom, les quals conflueixen en el riu d'Incles. Poch abans, a la nostra esquerra, hem trobat un

riuet que baixa impetuós de la montanya y té sa naixença en els petits estanys d'Incles, situats no lluny d'allí.

Pochs minuts més amunt, atravessat llavors el riuet que ve d'Incles, comença l'ascensió del port pel punt conegut pel Manegó, essent la pujada suau per un molçut englevat aont els peus s'hi enfonzen com en preuada catifa. Mitja hora dura l'ascensió en zig-zag

VALL D'INCLES

per un tarter cobert d'espessa gleva, y després d'un petit y darrer esforç, cinch minuts de pujada un xich dreta basten pera guanyar el port de Fontargent, planell d'uns 200 metres d'ample per 300 de llarch, englevat, y en qual centre s'hi veu una pedra plana que es la fita que senyala la frontera francesa, aon respirem la freda halenada de l'aire que sempre hi corre.

Desde aquest punt un panorama esplèndit se'ns presenta arreu. Als nostres peus, y ja en territori francès, els dos estanys de Fontargent s'extenen al lluny, voltats de capritxosos serradets, el gran ab dos braços que s'entren en les tarteres a la dreta, més petit y rodó'l de l'esquerra, dividits per una mena d'istme o llenca de terra per on se passa pera seguir el camí d'Aston, que vorejant el riu de Fontargent, que ve de l'estany gran, sortint per ampla brocalera, baixa per un frondosíssim y selvatge bosch d'alguns kilòmetres d'extensió fins a dit poble y ses cabanes.

L'aigua, d'un color gris blavench, de l'estany gran, molt més gran que'l d'Angulasters, està plena de sabrossíssimes truytes salmonades. Quan durant l'estiu esclata la tempesta, l'huracà aixeca verdaderes onades fins d'un metre y mitg d'alçada, y en la llarga hivernada tot l'estany es una panna immensa de glaç.

Al fons, per damunt dels estanys, se descobreixen diverses línies de montanyes de capritxosos contorns, fins esfumar-se en l'horitzó, sobre tot quan, com el dia de la nostra excursió, el cel estava cobert d'espessos núvols de distints matisos. Aquelles montanyes són conegudes ab el nom de montanyes de Gudenes, y entre elles se dibuixen valls profondes de diversos colors, dominant la nota fosca de les grans boscuries.

A l'altra banda, cap al sud, se desenrotlla l'hermosa vall d'Incles, que hem seguit al venir, servint-li de march la gran montanya de la Riva Escorxada a l'altra banda del Valira, y en darrer terme les montanyes de Cerdanya y Puigmal.

La tradició vol fer passar pel Port de Fontargent l'exèrcit deslliurador de Lluís *el Piadós*, quan vingué a desallotjar de moros la nostra patria. Es això molt verossímil, per quant aquest port es el més baix dels Pireneus, el més planer y franquejable en una gran extensió, y sens dubte'l camí mellor y més directe pera entrar a Catalunya desde Tolosa y Foix.

No obstant, sols es freqüentat pels andorrans que van a França a la verema envers Tarascó y Foix, y pels paquetaires, perquè s'estalvien molts kilòmetres de camí y surten ja molt endins del departament de l'Ariège.

La tradició esmentada afegeix que Lluís *el Piadós*, a son pas, plantà una argolla de ferro en el cim del pich de Fontargent.

Al devallar donàrem una darrera ullada als estanys, que la negra nuvolada grisava més cada volta, y a la pintoresca vall d'Incles, y al cap d'una hora y quaranta-cinch minuts entravem altra vegada al mateix peu de la palanca sobre'l riu d'Incles.

Atravessada aquesta, comença una sobtadíssima pujada pera guanyar ab ràpits zig-zags, entre roques encinglerades, una altitut d'uns 1,850 metres, dominant sempre, a la dreta, la vall del Valira, y a l'esquerra la de l'Incles. Se planeja llavors uns minuts, y de nou s'emprèn vertiginosa pujada per un camí penjat com niu d'àligues, que dóna la volta a una espadada roca, darrera la qual s'amaga Soldeu, últim poble de la vall en aquell indret, a la respectable altitut de 1,969 metres sobre'l nivell del mar. Compta ab unes dotze cases, una petita iglesia y una estació telegràfica francesa.

Per cert que en aquest lloch ens sorprengué trobar un hostalot bàrbarament car, tant o més que qualsevol gran restaurant de París, perquè lo que allí costa un gran dinar, fan pagar aquí d'unes dolentes sopes de pa de segle,—que Déu *no'ns en dó,* si'n tenim de forment,—unes rostes de pernil mal fregides y unes peres confitades l'any vuyt; tot acompanyat, com de costum, segons digueren, ab males formes y forces renechs, y faltant als més rudimentaris

PORT DE SOLDEU, MIRANT A FRANÇA

principis de l'hospitalitat. Es, donchs, dever nostre recomanar a l'excursionista que no pernocti ni mengi en aquest hostal, anomenat de can Hostet, qual mala fama s'extén desde Ax-les-Thermes fins a La Seu.

A Soldeu trobàrem altra volta la carretera, el troç que, passant pel port d'Embalira, llesta completament y en poder del Consell General, va fins a la mateixa frontera francesa. Desde allí, pera arribar al punt on passa la carretera que va de Tolosa, Foix y Ax fins a la Cerdanya, hi ha encara cosa d'una hora, de lo que's dedueix que la carretera andorrana no té sortida enlloch, aislada en mitg de la montanya, sense utilitat quasi bé pera ningú, a travers del port, sepultat en la neu durant sis o set mesos de l'any.

Aprofitàrem els 4 kilòmetres y mitg que, planejant per la

montanya en una hora, després de passades les bordes d'Embalira, últimes que's troben, porta fins al bell peu del port de dit nom.

Allí ja's deixa la vegetació de pins negres, els prats y conreus que rega'l Valira, y allí deixàrem també les nombroses sinuositats que fa la carretera pera guanyar el cim del port, y emprenguerem pesadíssima pujada per l'englebat. Hora y mitja durà l'ascensió baix un sol tropical, que un suau oreig feya sols soportable, y, després d'haver passat y repassat sis o set voltes la carretera, ens trobàrem dalt del port, a 2,475 metres d'altitut. En sis hores haviem pujat 1,400 metres (1).

La vista que per abdues vessants se disfruta es, en veritat, meravellosa: pel cantó d'Andorra's desplega a nostres peus la vall del Valira, qual naixement té lloch en els famosos estanys dels Pessons, que's veuen cap al cantó del SE., y que són en nombre de divuit o vint, els més pintorescos de la vall, y cap al SO. y O., per aon s'escorre'l riu, masses enormes de montanyes fins a esfumar-se en el llunyà horitzó.

Pel cantó de França s'obre l'abrupta vall de l'Ariège, que té com a march les fantàstiques y grandioses montanyes de Porté, Carlit y Puymorens.

En aquest port hi ha la partió de les aigües dels dos mars: les del nord van a parar a l'Atlàntich per l'Ariège, que neix allí prop, qual riu es tributari del Garona, y aquest, a sa vegada, del Gironda, que passa per Bordeus. Les aigües del cantó d'Andorra van al Mediterrani pel Valira, afluent del Segre, qual riu a sa vegada desaigua en l'Ebre a Mequinença, pera pagar a Tortosa son tribut al mar llatí.

La carretera desde'l Port té 5 km., fins que arriba a la ratlla de França. L'abandonàrem per la drecera, que en rapidíssima pendent per englevat y roques, decantant-nos a l'esquerra, ens dugué a la Font de la Gabatxa, d'aigua riquíssima. En aquell indret, a un tret de fusell, hi ha l'estany de Font Negre, aon naix raquítich l'Ariège, que esdevé a Ax un gran riu.

L'imposant silenci de la naturalesa es sols interromput pel dringar de nombroses esquelles de diferents sons, y arreu on la vista's dirigeixi se contemplen grans ramades de bestiar boví, cavallar, de llana, etc., que animen aquelles soletats.

Al cap d'una hora d'haver començat la davallada, nos trobem

(1) Desde Les Escaldes, no fent la marrada per Fortangent, que, com se pot suposar, no es possible fer en un sol dia.

junt al migrat Ariège, entre unes cabanyes de pastors, els quals, a cambi d'una almoyna, perquè'l preu que'ns fan pagar no sembla altra cosa, ens deixen assaborir riquíssima y perfumada llet, en toscos vasos de fusta. L'indret on se troben aquestes cabanyes es conegut pel Pas de la Casa: la ribera dreta del Ariège es ja territori francès. Nosaltres seguírem l'altra ribera, que es encara d'Andorra y es coneguda per La Solana, y per camí, més que traçat, endevinat pels guies y faldejant el repeu de les montanyes per passos perillosos, arribàrem, després d'atravessar el riuet de Sant Joseph, al peu del Port dret o de Soldeu propriament dit, que té 2,575 metres d'altitut. Per ell passa la línia telegràfica, y a l'hivern es el sol camí pera'ls pochs vianants, contrabandistes o paquetayres que trepitgen aquesta terra inhospitalaria, y als quals guien y orienten un xich els pals de dit telégraf quan la neu tot ho invadeix.

Per rahons d'humanitat es imprescindible que'ls Governs de França y d'Andorra's posin d'acord pera fundar dos refugis: un en el Cap del Port y l'altre en el Pas de la Casa. Moltes desgracies podrien així evitar-se, perquè en paratges tant perillosos troben tràgica mort molts infeliços que en la lluita per la vida cent voltes s'exposen, al franquejar el Pireneu, en busca d'un pobre bocí de pa, essent la neu d'aquelles augustes soletats blanca mortalla d'homes bons pera treballar y gaudir de la vida.

COMTE DE CARLET

(Acabarà)

NOTES SOBRE SANT JOAN DE MALDANELL

Jo no sé'l valor que tindria un llibret qual títol tinch oblidat, en el qual se feya procedir l'etimologia de Maldà d'*Amigdulanum*. Allí's deya que un Comte de Barcelona havia donat a un guerrer, per un gran fet d'armes contra'ls sarrahins, el *Campum amigdulanum* (sic), que, traduit al català, resulta esser *Amelldà*, com si diguessim *Ametllerà* o camp d'ametllers. Efectivament, abunda en aquella terra dita planta. *Amelldà* fou convertit en *Meldà*, y més tart en el nom actual. Fa verossímil dita opinió'l trobar-se en alguns documents molt antichs la paraula *Amallans* pera anomenar dit poble. *Amallans* y *Ametllerars* no difereixen gran cosa. Lo més seguit es trobar-se en llatí *Amaldanus*, així com el diminutiu *Amaldanellus*, essent per Maldà, Maldanell, lo que pera Barcelona es la Barcelo-

neta. Maldà subsisteix encara, mentres que de Maldanell sols ne resta'l recort. Maldà compta entre ses glories en Pere Ramon de Maldà, Albanell de sobrenom. Sobres d'ell ens plau transcriure lo següent del foli 181 del Reg. 2,593 de l'Arxiu de la Corona d'Aragó: «Nos Alfonsus & Attendentes meritis et probitatis condicione vestri fidelis nostri Petri Raymundi de Malda aliter Albanell oriundi loci de Malda necnon serviciis nobis in præsenciarum per vos non absque vestre persone et bonorum discrimine multis modis multifarieque impensis que majoris remuneracionis premium promerentur volentesque vos prosequi specialis prerogativa favoris Tenore presentium vobis dicto Petro Raymundo et vestris et quibuscumque descendentibus ex vobis de speciali gratia concedimus privilegium militare. Ita quod in quibuscumque actibus Judiciariis et aliis ac munerum quorumlibet prestationibus vos et descendentes ex vobis exemti sitis sicut alii generosi et militares persone ac si generositi essetis et de genere militari. Et nichilominus illis honoribus favoribus franquisiis libertatibus immunitatibus et privilegies gaudeatis quibus generosi et militares persone gaudent et soliti sunt gaudere. Mandantes Gubernatori nostro generali..... Rex Alfonsus.— Dominus Rex mandavit mihi Joanni Olzina.» Havia acompanyat a l'insigne fill de Ramon Berenguer y de D.ª Petronila en la gran expedició contra'l Comte de Toiosa, fins a quals portes arribà.

* * *

De l'antich castell senyorial solament queden algunes despulles dins la més moderna encara que mitg enrunada fàbrica. Se conserva a l'entrant del poble una ermiteta romànica dedicada a Sant Pere Apòstol, qual antiquíssima imatge's venera en l'únich altar, de forma humilíssima y que desentona ab l'edifici. Al peu del retaule, sobre la mesa, se veu de llarch a llarch una pedra ab alguns buits en els quals s'hi veuen les imatges dels quatre evangelistes y alguna altre, tot estil transició del romànich al gòtich. En malhora empestifà una mà profana aquest preciós monument, no menys que la preciosa testa de Sant Pere, volent encarnar les imatges, per cert detestablement, y cobrint lo demés de coloraines.

En la casa on diuen que fou el castell de moros que dona peu a n'En Victor Balaguer per una llegenda que té relació ab el castell de Cardona, hi ha encara un pou del qual conten no s'ha pogut arribar al fons. Crech que tindrien que veure-hi els espeleòlechs.

Se sospita si seria pera utilisar, en cas de siti, l'aigua del riu Corb, que passa a un kilòmetre de distancia. He sentit a dir si s'han trobat senyals de la corresponent mina. Altrament se creu que aquest castell se comunicava ab el cèlebre d'Almenar. Es molta la seva antiguetat, així com la del de Maldanell. En Ramon de Cardona y el seu germà Guillem feren donació a l'iglesia de Sant Vicens de Cardona dels fruits dels seus bens dominicals en dit castell ab escriptura del 6 de les calendes de Juliol de 1151. A 8 dels idus de Març de 1243 D. Jaume II ratificà la carta de pago de 3,250 morabatins d'or, preu dels castells de Maldà y de Maldanell, que féu a Maymons de Castellaulí. En Guillem de Cardona, de l'ordre militar de Sant Jaume, vengué a donya Berenguera, sa filla, dits castells, a 4 de les nones de Març de 1266.

Guimerà, Ciutadilla, Maldà y Maldanell foren com uns braus atletes guardadors de la frontera de la Sagarra, on s'estrellà'l furor dels sarrahins.

Benhauradament ha volgut Maldà reproduir la memoria del seu infortunat germà Maldanell. En l'enlairada montanyeta on s'extenia sots la tutela del seu altiu castell, entre unes groixudes roques en que's veuen vestigis d'edificació, y que s'en diuen encara de Sant Joan, patró, sens dubte, de dit poble, s'està aixecant una ermita en honor del Baptista, mercès a la munificencia del seu últim senyor, no menys que del seu prelat l'Arquebisbe de Tarragona y d'alguns altres devots.

Desde aquella altura's domina un ample panorama per tot el pla d'Urgell fins a les montanyes d'Aragó y bona part de la Segarra, tenint al fons els nevats cims del Pireneu. Front a front, en un altre turó, se destaca la vila de Maldà.

Avuy no brollen més que recorts de tots els indrets aon se veuen les despulles del malhaurat Maldanell. Pels marges es fàcil observar bon nombre de carreus treballats.

Però lo que més crida l'atenció al bell centre de la montanya són les despulles d'un antich monument, tal vegada megalítich, a judicar per la grandaria de les pedres que'l formaven. Les dues que encara's mantenen dretes a la distancia de 3 metres, ne tenen 6 d'ample per uns 7 d'alçada, trobant-se una de les peçes una mica esmotxada. Mentres no falli la ciencia, m'arrisco a creure que seria probablement un dolmen.

JOAN TORRA, PBRE.
Soci delegat a Tarragona

CRONICA DEL CENTRE

Agost de 1905

Excursió a la serra de Cadí. — A la tarda del dia 12 d'Agost se reuniren a l'Hostal Nou de Guardiola'ls socis Srs. Massó, Mitjans, Schilling, Torras (César August, César Albert, Joseph M.ª y Oscar). De bon matí del següent dia 13 emprengueren la marxa dret a Bagà, Molí de Cerdanyola, les hermoses fonts de l'Adou o del riu Bastareny, el saltant de Murcarol, colls de la Vena y Bauma, la font Cerdana, pla de les Bassotes, vall de Cerneres, originaria del Lavansa, passant per dessota Josa y pel peu de la serra de Cadí, arribant a Tuixent ben entrada la tarda. Fruiren de bells encants de la naturalesa,

A Tuixent, poble molt pintorescament situat entre les valls de Josa y Mola, que formen allí mateix, al peu del turó on s'aixeca'l poble, el riu Lavansa, tingueren una poch agradable sorpresa. En l'hostal Ferratgetes, el més renomenat de la comarca, se negaren de moment a donar-los hospitalitat y a procurar-los aculliment, encara que fos en altres cases. Per fi, a força de prechs, conseguiren un llit pera un dels companys que's trobava atacat de migranya, y'ls demés, provehits de llençols y coixins, passaren la nit a la palliça. Recomanem el bon record d'aquest hostal a tots els excursionistes, ja que sortosament es un cas molt excepcional en nostra terra.

El següent dia 14, vorejant el riu Lavansa, ornat de bells paisatges, arribaren al molí de Fórnols, ont emprengueren la sobtada costa que porta a n'aquest poble. Allí's descompartiren: uns anaren, per coll de Creus, dret a La Seu, pera remontar després el curs del Segre fins a Bellver; els altres trescaren serra amunt pera guanyar el cim de la carena. Seguiren, un cop dalt, el llom de la serra. A l'arribar al coll de Bacanella vegeren formar-se una tempestat per l'indret de les montanyes de Pallars. No desistiren per això, per més que la tronada semblava apropar-se y que un pastor els desaconsellà la continuació de la marxa. Seguiren pel fil de la serra fins al collet del pich de les Tres Canaletes, aon se vegeren envolquellats per glopades de boira, venint-los tot seguit la tempestat a sobre. Fugiren del cim de la cresta y passaren com pogueren el cop fort de la turbonada. Volien anar desde allí a la Canal Baridana, més la persistencia de la pluja, convertida després del primer envit en continuat ruixim y boira espessa y negrosa, els obligà a desfer camí y tornar a trobar un pas para baixar dret al costat del Baridà, prop del coll de Bacanella.

D'alli la jornada fou pesada y fadigosa, ab la pluja a l'esquena per espay d'unes tres hores, fins més enllà del santuari del Boscal, ont els raigs del sol començaren a secar-los la mullena que duyen al dessobre. Continuaren pujant y baixant els estrebs de serra arrelats en la de Cadí,

creuant les valls naixents, tributaries del Segre, y passant pel pintoresch poblet de Querforadat, sota la canal Baridana; y per davant de Montellà, enrestallat dalt d'un turó, arribaren ja nit al Martinet, aon prengueren una tartana que'ls conduhí a Bellver a reunir-se ab els altres companys.

El següent dia 15 tornaren a descompartir-se. Sortiren els uns dret a Puigcerdà, Montlluís, Vernet y Camprodon, mentres els altres baixaren Segre avall fins als Banys de Sant Vicens, aon pernoctaren.

L'endemà dia 16 anaren a La Seu, aon visitaren lo més notable de tant antiga població, passant després a fer nit a Sant Julià d'Andorra, no séns que tinguessin pel camí d'aixoplugar-se d'altra curta però forta tempestat de pedra y aigua.

Destinaren els dies 17, 18 y 19 a recórrer Andorra, visitant les valls y les parroquies Santa Coloma, Andorra la Vella, La Massana, Ordino, Canillo. Encamp y Les Escaldes, admirant les hermoses valls d'Ordino, Soldeu y Canillo, fruint de l'admirable panorama de coll d'Ordino, plaçat al bell costat del gegantesch puig de Casamanya.

De Les Escaldes, per Entremesaigües y l'estany de La Nou, atravessant belles boscuries y prats envellutats, entraren a Espanya pel coll de Perafita, baixant a gotjar de la bellesa de l'estany de La Pera, arredossat sota tarters y envoltat de negra pinosa y plantes d'aigua.

Seguint les espesses bagues, baixaren dret a Lés, Prullans y Bellver. D'aquest punt se dirigiren a Puigcerdà, y d'allí a Er, Nuria, Ribes y Ripoll, aon prengueren el tren que'ls tornà a Barcelona la nit del dia 21.

Barcelona. — Tip. *L'Avenç:* Ronda de l'Universitat, 20. — Telefon 115

Butlletí

del

Centre Excursionista de Catalunya

MONASTIR DE SANT PERE DE RODA

Conserva encara Catalunya, afortunadament pera l'historia del seu art, venerables despulles dels vells sigles en que's formava la seva nacionalitat. L'excursionista que l'ha recorreguda, transitant per ses amagades valls y enfilant-se per ses montanyes enasprades, se veu molt sovint sorprès per les ruines de l'iglesia romànica o de la modesta capelleta, y en els cims més enlairats de les serres hi ovira les parets enderrocades del castell feudal, morada en altre temps del senyor de l'encontrada. Altres vegades deturen son pas les ruines del monastir benedictí, aon nombrosos eixams de místiques abelles tenien son rusch: allí'l monjo conreuava a la vegada la ciencia y la terra, recullint d'aquest doble conreu abundosos fruits ab que enfortia l'ànima y sostenia'l cos d'aquell poble rústech.

Entre aquests últims edificis, dels quals podriem dir, seguint a un escriptor (1), que són robustos com la fe de l'època, graves y severs com son caràcter, y que semblen guardar encara en sos murs silenciosos el geni melancòlich de l'Edat Mitjana, pochs com Sant Pere de Roda 'ns donen idea del poderiu y saviesa que alcançà l'ordre de Sant Benet en els sigles en que's formava a la seva ombra el nostre art romànich.

El monastir de Sant Pere s'aixeca quasi bé al cim y al cantó NE. de la montanya de Roda, situada a l'extrem de la comarca empordanesa. Al cim d'ella, a 1,000 metres sobre'l mar, se veu mitg enderrocat el castell de Sant Salvador de Verdera, centinella avançat que com en el sigle X (2) vigilava al naixent monastir, sembla vetllar avuy, després de deu sigles, les seves despulles.

(1) Caveda: *Ensayo histórico sobre la Arquitectura Española.*

(2) En una donació al monastir de Sant Pere de Roda de l'any 974 llegim: «Dono at donum Sancti Petri coenobii quod dicitur Rodas qui est situs in comitatu Petralatense supra mare subtus castrum quod dicunt Verdaria...» — *Marca Hispanica,* apèndix, col. 903.

Pujant a la montanya, desde'l poble de La Selva de Mar, per un fadigós camí, ben prompte's deixen de veure les ruines, que com una taca més clara's distingeixen desde'l poblet de La Selva. Llarga es la pujada, y el visitant mira sempre a l'enfront, desitjós de conèixer ja d'aprop les ruines del cèlebre monastir que fa estona ha perdut de vista. De sobte, després de tombar un revolt del camí en un aixamplament de la montanya, se presenta a sa vista aquest ab la solemnitat y noblesa d'un monarca destronat, com diu un erudit historiador de l'Empordà (1). L'excursionista no pot menys d'aturar-se una estona, embadalit, fins que, esperonat pel desitg de fruir de ses belleses de més aprop, torna a empendre'l camí fins a arribar-hi.

L'impressió que la vista d'un monument d'aquesta naturalesa produeix a l'esperit del català que'l contempla es difícil d'explicar al qui no l'ha sentida. Y es que no han passat, endebades els sigles per damunt d'aquestes despulles del passat ab el color fosch que aquells han dat als seus murs revellits, marcant-los ab el segell de la velluria: sembla que hi hagi imprès l'historia dels pobles que'l bastiren. Fins la feréstega situació que reberen de l'instint religiós, fent més solemnes les inspiracions de la pietat, augmenta'l seu prestigi y la veneració y respecte que inspiren, malgrat el deplorable estat en que avuy se troben.

L'importancia de l'estudi d'aquests monuments, que com a fites senyalen el desenrotllament de la nostra patria en les passades èpoques, es imponderable, y més encara en monuments que, com el monastir de Sant Pere, estan a les acaballes, y dels que demà no'n quedarà altra cosa que les noticies dels que d'ell s'hauran ocupat.

Anem a veure lo que es aquest monument, y, abans de parlar de la seva arquitectura, no serà fòra del cas donar algun antecedent històrich, que'ns ajudarà al millor coneixement del mateix.

La tradició va sempre unida a l'origen de les coses grans. Així, no es extrany que aquesta envolcalli l'origen del monastir de Sant Pere de Roda. Si an ella tinguessim de donar crèdit, el temple cristià se construí sobre les ruines d'un temple pagà dedicat a la Venus pirenenca, qual temple sembla que existí en aquella montanya (2). Altres suposen que'l monastir s'aixecà en els encontorns del lloch aont existí l'antiga ciutat de Rhoda (3). L'origen de la

(1) Pella y Forgas: *Historia del Ampurdán* (Barcelona, 1883), pàg. 380.
(2) Pella: Obra citada, pàg. 137.
(3) Flores: *España Sagrada*, vol. XLIII, pàg. 348.

fundació, seguint encara la tradició, l'explica en Pujades en la seva *Crónica* (1), fent-la remontar als temps del papa Bonifaci IV, en el sigle VII (2). Altres autors atribueixen la fundació a Carlemany, a qui s'atribueixen moltes fundacions d'iglesies y monastirs de Catalunya qual origen s'ignora (3).

Si, deixant la tradició, passem a l'historia, trobarem que en l'any 880 sona'l nom del priorat de Sant Pere, que seria'l de Roda, situat en el comtat de Peralada, en uns judicis tinguts a la vila de Castelló d'Empuries, presidits per Theutari, bisbe de Girona, y el comte Beilane, en els quals l'abat de Sant Esteve de Banyoles reclamava la possessió de dit priorat, junt ab els de Sant Joan Baptista, Sant Cebrià de Pineda y Sant Fructuós, situats tots en el dit comtat de Peralada (4).

En un document de l'any 902 (5) consta d'una manera clara l'existencia d'un priorat en aquella montanya. Altres documents posteriors confirmen la vida d'aquesta primitiva cella, y en Villanueva, que havia regirat molt l'arxiu del monastir, assegura que en documents de l'any 943 se'l suposava ja molt antich.

No obstant, la constitució en verdader monastir benedictí, ab abat propri y subjecte a la Sede de Roma, data (6) de l'any 943, segons se dedueix d'un document del propri any, que es el privilegi de Lluís *lo Trasmarí* a favor del mateix monastir (7).

Existia, donchs, en el sigle IX, un priorat en aquell lloch, qual existencia exigia la d'un petit monastir ab la seva iglesia, la qual tindria poca importancia en relació ab les poques necessitats de la naixent comunitat. Sigui lo que's vulgui, lo cert es que d'aquesta no'n queda res, ja que a causa de la velluria, o cremada y destruida tal vegada en alguna de les continues invasions ab que'ls alarbs y els normands devastaven en aquell temps les costes de Catalunya, vingué a terra.

Allavors es quan apareix la gran figura de Tassi, que va unida a la reedificació del primitiu monastir. Degut a l'activitat d'aquest noble, y gracies al augment considerable de riqueses del monastir per les continues y importants donacions que obtingué durant el

(1) Llibre VI, cap. LXXXII.

(2) Montor: *Historia de los Pontífices Romanos* (1858), vol. I, pàg. 243.

(3) Tristany: *Corona Benedictina* (Barcelona, 1677), cap. X, núm. 241.

(4) Monsalvatje: *Noticias históricas*, vol. XIV. — *Monasterios de la diócesis gerundense* (1904), pàg. 10.

(5) Villanueva: *Viaje literario*, vol. XV, pàg. 42.

(6) Pella y Forgas: Obra citada, pàg. 390.

(7) *Marca Hispanica*, apèndix, col. 855.

transcurs del sigle X, pogué esser portada a cap la reedificació del mateix, sortint de la vida encongida que portava durant el sigle IX.

L'obra de Tassi temptà la cobdicia d'altres, entre ells l'abat de Sant Policarp y l'abat de Banyoles, de la qual havia depengut en sos principis (1), que volien tots dos tenir baix son domini y govern el monastir de Sant Pere. Pera acabar això, Tassi va a Lleó de França, aont estava allavors el rey Lluís *lo Trasmarí*, l'hi exposa l'estat en que's troba el monastir, y obté del rey l'otorgació y confirmació dels privilegis que tenia ja concedits, manant que cap comte, baró, jutge públich o persona eclesiàstica o seglar s'atrevís en endavant a ficar-se en les coses del convent (2). Poch després prenia Tassi l'habit del monjo en el propri monastir que havia reedificat.

Morí Tassi l'any 979, y en la seva sepultura, que era de marbre y estava situada dintre de l'iglesia, en la nau esquerra, prop del altar (3), s'hi llegia:

. . . .

QVI AVXILIANTE DEO HANC AVLAM IN CAPVT EREXIT (4)

Demostra aquest document esculpit que Tassi fou qui portà a cap l'empresa no petita d'aixecar l'iglesia, a qual obra ajudà ab part de ses riqueses (5). L'arquitecte que traçà sos plans, estudià la seva estructura y dirigí sa construcció, resta pera nosaltres ignorat.

L'única acta de consagració d'aquesta iglesia de la qual tenim noticia es de l'any 1022. Ara bé: ¿fou aquesta iglesia la que aixecà Tassi, no deixant-la acabada, ja que passen quaranta-tres anys després de sa mort fins a consagrar-la, o la consagració de 1022 se refereix a una altra iglesia posterior, havent-se perdut l'acta de consagració de l'anterior? Així com moltes vegades ha succehit que s'han conservat actes de consagracions antigues d'iglesies, havent-se perdut altres actes de consagracions posteriors (6), no seria gens extrany que aquí s'hagués conservat la de la segona, havent-se perdut

(1) Monsalvatje: Obra y lloch citats.

(2) Villanueva: Obra citada, vol. VII, pàg. 30.

(3) Pujades: Obra citada, llibre XIII, cap. XVII.

(4) *Marca Hispanica*, col. 397 y 398.

(5) Villanueva: Obra citada, vol. XV, apèndix XV, pàg. 230.

(6) A Sant Joan lo Vell, a Perpinyà, se conserva l'acta de consagració de l'any 1025, havent-se perdut la de la segona consagració en el sigle XIII. Vegi - Brutails: *L'art religiós en el Rosselló*, pàgs. 45 y 46. De casos semblants s'en podrien citar alguns.

la de la primera. Per altra part, el cas de dues consagracions pròximes, lo que suposa aixecar dues iglesies diferentes, o fer a la primera una notable restauració (1), no es nou a Catalunya. A Sant Miquel de Cuixà se consagra una iglesia l'any 953 (2), y passen solament vintiún anys, en 974, que's consagra una nova iglesia per haver-se destruit l'anterior, segons llegim en l'acta d'aquesta segona consagració (3). A Santa Maria de Ripoll, en l'espay de cent quaranta-quatre anys, trobem quatre consagracions d'iglesies. La primera es de l'any 888, d'una iglesia molt petita *(admodum parvula)* (4). S'engrandeix l'iglesia y torna a consagrar-se en 935 (5). En 977 (6) se'n consagra una altra que supera en magnitut y magnificencia a les dues anteriors. Per últim, Oliva, que havia visitat els monuments de Roma, enamorat de la Basílica Ulpiana, tornat a Ripoll després del 1012 (7), arrasà'l temple que allavors existia, y aixecà desde'ls fonaments *(funditus a fundamentis extruens)* la nova iglesia, que's consagra l'any 1032 (8). Basten aquests exemples entre molts d'altres que podria citar, pera compendre la possibilitat de que en nostre cas l'iglesia consagrada en 1022 fos aixecada posteriorment a la que Tassi, que morí l'any 979, havia deixat en peu.

Podria també haver succeit, y això es una altra suposició, que Tassi deixés coberta l'iglesia, faltant acabar-la, lo que, atesa l'importancia de l'obra y les dificultats que en aquell temps representava

(1) «*Eclesiis semel Deo consecratis non debet iterum consecratio adhiberi*», segons el dret canònich (in Ecclesiis 20, dist. I, *de Consecrat.*), si no es que l'iglesia del tot o sa major part se destrueixi. En el cas de violació o profanació, té solament de reconciliar-se. D'aquest últim cas en tenim també exemples a Catalunya.

(2) *Marca Hispanica*, apèndix, col. 868.

(3) Idem ídem, col. 1,079.

(4) Idem ídem, apèndix, col. 817.

(5) Aquí tenim el cas de haver-se perdut una acta de consagració, conservant-se l'anterior y les posteriors. L'acta de consagració del 835 degué extraviar-se, però parla d'aquesta consagració un monjo del sigle XII, d'aquesta manera: «*Secunda ejusdem cœnobii fierit dedicatio per manus Georgii Ausonensis Episcopi. Facta est autem dedicatio ista incarnatione Domini DCCCCXXXV æra LXXIII secundo vero Leovici Regis anno qui tertius post Otonem regnavit in Francia*». Vegi-s *Marca Hispanica:* «Brevis historie monasterii Rivipullensis a quodam monacho Rivipullensis scripta anno Christi MCXLVII». Apèndix, columna 1,296.

(6) *Marca Hispanica*, apèndix, col. 917.

(7) Pellicer y Pagès: *Santa Maria del Monasterio de Ripoll*, pàg. 48 y següents. Cita la carta del monjo de Ripoll, equivocant el número del apèndix de *Marca*. — *Discurso en la Asociación literaria de Gerona*, any 1893, pàg. 48, notes.

(8) *Marca Hispanica*, apèndix, col. 1,050.

la construcció d'una obra de tal importancia, augmentades per la seva especial situació, no tindria re d'extrany que exigís una serie d'anys fins a tenir-la completament llesta. Pera no allargar massa aquest punt, deixo sense citar multitut de casos d'iglesies no tant importants com aquesta que han necessitat una llarga serie d'anys desde'l seu començament fins a la seva consagració, demostrats documentalment. Sense afirmar ni una cosa ni l'altra, tenim de convenir que molta part de la seva arquitectura y decoració semblen encaixar millor ab la data de la consagració, y tal vegada posterior, que a l'època de la vida de Tassi, com veurem al tractar de la descripció de l'iglesia.

Feta aquesta petita digressió sobre un punt que es fonamental per fixar l'època de construcció de l'iglesia actual, y continuant la historia del monastir, ens trobem a l'any 1022, en que havia arribat a terme l'obra d'aixecar de les runes el monastir rodense. Era precís consagrar la nova iglesia. El dia senyalat pera la consagració se reuniren el metropolità de la Marca, Wifred, arquebisbe de Narbona, y els bisbes Oliva Ausonense, Esteve Aghatense y Esteve Attense, els comtes Huch, Wifred, Guillem, Ermesindis, comtessa, *atque plurimarum illustrium personarum,* com diu l'acta de consagració, pera procedir a la benedicció del nou temple, qual construcció havia arribat al seu terme *novæ ædificatæ Ecclesiæ* (1).

A partir d'aquesta data'ls documents fent donacions, otorgant y confirmant privilegis, decidint qüestions y excomunicant als que usurpaven els seus bens, són en gran nombre y poden veure-s en els autors que s'han ocupat de la fundació d'iglesies, monastirs y convents de Catalunya. Per ells, y ab les noticies que altres cronistes, especialment Pujades, que tal vegada per tenir un fill seu monjo d'aquest monastir (2) estudía ab marcat interès l'historia del mateix, pot aquesta fer-se bastant completa (3).

No essent pera nosaltres aquesta part molt interessant, resumiré la seva historia en poques paraules.

En el sigle XI es quan pot dir-se que arriba'l monastir a la plenitut del seu poderiu, essent durant un llarch temps el cenobi més important de la Catalunya vella.

Els papes continuaren otorgant-li la seva protecció y gracies de

(1) *Marca Hispanica,* apèndix, col. 1,034.

(2) Pujades: Obra citada, llibre XIII, cap. XVII.

(3) Ho va fer el Sr. Casades en una interessant memoria. Vegi-s *Excursió al monastir de Sant Pere de Roda.* Memories de l'«Associació Catalana d'Excursions científicas», 1879, pàgs. 239 y següents.

Vista exterior del monastir

tota mena, com la del Jubileu pleníssim de Santa Creu, concedit pel breu d'Urbà II de l'any 1090, que's vingué practicant fins a l'any 1697 (1), ab el qual se guanyaven les mateixes indulgencies que en el general de Roma als sepulcres de Sant Pere y Sant Pau.

Durant els sigles següents sofreix el monastir els assalts de mala gent, invasions y usurpacions forasteres, tenint algunes vegades els monjos d'abandonar el monastir, qual abandonament definitiu tingué lloch en 1798.

Hem apuntat a la lleugera l'historia del monastir, tal com la conten tradicions, cròniques y diplomes. Veyem ara d'esbrinar el llenguatge de les pedres y llegir les idees que, envolquellades pels símbols, ens expressa la construcció arquitectònica. Procurem refer lo que ha desfet, més que'l temps, l'ignorancia y la maldat dels homes, y arribarem a fer-nos càrrech de lo que degué esser aquest monument, quan en el sigle XI arribà al seu major esplendor. Llàstima que ja avuy es un xich tart pera poder conèixer els detalls preciosos que devia contenir; però, ja que no es possible recular, trayem-ne tot el partit possible, pensant que demà serà més difícil; perquè quan un monument se troba en l'estat decrèpit en que's troba aquest, cada any que passa es un rasgo que s'esborra de la fesomia del mateix.

Contemplem el monastir desde l'ample pati que s'extén davant de l'iglesia. El conjunt de les construccions que'l formen presenta'l doble aspecte d'edifici militar y religiós: es el castell del feudalisme eclesiàstich, simbolisat per les dues torres, la torra campanar, al costat de l'iglesia, y a la dreta la torra de l'homenatge, que amenaça aixafar a l'atrevit visitant que intenti trencar el silenci del cenobi. A l'esquerra del campanar, l'iglesia ensenya'l pinyó de la fatxada per entre'ls troços de parets caiguts d'un cos d'edificis posteriors que la tapava, aixecat sobre una antigalilea, també posterior. Despulles de parets de gran elevació, rematant ab barbacanes y divorciats de les construccions de que formaren part y pròximes a desplomar-se, s'aixequen arreu y en tant gran nombre, que l'aturdit viatger que per primera vegada hi arriba pert l'esma y, defallit a la vista d'aquell desgavell de construccions, considera tasca impossible fer-se càrrech de la disposició de les mateixes; y, després de voltar una estona y perdre-s pel seguit de parets caigudes, y entrar y admirar l'iglesia ab les seves voltes, que's mantenen encara desafiant el temps, y als seus enlairats capi-

(1) Villanueva: Obra citada, vol. XV, pàgs. 56 y següents.

tells, que per esser difícils d'arrencar y d'emportar-se'ls han resistit fins ara a la rapinya general, torna a empendre la baixada satisfet de l'excursió, sense tenir quasi idea de lo que ha vist. Veyam si nos-

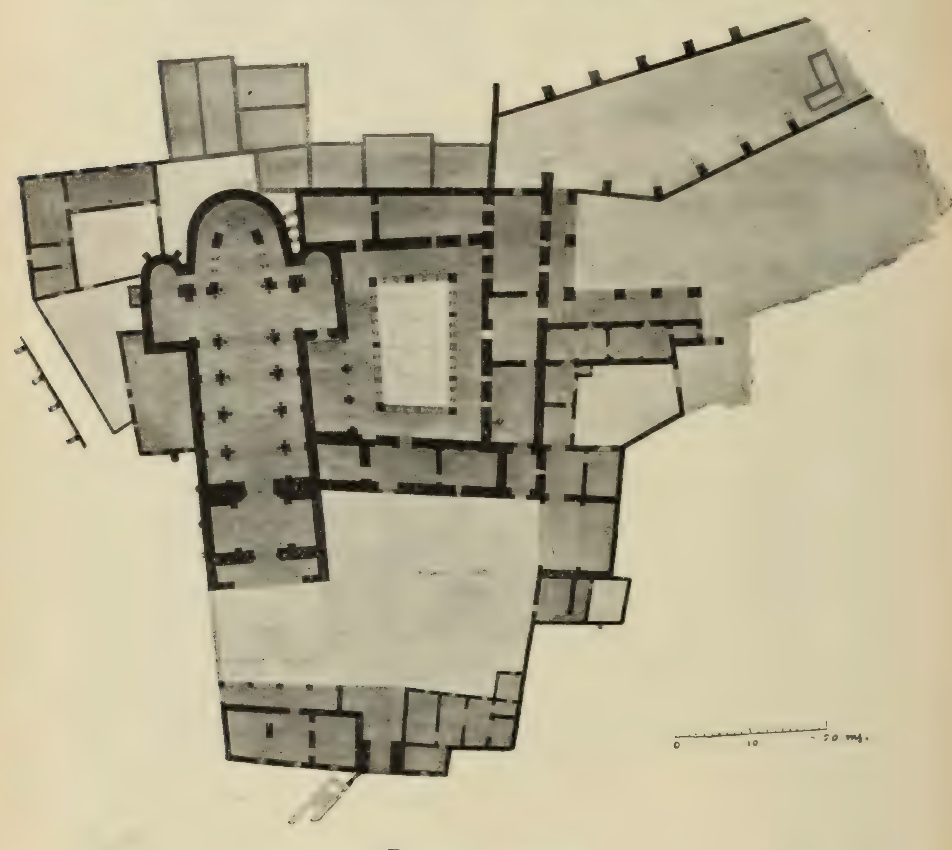

Finestra del pinyó de fatxada de l'iglesia

altres podrem formar-nos-en una de més exacta, y això ho farem ab l'ajuda de la planta general.

Lo primer que tal vegada notarem examinant el conjunt de la planta es la seva irregularitat. Naix aquesta de que l'arquitecte romànich, en sos plans, no procurava satisfer les exigencies acadèmiques, a les quals se sacrifiquen en nostres dies el bon sentit d'una construcció, sinó que procurava respondre a les necessitats, aprofitant les facilitats que'l terrer li donava y adaptant-se a les irregularitats y diferents nivells d'aquest, que es molt accidentat en lo que's refereix al monument de que'ns ocupem.

Si observem ab més detenció la planta, notarem que'l claustre es com el centre del conjunt d'edificacions que comprèn el monastir. Així com en l'antiga Roma s'agrupaven les dependencies de la casa al voltant del *atrium*, així a l'ombra de l'iglesia y al voltant

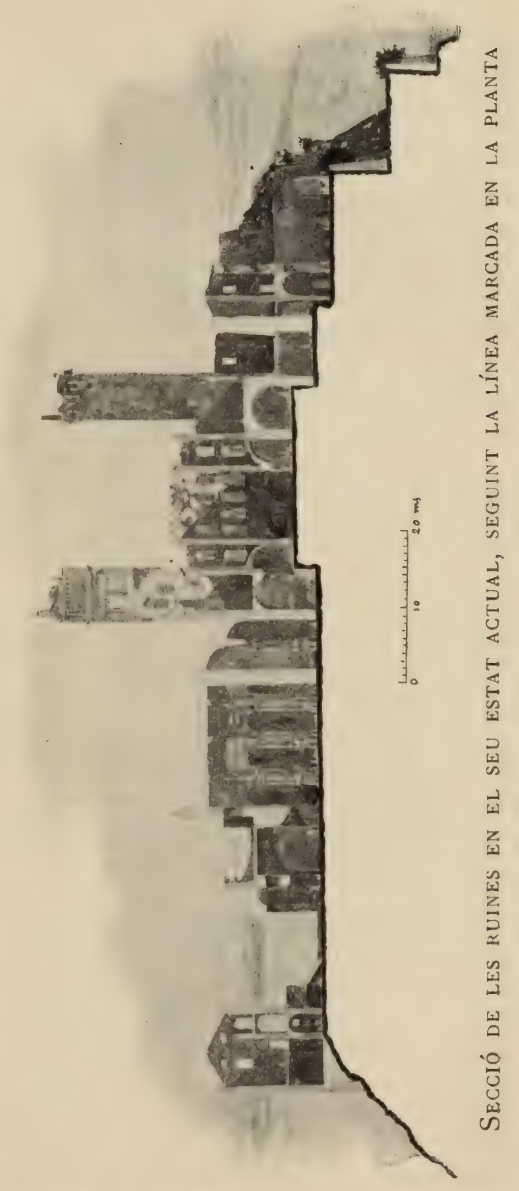

PLANTA GENERAL

del claustre s'agrupen les nombroses dependencies que integren el monastir.

Es impossible precisar el destí de cada una d'aquestes per l'estat en que avuy se troba y per les variacions que en el transcurs dels sigles han sofert, adaptant-se a les necessitats de cada època, per lo que indicaré a línies generals el destí de cada agrupament de construccions.

Als dos costats de l'entrada al gran pati del monastir hi ha

Secció de les ruines en el seu estat actual, seguint la línea marcada en la planta

una serie de construccions destinades a dipòsits, estables, forns y habitacions pera'ls caminants y criats.

Un altre agrupament de construccions, les de la part dreta del claustre, conté les dependencies relacionades ab els refetors, vegentse senyals de varies llars de foch en la planta baixa d'una de les crugies, lo que'ns indica'l lloch de les cuines. Per aquesta part se surt a una gran terraça, ab un pòrtich en dos dels seus costats, que serviria de lloch d'expansió pera'ls monjos. Aquesta terraça, que té un gran desnivell sobre l'inferior, està sostinguda per una forta paret atalussada y una serie de contraforts també en talús. Sota d'aquesta un altre espay de terra contingut també per forta muralla y robustos contraforts estava destinada a hort y jardí dels monjos. En Pella y Forgas diu que aquest jardí era una de les meravelles del monastir, y avuy s'hi veuen encara les despulles d'un *aquarium*.

En la crugia de la dreta de l'iglesia, y davant del claustre, hi havia la porta d'ingrés a l'últim recinte del monastir. Es aquesta estreta, com si volgués escatimar el pas, ab lo que's veu l'intent de que fos fàcil interceptar-lo en casos precisos. Damunt del pis superior, y a lo llarch seguint la fatxada en que s'obre, s'hi veuen restos de matacans, notant-se en dita fatxada senyals d'haver sigut refeta en distintes èpoques. Dóna entrada a una gran sala, per la qual, baixant tres o quatre escalons, s'entra en els claustres, dels quals després parlarem. Als dos extrems d'aquesta crugia s'aixequen les dues torres de que hem parlat abans, aixecant-se'n una altra sobre la nau del transcepte y a l'esquerra del creuer.

ANTONI DE FALGUERA

(Seguirà)

DEL SEGRE A L'ARIEGE A TRAVERS D'ANDORRA

(Acabament)

Al peu del port Dret, en el punt dit de la Vaca Morta, se troben encara les runes d'una borda en la qual foren assessinats, pel que duya'l correu francès y un seu company, dos infeliços pagesos que venien de fira. Pera esborrar rastre del crim, els malfactors cremaren el cortal ab els cadavres dintre.

Seguint sempre per un caminet penjat en la montanya, perillós pera qui pateixi de vèrtich, passant per sota de les mines de ferro conegudes pels Meners, no explotades avuy dia, ens trobem, al cap d'uns tres quarts d'hora, a sota la montanya de la Palomera. Llavors veyem a distancia la carretera que, com blanca cinta, baixa del coll de Puymorens, divisoria d'aigües del Querol y de l'Ariège. Hi arribem en el punt en que fa una gran volta pera seguir aigües avall de l'Ariège cap a Hospitalet y Ax-les-Thermes. Aquella volta es coneguda pel *Contour* de la Llata, y es el punt on s'unirà ab la carretera d'Andorra, quan el Govern francès construeixi la branca que té d'enllaçar-les, y que per ara no té gran pressa en construir.

Rodejant per sa base l'abans dita montanya, als deu minuts de ràpida baixada trobem les bordes nomenades de l'Hospitalet, encara que sien proprietat de la parroquia de Canillo, y als pochs passos més enllà atravessem el petit torrent de la Palomera, que forma la ratlla partiona d'Andorra ab França, desde aon un bocí

més avall, al peu de les montanyes que allí obren sa gorja, ovirem la bonica iglesia y les blanques cases del primer poblet francès, l'Hospitalet, en el qual entrem poch després, y una vegada atravessat el pont sobre l'Ariège, a les quatre hores d'haver deixat les solitaries altures del port de Soldeu.

El seu aspecte es ben agradable per cert, emplaçat a 1,410 metres d'altitut, a la vorera dreta de l'Ariège, que ja arrastra per aquí bona xica d'aigua. A l'altra banda'ns trobem al peu de l'hermosa carretera que, venint de Bourg-Madame, va a Foix y a Tolosa, y allí'l popular Hotel Soulé, prou conegut per tots els turistes. Descansem y renovem les forces, fent-nos oblidar un ben servit àpat en el bonich menjador de l'hostal aquell malhaurat esmorzar de Soldeu, servit de tant mala gana y en lloch tant poch apetitós.

D'Hospitalet a Foix

Poques hores més tard pujàrem en el cotxe-correu que va cap a Ax, arrancant al sò alegre dels picarols per la bonica carretera que, sempre baixant y en capritxoses llaçades, porta a dita vila.

Als 9 kilòmetres de passar per l'ampla y rocosa vall que a la nostra vista's desenrotllava, y, bordejant sempre la vorera dreta de l'Ariège, més caudalós cada vegada, entravem en el poble de Merens, a 1,034 metres d'altitut, en el qual brollen diverses fonts d'aigües termals. Aspecte de desolació y tristesa presentava'l poblet y sos entorns, y per tot trobàrem encara records de les allaus, desprendiments terribles que l'aiguat de l'any 1902 causà, destruint ponts y soterrant cases, deixant per arreu immenses tarteres y infinida quantitat de terres ermes, marcant una data negra y terrible en aquell lloch apacible y arracerat que per uns moments va creure-s engolit, enfonsat dins el riu y esclafat per les montanyes que ab furia apocalíptica se li venien a sobre.

Al sortir de Merens, a un kilòmetre escàs, cambía per complet el paisatge, entrant la carretera, després de passar un bonich pont de pedra, per les gorges dites de Merens y de Bazerque, grandioses y pintoresques, per on l'Ariège corre capritxós, formant imposants cascates, tranquils y suaus bassals, ensopegant tantost en roques capritxosament amuntonades, tantost esllavissant-se sota salzers y pollancres que en ell s'emmirallen. La carretera, que s'esmuny per aquestes gorges uns 6 kilòmetres, tant aviat segueix la vorera dreta del riu, com corre per l'esquerra del mateix, atravessant-lo tres vegades per tres ponts de pedra rublerts d'eura y molça. Passat l'últim

d'ells, s'obren les montanyes, descobrint-se als pochs minuts l'alegra y hermosa vall d'Ax, qual vila veyem extendre-s als nostres peus, y quals primeres cases trobem passat el pont sobre'l riu o torrent de l'Ariège, aon ses aigües baixen encaixonades fondament y amagades per magnífichs arbres y atapahides falgueres.

La vila d'Ax està situada en la mateixa confluencia dels rius Ariège, que ve de la vall de Merens, de S. a N., y l'Oriège, dit també d'Oren y d'Orgeix. Lo Lauze, o riu d'Ascon, y lo torrent de Fouis o Fouix, aboquen en els voltants d'Ax al riu Ariège les aigües provinents del gran hemicicle de montanyes que tanquen aquella poëtica vall.

Ax, prou coneguda dels excursionistes per la bondat del seu clima y pel seu aire vivament fortificant y regenerador, es una estació termal de primer ordre, que compta ab innombrables dolls d'aigua sulfurosa de diverses temperatures y de diferents graus de sulfuració també que les fa més preuades encara. Pera explotar-les en profit té quatre bons establiments, un d'ells especialment, el nomenat del Terch Sant Roch, enclavat en un hermós parch ab jardins, montat ab tots els avenços de la ciencia. Dintre la vila hi ha tot el confort que falta en les montanyes y viles de la nostra terra, trobant-se bonichs passeigs ensems que distraccions de tota mena.

Al venir nosaltres de l'Hospitalet trobàrem escalonats pel camí nombroses brigades que ab enginyers y sobrestants feyen per aquelles vessants la replantació del ferro-carril que, sortint d'Ax, ha d'unir Ripoll ab la via que porta a Barcelona, patrocinant l'obra ab entusiasme'l ministre Delcassé, que sol estiuejar en la mateixa vila d'Ax.

A primers de Setembre presenta la vila animat aspecte, vegent-se'ls seus engarlandats carrers atapahits de gent, que per tots els camins y caminets aflueixen a la fira del dia 12 de dit mes, no sols la de més nomenada de l'any, sinó de la regió, en la que són importantíssimes les transaccions que en tota classe de bestiar, especialment el llanar y boví, s'efectuen. Els andorrans no hi falten pas: són els que donen més contingent de bestiar de llana, essent aquesta fira y la d'Organyà les que més benefici 'ls deixen.

Es de veure en el firal de les vaques, a l'entrada del poble, extenent-se per un llarch prat al costat de la carretera, el corretejar dels pagesos, discutint ab grans moviments y manoteigs els preus y les bondats de llurs mercaderies entremitg de les inquietes y pesades besties, mentres els vedells bruelen y s'esmunyen per aquell eixam de gent que parlen quasi bé tots com una sola llengua, mati-

sada ab mil inflexions y accents, el català, el cerdà, l'andorrà, el valencià, el patuès, mentres el sol tot ho ilumina ab sos raigs que rellisquen sobre la pell d'aquella munió de bestiar, y les torna relluentes y llustroses; y al fons, sobre'ls pichs de les llunyanes montanyes, desfà, jugant-hi, les primeres boires que amagaven llurs crestes.

Y es de veure també en el firal dels bens, a espatlles de la vila, en l'ombrejada y verda vessant de la montanya, les grans clapes animades, de to blanquinós, que formen els ramats damunt l'herba, y entremitg de les mates, apagant la suau remor de l'aigua, els tristos y melancòlichs crits d'ovelles y xais que s'apreten y es destrien arreu pera deixar pas als richs marxants, d'altiva mirada, cos gegantí que descansa en feixuch calçat, lluhint aquelles negres y llustroses bruses y brandant ab imperiosa satisfacció'l tosch y clàssich bastó dels tractants.

Y es de veure encara, a lo llarch del passeig, arrenglerats, ostentant vistosos y estrafalaris cartells, carros ambulants, *rulotes*, que ensenyen les vistes de la guerra ruso-japonesa, o se diu la bonaventura, s'endevina'l pensament, se curen tots els mals, s'exhibeixen nanos y gegants, hi lluiten atletes de carreró; o, en mitg d'una murga endimoniada, els crits dels pallaços, vestits ab retalls dels encants, y dònes lluhint ab vergonyosa impudicia formes molt distintes de les clàssiques, empresonades dintre pellingos de sedes y velluts apedaçats, pregonant les delicies d'un circh ambulant; mentres més lluny, marxants de tota mena exposen tota classe de mercaderies, esclops y mantes de llana, carmetlos y caceroles, faldilles y gechs, olles, plats y cadires, dalles y claus, ab crits aixordadors, entre'l va-i-ve d'aquella riera humana vestida de la manera més diferenta y virolada. Y aquella cridoria, el rum-rum, sols calla y s'extingeix quan, ben entrada la nit, el cansament dispersa la gent y la gana fa seure al voltant de la miserable olla als habitants d'aquells carros que, com els de l'admirable obra d'en Rusiñol, porten l'*alegria que passa* pels tristos pobles montanyenchs.

La vila d'Ax està situada a 716 metres sobre'l nivell del mar y compta ab 1,200 habitants. D'ella arrenca avuy dia'l camí de ferro que va cap a Tolosa, y que prenguerem pera anar a Foix. En els 40 kilòmetres que separen els termes de Foix se desenrotlla per tot arreu una encisadora serie de paisatges. La via corre sempre al costat de l'Ariège rodejada de pasmoses frondositats, en quals aigues s'emmirallen els pobles de Castellet, Luzenac, Les

Cabanes, pintorescament situat a la confluencia del riu Aston, entre atapahits boscos y afelpats prats; els banys d'Uzat, mitg amagats dins d ombrívola y selvatge boscuria; Tarascon, entre l'Ariège y Vicdesós, vila treballadora que's pert esfumada per la boira que llencen les xemeneyes de ses fundicions, altes ferreries y fàbriques de guix; vegent-se, per fi, Foix, l'antiga vila dels comtes, sentada vora l'Ariège, aquí majestuós y pausat, ab ínfules de gran riu.

VISTA GENERAL DE FOIX

Era una lluminosa tarda de Setembre, un hermós cap-vespre, quan arribàrem a la capital de l'Ariège. Una ratlla de núvols rojos tapaven els últims raigs del sol, que irradiava pel seu voltant delicats matiços, rojos també, que servien de fons a l'esbelta silueta d'aquell cèlebre castell dels comtes que sobre enasprada roca s'alça orgullosament, tenint als seus peus, com manses ovelles, agrupades les cases de la vila entre'ls llits de l'Ariège y del Larget, que allí s'ajunten. De l'històrich castell feudal, en restauració desde l'any 1890, nè queden les tres torres desiguals, que serviren successivament de presó, una de les quals, l'última, situada a l'extrem de la roca, atribuida al comte Gastó III, el cèlebre Phœbus, té 42 metres d'altura, trobant-s'hi tres sales.

Un bell matí de Juliol, pochs mesos abans, sortiem cap Andorra, deixant el Segre, que allí a la Seu s'escorre mansament sota aquella hermosa catedral romànica que tant admirem avuy y venerem, y alguna de quals ennegrides pedres vegeren tal vegada com Carle-

many donava al seu bisbe Posidoni I les parroquies de les Valls d'Andorra, y més tard el seu fill Lluís *el Piadós* ho confirmava al consagrar bisbe a Sisebut I davant del comte d'Urgell Seniofred.

Qui sab si'ls murs de sa fàbrica, revellits per l'empenta de tants sigles, recorden encara aquella memorable jornada que'l noble bisbe Heribald, abans comte de Cardona, dedicava la Seu, que acabava de reedificar, y el dia 3 d'Octubre de l'any 1020, rodejat de tota l'esplendent riquesa de la liturgia, en mitg dels cants de l'orga y els perfums de l'encens, rebia de mans de la comtessa d'Urgell Constança y del seu fill el comte Armengol, seguits de ses dames y cavallers, patges y guerrers, la donació pública y solemne per sí y sos successors, a favor de la mitra urgellenca, de tots els dominis y potestat suprema que en les Valls d'Andorra tenien, y de les que dits bisbes sols n'eren senyors jurisdiccionals. Sota aquelles mateixes voltes refugià a bon segur sa por y ses debilitats Bernat de Castelló, el noble y tímit bisbe impossibilitat pel seu escas talent y ses debilitats pera regir la diòcesis en aquells temps guerrers, qui, esporuguit y aterroritzat per les incursions que feyen en ses terres els brabançons y aragonesos, robant y destruint per tot arreu, demanà ajuda al comte de Foix, prometent-li cedir pro-indivís son domini en les Valls d'Andorra; y entre aquelles parets també degué el batallador bisbe Pere d'Urgio reprimir sa rabia contra l'aventurer comte d'Urgell, que ab sos exèrcits entrava per ses terres, fent-li crudel y sanguinaria guerra. Allí, enguniós, degué resoldre-s a entregar la ciutat al terrible comte, y a bon segur per allí corregueren les llàgrimes al tenir de cedir-li la meitat de son domini al firmar solemnement els Pariatges en la mateixa ciutat.

Un lluminós cap-vespre de Setembre arribàrem vora l'Ariège, que silenciós passa sota'l llegendari y enrunat castell de Foix. L'hermosa posta de sol reflectava sobre ses torres vermellenca y fantàstica claror, fent reviure en nosaltres també visions de temps llunyans, quan el comte de Carcassona Roger II manava alçar ses muralles, donant-lo al seu fill Bernat I, junt ab les terres de Foix, qui prenia'l nom de comte. Per la sobtada costa crèyem veure pujar la fúnebre processó que portava els inanimats cossos del comte Roger III, mort desgraciadament en una cacera, junt ab sa muller la fidel Ximena, que de dolor moria també en el bosch, abraçada al seu cos, o crèyem veure davallar, atropellant-se, corrent, ab els crits feréstechs de guerra, les hosts d'aventurers y selvatges guerrers que sota'ls penons del forçut comte Ramon Roger I, company del rey Felip III de França, se dirigiren un jorn per

Andorra sobre la Seu d'Urgell, robant y saquejant sa catedral, ensems que empresonaven sos canonges. Encara'ns semblava també veure aquelles cambres iluminades, esplendentes, enriquides ab hermosos tapiços, plenes d'enjoyades dames, de cavallers vestits ab ben cisellades armadures, congregats allí pera admirar, entrant rodejada de patges y al sò de tendra música, a la bella Ermesindis, la filla del vescomte Arnal de Castellbò, senyor y baró de Caboet, que al desposar-se ab en Bernat de Foix li portava en dot certs drets adquirits sobre Andorra per la dita casa de Castellbò. A l'esmortuida llum de l'última claror del dia'ns semblava encara veure córrer per ses muralles, cridant ab veu de tro, apressant als seus guerrers, al batallador senyor comte en Roger Bernat III, que, cansat de sostindre guerres ab els mateixos reys de França y d'Aragó, y després d'haver vist son castell assaltat y rendit, y sa muller Marguerida de Bearn presa pel rey francès, emprengué ab sanya y furor noves lluites, portant ses banderes fins a les portes d'Urgell, reclamant a Pere d'Urgio, el seu bisbe, els drets que per la casa de Castellbò tenia sobre la vall, y exigint-li al mateix temps el compliment de la promesa feta al seu avi pel bisbe Castellbò, entornant-sen, a la fi, victoriós, entre'ls crits de joya de sa gent, vers son castell, ab el condomini de les Valls d'Andorra, que li otorgaven els Pariatges tantes vegades esmentats.

Y tots aquests recorts que com colla fugitiva passaven volant per davant nostre, unint-se ab els que feyen reviure l'hermós temple bisantí de la Seu, formaven l'historia d'Andorra; y llavors ens semblava que, dins les valls que haviem corregut de cap a cap, el temps s'havia aturat, els segles no havien trascorregut per elles, ja que'ls fets esmentats sols havien deixat en sos hermosos paisatges una tristor y un silenci eterns: la civilisació s'havia aturat en aquells cims tant alts que l'envolten, deixant-hi caure tant sols sa part més dolenta, sos vicis y males costums.

Y això tot es ben cert. Andorra no desperta, no vol pas veure la riquesa que atresora en les seves entranyes, ni la força de ses aigües, que podrien convertir-se en energies de preuada riquesa. El caràcter dels seus habitants, raquítich y indiferent, enemich de l'extranger y desconfiat, aixeca una barrera a tots els avenços molt més forta que ses montanyes, convertint aquell petit estat en un poble fòssil en mitg de l'esplendent civilisació del nostre sigle, arribant avuy a descuidar fins aquella religió dels recorts històrichs que conserva y engrandeix els pobles, fent això exclamar al desconegut poeta eixos hermosos versos que en les runes de la primitiva

capella andorrana, Sant Andreu, vegerem escrits en sa rònega porta:

Com un cos que jau sens vida
me mira'l poble andorrà;
més no sab ell, si m'oblida,
si com jo també 's veurà.

ITINERARIS

De la frontera d'Espanya a Andorra

Vora esquerra del Valira		
De la frontera a Sant Julià	1 hora	
De Sant Julià al pont de Xuvall.		20 minuts
Del pont de Xuvall al de Santa Coloma (1), dit de la Margineda.		15 »
Vora dreta del Valira		
Del pont de Santa Coloma al poble		20 »
De Santa Coloma a Andorra la Vella		30 »
Total. . . .	2 hores	25 minuts

D'Andorra a la Massana

D'Andorra a la font de la Call, bifurcació dels camins d'Escaldes y Ordino		10 minuts
De la font de la Call al Pont Pla		20 »
Del Pont Pla a l'ermita y pont de Sant Antoni . .		20 »
De l'ermita al riu Montaner		5 »
Del riu Montaner a la serra de l'Honor (pujada). .		15 »
De la serra de l'Honor a la Massana (baixada) . .		15 »
Total. . . .	1 hora	25 minuts

D'Andorra a Ordino

D'Andorra fins a la palanca sobre'l riu de la Massana, 5 minuts abans d'arribar al poble (segons l'itinerari anterior)	1 hora	20 minuts
De la palanca fins a la farga de Rossell (runes) . .		10 »
De la farga de Rossell al pont de pedra		10 »
Del pont de Pedra fins a Ordino		20 »
Total. . . .	2 hores	

(1) Pera anar a Les Escaldes no's passa pel pont de Santa Coloma, sinó que se segueix per l'ubach, passant per davant d'Andorra, arribant-hi als 45 minuts.

D'Andorra a Les Escaldes

Per la solana	
D'Andorra al pont d'Escalls	20 minuts
Del pont d'Escalls a Les Escaldes per Engordany .	15 »
Per l'ubach	
D'Andorra, baixant per Tovira y passant el pont de fusta a Les Escaldes	30 »
Total. . . .	30 o 35 minuts

D'Andorra a Encamp

D'Andorra a Les Escaldes	35 minuts
De Les Escaldes al Salt del Noguer	10 »
Del Noguer al pont d'Encamp	35 »
Del pont d'Encamp a l'iglesia	15 »
De l'iglesia a La Mosquera y Tremat (Encamp) . .	10 »
Total. . . .	1 hora 45 minuts

D'Andorra a Canillo

D'Andorra a Les Escaldes	35 minuts
De Les Escaldes a Encamp (La Mosquera). . . .	1 hora 10 »
De La Mosquera a Les Bons (Encamp)	10 »
De Les Bons a Meritxell (santuari)	40 »
Del santuari a Prats	15 »
De Prats a Canillo (pont sobre'l Valira).	15 »
Total. . . .	3 hores 5 minuts

D'Ordino a Encamp

D'Ordino (direcció S.SE.) al poble de l'Aldosa . .	40 minuts
De l'Aldosa, pujant, al poble d'Anyós (1)	30 »
D'Ayós al coll de Vicxales (2,100 metres)	1 hora 40 »
Del coll de Vicxales al Vilar (barri d'Encamp). . .	35 »
Del Vilar a Encamp	30 »
Total. . . .	3 hores 55 minuts

D'Ordino a Canillo

D'Ordino a Segudet.	15 minuts
De Segudet (direcció E.), pujant per atapahit bosch,	

(1) Dit poble's deixa a uns 15 minuts sota sa mà dreta.

fins al planell dels Parrechs.		35 »
Del planell dels Parrechs a la font de la Navina . .		10 »
De la font de la Navina al coll d'Ordino (peu del pich de Casamanya)		35 »
Del coll de Canillo, per vertiginosa baixada pel mateix.	1 hora	
Total. . . .	2 hores	35 minuts

DE SANT JULIÁ A OS

De Sant Julià al mas de Xuvall		23 minuts
Del mas de Xuvall a Vixixarri	1 hora	
De Vixixarri a La Farga		50 »
De La Farga a Os (1)		45 »
Total. . . .	2 hores	58 minuts

DE SANT JULIÁ A CIVÍS (Y SANT JOAN DE L'HERM, SORT O ESTERRI)

De Sant Julià a Vixixarri	1 hora	25 minuts
De Vixixarri a Canolich (ermita de la Mare de Déu).		55 »
De l'ermita al coll de Canolich		35 »
Del coll de Canolich a Civís (2).		30 »
Total. . . .	3 hores	25 minuts

D'ANDORRA LA VELLA A TOR

D'Andorra al riu Montaner (camí de la Massana). .		55 minuts
Del Montaner a Sispony		20 »
De Sispony, pel solar d'ídem, al peu del coll de la Botella	1 hora	30 »
Del peu del coll de la Botella a les Bordes de Seturia.		30 »
De les Bordes a la Font Runosa		30 »
De la Font Runosa a la collada de Seturia (2,300 m.).		20 »
De la collada de Seturia al port de Cabús (2,200 m.).		30 »
Del port de Cabús a Tor (3)		50 »
Total. . . .	5 hores	25 minuts

(1) D'Os, en 9 hores, se va a Tirvia, y, seguint per Llavorsí y per Runí, en 6 hores més a Sort.

(2) També 's va a Civís per l'altra banda del Valira desde Castellciutat. Se va a Sant Joan Fumat, a Ars y Civís cap a Tirvia y Sort o Esterri, segons la vessant que's prengui. D'Ars, seguint la direcció O. y SO., se va cap a La Basieta, y, prenent després la direcció O. y NO., un camí ficat per un bosch d'abets y pins porta al santuari de Sant Joan de l'Herm.

(3) De Tor se pot anar en 4 hores 45 minuts a Llavorsí, pera seguir cap a Esterri d'Aneu, etc.

DE LA MASSANA A VICDESÓS (PEL PORT D'ARINSAL O NEGRE)

De La Massana a Ertz		25 minuts
D'Ertz a Arinsal		25 »
D'Arinsal al pla de l'Estany		45 »
Del pla de l'Estany al clot de Montanell.		25 »
Del clot de Montanell al cap del Port.		50 »
Del cap del Port als Cortals	1 hora	10 »
Dels Cortals al pla de la Creu		40 »
Del pla de la Creu a Vicdesós (1)	6 hores	10 »
Total. . . .	10 hores	50 minuts

DE LA MASSANA A AUZAT (PORT DE RAT) (2)

De La Massana a Ertz		25 minuts
D'Ertz a Arinsal		25 »
D'Arinsal al cortal d'Ereny		45 »
Del cortal d'Ereny al port de Rat	1 hora	15 »
Del port de Rat als horris d'Auzat	1 hora	
Dels horris d'Auzat a les bordes de Monico. . . .	2 hores	45 »
De les bordes de Monico a Auzat	1 hora	
D'Auzat a Vicdesós		15 »
Total. . . .	7 hores	50 minuts

D'ORDINO A VICDESÓS (PEL PORT DE RAT)

D'Ordino al Serrat	2 hores	15 minuts
Del Serrat al port de Rat	2 »	30 »
Del port de Rat a la bifurcació ab el camí d'Arinsal (port)		35 »
De la bifurcació als Cortals		40 »
Dels Cortals al pla de la Creu		40 »
Del pla de la Creu a Vicdesós (3)	6 »	10 »
Total. . . .	12 hores	50 minuts

D'ORDINO A VICDESÓS (PEL PORT D'ARBELLA)

D'Ordino al Serrat	2 hores	15 minuts
Del Serrat al camí que va al port de Rat.		50 »

(1) De Vicdesós se va a Tarascon en 2 hores 45 minuts.
(2) Es l'itinerari més curt pera anar d'Andorra a Tarascon.
(3) De Vicdesós a Tarascon s'hi va en 2 hores 48 minuts.

Del camí pujant per la vall de Tristanya al port d'Arbella o d'Alberes (2,600 metres)	1 hores 10 minuts
Del port d'Arbella, per camí ple de precipicis, a l'estany d'Isourt	2 » 30 »
De l'estany d'Isourt al repeu del Pich d'Endron (2,470 metres)	1 » 45 »
Del repeu del Pich d'Endron, per la vorera dreta del riuet d'Arbella, passant per Arces y Benasch (poblets), a la bifurcació del camí dels ports d'Arinsal y de Rat	1 » 5 »
De la bifurcació a Vicdesós (1)	7 » 35 »
Total. . . .	17 hores 10 minuts

D'Ordino a Tarascon (pel port de Siguer)

D'Ordino a Ansalonga	30 minuts
D'Ansalonga a La Cortinada.	20 »
De La Cortinada a Llorts.	45 »
De Llorts al Serrat	40 »
Del Serrat al port de Siguer	2 hores
Del port de Siguer al pont Lamarrade	6 » 30 »
Del pont Lamarrade a Tarascon per carretera. . .	2 »
Total. . . .	12 hores 45 minuts

D'Ordino a Les Cabanes (pel port de Banyells)

D'Ordino al Serrat	2 hores 15 minuts
Del Serrat a la bifurcació del camí del port de Siguer.	2 »
De la bifurcació al port de Peregiles o Banyells (2,585 metres).	1 »
Del port de Peregiles a l'estany de la Sabina (2,060 metres).	1 » 10 »
De l'estany de la Sabina a la vall de Tiouges o de Querllong	50 »
De la vall de Tiouges fins a sa unió ab la de Font-argent	1 » 30 »
De la bifurcació a Les Cabanes segons l'itinerari de Canillo a Les Cabanes (2)	3 » 30 »
Total. . . .	12 hores 15 minuts

(1) Aquesta excursió no's practica. Sols serveix pera 'ls que vulguin gosar dels nevats y variats panorames pirenenchs.

(2) Les Cabanes està situada sobre la carretera de Foix a Puigcerdà, a 109 kilòmetres de Tolosa y en la línia fèrrea de Tolosa a Ax-les-Thermes, ab estació.

De Canillo a Les Cabanes (pel port d'Incles o Fontargent)

De Canillo a la vall d'Incles	1 hora	10 minuts
De la vall d'Incles al port de Fontargent o Incles (2,352 metres).	1 »	45 »
Del port als estanys de Fontargent (2,200 metres) .		25 »
Dels estanys de Fontargent, pel bosch y l'englevat, al pla de les Pedres.	1 »	
Del pla de les Pedres als pasturatges de Laparant. .		45 »
Dels pasturatges de Laparant, seguint la vall de Fontargent fins a sa unió ab la de Tiouges	1 »	15 »
De l'unió a La Farga per l'Escala y gorges de Fontargent	1 »	30 »
De La Farga a la Font Sulfurosa		40 »
De la Font Sulfurosa a Les Cabanes	1 »	
Total. . . .	9 hores	30 minuts

De Les Escaldes a l'Hospitalet (pel port d'Embalira)

De Les Escaldes a Canillo	2 hores	30 minuts
De Canillo al peu de la vall d'Incles	1 »	10 »
De la vall d'Incles a Soldeu		30 »
De Soldeu al peu del port d'Embalira (carretera). .		30 »
Del peu del port d'Embalira al cim (per la drecera).	1 »	30 »
Del cim al pas de la Casa	1 »	
Del pas de la Casa a Les Bordes de l'Hospitalet pel pla de la Vaca Morta y el Cementiri (solana). .	1 »	
De Les Bordes al riuet Palomera (frontera). . . .		10 »
Del Palomera a l'Hospitalet		10 »
Total. . . .	8 hores	30 minuts

Passant pel port de Soldeu

De Soldeu al port	1 hora	30 minuts
Del port, pels pals del telégraf com guia, al pla de la Vaca Morta (1)	1 »	30 »
Total. . . .	3 hores	

De Les Escaldes a Porté (pel port de Puymorens)

De Les Escaldes a Canillo	2 hores	30 minuts
De Canillo a Soldeu	1 »	40 »
De Soldeu al pas de la Casa (pel port del Valira). .	3 »	10 »
Del pas de la Casa a la font dels Musichs (per l'altra vora de l'Ariège).		40 »

(1) Passant per aquesta drecera l'estalvi es d'una hora

De la font dels Musichs al riu Pedrós.		20 minuts
Del Pedrós fins a les Mines (Meners).		25 »
Dels Meners al coll de Puymorens (casa dels Cantoners, 1,927 metres)	1 hora	
Del coll de Puymorens a Porté (per la drecera, 1,620 metres)		30 »
Total. . . .	10 hores	15 minuts

De Les Escaldes a Bellver (pel port de Vallcivera)

De Les Escaldes a Entremesaigües.	1 hora	
D'Entremesaigües a Ramio		30 minuts
De Ramio a Citut	2 »	30 »
De Citut al port de Vallcivera (2,600 metres), passant pel primer estany Forcat.	1 »	
Del cap del port de Vallcivera fins a les Barraques (direcció E.)	1 »	20 »
De les Barraques (pel camí de la dreta) als Esparvers (unió dels dos rius, provinents l'un del terme francès y l'altre del port (1)		50 »
Dels Esparvers a les runes d'una farga		45 »
De les runes d'una farga a la Llosa		45 »
De la Llosa al poble de Cobarriu		35 »
De Cobarriu a Ardovol.		30 »
D'Ardovol a Prullans (bon camí)		40 »
De Prullans a Bellver (bon camí)	1 »	
Total. . . .	11 hores	25 minuts

De Les Escaldes a Bellver (pel coll de Perafita)

De Les Escaldes a Entremesaigües.	1 hora	
D'Entremesaigües al port (2).	2 »	30 minuts
Del port a Viliella (terme de Llers)	3 »	20 »
De Viliella a Prullans	2 »	
De Prullans a Bellver	1 »	
Total. . . .	9 hores	50 minuts

De Les Escaldes a Martinet

De Les Escaldes a Entremesaigües.	1 hora	
D'Entremesaigües al port de Perafita.	2 »	30 minuts

(1) En les Barraques se troba un altre camí a l'esquerra (direcció S.) que condueix a Maranges y Puigcerdà per la coma o coll del Bosoh, en 6 hores y 10 minuts.

(2) Seguint pels Graus, o sia'l curs del riu Perafita, se guanyen uns 45 minuts.

Del port de Perafita, pel camí de mà dreta (SE.), cinch minuts més avall, els estanys de la Pera o d'Aransa.		25 minuts
Dels estanys de la Pera o d'Aransa, en direcció S., a Llers (per grans boscos)	2 hores	45 »
De Llers als banys de Senillers	1 »	
De Senillers a Martinet, per camí de carro (1). . .		35 »
Total. . . .	8 hores	15 minuts

DE LES ESCALDES A BESCARAN (CERDANYA) PER L'ESTANY DE LA NOU Y PORT NEGRE

De Les Escaldes a Entremesaigües.	1 hora	
D'Entremesaigües al pont de la Tallada		20 minuts
Del pont de la Tallada al collet de la Planella. . .		30 »
Del collet de la Planella al de Rodol		45 »
Del coll de Rodol a la pleta de les Vaques		10 »
De la pleta de les Vaques a la font dels Traginers .		25 »
De la font dels Traginers a l'estany de la Nou. . .		15 »
De l'estany de la Nou a la pleta del Pi		25 »
De la pleta del Pi a la plana de Claró.		20 »
De la plana de Claró, per les Basses Roges y Costa Negra, orientació SE., al cap del port Negre . .		50 »
Del cap del port Negre a la pleta de les Vaques (de Bescaran)	1 »	45 »
De la pleta de les Vaques a Bescaran (2)	2 »	10 »
Total. . . .	8 hores	55 minuts

DE SANT JULIÁ A BESCARAN (PER AUBINYÁ Y COLL DE PEDREROL)

De Sant Julià al torrent del Forn		20 minuts
Del torrent, pujant la costa de la Rajoleria, a Aubinyà.	1 hora	
D'Aubinyà, per Sant Romà, a la masia dels Plans .		20 »
De la masia dels Plans a la font del Farnell . . .		10 »
De la font del Farnell al turó d'Arcavell.		45 »
Del turó d'Arcavell a la Bohiga de l'Escolà y al coll de Pedrerol (frontera d'Espanya, 2,010 metres) .		35 »
Del coll de Pedrerol a la palanca del riu Bescaran .		55 »
De la palanca del riu a Bescaran (3)		10 »
Total. . . .	4 hores	15 minuts

(1) De Martinet, situat a mitg camí de la Seu a Puigcerdà, pot anar-se en 5 hores y mitja a qualsevol de les dugues poblacions.

(2 y 3) De Bescaran a la Seu, passant per Estimarriu, s'hi baixa en unes 3 hores.

DE LES ESCALDES A L'ESTANY D'ANGULASTERS

De Les Escaldes a la masia del Noguer		25 minuts
De la masia del Noguer als cortals de Soqué . . .		30 »
Dels cortals de Soqué a Sant Miquel d'Angulasters .		20 »
De Sant Miquel d'Angulasters als cortals del Pla (E.).		10 »
Dels cortals del Pla a l'estany d'Angulasters (N.). .		15 »
Total. . . .	1 hora	40 minuts

DE LES ESCALDES ALS ESTANYS FORCATS

De Les Escaldes a Ramio.	1 hora	30 minuts
De Ramio a La Farga (Armas)	1 »	5 »
De La Farga a Citut	1 »	25 »
De Citut a l'estany Forcat (primer estany)		30 »
De l'estany Forcat al de la Pleta (segon).		10 »
De l'estany de la Pleta al de l'Illa (tercer)		15 »
Total. . . .	4 hores	55 minuts

DE LES ESCALDES ALS ESTANYS DELS PESONS

De Les Escaldes a Encamp	1 hora	
D'Encamp a Canillo.	1 »	30 minuts
De Canillo al pont de Sant Pere (1)	1 »	15 »
Del pont de Sant Pere, passant a la vorera esquerra del Valira y remontant son curs, als estanys dels Pesons	2 »	30 »
Total. . . .	6 hores	15 minuts

D'ORDINO AL PICH DE CASAMANYA (2)

D'Ordino a Sigudet.		15 minuts
De Sigudet al planell dels Parregus		35 »
Del planell dels Parregus a la font de la Mavina . .		10 »
De la font de la Mavina al coll d'Ordino (2,220 m.).		40 »
Del coll d'Ordino, per un camí que ha de buscar un guia pràctich y provehits de bons bastons de montanya	1 hora	35 »
Total. . . .	3 hores	15 minuts

(1) Camí de Soldeu.

(2) Desde Canillo pot fer-se aquesta ascensió per dos camins: o bé pujant-hi directament per la forta costa de Montaup, recorrent després la montanya d'Incles y per camí de cabres enfilar-se al cim, o bé anant de Canillo fins al coll d'Ordino, y d'allí al cim. Pels dos camins hi ha aproximadament 2 hores 55 minuts.

AL PICH DE MONTCALM (PER LA MASSANA)

De la Massana al pont de la Marc, punt de bifurcació del camí que baixa del port d'Arinsal y a Auzat, on se pert el que's ve, y la vall d'Artigues . . .	5 hores	50 minuts
Del pont de la Marc, per la dita vall d'Artigues, base del Montcalm, al poble d'Emperrot		20 »
D'Emperrot, ab forta pujada, als cortals y bordes de Pigeol (1,700 metres)		25 »
De Pigeol a les jaces del pla de Subrà		35 »
De Subrà, al SO., per aspre y molt fadigós camí, que no ha de fer-se sense guia, al puig de Montcalm (3,080 metres).	3 »	
Total. . . .	10 hores	10 minuts

AL PICH D'ESTATS (RATLLA DE FRANÇA Y ESPANYA)

D'Ordino al Serrat	2 hores	15 minuts
Del Serrat al Grahó d'en Codina		45 »
Del Grahó d'en Codina al Corb.		12 »
Del Corb al Grahó de Castellar		50 »
Del Grahó de Castellar a la Pleta de les Vaques . .		10 »
De la Pleta de les Vaques a Castellar		17 »
De Castellar al Grahó del Bruix		20 »
Del Grahó del Bruix a la Coma del Forat		55 minuts
De la Coma del Forat al Pich d'Estats (3,141 m.) (1).	1 »	
Total. . . .	6 hores	44 minuts

DE LES ESCALDES A LA VALL D'ARAN

De Les Escaldes al riu Montaner	1 hora	
Del riu Montaner a Sispony		20 minuts
De Sispony a la collada de Saloria.	2 »	50 »
De la collada de Saloria a Tor pel port de Cabús. .	1 »	20 »
De Tor a Noris (malíssim camí)	1 »	
De Noris, al O., cap a Alins (1,085 metres)	1 »	
D'Alins a Araos (960 metres).		50 »
D'Araos a Llavorsí (815 metres).	2 »	
De Llavorsí, al NO., a Escaló	2 »	
D'Escaló a Esterri d'Aneu	2 »	
D'Esterri a Valencia d'Aneu		20 »

(1) El Pich d'Estats es el gegant d'aquestes regions, y en ses altures se troba la neu perpetua, y desde elles s'ovira un panorama grandiós. L'ascensió es penosa y ha d'anar-se provehit de bons guies, bon bastons y abrichs.

Si's troba un al Pich de Montcalm, l'excursió, si fa bon temps, es curta y gens fadigosa, perquè, dirigint-se cap al SO., en cosa de 20 minuts de baixada y uns 30 de pujada, se pot guanyar l'alta y esplèndida montanya.

De Valencia d'Aneu a l'ermita de la Mare de Déu de les Ares.	1 hores	45 minuts
De la capella al peu del port de la Bonaigua . . .		10 »
Del peu al port de la Bonaigua (2,072 metres). . .	2 »	30 »
Del port a Tredós, Vall d'Aran (1).	1 »	20 »
Total. . . .	20 hores	25 minuts

Les distancies de tots els itineraris estàn calculades al pas regular d'una persona, may a les passes d'un montanyench caminador o, millor dit, menjapassos, podent assegurar sa exactitut, ja que absolutament tots ells han sigut fets y comprovats personalment per l'autor.

COMTE DE CARLET

BIBLIOGRAFIA

Curs de Geologia dinàmica y estratigràfica aplicada a Catalunya, per Mossèn Norbert Font y Sagué. Pròlech d'En Lluís Mariá Vidal.— Establiment gràfich Thomàs, Barcelona.— MCMV.

El resultat de les lliçons de Geologia donades en el Centre Excursionista el passat curs ha sigut ben falaguer. Apart de l'interès despertat en els socis per tal mena d'estudis, Mossèn Font acaba de donar a l'estampa un tractat d'aquesta ciencia escrit en nostra benvolguda llengua.

En la primera part de l'obra, que comprèn la *Geologia dinàmica,* s'ocupa de l'atmòsfera, de l'aigua y de les accions químiques y fisiològiques que modifiquen la superficie de la terra. A l'estudiar la *Geologia estratigràfica,* ens dóna a conèixer els caràcters y constitució de les roques, jaciments minerals, fòssils, etc. Y en la tercera part, o sia *Geologia propriament dita,* descriu d'una manera completa y acabada'ls grans períodes geològichs, aplicant a Catalunya'ls principis científichs que exposa.

La major part dels 305 gravats que ilustren el text són trets de fotografies obtingudes en les excursions que ha fet el Centre pel territori català.

L'obra, magníficament impresa per la casa Thomàs, va dedicada als eminents geòlechs Dr. D. Jaume Almera y D. Lluís Marià Vidal. Els importants treballs sobre geologia catalana publicats pels esmentats senyors han servit a l'autor pera omplir d'interessants datos el seu llibre, qual aparició no dubtem que contribuirà en gran manera al desenrotllament de l'excursionisme científich.—C. R. S.

(1) De Tredós pot anar-se cap a Salardú, Arties, Garós, Viella y altres poblacions de la Vall d'Aran en poch temps. A Viella, per exemple, en 4 hores, y d'allí a Sant Beat en 1 hora 30 minuts, y en 30 minuts més a Bagnères de Luchon. Si no's vol passar pel port de la Bonaigua, llavors se va cap a l'explotació de fusta dita La Italia, y d'allí cap al cèlebre santuari de Montgarri, y pel port de Salau a Sant Girons (Ariège).

SECCIÓ OFICIAL

JUNTA DIRECTIVA

Per descuit involuntari deixàrem de consignar al seu temps que en el mes de Juliol varen pendre possesió dels càrrechs pera'ls quals havien sigut elegits els individuus de la Junta Directiva nomenats en la Junta General ordinaria que tingué lloch el dia 20 de Juny. En sa conseqüencia, la Junta Directiva va quedar constituida en la següent forma:

President, D. César A. Torras.
Vice-president, D. Joaquim Casas-Carbó.
Tresorer, D. Juli Vintró.
Secretari 1.er, D. Eduard Vidal.
Secretari 2.on, D. Martí Estany

Vocals: D. Bartomeu Mitjans, D. Juli Soler, D. Ceferí Rocafort, don Josep Galbany, D. Pere Basté y D. Lluís Guarro.

SOCIS ENTRATS DURANT EL TERCER TRIMESTRE DE 1905

SOCIS RESIDENTS

D. Miquel Cuspinera. — D. Francesch Escuder y Mesclans. — D. Artur Corominas y Pedemonte. — D. Guillem Escrivà y Pagès. — D. Pelay Martorell. — D. Joan Mercader y Marina. — D.ª Carme Ortega de Mercader. — D. Santiago de Riba y d'Espanya. — D. Enrich Pizzala. — D. Joan Ponsa y Soca. — D. Antoni Brunet y Viadera. — D. Joaquim d'Alòs y de Dou. — D. Climent Armengol. — D. Carles d'Izaguirre Gispert. — D. Polion Buxó Martinez. — D. Miquel Palau Manent. — D. Joan Millet y Cunill. — D. Antoni Bernadas Esterri. — D. Antoni Ferran y Degrie. — D. Joan Vidal y Martí. — D. Agustí Costa Grande.

SOCIS DELEGATS

D. Joan Abril, delegat a Tortosa. — Mossèn Jaume Torner, Pbre., delegat a Saldes.

DONATIUS PERA LA BIBLIOTECA

La cançó popular catalana *Lo Mariner*.
El volum d'enguany dels Jochs Florals.
Dos exemplars del folletí *Caja de pensiones para la vejez*

De D. César A. Torras: un exemplar del *Bergadà*.

De D. Francesch Carreras Candi: un exemplar de *Miscelania històrica catalana,* original del donador.

CRONICA DEL CENTRE

Setembre de 1905

Excursió a Gòsol, serres del Vert y del Port del Comte, Sant Llorenç, santuari de l'Hort, Solsona, santuaris del Miracle y de Pinós y Calaf (del 4 al 11 de Setembre). — S'emprengué l'excursió desde l'estació de Fígols-les-Mines, en la via de Manresa a Olvan y Guardiola-Bagà. Se remontà per dessobre l'encinglerada vall del Sargantaner, entre l'hermosa espessetat de la baga, y pel torrent de Querot Negre se guanyà'l feréstech engorjat de la Garganta, visitant-se la grandiosa bauma. D'allí, passant pel peu de l'antiga iglesia de Fígols, se pujà a l'emmurallat dels cingles de Vallcebre per l'aspre Grau de la Canaleta, accessible sols a peu. Se seguí pel pla d'en Barromba, baixant a la xamosa vall de Vallcebre pera tornar a remontar per dessota les trencades Roques d'en Palomà y de la Cambrota, enlairant-se per damunt de Coma Arnau al coll del Morro Negre, un dels mellors punts de vista del majestuós Pedraforca. Per dessobre la vall del riu Saldes o rivera d'Aigua Salada, deixant ensota Massanès, y en la part oposada al poblet de Saldes, al repeu del Pedraforca, fruint de grandiosos panorames, s'anà a guanyar el coll de Trapa, entre les aigües de l'Aigua de Valls y del Saldes y'ls gegantescos macisos de Pedraforca y en Cija. D'aquest lloch, contornejant els estrebs asprosos del Pedraforca, passant pel poblet de l'Aspà y prop del de Sorribes, s'arribà al pintoresch poble de Gòsol.

El dia 6 s'efectuà l'ascensió a la serra del Verd y puig de Prat Naviral, serra avançada entre les aigües del Cardener y l'Aigua de Valls, entre les boniques valls de Gòsol y de Sant Llorenç dels Piteus, fruint-se desde son cim d'un extens y magnífich panorama. Se feu el retorn per la montanya de les Comes, rublerta de preciós bosch y fredes y riques fonts, de les que visitaren la de la Moneda, la del Gall, la dels Combs, la de les Abeurades y la de Torrentsenta.

El dia 7 sortiren de Gòsol dret al coll de Mola, fonts o dèus del riu Mola, anant a tocar prop de Tuixent, pera enfilar-se dret al Port, y seguir desde allí la serra pels turons d'Estibella, Tossa Pelada, puig dels Quatre Batlles, arribant fins a la bofia o gelera, pera retornar d'allí a les copioses dèus o fonts del Cardener, passant seguidament pel pintoresch poblet de La Coma, pera pernoctar a Sant Llorenç dels Piteus.

El dia 8 anaren de Sant Llorenç a Solsona, fent una marrada pera visitar el santuari de la Mare de Déu de l'Hort, situat dessobre balsos de penya, en el macís de la Mola.

Emplearen lo restant del propri dia y'l dia 9 pera visitar Solsona y sos voltants y observar algunes de les costums típiques de la festa major.

El dia 10 anaren al renomenat santuari del Miracle, residencia avuy de benedictins, que molt amablement donen acullida y hostatge en el propri santuari. Es de veure en la grandiosa iglesia, a més de la Verge, un magnífich altar barroch, obra rica y pot-ser la més notable en son estil a Catalunya, y en el nou edifici del monastir unes belles pintures d'en Graner.

El dia 11 sortiren, abans d'apuntar el dia, dret al santuari de Pinós, que visitaren, admirant a més la grandiositat del panorama que's domina, baixant d'allí per les vessants del riu Bregós a Calaf, aon prengueren el tren que'ls retornà a Barcelona.

Excursió a Lloret, Tossa, Sant Feliu de Guíxols, Palamós, Calella de Palafrugell, Llafranch y Cap de Sant Sebastiá. — S'efectuà'ls dies 8, 9 y 10 de Setembre, concorrent-hi 'ls Srs. Aràjol, Basté, Bordas, Cid, Galilea, Millet, Oliver y Pascual.

L'excursió's realisà tal com fou projectada, sense altra alteració que la de fer el tragecte de Tossa a Sant Feliu per mar, enlloch d'esser per terra, com s'havia acordat en un principi, y qual modificació fou deguda al consell del senyor Melé, metge de Tossa y delegat del Centre en aquella població, al qual els excursionistes li estan molt reconeguts, en primer lloch per les molesties que li causaren a l'arribar al poble fets uns xops a causa de la pluja que tingueren de soportar; després, per les atencions que li meresqueren; y, finalment, per la modificació expressada, que'ls féu fruir de les nombroses belleses naturals que omplenen aquelles accidentades costes.

No'ns entretenim en fer ressenya de l'excursió per tractar-se d'itineraris coneguts y moltes vegades reproduits en aquestes mateixes planes: sols hem de fer constar que tots els concurrents quedaren molt complaguts de l'excursió.

NOVA

Trobant-se ja molt avançades les obres de reforma del local que ocupa'l Centre Excursionista, s'ha senyalat el día 20 del corrent mes pera inaugurar-les definitivament al celebrar la sessió inaugural del present curs.

Barcelona. — Tip. *L'Avenç:* Ronda de l'Universitat, 20. — Telefon 115

Any XV Barcelona, Novembre de 1905 Núm. 130

Butlletí

del

Centre Excursionista de Catalunya

MONASTIR DE SANT PERE DE RODA

(Continuació)

Tres són, en conseqüencia, les torres que sobresurten per damunt del conjunt de les ruines y que semblen contemplar ab tristesa'l quadro de desolació y abandonament que's desenrotlla als seus peus.

D'aquestes, les dues que s'aixequen sobre la fatxada principal del monastir són de considerable altura. La del costat de l'iglesia es la d'ús religiós, la que guardaria en son cim les campanes que en passades centuries ressonarien per la montanya, cridant als fidels a l'oració. Es prismàtica quadrangular y sense cambis de planta; sos murs, avuy objecte d'una serie de mutilacions y formes de les que s'istilaren en els últims sigles, ensenyen encara que estaven calats per finestres en cada cara y subdividits horisontalment per una serie d'arquacions sobre cada linia de finestres. La coberta, piramidal y ab lloses, com la de l'iglesia. La més separada d'aquesta, de data posterior, es la torra de l'homenatge, verdadera torra militar, menys calada y rematant ab matacans y almenes, lo que indica'l seu destí, y qual ofici y significació tindria la tercera torra, aixecada sobre'l transcepte, a l'esquerra del creuer, de menor elevació y ab semblant remat.

Les crugies que volten el claustre, que indiquen per la seva major robustesa'l perímetre que abarcava'l primitiu monastir en el sigle XI, estaven destinades en planta baixa a contenir la sala capitular, arxiu, biblioteca y refectoris, y les habitacions dels monjos en la part superior.

La biblioteca y l'arxiu foren molt notables. D'aquella no'n queda res, y de l'arxiu ens han arribat alguns documents que'ns han transmès els cronistes que en son temps els vegeren y copiaren,

alguns dels quals hem citat en les noticies històriques que hem donat abans.

Les habitacions de la part de l'absis de l'iglesia sembla que eren les de l'abat, essent avuy aquesta part posterior de l'iglesia la que està més enrunada y, per lo tant, difícil de desxifrar.

L'espay tancat, a l'esquerra de l'iglesia, estava destinat a cementiri, y avuy se veuen els òssos escampats y colgats en mitg de la runa de les parets que'l tancaven. Allí s'enterrarien els monjos, reservant-se'ls enterraments preferents de l'iglesia y claustre als abats y benefactors del monastir.

El conjunt de totes aquestes construccions està tancat per una muralla que posava a l'abadia a l'abrich d'una sorpresa.

Feta aquesta lleugera descripció de les dependencies del monastir, passem a examinar l'iglesia y el claustre, que mereixen un estudi apart.

La planta de l'iglesia es filla, com en general les del seu temps, de les antigues basíliques llatines transformades per l'influencia bisantina, y acomodades a les necessitats de l'època. Es de tres naus, essent la central molt més espayosa que les laterals y dividides per quatre parells de pilans ab columnes en tres dels seus costats. Terminen les tres naus en sos caps, y obrint-se en el transcepte ab tres àbsides semicirculars, sobresortint, per son tamany, el central. La necessitat d'augmentar el número d'altars, y el seguir la costum bisantina, són les causes de l'adopció del triple absis. La nau transversal o transcepte, l'antich *calcidicum* de la basilica llatina, adquireix aquí gran importancia, agafant la planta, en conseqüencia, la forma de creu llatina, o reproduint la T *(tau,* lletra grega), ab que'ls cristians dels primers sigles simbolisaven la creu, emblema de la seva religió.

Pera facilitar el pas dels que acudien a venerar les reliquies de l'apòstol Sant Pere, que, seguint la tradició de l'època, devien colocar-se en l'absis central, degué neixer l'idea del deambulatori. Se forma aquest prolongant les naus baixes al voltant de l'absis central. Aquesta continuació de les naus baixes, donant la volta a l'altar, ademés de facilitar, com hem dit, la fàcil circulació dels que anaven a venerar les reliquies, que en dies determinats eren considerables, estableix una gran unitat de composició, y el santuari adquireix tota l'importancia que li donà'l cristianisme com a cap de l'iglesia.

Pera recalcar més aquesta idea, la direcció de les naus, al començar el deambulatori, no segueix paralela, com fins a n'aquest punt,

Clixé de J. Soler

L'INTERIOR DE L'IGLESIA, VISTA PRESA DESDE L'ABSIS

a l'axe de l'iglesia, sinó que s'aproximen, convergint cap al centre, a fi de concentrar més l'atenció y pera convergir les mirades al punt principal. D'aquesta disposició en la planta neix que la volta adquireixi la forma cònica en l'espay de convergencia dels murs, qual volta s'acorda ab el quart d'esfera ab que's cobreix l'absis central.

Notable es, baix aquest punt de vista, l'iglesia que estudiem, ja que són pochs els exemples que tenim a Catalunya d'iglesies romàniques ab deambulatori.

La de Sant Pere de Besalú, consagrada l'any 1003 (1), es un altre cas curiós d'aquest tipo.

Digne de notar-se es també la particularitat de que l'arch generatriu de la volta que cobreix l'absis central no es de mitg punt, sinó peraltada y ab lleugera tendencia a l'arch de ferradura, particularitat ben remarcable que, sumada als demés exemples semblants que'n tenim a Catalunya, poden servir de base pera l'estudi de les influencies que sobre l'art romànich, en nostre país, tingué l'arquitectura àrabe (2).

Les naus laterals, en el transcepte y a l'entrada del deambulatori en la part esquerra, daven pas a una escalinata que, seguint la forma del mateix, conduia a la cripta. Aquesta comprenia l'espay de l'absis central y deambulatori, y un gros mur separa la part central del corredor que'l circueix a manera de deambulatori de la cripta.

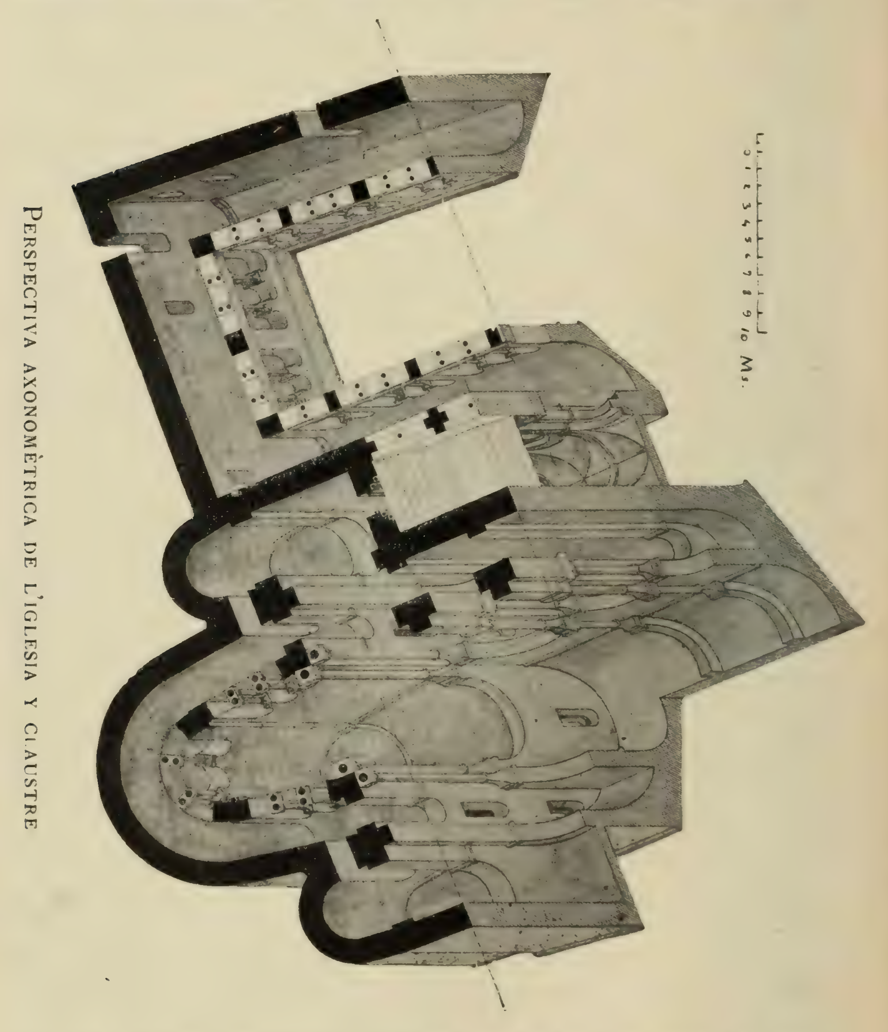
Precedeix a l'iglesia un atri o galilea, record degenerat del *nartex*, que ha perdut el seu empleu primitiu, perquè en la societat cristiana d'aquella època ja no hi havien catecúmens. Aquest espay de la planta, que agafa tota l'amplada de l'iglesia, està dividit en tres parts: la central està coberta ab volta semicircular, de nivell inferior al de la volta central de l'iglesia, y apoya sobre dues grans arcades semicirculars també, contrarrestant aquesta volta per altres de quart de círcol que cobreixen les dues naus laterals d'aquest atri. En el mur de fondo d'aquest, que forma la verdadera fatxada de l'iglesia, s'obre'l portal principal, continuant-se la mateixa per damunt del cos més baix que forma la galilea, rematant ab frontó que segueix les linies de les vessants de la teulada.

Diguem alguna cosa de l'orientació de l'iglesia. En les primitives

(1) Villanueva: Obra citada, vol. XV, apèndix núm. XXVIII.

(2) En Lluís Marian Vidal fou qui per primera vegada féu observar aquesta particularitat. Vegi-s *Excursió a Cadaqués y Sant Pere de Roda*, Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya, vol. VIII (1898).

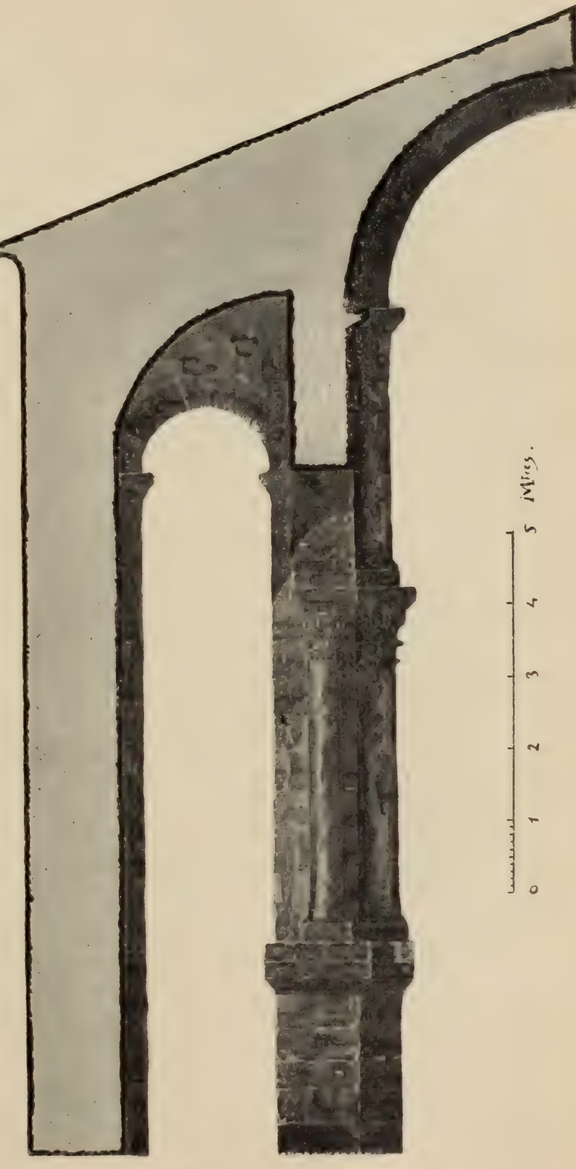
basíliques cristianes se celebrava la missa de cara als fidels; y com més tard se disposà que'l sacerdot, al consagrar, tingués la cara

PERSPECTIVA AXONOMÈTRICA DE L'IGLESIA Y CLAUSTRE

mirant a l'orient, simbolisant el *lloch per ont ens va venir la verdera llum*, d'aquí que les fatxades tenien de mirar a llevant. En el sigle V se cambía la posició del sacerdot celebrant, posant-se aquest d'esquena als oyents, y, seguint la tradició primitiva de consagrar mirant a llevant, vingué, en conseqüencia, la variació de l'orientació de les basíliques, qual absis se situa cap a orient, la fatxada principal

de cara a ponent, y els braços de la creu al mitg-jorn y tramontana. Aquesta orientació, que vingué seguint-se en les iglesies romàniques, es la de Sant Pere de Roda.

Detall d'un pilar
segons una secció transversal de l'iglesia

Y passem a parlar de l'estructura. La de les nostres iglesies romàniques té per base la volta de canó seguit, ab exclusió, en general, de tota combinació en que hi entri la volta per aresta. A Sant Pere de Roda la nau central es de canó seguit, y descansa damunt dels pilans, que divideixen en tres trams l'amplada total de l'iglesia. Les laterals se cobreixen ab quarts de círcol, que contrarresta l'empenta de la volta central, y el punt d'apoyament es poch més amunt de l'arrencament d'aquesta. S'origina d'aquesta disposició una gran solidesa de la construcció, com ha quedat en nostre cas ben demostrada; però presenta l'inconvenient de que l'iluminació no

pot efectuar-se directament obrint finestres en la nau central, sinó únicament en els murs de les fatxades anteriors y posteriors, havent forçosament de quedar fosca l'iglesia, com també quedaria demostrat si no fos pels esvoranchs que arreu presenta.

En Lampérez (1) inclou l'iglesia de Sant Pere de Roda dintre les de l'escola del Poitou. Presenten aquestes, com a caràcters generals, planta de creu llatina, ab girola y absidiols, cobrint les naus ab voltes de canó d'axes paralels, sense llums directes; voltes lleugeres, ab teulada apoyada damunt d'aquestes. Considera variants dintre d'aquesta escola les que tenen les naus laterals cobertes ab quart de círcol enlloch de voltes semicirculars. Dintre d'aquesta variant hauria d'haver inclòs l'iglesia de Sant Pere; però en Lampérez l'inclou dintre'l tipo general, creyent equivocadament que les naus laterals són semicirculars.

Els pilans que a la manera helènica aguanten en dos ordres sobreposats els archs torals de la nau central són curiosíssims. Arrenca del pla de terra un triple pilar robustíssim, y a l'altura de 3 metres del nivell de l'iglesia està guarnit en tres de ses cares per columnes independents, y en la banda de la volta mestra s'en superposen dues en sentit de l'altura. Es això evidentment un record de l'art clàssich. Els sòcols d'aquests pilans són d'un verdader efecte constructiu, ja que sent el pilar a la vegada apoyo y contrafort, necessita una gran base. Sobre d'aquest basament, format de grans carreus, s'assenten les bases de les columnes de perfil romà degenerat, un gros toro un xich aplanat, un llistell, una ampla escocia, un altre llistell, un toro més petit y un altre llistell. Les columnes són cilíndriques y ab un graciós collarí, rematant ab un capitell robust qual àbach, de perfil senzillíssim, volta a manera d'imposta'l pilar en les cares en que s'hi apoyen les tres columnes. De l'última columna superior arrenquen els torals, fets de petits carreus ben polits, a diferencia de la volta, que es feta ab mamposteria no tant delicada. A l'altura de l'arrencament d'aquests torals y de la volta corre un senzill cavet que forma l'àbach del capitell al passar per damunt d'aquest.

En Pi y Margall y en Piferrer, que en 1842 visitaren el monastir, fan una poètica descripció de les ruines (2). Y al veure aquestes columnes y contemplar les seves proporcions, que aixequen l'edifici y enlairen l'esperit com cap més dintre de l'istil romànich, tot

(1) *Historia de la Arquitectura cristiana* (Barcelona, 1904), pàg. 105.

(2) *Recuerdos y bellezas de España: Cataluña*, vol. II, pàgs. 252 y següents.

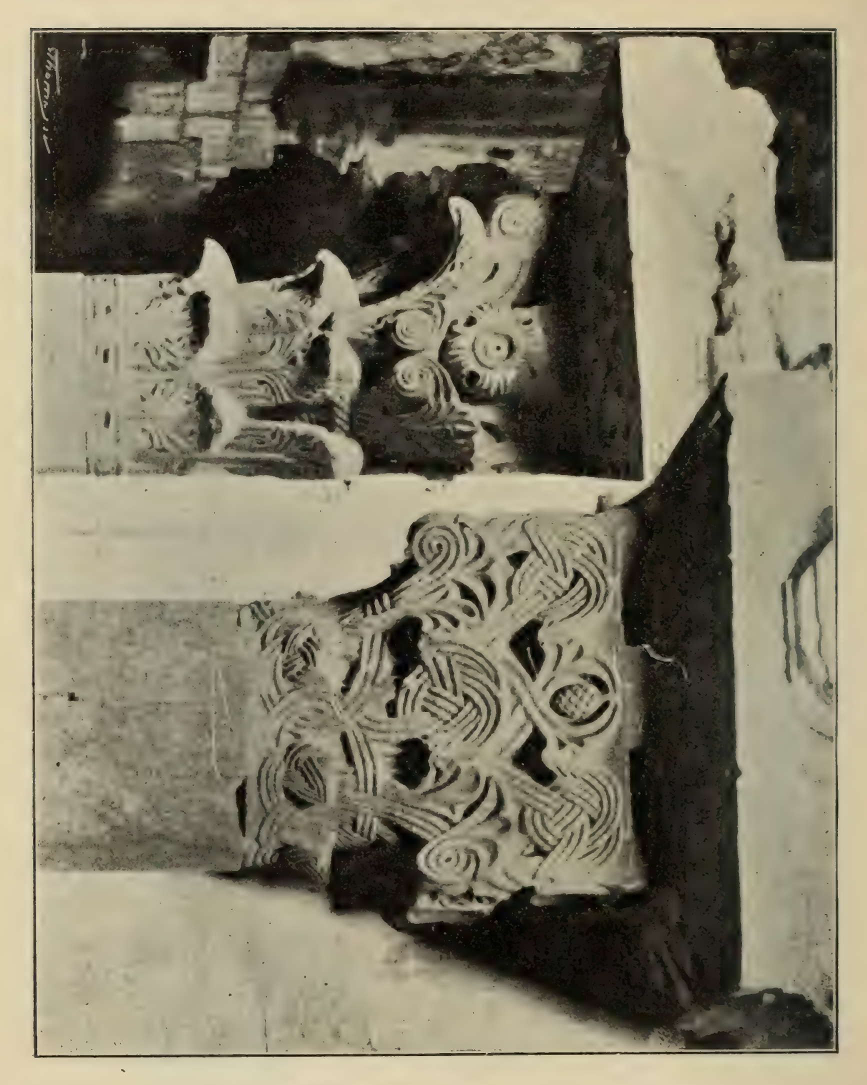
y reconeixent en el conjunt del temple l'inspiració y el geni, diuen que l'artista que'l construí, com tots els artistes del seu temps, volgué imitar l'arquitectura de l'imperi sense entendrela, y no sabé seguir les lleys de l'armonia que presidien les construccions clàssiques, resultant que les columnes no guarden proporció ab la seva altura, y que'ls àbachs són massa alts y sortints; y es que en Piferrer y en Pi y Margall no sapigueren veure o no comprengueren que «el cambi que s'ha verificat no es fill del capritxo, no acusa falta de coneixements ni d'intenció, sinó, al contrari, es una conseqüencia del major servey que la columna presta a l'organisme. Aquesta, en l'art clàssich, sols sostenia una recta horisontal, quan el romanisme sosté la semicircumferencia corresponent a n'aquella. Ademés, com l'arch per naturalesa pren part en l'elevació, es precís que l'element sustentant se vigorisi, acusant la base major assentament, senyalant la canya, que sofreix major fadiga, y que'l capitell, en lloch de rebre un dintell continuat, porta aisladament el pes de cada cimbra, augmentant sa expressió l'importancia que adquireix l'àbach, sols comparable ab el clàssich grech» (1).

El mateix pilar
tallant longitudinalment la nau central
La mateixa escala

L'artista d'aquesta època no

(1) Rogent: *Sant Cugat del Vallès*, pàgs. 36 y següents.

CAPITELLS DE L'INTERIOR DE L'IGLESIA

copía servilment els monuments clàssichs, sinó que, inspirant-se sobre aquests, forma composicions noves que varíen en cada cas, demostrant que coneix a fons la seva missió.

Parlava un dia, a propòsit d'aquesta iglesia, ab l'arquitecte senyor Domenech y Montaner, que ha sigut el meu mestre a l'Es-

cola d'Arquitectura, entusiasta per l'art de la nostra terra, y al dir-li que pensava fer una excursió y remoure les runes del monastir pera veure si podria encara endevinar el seu plan, va dir-me que'm fixés ab l'especial basament dels pilans, que podria tal vegada esser obra posterior, afegida pera aixecar l'iglesia, rebaixant el seu nivell en tota l'altura de dits sòcols. Vaig fixar-m'hi, y, si bé a primera vista va semblar corroborar aquesta idea'l desigual nivell de l'iglesia y claustre, més alt aquest aproximadament lo que diu l'altura de dits basaments, no ho vaig creure probable després d'un examen més detingut. En primer lloch, per l'aspecte de les pedres de dits basaments y part inferior de les parets de lo restant de l'iglesia: comparades ab les demés, no vaig notar cap senyal que indiqués distinta època. Ademés, hi ha un dato que es suficient per sí sol pera abandonar aquesta idea, y es que les columnes del creuer, a l'arrancament de l'absis, no presenten dit basament, sinó que arrenquen directament del pla de l'iglesia, sense notar-se, per altra part, en dites columnes, senyals d'haver sigut afegides posteriorment en sa part inferior.

antoni de FALGUERA

(Acabarà)

PONTS DEL DIABLE Y SANT JOAN

EN LA VILA DE CARDONA

Es tanta la necessitat de l'historia, que'l poble que no la té se l'inventa. ¿Quants monuments hi ha a Catalunya que la fantasia popular, en una nit, els ha fet brollar de la terra per art d'encantament, bruixeria o obra de l'esperit maligne?

Uns d'aquests són els ponts del Diable y de Sant Joan, situats sobre'l riu Cardener, en la vila de Cardona.

De la soperba obra del Diable n'hi ha construides dues arcades ab tres pilastres, formant angle obtús, quals costats són les arcades que convergeixen en la pilastra del mitg. Al reconstruir l'antiga fàbrica de la Costa, després de la crema, s'hi trobaren els fonaments de l'altra pilastra que tenia de continuar el pont, y aixís, per aquests datos y per la disposició del terrer, sembla que havia de tenir sis arcades: la que falta a la banda esquerra del riu, les dues existents y les altres tres fins a agafar-se a la punta de roca que s'avança cap al riu davant de la casa de dita fàbrica. Mideixen

les dues arcades existents 59'25 m. de llargaria. La més gran té 29'30 m. d'alçada (suposant que l'arch siga de mitg punt, com semblá), puix té 25'50 m. de diàmetre, ab 2'80 fins a flor d'aigua, y un de gruix. L'altre mideix 15'80 de diàmetre, 4'70 de pilastra, ab un de gruix. Total d'alçada, 21'50. La pilastra de la vora esquerra del riu té 8 m. d'ample, la del mitg 4'25, ab una avançada en forma de triàngul, qual costat mideix 5'80. L'altra pilastra té 5'70 m., essent el gruix de 4'40, encara que no ben exacte per tot.

El pont de Sant Joan, obra més humil, té de llargaria uns 80 metres per 3'25 d'ample, y consta de set archs en forma de rampa, de manera que'l més petit sols té 2'40 m. d'alçaria, mentres que'l més alt ne té 8'30.

Bofarull y altres autors fan remontar la construcció del colós y atrevit pont del Diable a l'època romana (1), però es completament equivocada aquesta opinió, com se desprèn de la mateixa obra, ab acarreuament del tot uniforme, y de les mides ordinariament usades en els sigles XIV y XV, y igual al del pont de Sant Joan.

Conta la rondalla popular sobre aquestes construccions que l'un pont va edificar-lo Sant Joan y l'altre'l Diable. El pas del riu era abans lo mateix que ara hi ha, però ab una mala palanca. A l'una vora hi havia, molt venerada, la capella de Sant Joan, y, de més a més, sent l'hostal de sobre la capelleta dels més concorreguts, puix s'hi unien els camins de Solsona, Sant Llorenç de Morunys, Berga y Manresa ab els de Cardona, Calaf y Torà, fins eren molts els traginers que l'honraven, y per respecte al sant s'abstenien de blasfemar. El dimoni s'ho mirava ab mals ulls, y, pera allunyar als vianants de la capella, començà una nit a construir un xiquet més riu avall el grandiós pont, ab el qual feya'l camí més curt y més planejant. Sant Joan, al veure'ls mals intents del Diable, logrà del Senyor que li enviés un estol d'àngels pera fer-ne un també davant de la seva capella, y a la mitja nit, quan el Diable tenia l'obra a mitg aire, Sant Joan ja havia acabat el seu, deixant an aquell ben avergonyit, abandonada l'atrevida obra en quals soperbes arcades encara hi ressona la veu del Diable escarnint als baylets quan hi criden (2).

L'altra tradició, que sabem per en Piferrer (3), diu que'l pont del Diable'l construiren els Duchs de Cardona ab l'intent de fer pagar

(1) *Historia crítica, civil y eclesiástica de Cataluña*, vol. I, pàg. 157.

(2) Es bastant pronunciat l'eco que ressona sota ses arcades, ab lo qual s'entretenen la canalla, creyent que es la veu del Diable.

(3) Piferrer y Pi Margall: *España, sus monumentos y artes, su naturaleza é historia*, vol. II, pàg. 178.

pontatge als del poble; més aquests, enutjats contra'ls seus senyors, l'enrunaren fins a inutilisar-lo.

En Piferrer admet rodonament la precitada tradició, aduhint en prova de la veritat històrica de la mateixa l'haver-se trobat, com ja hem dit, els fonaments de l'altra pilastra. Això no es cap prova, com

Pont del Diable

diu ell, de que l'enrunés «el furor de sus vasallos» (del duch), sinó que lo que's dedueix clarament es que no ha sigut may acabat, puix en cada un dels caps aon tenia d'anar a parar el pont hi ha roca llisa, sense que s'hi veja'l més petit rastre de construcció, y sí de trenchs de roca que serviria pera la construcció del pont. Podria molt ben ser que hi hagués una altra arcada feta a la dreta, y que l'enrunessin al bastir l'antiga fàbrica de la Costa.

No obstant, aquesta tradició té semblança ab la que hem sentit contar als mateixos cardonins, que, junt ab els datos trobats en l'Arxiu Capitular de la colegiata de Cardona que anem a exposar, creyem es la verdadera historia d'aquests ponts.

La vila de Cardona havia començat ja'l pont, dit avuy del Dia-

ble, qual obra's vegeren incapaços de concloure a causa dels immensos gastos que devia reportar-los. Aleshores el comte de Cardona, Joan Ramon Folch, y els venerables consellers de la vila, exposaren davant del concili de Tarragona la necessitat d'aquella construcció, a causa del perillós y *terrible* pas del riu Cardener,

PONT DE SANT JOAN

que per l'impuls de ses aigües havia submergit a molts transeunts ab los béns que portaven; y, a més, sent camí ral, via regia, públich y general, pel qual havien de passar gent de tant diversos regnes pera anar a les terres del propri rey, y principalment pera anar a guanyar les indulgencies de la Mare de Déu de Montserrat y de Sant Jaume de Galicia, demanaren el concurs de tots els fidels pera que'ls ajudessin ab les seves almoines.

El dia 28 d'Octubre de 1424, reunits en l'esmentat concili l'arquebisbe de Tarragona Dalmau, y els bisbes Diumenge de Lleida, Andreu de Girona, Francesch d'Urgell, Othó de Tortosa y el patriarca de Jerusalem Francesch, nombraren quatre nuncis

o colectors de dita obra pera que passessin a aplegar pels llochs de llurs bisbats, y manaren als rectors, vicaris perpetuus y demés preberes curats que'ls admetessin ab benignitat y els tractessin caritativament, induhint als feligresos a fer-los almoina. Donaren, durant tres anys, quaranta dies d'indulgencia per cada almoina que's fes pera dita obra (1).

(1) «Hoc est traslatum bene et fideliter factum in villa Cardone diocessis Urgellensis vicessima die Januarii Anno a nativitate domini Millessimo CCCC.XXV.° sumptum a quadam patenti pergameni Reverendissimorum dominorum Dalmacii Terrachonensis Archiepiscopi, Dominici Illerdensis, Andree Gerundensis, Francisci Urgellensis, Othonis Dertusensis et Georgii Vicensis, Episcoporum Francisci Barchinonensis [a] patriarche littera eorumque sigillis impendenti cum vetis de filadiço et de cirico colorum crocei et virmili impressis et cum cera virmilia ut in prima facie apparebat sigillata non viciata non cancellata nec in aliqua sui parte suspecta sed omni prorsus vicio et suspitione carente cuius tenor talis est. Nos Dalmatius miseratione divina Archiepiscopus Terrachonensis, Dominicus Ilerdensis, Andrea Gerundensis, Franciscus Urgellensis, Otho Dertusensis et Georgus Vicensis eadem miseratione Episcopi. Pia consideratione pensantes quod inter cetera caritatis opera illud maius est et precipuum quo proximorum detrimentis, periculis, nocumentis atque discriminibus salubriter providetur. Ibinc est quod sicut exhibita nobis pro parte egregii domini Iohannis Comitis et venerabilium ac dilectorum in xpo. Consiliariorum et universitatis ville Cardone diocessis Urgellensis, Provincie Terrachonensis expositio continebat. Et cum in illo periculoso ymmo terribili passu sive transitu fluminis Cardonerii quod prope dictam villam sen in eius termino defluit et decurrit, cum sit via Regia, Iter publicum et generale ubi diversi tam de Regnis et terris serenissimi domini Regis quam de aliis Regniis et partibus et presertim ad eclesias et indulgentias beate gloriose virginis Marie montis serrati et sancti Jacobi quam ad alias partes euntes et redeuntes propter impulsum aquarum dicti fluminis submersi cum bonis que gestabant innumerabiles periere, propter quod supradicti pietatis et caritatis intuitu quendam magnum pontem grandis structure aparatu construere inceperunt, cuius tamen oppus propter multitudinem impensarum fieri et expleri comode nequiret sine christifidelium elemosinis et succursu. Protanto volentes huiusmodi sancto et necessario opere de opportune gracie presidio subvenire ad premissorum omnium supplicationem universos et singulos xpifideles et personas tam mares quam feminas cuiuscumque gradus, status aut conditionis existant in domino exortamur. Quot tam pro operi de bonis sibi adeo collates pia caritatis subsidia debeant impartiri ut per hec et alia bona que inspirante domino fecerint ad illam celestis iherusalem civitatem constructam omni lapide precioso mereant feliciter pervenire. Necnon universis dilectisque in xpto. Capellanis parrochialibus ecclesiarum, rectoribus, vicariis perpetuis et aliis presbiteris curatis per nostras civitates et diocesses constitutis ad quem vel ad quos presentes pervenerint, vel eorum loca tenentes et prout ad nostrum singulos pertinet et

(a) Aquest nom es posat al marge ab lletra vermella, essent lo text negre. Els títols de Bisbe de Barcelona y Patriarca de Jerusalem requeyan en una mateixa persona.

Conta la tradició a que fem referencia que, vegent-se'ls cònsols impossibilitats pera portar a terme la grandiosa obra començada, n'emprengueren una altra de més senzilla y més humil, que fou el pont de Marbusca, y així també'ns ho confirma l'historia. Al 8 d'Octubre de 1455 l'honorable cònsol en Vicens Codina féu els següents tractes ab el mestre picapedrer Joan de Sant Marsal pera la construcció de dit pont:

«Capitols ffets e concordats entre lo honorable en Vicent Codina, consoll en lany present de la vila de Cardona, de la una part, e mestre Johan de sent Marçall, de la part altre, sobre la obra ffahedora en lo pont que es dit de Marbusca, situat damunt lo fflum de Cardona, en la forma següent:

«Primo que lo dit maestre haya a trenchar la pedra que serà necessaria a la obra del dit pont, e aquella haya a picar a la cara fforana e a la part que retra obra per lo jahent, e apart de dintre no call, e dita pedra haye aparedar e aportarla en la obra e la ffilada ffahedora, a part de dintre no la call pas picar. E la dita obra ha affer lo dit maestre ffins que lo pont sia tot agual e pla, pero los buyts de ffilada a ffilada so han de roblir de grava e del que mester serà, a carrech de la vila, e apuyar la obra segons que es comensada.

»E per la dita obra ffahedora per lo dit maestre ha haver les coses següents:

»Primo cent fflorins valents cinquanta cinch lliures.

expectat per presentes damus firmiter in mandatorum quatuor Nuntios seu procuratores aut collectores dicti operis ad eos declinantes benigne admitant et caritative pertractent piis monitis et exortationibus. Inducentes populos eis comissos ad benefaciendum operi supradicto nihil inde recipientes sed sperantes ab illo premium qui in centuplum remunerat omne bonum. Nos enim omnibuset singulis qui predicto operi manus prorrexerint adiutrices de misericordia omnipotentis dni. nri. Ihu. xpi. et apostolorum eius Petri et Pauli meritis confisi pro singulis elemosinis quas proinde erogaverint quilibet nostrum quadraginta dies de iniunctis legitime penitentiis in dno. misericorditer relaxamus. Presentibus post triennium a festo Nathalis dni. proxime venturo continue numerandum minime duraturis. In cuius reitestimonium presentes fieri inssimus nostrorum sigillorum impendentium numimine roboratorum. Datum in sacro Concilio quod celebramus Terrachone die vicessima octava Octobris Anno a nativitate dni. Millesimo. Quadringentessimo. Vicessimo. Quarto: D. archiepiscopus. D. Ilerdensis episcopus. A. episcopus Gerundensis. Franciscus episcopus Urgellensis. Otho episcopus Dertusensis. G. Episcopus vicensis. Nos Franciscus dei gracia patriarcha Iherosolimitanus Episcopus administratorque perpetuus sedis ecclesie Tarrachonensis predictam indulgentiam Quadraginta dierum concedimus ad dictum Triennium prout de iure possumus et proinde hoc sigillamus.» (Arxiu Capitular de la Colegiata de Cardona, llibre dels Cònsols, full 53, plech Hic. Anum., 1762).

»Item dotze sesters de fforment.

»Item tres botes de vinum vermeyll.

»Item quatre fflorins valents quaranta quatre sous per acompanatge.

»E més una colga, dues fflazades, hun travasser e lançols pera dit lit.

»Item més maça, parpayls, taschons e locradures (?) ffranives (?).

»E lo dit maestre ha affer los caps ponts del dit pont a tot son carrech. E la vila los ha a donar en la obra la calç e arena per lo morter.

«Item la vila los donarà les ahines que hauran mester per puyar la aygua per ffer lo morter, lo quall ell so ha daffer. E promet lo dit maestre comensar la dita obra de aquí a sent Martí primer vinent.

»Ffuerunt firmata dicta capitula medio juramento per dictos Vincentium Codina, nomine suo propio et ut consul predictus parte ex una, et per dictum Johannem de Sent Marçal parte ex alia die mense et anno quibus supra.

»Testes huius rei sunt venerabilis Gabriel Arborich et Johannes Navarro ville Cardone habitatores» (1).

Y al 17 de Maig de l'any següent firmaren los tractes de les baranes que s'havien de fer en lo mateix pont, y són les següents:

«Capitols concordats e ffermats entre los honorables consols de la vila de Cardona de la una part e maestre Johan en lo pont appellat de Marbuscha, damunt lo riu de Cardona.

»Primo lo dit maestre Johan de Sent Marçal es tengut e promet que a tot son carrech, messió e despesa ffarà les orles a totes parts en lo dit pont necessaries, les quals orles han a esser de altaria sis palms de cana e han a esser les dites orles de gruxa del larch de la present pagina, ço es, del cap de la pagina ffins a la raya que de tinta es feta al sol de la present pagina (2).

»E es tingut lo dit maestre Johan a tot son carrech tayllar totes les pedres necessaries a les dites oriles e aquestes piquar a totes les sis cares de cascuna pedra, e açò ffarà a tota perffecció de la dita obra bé e segons so pertany.

»E son tenguts los dits honorables consols donar al dit maestre Johan tota la calç e harena necessaries a la dita obra, posarà la

(1) Arxiu citat, plech *Hic.*, núm. 1,763, fol. 16.

(2) La llargaria de la plana a que fa referencia es de o'275 m.

dita calç e harena dins la plaça qui es en lo cap de dit pont, e lo carbó necessari a ffer les broques.

»E mes farà la dita obra sent tenguts donar los dits consols al dit maestre Johan per son salari sexanta cinc fflorins corrents, e sis sesters de fforment, e dues botes de vi.

»Fuerunt firmata dicta capitula per honorabilem Jacobum Cardona, consulem ex una et dictum magistrum Joannem, ex alia larg.º me.º jur.º

»Testes Guillermus Fforneyll et Vincentius Codina» (1).

Los cònsols que regiren la vila de Cardona en aquestes dues dates y que portaren a feliç terme aquesta obra foren Romeu Saselva, Antoni Roger, Lluís Martí y Vicens Codina, per l'any 1455, y en 1456 ho foren Pere Gibert, Jaume Cardona, Pere Çapinya y Bartomeu Guardies, que no podem menys d'esmentar pels bons records que's mereixen de llurs compatricis.

Com hem vist en els precitats contractes, aquest pont fou anomenat primerament de Marbusca, ab qual nom eren coneguts aleshores aquells entorns, que avuy ocupa la fàbrica de la Costa, per haver-hi un mas del mateix nom. Al 27 de Setembre de 1576 Jaume Soler construí a la part alta del pont la capella de Sant Joan (2), ficada dintre la casa de lo que era aleshores molí dels Horts, y desde aquella data aquest pont va començar-se a anomenar pont de Sant Joan. El molí dels Horts funcionava per anar-hi a parar en aquell temps la peixera o canal que rega la fèrtil horta de Cardona, que més tart fou millor nivellat, regant-s'hi gairebé la meitat més de terres (3), quedant aquell caseriu convertit solament en el cèlebre hostal del Pont, per lo molt concorregut, y que per la guerra dels francesos fou convertit en hospital militar (4). Avuy, encara que fan una mica d'hostal, se pot ben dir que no es més que una pagesia.

Segurament que en la guerra de Successió, pera fer més dificultosa a l'enemich l'entrada y retirada de Cardona, trencaren el pont de Sant Joan, y, havent els regidors d'aquesta vila sigut pregats per si volien contribuir a la fàbrica del pont de Sallent, en 16 de Juny de 1750 escriuen als de Solsona, enviant-los al mateix temps la carta que han rebut dels de Calaf, dihent-los que no hi

(1) Lloch citat, fol. 23.

(2) Inscripcions existents sobre la porta de dita capella.

(3) Arxiu de la Molt Reverent Comunitat de Preberes de l'iglesia de Sant Miquel de la vila de Cardona.

(4) Arxiu parroquial de Sant Feliu de Lluelles.

han de contribuir, perquè han de fer una pilastra del pont de Sant Joan, empedrar-lo y vorejarlo en part, y així, tenint prou necessitat a casa, no han d'anar a auxiliar als extranys (1). Aquesta pilastra es la que sostè'ls archs segon y tercer començant per la part alta.

Veus-aquí la verdadera historia d'aquests dos ponts, ab la qual se posen les paus entre Sant Joan y lo Diable, acabant-se així les lluites pels dos sostingudes en la fantasia popular.

JOAN SERRA Y VILARÓ, PBRE.

NOTES FOLK-LORIQUES DE GIRONELLA Y PUIGREIG

Gironella es una vila molt antiga, alçada en el marge esquer del Llobregat y que s'ha extès ara de poch pels costats de la carretera desde que aquesta es construida. El troç antich de la vila, com succeheix sempre, tractant-se de les construccions de l'Edat Mitjana, es molt costaner, y entre les cases encara se'n veu alguna que porta el segell d'aquells temps.

També del castell se'n conserva encara alguna coseta, sobressortint un paredó bastant alt quals bases surten del mateix llit del riu. En el centre de dit paredó, del que n'arrenca un fragment d'altre mur, s'hi observa un troç de finestra que dóna a les despulles d'un saló que sembla tenir vestigis ojivals, qual finestra, segons se diu, dóna llum a lo que avuy es presó.

L'iglesia es també d'antich temps, encara que's veu que ha sofert moltes transformacions que li fan perdre bastant el seu mèrit. La volta de la nau es lleugerament apuntada, y per altres detalls que's noten se pot creure que es de les que corresponen a principis del segle XIII.

En el terme de la vila hi ha dues ermites, Sant Antoni y Sant March. La primera's troba a l'entrada de Gironella, en la carretera, adjunta a una casa de pagès: es d'origen romànich y té porxada anterior, com se nota en moltes de Catalunya. Res té de notable. S'hi diu missa o ofici'l dia del sant, y ademés un altre dia entre any en que'ls traginers hi celebren llur festa. Aquesta festa no la

(1) Arxiu municipal de Solsona, plech 92, núm. 47.

fan, com he dit, en la diada de Sant Antoni. L'acostumen a celebrar el dia de Sant Joan, si hi ha dues festes, o per Sant Pere si hi són pel dia d'aquest sant; però si en cap de les diades hi ha les dues festes, la celebren el dia de Sant Joan. La festa, per costum tradicional, consisteix en que al vespre de la vigilia de Sant Joan traginers y carreters, ab llurs animals enflocats, enllumenats per un seguici d'acompanyants ab atxes, van a l'ermita de Sant Antoni, aon se resa'l rosari, entornant-sen acabat carretera amunt cap al poble, fins al davant de l'iglesia parroquial, aont el senyor rector ja'ls espera a la porta pera fer la benedicció dels animals. Acabada la ceremonia se'n va cadascú a casa seva. L'endemà se celebra l'ofici acostumat en la dita capella de Sant Antoni, al qual hi assisteixen, com se pot suposar, tots els carreters y traginers, ab llurs mullers y quitxalleta. Acabat l'ofici, y després d'esmorzar, se reuneixen tots a cal banderer, que ho es un any cada hu, rellevant-se en les borles els que anys anteriors eren o feyen de banderer. Segueix després tot el poble ab la música y bandera, carretera avall, fins a la colonia Viladomiu, y de pujada, per costum, solen fer córrer les cavalleries, més sense l'objectiu de cap premi, sinó sols per voluntat. A les tres tornen a sortir pera fer la passada pel poble nou, o sigui la carretera, y se'n van als plans de cal Jourroy, aon la gent s'hi aplega y's fa una galan berenada. Acabat el berenar se ballen tres o quatre balls y se'n va tot-hom a casa pera esperar l'altra passada, que s'acostuma a fer a les nou de la nit, abans de l'entrada al sarau, del que se'n surt cap a la matinada.

La segona capella, o sia la de Sant March, està a 25 minuts de Gironella. Es també ab porxada, emperò no ofereix tampoch res de notable, a no esser un quadro a l'oli, que apenes se coneix, que està al dessobre de l'altar major y que representa a nostra Madòna de Montserrat. El dia del sant s'hi va ab música y professó desde la parroquia. S'hi diu un ofici ab sermó, y després se dina al ras. El dinar se'l porta tot-hom, fins els capellans, formant el conjunt un pintoresch y animat aplech. Acabat de dinar se fa'l llevant de taula, passant les priores a recullir pera'l sant y donant rams als que donen almoina. Es una bella nota pintoresca. Se ballen després tres o quatre dances y torna a arrencar la professó, boy resant el sant rosari, fins a la parroquia, aon d'arribada s'hi fa una petita funció religiosa.

Se celebren en aquesta vila varies professons durant l'any. Se poden citar tres entre elles, per esser les més típiques. La del divendres de Rams surt de la parroquia a les tres de la tarda, anant a

donar la volta al Padró de les Tres Creus, conegut vulgarment pel Calvari, en qual lloch hi hagué'l cementiri vell. Se'n diu la professó del Via Crucis. La del Dijous Sant surt de l'ermita de Sant Antoni y recorre tota la carretera y'l poble antich, ficant-se a la parroquia. Surt a les vuit del vespre y's veu molt concorreguda perquè hi van moltes persones de les fàbriques vehines y ofereix un bonich aspecte. La del dijous de Corpus, que se celebra a les tres de la tarda, es molt alegra y animada: recorre tots els carrers, estant guarnits de rames y cobrellits els balcons. També se'n fan tres més, que són les anomenades de les Lletanies, les quals se celebren: l'una'l darrer dissabte de Maig, al voltant de la Creu de can Costadeta, y les dues restants al voltant de la Creu del Padró el segon y tercer dissabtes de Maig. Dites professons s'acostumen a fer a les set del matí y se'ls atribueix la significació d'anar a malehir les cuques del terme.

La festa major se celebra a l'Agost, per Sant Joaquim, fent-se lo propri y general de totes les festes majors.

Hi ha un ball anomenat de la Marquesa, que ara s'es perdut, el qual en altres temps, com son propri nom indica, estava dedicat a n'aquella senyora, y en qual ball el senyor Marquès de Gironella en persona tenia la costum de presentar dos joves a dues noyes pera donar començ a la dança, a la que hi entraven desseguit criats y criades y tota la dependencia de dit senyor.

Abans la festa major la celebraven per Santa Eulalia; més ara, pera molts, ni's coneix tant sols que festa sia, concretant-se solament a un ofici en la parroquial.

Encara's conserva la costum de donar el pa benehit cada diumenge, a l'ofertori de l'ofici.

Referent al pont del Diable, hi ha una tradició que conta que hi havia una criada a cal Biadé, avuy Guinyolé, que pera anar a la font havia d'atravessar cada vegada'l riu, y quan anava gros no podia anarhi perquè sempre s'emportava una palanca que hi tenien. Vet-aquí que, cansada d'haver-hi d'anar lluny, ab tant mala vera, digué que de molt bona gana's donaria al diable ab tal de que a l'endemà, abans de cantar el gall, hi tingués un pont pera poder passar sempre. Encara no havia, com aquell qui diu, acabat de dir-ho, quan se li aparegué un home ab molta fatxa y li preguntà si s'atenia a lo que poch abans havia dit, contestant ella afirmativament; per lo que, quan sigué cap al tard, se presentà com un gros núvol de gent que's posà a treballar ab llestesa, lo que, vist per la criada, quedà tant esperucada, que corregué a dir-ho a la mestressa, que li con-

testà que no tingués por; y quan foren nit enllà agafaren el gall del corral y li arruixaren un perol d'aigua calenta per sobre, posant-se, com es de suposar, a cantar desseguida, faltant encara les baranes del pont, per lo que'l diable quedà enganyat y'ls de cal Biadé tingueren pont dessobre'l riu pera tot lo que necessitessin.

En cambi, segons constava en un vell pergamí, per desgracia desaparegut, quan els senyors de Gironella y Baró de Balsareny governaven aquestes encontrades, tingueren alguna qüestió, y, no havent-se sabut arreglar a les bones, ho feren a les males, y, reunint-se prop del pont, hi lliuraren una batalla, la que, guanyada pels del Marquès de Gironella, obligaren als de Balsareny a construir dit pont pera passar el riu, havent-hi posat els de Balsareny el sobrenom de Diable pels treballs que passaren al fer l'obra. Tot això ho conta la tradició.

Fixant-se solament en la construcció de dit pont antiquíssim, se sembla molt al de Martorell, per lo qual seria més aviat romà que re més, lo que destruiria lo dit més avant. Del mentat pont avuy ne queda apenes re, ja que fins els pagesos dels voltants s'han entretingut en treure-n les pedres pera construir-ne barraques pera aixoplugar-se, lo que es de doldre, perquè prompte no quedarà rastre dels monuments que tants records enclouen del passat de la nostra gran Catalunya. Fins a l'any 1886 encara hi havia'ls dos archs laterals, però ara mateix no n'acaba de quedar com qui diu ni pols.

El Marquès de Gironella era senyor de vides y hisendes. Segons diuen, hi ha dalt del castell, en lo que avuy es presó, com una mena de pou que abaix es ple d'aigua perquè dóna al fons del riu, y allí hi tenien a les persones que volien que's perdessin. Avuy està ple o segat per dalt, però diuen que no es gran cosa, y que ab poch treball se podria tornar tal com era abans. El Roch del Petit, sobre la carretera, prop del camí vell que va a Casserres, diuen alguns que es un monument prehistòrich, y que prop d'aquell n'hi ha un altre que fins fa poch se mantenia en peu, emperò'ls caçadors el tiraren per terra.

En la paret d'un dels costats de l'iglesia parroquial de Puigreig, qual temple, d'estil romànich, havia pertanyut als templaris y més tard a l'ordre de Sant Joan de Jerusalem, hi ha una estatua jacent empotrada verticalment, representant un cavaller de l'Edat Mitjana, quals vestidures estan plenes de detalls interessants pera l'indumentaria. Molts pagesos de l'encontrada la prenen per Sant Miquel y no's donen de menos de resar-li algun parenostre.

A la capella de Sant Joan Degollaci, a tres quarts d'hora de Puigreig, al NE. de la població, hi ha la tradició d'haver-hi existit un convent de frares. A jutjar per les despulles d'edificacions que s'hi troben, hi havien existit grans construccions.

Sant Marsal es una capella romànica ab porxada que's troba al NO. de Puigreig. Per Sant March s'hi va en professó desde la parroquial, cantant-s'hi un ofici. Aquesta professó es la de les lletanies o siga per les cuques, com ne diuen, fent-se la cerimonia de la benedicció del terme. Acabat l'ofici 's fa l'esmorzar *xotre*, que consisteix, desde temps immemorial, en un ou dur y un tall de llangoniça. Havent esmorzat se torna en professó a la parroquial tot resant el sant rosari.

Tot proper hi ha la capella de la Mare de Déu del Roser, coneguda més comunment per Santa Rita, perquè s'hi venera també dita santa, a la que hi ha molta devoció en tota la rodalía pera que la preservi de la verola.

En la capella romànica del Roseret, a l'O., un quart de distancia del poble, s'hi diu missa en totes les festes de la Mare de Déu y està dedicada a la Verge del Roser. Porta la data de 1579 en una ben treballada pedra que hi ha sobre la portada. Segons tradició, aquesta iglesia fou fundada en dit any per un tal Mossèn Joan Siburg, vicari que era de Puigreig. Aquest tenia d'anar cada diumenge a dir la missa matinal a Santa Fe de Fonollet, y al passar pel lloch aont està emplaçada aquesta capella, aont hi havia per cert una baga molt espessa, sempre se li espantava 'l cavall de tal manera que fins moltes vegades l'havia tirat per terra, en vista de lo qual prometé que si may més li succehia lo que fins aleshores havia passat, faria construir en dit lloch una capella baix l'invocació de la Mare de Déu del Roser, lo que cumplí desseguida en agrahiment a la Verge. Tal es la tradició que he sentit a contar a un vehí fill dels encontorns. Dita capella ha estat posteriorment remontada, no cridant res d'especial l'atenció, a no ser uns troços de capitells que's veuen escampats arreu, y això sens dubte mans barroeres s'entretingueren en destroçar.

A una hora de Puigreig y a un quart del Roseret se troba Sant Sadurní de Fonollet, iglesia sufragània de Puigreig, abans nomenada Santa Fe, iglesia romànica. S'hi diu missa totes les festes. Aquesta iglesia, si bé està bastant transformada, data de molt antich, havent-la atribuida alguns al sigle XIII. Alguna cosa deu haver-hi de cert tocant a sa antiguetat quan per tots els vehins, y fins de bastant lluny, Fonollet es conegut ab el nom de la ciutat de

Tiró, y fins hi ha qui assegura que hi havia més de 800 cases. Pera demostrar que en dit lloch hi existia alguna població d'importancia basta fixar-se en un extens cementir que hi ha obert en la roca, y que per desgracia encara's trepitgen prou els cadavres, perquè llurs òssos surten a flor de terra per faltar-hi la llosa de sobre. Per tots els camps dels voltants se troben també enterraments al remoure la terra. En l'iglesia hi ha una campana molt antiga, no fent molts anys que's conservaven també uns incensers antichs y de mèrit, que avuy se poden admirar en el Museu de Vich.

Santa Maria de Merola, al S. y a uns cinch quarts, era abans sufragània de Puigreig y avuy es parroquia. La primitiva es a mitja horeta al nord, existent l'any 819. Encara's conserva una part de lo que sembla fou sagristia, aixís com algun troç d'arch que deuria ser dels altars. Segons se conta hi hagué un convent de frares, trobant-se també algunes tombes empotrades a la roca. Prop l'iglesia moderna s'aixeca encara avuy un troç de torra que sembla mitgeval. Segons uns pergamins existents en l'iglesia de Puigreig, tot lo de Merola havia pertanyut a Pere de Berga. Dita torra podria haver sigut també de guaita o de senyals, ja que's veyen del seu cim les de Castellnou de Bages, Ginabret, Balsareny y algunes altres.

En el castell de Puigreig hi ha una mina que surt al peu del riu, que avuy està cegada, més dels vivents d'avuy n'hi ha alguns encara que prou hi han estat.

La casa Pericas, davant de Puigreig y a l'altra part del riu, es del 1300, lo propri que les antigues cases Vall de Vilaramó y Ouvesa de Viver, quals construccions recorden a un fill ilustre de Puigreig, Arnau Ses Comes, fill, segons la tradició, de la casa Pericas, anomenada antigament Ses Comes de Puigreig.

Dit senyor fou canonge de Barcelona, bisbe de Lleida y arquebisbe de Tarragona, dient-se que morí l'any 1345, quan dites construccions eren sols al primer pis. Les feya construir pera tres germanes que tenia pera deixar-les-ho com a dot. En el portal de la sobredita casa de Pericas hi ha en la pedra un gravat bastant esborrat, que alguns asseguren esser una mitra, símbol de dit senyor arquebisbe.

Se diu que'l pont de Puigreig sobre'l Llobregat fou fet construir també pel propri prelat pera comunicar a les tres families de les tres citades germanes, o sia les tres antigues cases abans dites.

BALL DELS CASCABELLS DE MEROLA

Aquest ball sembla ser un bon xich antich, encara que de l'origen del mateix no n'he pogut treure res: solament puch dir que, ab més o menys variants, se ballava en diferents pobles d'aquesta comarca. Pera dit ball se poden esser 4, 8, 16, y encara, si's vol, més. Els que'l dancen van ab el vestit que quiscun té per millor, portant al menys un calçó ple de cascabells cada un en una cama, y en alguns llochs un en cada cama, quals calçons porten el típich nom de *camals,* nom que ha quedat a cada un dels balladors, essent aquest el motiu d'acabar-se de perdre, ja que a ningú agrada esser xasquejat y, per tant, ningú'l vol ballar. En cambi jo puch dir que es un ball que m'agrada molt, com tots els propris de la terra, y es llàstima que's perdin com fan totes les costums patriarcals.

En dit ball el cap de colla porta la bandera y, per tant, es també'l que marca'ls passos. S'ha de ballar en temps de polca, com podrà notar-se.

En quant a l'explicació del mateix, no sé pas si la compendran, perquè, com jo no entench res a ballar, m'he hagut de caldre d'un aficionat que tinch a la fàbrica, qui'm proporciona també alguna de les notes musicals que incloc. Per lo tant, vaig a explicar-lo tal com ell me'l contà.

El ball consta de cinch parts.

1.ª part. Els músichs la toquen sis vegades, y en la primera vegada, quan la música toca, tots van passejant-se en filera, y a l'últim compas de la part, el que porta la bandera, que, com he indicat, es el de davant, dóna un giravolt, començant-se la segona vegada, en la que's passegen igual que en la primera; però, en arribant a l'últim compas, els quatre de davant donen tots un giravolt, venint desseguida la tercera part, en la que's passegen de la mateixa manera que en les anteriors. Quan arriben a l'últim compas, tots, tant si són 8 com 16 o més, donen el giravolt, repetint-se les tres vegades restants en la mateixa forma, fins que, acabades totes sis, para la música.

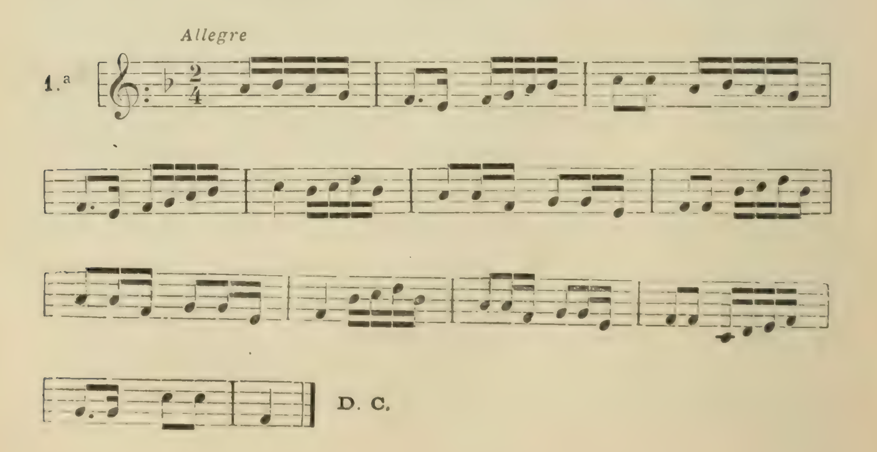
2.ª part. Al moment de posar-se la música a tocar, tots els balladors, també de filera y ab la bandera al davant, se posen a ballar a pas de polca, y arribant al compas nou ballen de dos en dos y cara per cara fins arribar a l'últim compas de la part, en que fan la primera nota seca, o sigui ràpida, y ab els peus junts. Aquesta

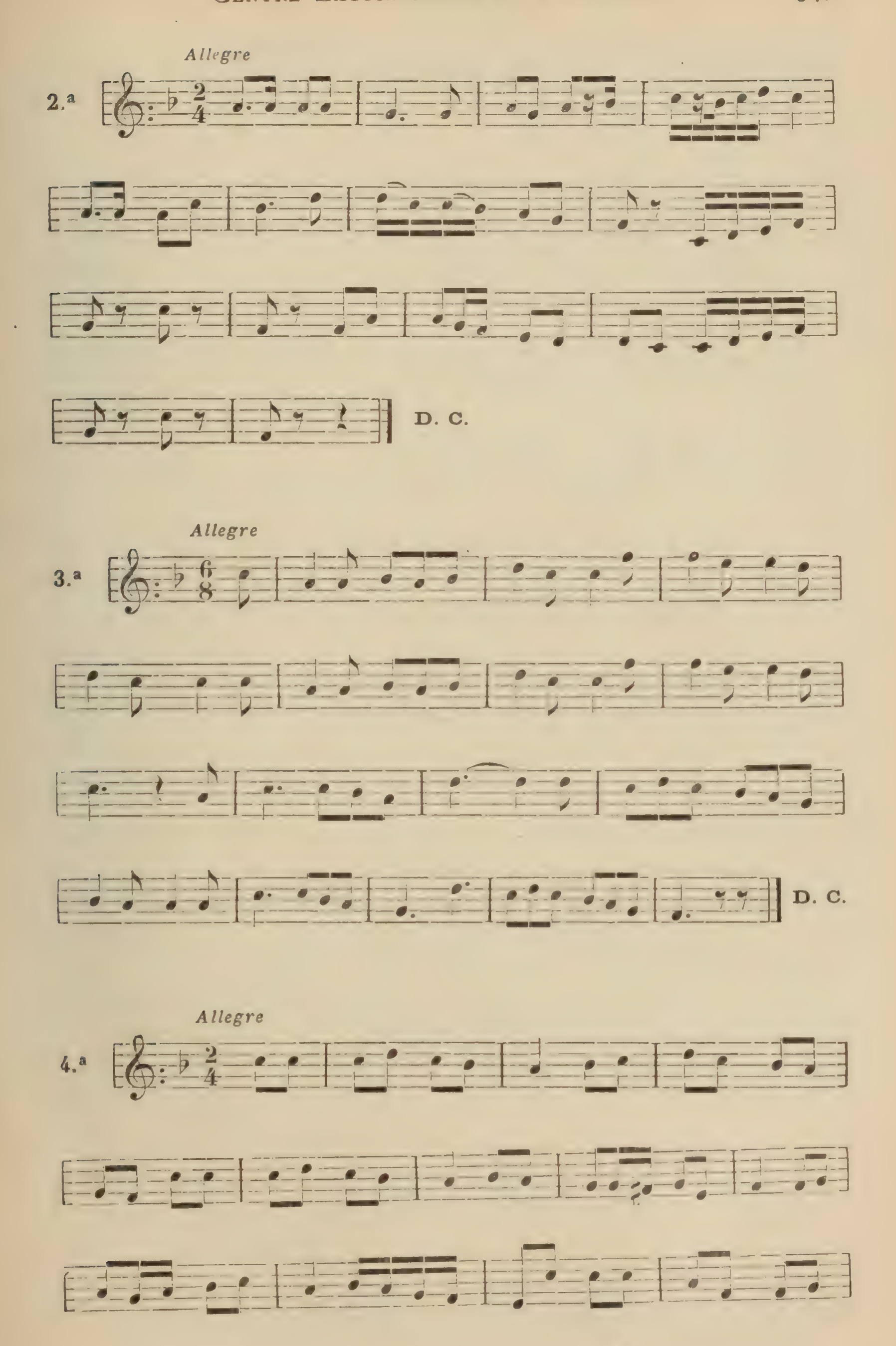
part se toca fins que'l de la bandera fa la senyal als músichs pera que parin.

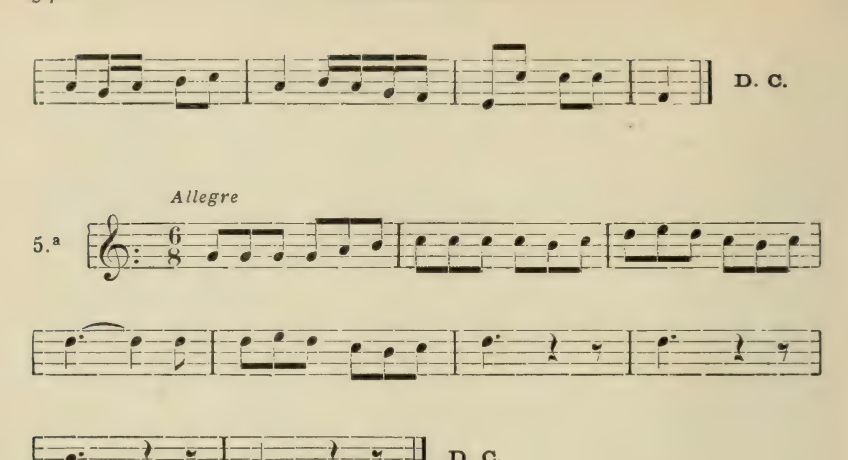
3.ª part. En aquesta, com en l'anterior, al posar-se a tocar la música, comencen a passejar-se tots en filera, y a l'arribar al compas nou se posen de quatre en quatre, formant el quadro, y, donant-se les mans, volten en aquesta forma fins al compas dotze, en que, cambiant les mans, de prompte's paren a voltar al revés, fins a l'acabar la part, tornant en l'últim compas a quedar cada hu en son lloch y tots en fila com al principi, seguint així successivament, fins que'l de la bandera fa la senyal de parar la música.

4.ª part. Al començar aquesta part se posen a ballar el *Rotllet* a temps de polca, entrecreuant els peus a cada compas, durant els vuit primers, y entrant al compas nou se posen a ballar de dos en dos y davant per davant fins a l'últim compas de la part, que'l fan ràpit y ab els peus junts, tornant-se a començar de la mateixa manera, fins que'l de la bandera torna a avisar als músichs pera que parin.

5.ª part y última. Se toca tres vegades. En la primera's posen tots en rodona, donant-se les mans, però sense ballar, y arribant a l'últim compas, al moment de fer la música la nota seca que hi ha, tots posen el peu dret cap al mitg. La segona vegada's fa en la mateixa forma, sols que en arribant a la nota seca de l'últim compas cambíen el peu del mitg, o sia que hi posen l'esquer. En la tercera vegada, que's fa com en les anteriors, quan s'arriba a la nota de l'últim compas fan un salt a peus junts, tots plegats y a l'hora, ab la nota seca de la música, lo qual significa s'acabament de dit ball dels cascabells de Merola, que es dels més enredats però dels més bonichs de tots els ballats en els pobles de l'encontrada.

Allegre
2.ª
D. C.
Allegre
3.ª
D. C.
Allegre
4.ª

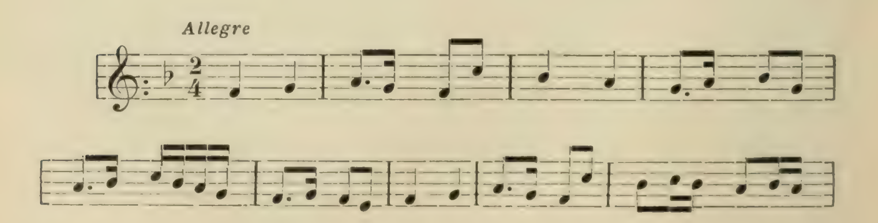

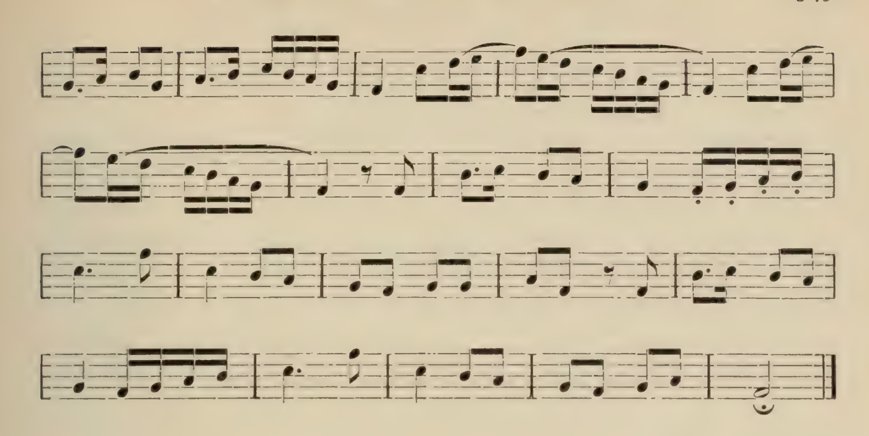
BALL DELS CASCABELLS DE GIRONELLA

Aquests «cascabells» se començaven a ballar a la plaça, per lo qual, al rompre la música, se posaven tots de filera, fins que aquella'ls havia repetit tres vegades. A la que feya quatre començaven a ballar a temps de polca tres vegades més, acabades les quals, y tocant la música lo mateix, recorrien tots els carrers de la vila, tornant a ballar en qualsevol placeta o lloch a propòsit que trobessin.

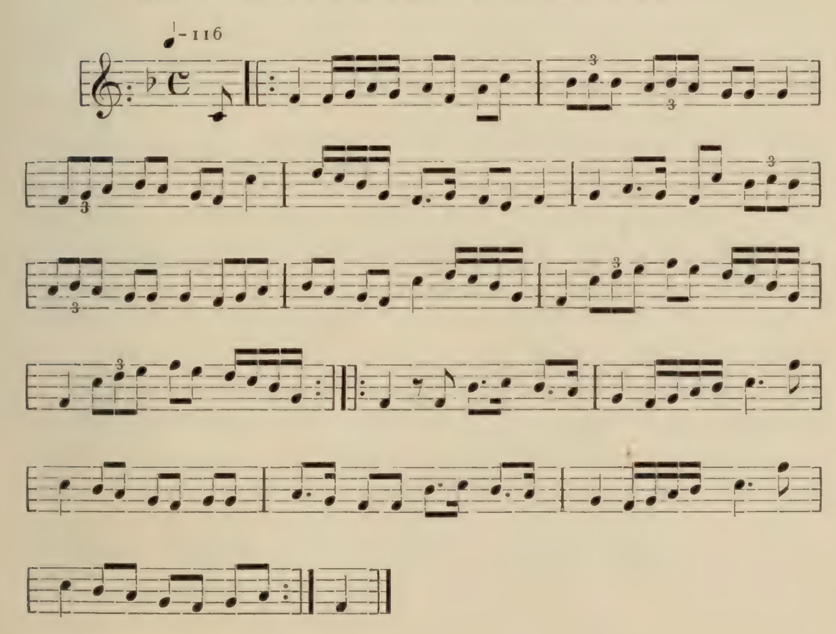
La costum de ballar-los era al vespre de la vigilia de la festa major, y l'endemà abans d'anar a missa.

Aquests «cascabells» són, a poca diferencia, iguals als que's ballaven a la vila de Casserres, com podrà observar-se en la nota musical, així com també als de Puigreig, emperò ab la diferencia, en els d'aquest poble, que la primera part se tocava quatre vegades, passejant-se sempre durant aquestes, y després, entrant a la segona, se posaven a ballar a temps de polca, ballant-se la part final a temps de sardana.

BALL DELS CASCABELLS DE CASSERRES

BALL DELS CASCABELLS DE PUIGREIG

PERE FELIU
Soci delegat a Puigreig

(Acabarà)

CRONICA DEL CENTRE

OCTUBRE DE 1905

SESSIÓ INAUGURAL DE CURS

La sessió inaugural del curs de 1905 a 1906, que enguany coincidí ab l'inauguració de les obres de reforma fetes en el nostre estatge social, tingué lloch el dia 20 d'aquest mès, a les 10 de la nit, baix la presidencia de don César August Torras, qui tenia als seus costats als representants de l'Ateneu Barcelonès, Jochs Florals, Academia de Bones Lletres, Unió Catalanista,

Lliga Regionalista, Associació Arqueològica y molts altres senyors delegats de diferentes corporacions d'aquesta capital.

Després de donar-se a conèixer un extracte de la Memoria feta pel senyor secretari D. Eduard Vidal y Riba de tots els actes realisats durant l'any 1904 y lo que va del 1905, el nostre benvolgut president, D. César A. Torras, llegí un bell parlament, cantant un himne a l'obra de l'Excursionisme, tot ressenyant les vicissituts de les nostres entitats excursionistes fins arribar al grau actual d'esplendor de que frueix la nostra patriòtica institució, acabant ab una excitació a tots els bons catalans pera que contribueixin a les tasques que realisa y ha de realisar el Centre Excursionista.

Finalisà la sessió declarant obert el curs de 1905 a 1906, invitant a tots els socis a assistir a les sessions del Centre que havien de rependre-s dintre pochs dies.

ALTRES SESSIONS Y CONFERENCIES

Aplech de cançons populars catalanes. — El dia 23 D. Francesch Pujol, acompanyat al piano pel mestre Salvat, ens donà a conèixer l'aplech de cançons populars catalanes recullides per en Joaquim Pecanins que obtingué'l premi concedit pel nostre Centre en la primera «Festa de la Música Catalana», y que ha armonisat el mateix senyor Pujol, qui, a tall de pròlech, féu atinades consideracions sobre les nostres cançons populars y la conveniencia de la seva armonisació, sense treure-les-hi per això'l seu propri caràcter.

Importancia de la toponimia pera la restauració de la llengua catalana. — Els dies 25 y 26, Mossèn Antoni Alcover donà dugues notabilíssimes conferencies sobre'l tema que capsa aquestes ratlles, ab el fi d'anar propagant y treballant pera la gran obra del Diccionari Català. Ab els coneixements propris del doctor Alcover en aquesta mena de treballs, y ampliant una de les seves anteriors conferencies donades l'any passat en el propri Centre, féu veure l'importancia de la toponimia dins dels estudis filològichs, indicant les fonts d'aquells estudis y l'auxili que'ls mateixos poden rebre de tots els excursionistes.

Una excursió per l'antich reyalme d'Aragó. — El dia 27 el senyor Comte de Castellar va donar la seva primera conferencia ressenyant una excursió per diferentes encontrades de l'antich reyalme aragonès. En aquesta conferencia, primera de la tanda organisada, va ressenyar tot el trajecte de desde Montçó a Osca y Jaca, acompanyant sa ben escrita memoria ab gran profusió de noticies històriques y arqueològiques dels notables monuments que's conserven encara en aquella hermosa encontrada com a record de l'època gloriosa dels nostres avantpassats. Durant la ressenya d'aquesta excursió anaren projectant-se gran munió de vistes fotogràfiques de tots aquells encontorns.

CONVERSES D'ARQUEOLOGIA

El dissabte dia 28 el nostre consoci D. Pelegrí Casades y Gramatxes inaugurà'l curs o converses d'Arqueologia pera ús dels excursionistes, que seguirà donant els dissabtes de cada setmana.

En aquesta primera conversa, que serví com d'introducció pera les successives, començà exposant lo que s'entén per ciencia arqueològica y les seves vicissituts en el transcurs dels temps, continuant exposant els serveys y utilitat que aquests coneixements han prestat a l'humanitat y els que presten y poden prestar a tots els bons excursionistes, acabant la

mateixa ab una breu exposició del seu plan d'estudi de desde'ls temps prehistòrichs y de les antigues civilisacions precursores de les grans civilisacions gregues y romanes fins a la civilisació cristiana que de les mateixes va ressorgir ab tot esplendor; afegint que's detindria especialment en lo referent a Catalunya, y que de manera primordial estudiaria'l gran art romànich de la nostra terra.

No podent extractar aquestes converses com se mereixen y fóra precís, d'aquí endavant, degut a la falta d'espay en aquestes planes, sols publicarem el programa de les lliçons que vagi explicant el senyor Casades.

El dia 24, encara que enguany van a càrrech dels «Estudis Universitaris Catalans», van començar en el nostre estatge les lliçons del nou curs de Geologia, que, igual que l'any passat, ve explicant el nostre consoci Mossèn Norbert Font y Sagué, assistint-hi gran concurrencia y un bon nombre de matriculats.

EXCURSIONS D'HIVERN

(1905-06)

Excursió al Castell de Finestres, Olot, Sant Julià del Mont, Besalú y Banyoles. 8, 9 y 10 de Desembre.

Excursió a Santes Creus, Pont d'Armentera, Santa Coloma de Queralt y Igualada. 8, 9 y 10 de Desembre.

Excursió a n'alguns monuments prehistòrichs del Vallès. 17 de Desembre.

Excursió de Camprodon a Ribes per Coll del Pal. Ascensió al Taga (2.027 m. alt.). 6 y 7 de Janer.

Secció d'Arquitectura. — Excursió al Castell de Palafolls. 17 de Janer.

Excursió arqueològica a Olèrdola. 21 de Janer.

Excursió a Sant Feliu de Pallerols, La Salut, Cingles d'Ayats, Cabrera y Joanetes, Sant Privat, Les Olletes, Santa Madalena y Puigsacalm. 2, 3 y 4 de Febrer.

Excursió folk-lòrica. 25 de Febrer (dia de Carnestoltes).

Excursió a la comarca d'Olot. 25, 26, 27 y 28 de Febrer (dies de Carnestoltes).

Excursió al Castell de Granera. 11 de Març.

Excursió arqueològica a Tarragona. 18 y 19 de Març.

Barcelona. — Tip. *L'Avenç*: Ronda de l'Universitat, 20. — Telefon 115

ANY XV BARCELONA, DESEMBRE DE 1905 NÚM. 131

Butlletí

del

Centre Excursionista de Catalunya

ASCENSIÓ A LA PICA DE CERVÍ

(AGOST DE 1903)

En ma darrera excursió per les vessants dels dos Nogueres vaig fixar-me en un cim enasprat que s'alça en la serra de Llebata, al fons de la ribera de Çarroca, entre les valls de Les Iglesies, Erta y Tahull; afluent la primera del Pallaresa mitjansant el Flamicell, y les altres dugues del Ribagorçana.

Uns ne diuen punta de Llebata y pica de Manyanet, per correspondre an aquella serra y a la montanya d'aquest poble, y altres tossal de l'Euga Blanca, per trobar-s'hi una congesta que pochs estius s'arriba a fondre. Més el seu veritable nom es el de Cerví, puix d'aquesta manera l'anomenen els pastors y pràctichs de la comarca.

Sa situació topogràfica es excelent. D'una banda pot contemplar-se'l bell aspecte que ofereix el devassall de serres de l'Alt Pireneu, y, per mitg-jorn y ponent, sa altitut domina bona part de la baixa Catalunya fins més enllà dels plans d'Urgell y terres de Ribagorça.

Una llarga excursió que teniem projectada ab en Juli Soler per aquelles regions tant poch conegudes fou la causa de que'ns decidissim a pujar al Cerví, encaminant-nos directament a la Pobla de Segur, y desde allí a les cabanes dels pastors de Manyanet, en la vall de Llebata (vuit hores), aon podriem descansar y fer l'endemà la desitjada ascensió.

L'itinerari desde Barcelona a la Pobla'ns es prou conegut: cinch hores de tren fins a Tàrrega y quinze més de diligencia passant per les importants poblacions d'Agramunt, Artesa y Tremp. Total, prop d'un dia, comptant-hi les parades.

De Barcelona a la Pobla de Segur

Havent sortit a mitja tarda del dia 7, es ja ben entrada la matinada quan arribem a Artesa de Segre, y comença a clarejar al trobar-nos en l'arrasat bosch de Comiols, un xich més amunt de Montargull. El carruatge va remontant a playeret les inacabables giragonces que fa la carretera pera guanyar la serra.

Prop de les cases de Folquer, y al peu mateix de la carretera, hi ha l'hostal. D'allí arrenca un corriol que va dreturer a la collada: es l'antich camí ral, que molts passatgers segueixen pera estirar les cames, enrampades per tantes hores d'anar encaixonat, y que jo recomano molt especialment als excursionistes, perquè tindràn ocasió d'admirar extensos y variats panorames. Dóna bo de fer-lo a peu aquell troç de camí, sobre tot si un té la sort d'ensopegar-s'hi a l'eixida de sol d'un dia serè.

Del costat que hem vingut, enllà, s'aboca a la vall del Segre l'esbarrancada comarca del Riaup, veyent-se en primer lloch l'isolat turó de Montmagastre, ab les despulles d'antigues fortificacions que coronen el seu front.

Al fons de tot, per sobre de les esborrades serres que s'alcen en el bell cor de Catalunya, surant entre boyres y núvols de carmí, apareix l'històrich Montserrat com un símbol, barreja de records y d'esperances.

Acabem d'arribar al cap de la serra de Comiols y, deixant apart els extensos y uniformes plans d'Urgell, que's desenrotllen a mitgjorn, fixem-nos en l'incomparable cop de vista que's descobreix desde la vessant del Pallaresa.

Tenim als nostres peus l'ampla Conca de Tremp, resseguida d'accidentades y rocoses montanyes, enllaçant-se les unes ab les altres com si estessin a punt de ballar la sardana al voltant dels innombrables pobles que fan niu en sa clotada. Les serres de Santa Engracia, Orcau y Sant Corneli, al N., la separen de la comarca de la Pobla, més comunment coneguda per *Conca de Dalt*. Té a solixent les d'Abella, Benavent, Biscarri y la de Comiols, que ve soldada ab el Montsech, límit S. de dita encontrada entre Meyà y vall d'Ager. A l'O. la serra de Montllobà y Serra Mitjana formen la divisoria entre'ls dos Nogueres. Al darrer terme, el Cerví y el Montseny de Capdella apareixen com l'avançada de la llarga cadena pirenenca que's va perdent en el llunyà horitzó, sobressortint per damunt dels pichs més alts les nevades arestes del Posets y Malehida.

Els sobtats revolts de les vessants de Bonrepòs no paren fins a Sant Salvador de Toló, continuant la carretera entre monòtones vinyes cap a Vilamitjana y Tremp, després d'haver atravessat el Noguera per un bonich pont de pedra de cinch arcades. Tot venint, ens han quedat a mà dreta, en la *Conca de Dellà,* la romana Isona; Covet, ab sa interessantíssima iglesia, els castells de Llordà y Orcau, y les importants viles de Conques, Figuerola y Suterranya, la terra clàssica del bon vi. A l'altra banda de riu, Guardia, l'históricch cenobi y castell de Mur, y l'ensorrat Puigcercós, quals modernes cases, fetes ab diners de Barcelona, se veuen blanquejar no lluny de Palau.

Es xocant lo que passa ab aquesta carretera. Lo més natural era desde la serra desviar-la cap a Isona, Conques y Figuerola, perquè hauria afavorit els pobles d'aquell costat de la Conca, en lloch de dirigir-la per Sant Salvador, que may deixarà d'esser un recó desert. Ademés, la poca consistencia del terrer que atravessa fa difícil sa conservació per les continues esllavissades. A la vora mateix de l'esmentat poble n'hi ha un troç que l'han d'aguantar ab travesses de fusta, esperant que un dia, tal vegada no gaire llunyà, se'n baixi tot plegat rostos avall. Emperò males llengües asseguren que Tremp influí pera que quedés isolada aquella part de Conca ab l'intent de centralisar en la capital la vida de tota la comarca.

Molt s'ha treballat en els darrers anys pera veure de conseguir un nou ramal de carretera que embranqui ab l'antigament construida; però'm sembla que l'èxit no coronarà'ls generosos esforços d'Isona y demés pobles dels encontorns.

Una altra nota molt curiosa de la desgabellada administració espanyola'ns ofereix el pont dels Set Ulls, que's troba anant de Sant Salvador a Vilamitjana. Era de nova construcció, y, malgrat això, va bastar una forta torrentada pera capgirar-lo; y allí jau fa més d'una dotzena d'anys, sense que ningú se n'apiadi. Ara'ls carruatges han de passar a gual el riu Gabet, y els viatgers, si no volen pendre un remull, no's poden moure del cotxe, ab el conseguent perill de volcar.

Aqueixa pèssima carretera, única via de comunicació ab que compta aquell desgraciat país, es la que ha d'entrar a França per la vall d'Aran; més, al pas que porta, la present generació no la veurà pas acabada. De Tremp a Sort hi han 41 kilòmetres, fa més de vinticinch anys que s'hi treballa, y encara no s'han començat els fonaments del pont de la Pobla, ni s'ha enllestit la travessia de

Gerri. Si'ls diputats que venen representant els dos districtes se cuidessin una mica més del bé comú y un xich menys dels seus particulars negocis, pot-ser se'n treuria més bon partit.

Tremp es una bonica població, situada en el centre de la conca y a la dreta del Noguera Pallaresa, a 459 metres d'altura. S'ha modernisat bastant, més encara li dóna força caràcter el seu aspecte interior, unes quantes torres que defensaven els portals, una creu gòtica en mig de la plaça, el pont de Sant Jaume, que, salvant un barranch, posava en comunicació aquell convent ab la vila, y en l'iglesia parroquial, antigament colegiata, s'hi observen alguns detalls romànichs, entre'ls quals ha de fer-se particular esment dels capitells que serveixen de pica d'aigua beneita.

Hi aflueixen a Tremp els camins d'Areny y Graus, el d'Organyà que ve de la Seu, y el que puja de Balaguer per la vall d'Ager. Aquest darrer ha de convertir-se en carretera, de la qual tant sols n'hi ha un troç d'explanada a l'indret de Palau.

Un quart enllà's passa per dessota Talarn, quedant el poble dalt d'una rogenca penya. Es un dels més importants de la Conca. Havia estat vila fortificada, conservant-se encara despulles del castell y torres exteriors. En el seu recinte hi tenia la casa senyorial el Baró d'Eroles, cèlebre capdill de la guerra de l'independencia y més tard capitost dels realistes de Catalunya. Per aquest motiu, durant el període constitucional dels anys 20 al 23 del passat segle, varen cremar-li la casa. Al reconstruir-la, ab el triomf de l'antich règimen, com volent significar la fermesa ab que havia defensat els seus ideals, feu gravar sota de l'escut la següent inscripció, que encara avuy dia's llegeix: *Perseguidos, mas no vencidos.*

Quant la divisió de Catalunya en corregiments, el de Talarn comprenia'l territori de l'antiga sots-vegueria de Pallars, o sia'ls actuals partits judicials de Tremp y Sort. No sé lo que hi pot haver de veritat, emperò diuen si Felip V li féu tal distinció per haver-li sigut adicta la vila, y que'ls demés pobles, veyent en això un acte de desllealtat y traició a la patria, desde allavors anomenen als seus vehins, en tò de befa y escarni, *gabatxos de Talarn.*

La carretera voreja a gran alçada la ribera dreta del Noguera, resseguint les estribacions de la serra de Santa Engracia per sobre l'estret de Susterris, enfront del puig rocós de Galliner, y entra a la Conca de Dalt, essent Salàs la primera població que's troba.

Els que vulguin visitar una vila en plena Edat Mitjana, ab ses torres y portals, estrets carrers, cases ennegrides pel temps, porxos desnivellats y menjats escuts nobiliaris, a Salàs hi trobaràn un

acabat model. Extramurs, en el lloch del cementiri, s'hi veuen els tres absis circulars corresponents a la romànica iglesia de Sant Pere.

Es poble eminentment agrícol, y el seu terme es un dels més richs de la comarca.

Després de Salàs, a la poca estona d'haver atravessat per bonich pont el torrent del Solà, se deixa a mà esquerra Sant Joan de Vinyafrescal, del terme de la Pobla, qual vila's destaca al fons en mig d'esplèndida vegetació, enquadrada per revingudes montanyes.

A l'altre costat de riu s'oviren successivament els petits pobles de Montesquiu, Puy de l'Anyell, Aramunt, Pessonada, Sant Martí de Canals, Claverol y Ortoneda, al peu de la serra de Boumort, quals estribacions de conglomerades y calices penyes baixen a formar l'estret de Collegats entre Gerri y la Pobla.

Res diré de la Pobla y encontorns, per haver-men ocupat en anteriors treballs. Situada en l'aiguabarreig del Flamicell ab el Noguera, ve a esser la capital de la montanya pallaresa y centre important d'atractívoles excursions. Altitut, 540 metres.

De la Pobla de Segur a Llebata. — Ribera de Çarroca

Dia 9. — De bon matí abandonem la Pobla, emprenent la marxa Flamicell amunt. Ens acompanya en Ramon Fondevila, home molt pràctich del país, qui, per haver sigut corneta d'ordres durant la guerra de Cuba, ara li ha quedat de renom. Avuy tothom coneix «Lo Corneta», y els que utilisen els seus serveys no'n queden pas descontents.

A l'acabar-se sota les cingleres de Sant Aventí la ben conreuada campinya que fertilisa'l Flamicell, una destartalada palanca'ns porta a la ribera dreta prop d'Erinyà, darrer poble de la Conca. Prop d'allí les montanyes d'una y altra banda de riu s'atansen com si volguessin tancar-li la sortida; més ell, rosegant continuament la dura roca, ha lograt obrir-se pas a travers del Congost, límit natural entre dugues comarques ben distintes. A la part de dessà encara's veuen vinyats y oliverars. Un pich atravessat l'estret, comença la regió dels prats y entrem en plena montanya: la Montanya xica, com l'anomenen, pera diferenciar-la de la que correspon a la del Noguera.

Les penyes, trencades de tant en tant per pregones torrenteres, s'alcen a considerable altura, mostrant ses cantelludes arestes despullades de vegetació. La naturalesa's mostra aquí aspra y selvatge,

més ben prompte reapareix la nota idílica al descobrir-se Lluçà, Reguart, Puigcerver y Senterada, entre verdosos prats y frondoses arbredes eternalment acaronades per l'oreig que'l Pireneu els envia.

A Senterada (755 metres d'altitut) embranca la ribera de Çarroca, que ja no abandonarem fins al seu origen. Al fons del riberal s'oviren les montanyes de Manyanet, ab l'enlairada punta del Cerví.

PONT DE ÇARROCA

Al cap-d'amunt del Flamicell, que deixem a la dreta, el Montseny de Capdella aixeca sa cresta alterosa, festejada pels primers raigs del sol naixent.

Continuant per l'esmentada ribera de Çarroca, cada revolt de camí constitueix una sorpresa. La nota montanyenca domina per tot: rústica, senzilla, emperò corprenedora.

Nahens se veu mig amagat dalt d'un escrostonat tossal sobre estret barranch. Més enllà desaigua'l que baixa per Cadolla y Pinyana, de l'extrem oriental de la Bedoga d'Adons.

Damunt de la borda del Notari, a l'altre costat de pont, hi brolla, sota molçosa roca, una font molt regalada.

El camí, pujant sempre, segueix ombrejat per pollancres y rouredes fins a Çarroca de Bellera, qual riu atravessem al peu del molí per un bonich pont de tosca estrebat en la penya viva. D'aquí en amunt l'anomenen indistintament riu de les Iglesies, de Manyanet o de Llebata.

No'n servo gaire bon record d'aquest viarany: l'animal que muntava, a punt d'estimbar-se, em feu rodolar entre esbarzers, ocasionant-me un regular espant, del que va costar-me bona estona de refer-me.

El nom de Çarroca ja indica sa situació. Una gran roca espadada a la ribera esquerra li serveix de peana. Abans s'hi alçava'l castell dels Belleres, quals despulles han anat desapareixent. Es el poble més important de la rodalía, y això que no més té una cinquantena de cases (1.005 m. d'alt.). Dista quatre hores de la Pobla y sis del Pont de Suert, passant per Perves y Viu de Llebata.

La ribera s'extreny a l'indret de Xerallo, aplech de cinch o sis cases a un quart de Çarroca, y torna a obrir-se així que's descobreix la vall de Les Iglesies, dominada pels enlairats cims del Cerví y Punta de Llena.

En aquell engorjat s'hi observa un fenòmen geològich bastant curiós. De dalt a baix, y a abdues vessants, fortament inclinades, hi ressurten groixudes llosanques d'arenisca, junyides un dia de banda a banda de riu a tall de resclosa gegantesca, que l'acció erosiva de les aigües s'ha anat menjant ab el transcurs del temps, enfondint més y més el seu llit. Al desaparèixer les roques y terres de menor consistencia que les cobrien, aquelles han quedat al descobert, isolades a cada costat de riu com enormes panys de paret d'antiga construcció a punt d'enderrocar-se.

Les Iglesies es un poblet d'unes vinticinch cases pertanyent al municipi de Çarroca. S'aixeca a 1.050 metres a mà dreta de la ribera, prop del torrent que baixa de Benés. A l'altre costat mateix, sota de Buyra, s'ajunta la ribereta, que naix en les montanyes d'Abellanos.

Així com en el Flamicell, en la vehina regió de Capdella, hi campeja'l granet, aquí hi domina l'esfullada llicorella.

De Les Iglesies se desvia'l camí que, per coll de Sas, vall d'Erta y cap del port, va dret a Tahull, en la vall de Bohí, en cinch o sis hores. Si'l port d'Erta no fos de tant mal passar pera les cavalleries, se podria recomanar als que volguessin anar en una jornada desde

la Pobla a Caldes, sense haver de donar la volta pel Pont de Suert.

Desde Les Iglesies el camí ribereja cosa de dèu minuts y enfila tot seguit un coster recobert d'espessa brolla al damunt d'estret engorjat per on s'esmuny el riu, amagat entre salzers y bedolls.

MANYANET

Després d'una hora de pujada, deixant enrera les cases de Mesull, passant en mig de prats y conreus, s'arriba a Manyanet (1.520 m. d'alt.), petit poble curiosament esgraonat en un repeu de la serra de Llebata, presidint un dilatat panorama d'enèrgica entonació y variats termes, tancat al cap-d'avall per la llunyana silueta del Montsech.

No hi haurà gayres pobles a Catalunya que puguin gaudir-se d'una situació tant alterosa y desembraçada com Manyanet; emperò encara seràn més pochs els que tinguin uns camins tant desesperats pera comunicar-se ab els seus convehins. El que seguim no té més que uns 3 pams d'ample, y pot-ser passa de 100 metres el ribast que s'obre al seu costat.

Al cayent de la tarda emprenem el viarany de Llebata, vorejant sempre'ls contraforts del Cerví entre esgarrifoses timberes. Les esllavissades han deixat tant mal parat el camí, que'ns obliguen a abandonar les cavalleries y continuem a peu fins a les cabanes.

A mida que'ns enlairem, la vegetació arborescent acaba; el riu, enfondit als nostres peus, se recargola, se rebat escumós de penya en penya, y lluita desesperat contra tota mena d'obstacles que s'oposen al seu pas, fins que, vencedor, el veyem allunyar-se y desaparèixer per l'ensotada vall de Les Iglesies.

Com un cos descarnat deixa al descobert sa ossamenta, les enherbades montanyes, de dalt a baix, esgarrapades per les allaus, mostren sa rocosa carcanada de relleus accentuats y vigoroses linies, a poch a poch esborrades per l'esmortuida claror del cap-vespre.

Les baixes serres queden del tot esfumades.

Tant bon punt hem remontat les marrades de la Guardiola, entrem en la vall de Llebata, verda y joliua, poblada de pastors a l'estiu y a l'hivern convertida en immensa gelera, com ho devia haver sigut en èpoques remotes. Per cimes y fondals hi blanquegen encara llargues congestes. Les aglebades serres que l'enronden se despleguen en forma de cercle al voltant del riu al que serveixen de breçol, no deixant-li altra sortida a mitg-jorn que l'estret pas obert entre'l Cerví y Punta de Llena, per on se llença esvalotat buscant nous horitzons ont explayar-se.

Per quatre colls principals aboquen altres tants camins, a més del recorregut, en aquella delitosa comarcada. A l'E., entre'ls pichs de Llena (2.693 m. alt.) y Filià (2.769 m. alt.), el port que comunica ab el valliu de Filià y Capdella; al NE., entre'l Filià y Tartarroys (2.725 m. alt.), el coll que puja a trobar el port de Rus, que va de Capdella a Tahull; al NO., entre'l Tartarroys y Ginebrell (2.756 m. alt.), hi ha un altre pas que per Mulleres baixa a Tahull; y més a l'O., entre'l Ginebrell y Cerví (2.756 m. alt.), s'obre'l port de Ginebrell, damunt mateix del d'Erta, en l'esmentada vessant de Tahull.

La primera cabana y la més propera al pich de Cerví es la del vaquer de Manyanet (2.025 m. alt.). Allí'ns dirigim pera fer-hi nit.

A la part de fòra, els pastors, abrigats ab la característica capa de burell blanch, calada la caputxa y provehits de llarchs bastons, semblen més aviat guaytes d'un aduar alarb que no pas senzills habitants de la nostra montanya. De primer ens miren encuriosits, ab cert recel, més al demanar-los aculliment ens ofereixen de bon grat lo poch que tenen: la seva barraca de groixudes parets reco-

CABANA DE LLEBATA

bertes de gleba, un mal jaç d'herba seca, plats de fusta y un calderet pera la minestra, y un feix de llenya pera encendre foch, molt convenient en aquelles desabrigades altures.

En Soler acredita una vegada més les seves envejables qualitats de cuiner improvisant un esplèndit sopar de campanya.

Mentres la cabana fumeja per tots quatre costats, el bestiar baixa fent capbussons rostos avall: el sò esquerdat de les esquelles y els estridents xiulets dels pastors se barregen ab els lladruchs dels goços, els renills de les eugues y els bramuls de les vacades que davallen peresoses a replegar-se a les pletes. La vall perd per un moment el seu acostumat silenci, y després torna a quedar encalmada. Ve la nit ab ses tenebres y tot s'adorm a l'entorn nostre: fins

el riu sembla que amaini sa corrent, com si no gosés pertorbar la misteriosa quietut de la solitaria vall en qual falda'ns havem recullit.

De Llebata al Pont de Suert. — El Cerví

Dia 10. — A trench d'auba emprenem l'ascensió al Cerví acompanyats d'un pastor que'ns serveix de guia. El traginer, ab les cavalleries, va a donar la volta pel coll de Manyanet, cap al començament del port d'Erta, aon devia esperar-nos.

Dugues hores s'hi compta fins a la Pica. Ens dirigim vers ponent seguint el camí del port de Ginebrell, que deixem a mà dreta pera decantar-nos vers mitg-jorn.

Una claror difusa precursora del nou dia s'escampa per la vall, dibuixant-se'l contorn dels agegantats pichs que l'enronden. El fred es intens, però no'ns molesta gaire: les fortes pendents que hem de remontar pera guanyar el serradet de Confós ens fa entrar en reacció desseguida. L'aglebat acaba en sech així que comença la carena, eriçada d'esfullades roques aont hem recullit curiosos exemplars de quarç. A l'atravessar-la, les pedres que fem caure per la vessant oposada lleven un escamot d'isarts, que fugen esporuguits canal avall.

El panorama va dilatant-se als nostres peus. Al fons de la verdosa comarcada de Llebata contemplem per darrera vegada les microscòpiques cabanes que'ns han abrigat durant la nit. Els pastors recompten el bestiar a l'eixir de la pleta, y cada hu, al davant de sa ramada, enfila'l camí de les properes comes.

El dia avança. La retallada cresta de les montanyes se destaca ab tota sa pulcritut en mitg d'un cel puríssim. La blavor immaculada va perdent-se quan ab el primer bés del sol se desperten les boires agegudes en la baixa ribera y, arrapant-se escorranchs amunt, envolcallen ab el seu vaporós mantell els cims alterosos.

L'ascensió's fa més dificultosa com més ens atansem al pich.

El terrer se torna aspre, acanalat y de fortes vessants que'ns obliguen a reposar sovint pera rependre ab més dalit la ferma pujada.

Amarats de suor y les cames capolades, continuem amunt. Desde'l cap de Cerví, les sobtades allaus baixen rublertes d'esmicolada clapiça que'ns impossibilita guanyar-les directament. El pedruscall ens cedeix sota'ls peus y ens hem de refiar de les mans quan aquells flaquegen. No podent seguir en la mateixa

direcció començada, no tenim més remey que franquejar-les per l'esbiax, anant a parar al costat de mitg-jorn, en un ventejat replà entre les valls d'Erta y de Manyanet. Tenim la Pica al davant.

La traidora boira avança majestuosa per les dugues vessants, ens passa per sobre a grans glopades y, prenent-nos la davantera com si estés gelosa de que'ns atrevissim a invadir els seus dominis, se possessiona del cim.

No per això desmayem: esperançats de que s'esvahiria y no resultarien infructuosos els nostres propòsits, continuem pujant, sense veure més terra que la que trepitgem. La respiració's fa més pesada, y comencem a notar el cançament que s'observa en les altituts. Un esforç més y ja hi som!

En Soler, que va al davant, desapareix en mig de les tenebres, y al cap de poch llença un crit de «Visca Catalunya!», per mi contestat ab tota la força que'm permeten els fadigats pulmons.

Les fortes ratxades de la tramontana escombren en un moment l'amohinadora boira y, netejant l'entelat horitzó, ens permet veure l'incomparable panorama que's domina desde aquella altura.

Es impossible senyalar un per un els innombrables pichs que's descapdellen al voltant nostre. Sols diré que la vista s'extén desde l'Alt Pireneu fins a les montanyes de Prades, ovirant-se en dies clars el mateix castell de Lleida.

Apart del grandiós cop de vista que ofereix el Cerví, desde l seu cim podem formar-nos ben bé càrrech de la seva interessant situació topogràfica pera conèixer les comarques recloses entre'ls dos Nogueres.

El Portarró d'Espot, estrebat ab el maciç de Colomés (frontera de Vall d'Aran), escup les aigües per sol-ixent a la vall d'Espot, tributaria del Noguera Pallaresa, y per ponent a la ribera de Sant Nicolau, afluent del Noguera de Tor o riu de Caldes, que a la vegada ho es del Noguera Ribagorçana després d'haver recorregut la vall de Bohí.

Del Portarró d'Espot n'arrenquen dues serralades que, després de desenrotllar-se en cercle a l'entorn deis estanys de Capdella, origen del Flamicell, y de ramificar-se en les diferentes branques que formen aquells, se dirigeixen vers mitg-jorn.

La més oriental segueix entre'l riu abans anomenat y el Noguera Pallaresa fins a la Pobla de Segur, aon s'ajunten, y té'l punt culminant en el cap de Peguera (2.983 m. alt.), entre Espot y Capdella.

La més accidental, qual cim dominant es el pich del Peso (2.894 m. alt.), entre Capdella y Tahull (vall de Bohí), desde'l port

de Rus s'aixampla y dóna lloch al cercle de Llebata, naixement del riu de Manyanet, qual camí hem seguit desde Çarroca.

D'aquestes dugues branques, la que dóna aigues al Flamicell y al seu tributari de Manyanet està formada pels macius de Rus, Filià, Punta de Llena y Castellnou d'Abellanos, y la segona, o siga la que's dirigeix vers ponent, segueix pel Ginebrell y Cerví, que, a més d'esser aiguavés entre les valls de Llebata a l'E. y de Tahull al N., per ponent dóna origen a la d'Erta, continuant el fil de serra dret a mitg-jorn.

El Cerví s'alça a 2.756 metres sobre'l nivell del mar. D'allí en avall el Pireneu ja cau sobtadament, perquè'l Monebuy, en la mateixa partió d'aigues, ja no arriba més que a 1.531 metres y més avall el Sant Gervàs a 1.881.

Es fàcilment accessible per la vessant E.SE., molt dificultós per l'O., y completament impossible pel N., en qual costat s'estimba damunt del port d'Erta.

En la part de mitg-jorn, fins a vora'l cim, arrelen petites clapes de gleba, més al cap de tot, en la reduida corona que forma, no més hi queda la penya, completament esmicolada per les glaçades que hi deuen esser fortes a l'hivern.

Al costat O. hi ha una llarga congesta que gaire bé no s'arriba a fondre may y dóna nom al tossal d'Euga-Blanca o Aigua Blanca, com altres ne diuen. Es un lloch molt arracerat y a posta pera descansar y recuperar les perdudes forces durant l'ascensió.

A dos quarts de deu, després de dirigir un afectuós adéu an aquelles terres que tant hospitalaries ens han sigut, emprenem la davallada per la vessant oposada. Termòmetre al sol, $+8°$ C.

El pastor ens acompanya a l'envista de la vall d'Erta y, un pich orientats, ens abandona. Anem seguint la trencada aresta que la separa de Manyanet, y als pochs minuts una formidable muralla de llicorella'ns barra'l pas, obligant-nos a tòrcer de camí. El començ de les canals que baixen cap a Manyanet no són pas del tot agradoses. Les fortíssimes pendents causen fredat tant sols de mirar-les. Sense donar-nos-en compte'ns hi trobem embarrancats y hem de vèncer-les pera guanyar la carena per dessota'ls escairats penyals que deixem al darrera. Y quines canals! No hi ha un pam de terra ferma. A cada passa un terrabastall de pedres s'arrullen escorranch avall, s'empaiten les unes a les altres y, rebotent en totes direccions, ens ensenyen el camí que hauriem de seguir nosaltres per mica que'ns descuidessim.

Ab penes y treballs arribem a la carena. La davallada que va al

port d'Erta es encara més esgarrifosa. No podem moure un peu sense tenir assegurat l'altre y ben fermat l'alpenstock. Pera salvar ab més seguretat el gran desnivell que ofereix, ens veyem obligats a fer continuades giragonces fins al camí del port, aon reposem bona estona en la gemada font que hi brolla. Mitja hora avall trobem el traginer, qui s'excusa de no haver-nos pujat a recebre perquè l'estiu passat se li estimbà allí mateix un dels animals que menava, y si de la primera n'havia sortit, tenia por fundada que a la segona s'hi quedaria.

A dos quarts d'una arribem a Erta (1.611 m.), cinch o sis cases de pobríssim aspecte. En la menys dolenta, perquè no n'hi ha cap de bona, ens donen un regular dinar per pochs diners.

Un no arriba a entendre com viuen la gent en aquell recó de món. Els conreus que hi tenen són poquíssims. Comencen la sega a mitjans d'Agost, y a primers de Setembre han de tenir feta la sembra, sobre tot en les feixes altes, perquè prompte venen les neus y ja no se'n mouen fins a la primavera.

Acabat de dinar, sortim d'Erta en direcció al coll de Peranera, arribant-hi als tres quarts. Magnífich cop de vista ofereix aquell punt. A l'un costat, pel camí recorregut, la vall d'Erta, reclosa entre les montanyes del port, redreçant-se'l Cerví per sobre d'elles, ab ses interminables canals plenes de clapiça. Per l'altra banda, el sot de Peranera, ab el barranch al fondo que anguileja per dessota l'esmotxat tossal d'Erill-Castell, en mig d'una vegetació luxuriosa. Dret a mitg-jorn se veuen uns quants poblets, tots ells miserables, pertanyents als municipis de Sas y Malpàs. El més gran tindrà una dotzena de cases, y s'han de reunir cinch o sis pera formar Ajuntament.

Aquest troç de montanya's troba en una situació deplorable y es verament llastimós, perquè constitueix una regió carbonífera de primer ordre, que no pot explotar-se per la falta de vies de comunicació. Sempre'ns hem de queixar de lo mateix: un país que atresora envejables riqueses minerals, avuy se veu condemnat a la més espantosa miseria pel descuit dels que han de vetllar per la prosperitat dels pobles que governen. De ferro-carrils y carreteres bé n'hi han prou en projecte, més al passar a la pràctica desseguida s'entrebanquen. De totes maneres nosaltres no hauriem de queixar-nos, segons frase d'un malhaurat polítich, perquè som els hereus d'Espanya.

Més deixem-nos de consideracions y seguim la nostra ruta. Del coll al torrent de Peranera hi ha mitja hora de baixada, havent

Vall y Port d'Erta. — Pica de Cerví

deixat a mà esquerra'l poblet que porta aquell nom, molt justificat, per cert. La *pedra negra*'s veu per tot arreu y es una prova evident de lo que he dit abans. Pera cercar el carbó de pedra en aquest país no cal endinzar-se en el cor de les montanyes, sinó que's troba a flor de terra mateix. Així y tot, l'home no pot aprofitar aquells richs meners que tant pròdigament li mostra la naturalesa.

El rieral d'Erta embranca més avall de Masivert ab el que ve d'Adons, recullint després prop de Gironella 'l barranch de Peranera. Tots plegats desaiguen en el Noguera Ribagorçana, prop del convent de Labaix, tres quarts avall del pont de Suert.

El pedregós camí que puja de Peranera a Erill-Castell va sempre cobert de verdissa, que si bé'ns protegeix de la xardorosa soleiada de mitja tarda, ens obliga a fer continuats acataments y reverencies, ocasionant-nos alguna que altra esgarrinxada.

Per fi arribem a Erill-Castell (1.384 m. alt.). El nom y els seus antecedents ens havien fet creure que hi trobariem alguna cosa que'ns cridés l'atenció, però res d'això. Malgrat haver sigut el breçol de l'antiga familia d'Erill, de quals fets y proeses n'està plena l'historia de Catalunya, no hi trobàrem re digne d'esment. El castell no passa d'esser un casalot vulgar, lo mateix que'l poble, que no conserva caràcter de cap mena: sols es recomanable per sa situació esplèndida.

D'Erill al Pont de Suert (870 m. alt.) hi anem en dugues hores de baixada pel barranch de Rahons y atravessant de pas l'insignificant poble de Gotarta.

Allí donem per acabada la primera part de l'excursió. L'endemà en Soler se'n va dret a Vilaller pera dirigir-se a la vall d'Aran, y jo, vorejant el Noguera Ribagorçana, me n'entorno cap a Viu pera continuar les meves excursions en el Pallars.

Aquell riu separa en molts indrets Aragó de Catalunya. Nosaltres de cap manera podem admetre tal divisió, perquè'ns treu de fòra casa una comarca tant nostra com es el Ribagorça, atropellant així la geografia y l'historia. Com a bons catalans no reconeixerem jamay l'esquarterament del nostre casal: el Ribagorça'ns pertany lo mateix que la Cerdanya y el Rosselló. Com a entusiastes excursionistes, protestarem sempre de que se'ns hagi volgut arrebassar la Malehida, el Carlit y el Canigó, símbols de les esmentades comarques.

Aquells tres gegants que avuy s'alcen més enllà de les arbitraries fronteres polítiques y administratives, tot arrelant-se en el bell

cor del Pireneu, aixequen dret al cel els seus ferrenys braços clamant justicia. Ells vetllaran eternalment per l'integritat de la terra catalana.

ceferí ROCAFORT SAMSÓ

Clixés de Juli Soler

Vessants dels dos Nogueres. Regió del Flamicell

L'altitut del Montseny y pich de Peso, respectivament, llegeixi-s 2.880 y 2.894 metres

MONASTIR DE SANT PERE DE RODA [1]

(Acabament)

Els capitells ab que rematen aquestes columnes, com les bases y canyes, poden comparar-se per son vigor als fragments d'iguals elements trobats en les ruines de Ripoll y que formaven part de les naus laterals (1). Presenten dues formes distintes. Els que són dintre la nau central deriven del corinti romà. A diferencia de lo que succeía en els capitells que s'esculpiren durant l'arquitectura llatina, en que l'art groller de l'època deixava'ls capitells ab la massa general, faltant-los els detalls, se presenten aquí ben treballats: les fulles d'acant mostren les dues parts en que les divideix el nervi central, ab l'àbach, que es una transformació de l'imposta llatina, enllaçant el salmer de l'arch ab el capitell a la manera romànica, presentant els tres daus colocats sota l'àbach, ab l'estrella cisellada en el central, y apoyant-se'ls dos laterals sobre les volutes dels ànguls. L'astràgal, unit ab el capitell y no ab la columna a la manera romànica, evitant així'l tenir de desbastar la totalitat de la columna, com feyen els romans. Els capitells de les dues columnes que, junt ab el pilar central, aguanten la volta, y les que se superposen sobre les abans descrites, tenen la forma derivada de l'oriental, arrancant d'una massa comú formada per un cubo en la part superior y cònich en l'inferior, recordant l'influencia bisantina y presentant variades y capritxoses combinacions d'entrenats, fullatges y cordes, encreuats de mil maneres.

L'arquitecte romànich, seguint el principi de llibertat que es fonamental del seu art, acobla aquests distints tipos de capitells dintre d'un mateix edifici, trenca l'unitat de l'ordre, cosa que no féu may l'arquitecte grech, ni quan li precisava superposar pisos, y que l'arquitecte romà ho féu solament quan, arribant a l'època de la decadencia, s'hi vegé precisat pera aprofitar elements d'altres construccions, en qual temps prescindí també de l'igualtat del mòdul de les columnes, escursant les canyes, tallant els capitells y sortint-se, en una paraula, de les estretes regles que fins allavors el subjectaven.

(1) Segons datos del «Dipòsit hidrogràfich», l'altura de Sant Salvador de Verdera, que consignàrem de 1.000 m., segons un altre origen, en el BUTLLETÍ d'Octubre, es sols de 685 metres.

(2) Rogent: *Informe sobre el monasterio de Ripoll*, pàg. 36.

Conseqüent ab aquest principi de llibertat, l'arquitecte de nostra iglesia no sols varía'l tipo dels capitells, sinó que varía també les proporcions de les columnes. Dividides aquestes en 100 parts, pera les del tipo corinti ne corresponen 11 a la basa, 67 a la canya y 22 al capitell, y, pera les demés, 11 a la basa, 74 a la canya y 15 solament al capitell.

Fragments que existeixen en el cementiri de Llansá, procedents de Sant Pere de Roda.

La portada principal de l'iglesia, que s'obre en el mur del fons de l'atri, està avuy despullada de la rica ornamentació que l'adornava. Sobre del llis mur, format de carreus regulars, destacava la portada, composta de triple serie de columnes ricament treballades en plans successius, sostenint archs en anàloga disposició.

En el vehí poblet de Llançà hi ha un petit monument fet ab despulles procedents del monastir, segurament d'aquesta portalada. Consisteix aquell en una columneta ricament decorada ab fullatges y animals entrellaçats, ab un capitell damunt y dos abaix, un d'ells invertit, que li serveix de base, tot en marbre blanch, com del que's veuen fragments entre la runa del monastir. Sosté damunt una creu de pedra que res té que veure ab lo demés, y està enclavat dintre del cementiri de dit poblet, com si volgués amparar-se ab la santetat del lloch y donar testimoni, el dia que s'hagi consumat del tot l'obra de destrucció del monastir de Sant Pere de Roda, de lo que fou aquella joya del nostre art romànich.

En Pujades, que vegé encara en sa integritat el referit portal que dóna pas de la galilea al temple, ens diu que «està hermosament treballat ab archs y columnes d'alabastrins marbres, tersos y molt polits». També pogué veure dins de l'atri o galilea «moltes sepultures dels que en vida foren benefactors del monastir, unes d'elles volades y altres encaixades en les parets», quals epitafis «s'havien gastat per l'antiguetat» y quasi no podien llegir-se (1).

(1) Obra citada, llibre XIII, cap. XII.

Avuy d'aquesta galilea sols ne queden les parets nues.

La coberta de l'iglesia, a dos aiguavessos, formada per lloses de gneis, s'apoya directament sobre les voltes de l'iglesia. En la fatxada que sobresurt damunt del cos més baix que forma la galilea, s'acusen les pendents per medi d'un cavet decorat ab fulles d'acant. Igual decoració presenta la finestra que s'obre damunt del portal citat, que es de punt rodó y ab dos animals esculpits en l'arrancament de l'arch.

Aquesta finestra, les fulles de la coronisa y els capitells de l'iglesia es lo únich que queda en son lloch dels treballs d'esculptura que ornaven l'iglesia.

Desgraciadament no queda allí ni un tant sols dels capitells del claustre, del portal d'ingrés a la galilea, ni de l'ampla y majestuosa portalada d'aquesta a l'iglesia, de les columnes que aguantaven les arquacions del deambulatori, y tants altres elements decorats que presentaria'l monastir en la seva època d'esplendor, que avuy no existeixen en son lloch; però, per les despulles que escampades se troben en els pobles vehins, se veu que eren obres verdaderament notables per la seva composició y execució.

El material empleat en la construcció de l'iglesia es l'gneis, de que està formada la montanya sobre la qual s'asseu el monastir. Les columnes, moltes d'elles d'una sola peça, semblen procedir dels voltants del Port de la Selva, aon s'exploten encara avuy unes pedreres que s'utilisen o s'utilisaven fins fa poch pera empedrar carrers a Barcelona. La disposició de la roca en banchs estrets permetia treure les canyes de les columnes de la llargada que presenten moltes d'elles. En el camí de Roses a Cadaqués hi ha un banch de marbre, del que segurament s'aprofitaria pera les parts principals. Aquests marbres, d'extracció costosa y difícil transport atravessant y pujant la montanya, no podien usar-se més que com a materials de luxe, y per això'l reservaren pera les parts més preuades de l'edifici.

Al contemplar avuy l'interior de l'iglesia, enrunada y despullada de la seva riquesa primitiva, presentant tant sols les parets nues, ens-e sembla que aquesta pobresa devia contrastar ab l'aspecte de riquesa que presentaria la seva fatxada, ab l'alta torra al costat, tot de pedra picada, y la seva portalada, de marbres delicadament treballats. L'idea que tenim de pobresa de les iglesies romàniques neix un bon xich de l'estat poch favorable en que avuy les contemplem. Altre aspecte presentaria y una altra impressió'ns hauria fet si les haguessim pogut contemplar ab tota la magnificencia y

esplendor que ostentaven en la seva època. Prova d'això es la carta que en 1125 escrivia Sant Bernat, el gran reformador de l'ordre del Cister, censurant als monjos el luxe y ostentació a que havien arribat les seves iglesies (1).

En ella'ls parla de la «decoració sumptuosa dels seus altars», de «les parets de l'iglesia, que brillen de riquesa», de «les seves curioses pintures», que distreuen l'atenció dels fidels, y «de l'or que brilla en els santuaris». Parla de les corones que contenen els ciris pera iluminar l'altar, dient-nos que són «rodes més bé que corones, carregades de perles, voltades de làmpares ab pedres precioses, més brillants encara que la llum d'aquelles, y, a manera de canalobres, se veuen veritables arbres de bronze esculpits ab admirable art y que no enlluernen menos pel brill de les pedreries que pels ciris de que estan carregats». Ab això n'hi ha prou pera refer ab l'imaginació l'estat en que's trobaria y l'efecte que produiria l'iglesia de Sant Pere de Roda en una d'aquelles grans festes en que tot sovint s'aplegava sota les voltes lo més granat de la clerecía y la noblesa del seu temps.

Diguem ara, pera acabar, alguna cosa del claustre, que en el simbolisme religiós representa la vida claustral, y que no es més, com hem dit al principi, que l'*atrium* de la casa romana, y, com aquesta, tant o més important. Fou el claustre'l lloch d'esbarjo y estudi, de passeig y de meditació; desprès de l'iglesia es l'element principal dels edificis monacals.

Forma'l claustre un pati, que es un quadrilàter irregular, ab el costat adossat a l'iglesia, paralel a l'axe de la mateixa. El costat més petit dels quatre que tanca'l pati té 9 metres, y el major, que es a l'altra banda de l'iglesia, té 17'30 metres. A tot el seu vol se desenrotlla un pòrtich que varía entre 2'70 metres y 3'60 metres d'amplada. Els dos costats menors del quadrilàter estan dividits per un pilar contrafort central, en dos trams, els quals, pels arrencaments que resten de les arquacions, se veu que estaven subdividits en tres d'aquestes, sostingudes per columnes aparellades. Els costats majors del claustre, en sentit de l'axe de l'iglesia, estaven dividits en quatre cossos, un d'ells per tres dels pilans mentats, y cada cos en tres arquacions, sostingudes per columnes, y l'altre ab quatre cossos, també per tres pilans, de quals cossos dos estaven dividits, com els demés, en tres arquacions, y, els altres, dos solament, resultant d'aquí, apart dels quatre pilans angulars, vuit pilans

(1) Sant Bernat: *Apologie ad Guillelmum S. Theodorici abbatem,* capítol XII.

y quaranta-quatre columnes. Queden en peu els matxons angulars, alguns dels intermitjos y despulles d'arquacions que permeten determinar ab suficient exactitut la planta que acabo de descriure, Per desgracia, no pot dir-se lo mateix referent a les columnes, y es que d'aquestes no'n queda cap en peu.

Dels capitells que les decoraven ne queda algun escampat, com altres despulles del monastir, pels pobles vehins y en algunes cases

CAPITELL PROCEDENT DE SANT PERE DE RODA
Avuy en el castell del Comte de Peralada

particulars. A Peralada, en el castell dels comtes d'aquest nom y vescomtes de Rocaberti, poden encara admirar-sen un nombre considerable adornant les galeries y l'iglesia del Carme, proprietat de dita familia. Son semblants als capitells del claustre de Sant Cugat del Vallès, als quals desseguida fan venir a la memoria, y als quals poden comparar-se per la seva riquesa de composició y delicada execució. Presenten, com aquells, gran varietat en la seva ornamentació. Ja són els assumptes religiosos o civils lo que en ells se representa, o bé motius de la flora y de la fauna de Catalunya, que l'inspirat artista sabé combinar de mil maneres.

Un ample mur detura l'empenta de la volta ab quart de círcol, que cobreix la galeria que volta'l claustre. Comunica aquest ab

Capitells procedents del claustre de Sant Pere de Roda
Avuy en el castell del Comte de Peralada

l'iglesia, que està, com hem dit, a un nivell inferior, per una ampla escala, a la qual se penetra per una porta que s'obre en el braç dret de la creu que forma'l transcepte.

Ab lo que he dit se pot tenir una idea del monastir de Sant Pere de Roda, restringida, naturalment, pera no sortir dels límits de lo que tenia d'esser aquesta conferencia. Crech que, com jo mateix, no haureu pogut contenir l'entusiasme al sentir explicar l'ahir gloriós del monastir, ab recansa haureu escoltat el trist present, y ab fonda pena haureu comprès l'esdevenir que li espera. Com la familia que, perduda tota esperança de lliurar de la mort al ser estimat que ha entrat ja en l'agonia, li queda'l consol d'haver-lo estimat durant sa vida, que'ns quedi a nosaltres demà, quan no existeixi, el consol d'haver-lo honrat en aquestes planes.

ANTONI DE FALGUERA

NOTES FOLK-LORIQUES DE GIRONELLA Y PUIGREIG

(Acabament)

BALL DE LA MORRATXA

He indagat per tots indrets pera saber alguna cosa referent al *Ballet de la Marquesa,* del que he parlat anteriorment, no havent-ne trobat res en lloch: solament un jayo que passa dels 90 m'indicà que quan ell era xich se tocava un ballet bon xich diferent del que toquen avuy dia; més, ab tot, me crech que dit ball de la Marquesa no es altre que'l de la Morratxa. Altrament l'explicació que he donat anteriorment del primer sembla avenir-se bon xich ab l'explicació, que donaré del de la Morratxa, encara que, si mal no recordo, molt mellor el descriu el Sr. Casades y Gramatxes en l'obra *Lo Lluçanès.* De totes maneres vaig a transcriure-l per les variants que pugui haver-hi.

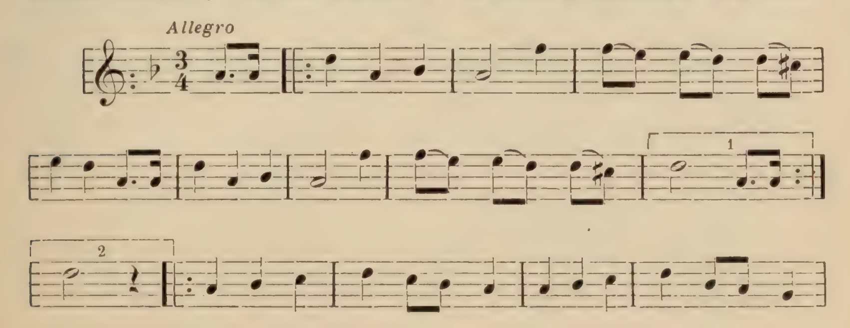
El ball de la Morratxa sols se ballava el dia de la festa major en sortint de l'ofici y abans de començar el ball públich de la plaça, això es, un cop cada any. La comitiva era composta d'un casat que portava la morratxa, especie de porró ab diferents brochs dels que n'eixien varies cintes, tenint un mànech pera agafar-lo, y al cap-d'amunt un ben guarnit ram de flors, y d'una casada seguida d'unes quantes noyes, que solien esser sis o vuit, encara que may venia d'una. El casat anava vestit ab la mellor roba que tenia y barret de copalta, y la seva companya y noyes, totes ab mantellina blanca.

Al començar la música a tocar posaven a passejar-se'ls dos de costat, y les noyes anaven seguint en filera darrera la casada. Aquest passeig durava fins que la música havia tocat el ballet tres vegades, y la que feya quatre, sense parar la música, se posaven a ballar a temps de ball cerdà tres vegades més, anant voltant les dònes totes de filera, y'l de la morratxa a l'inversa y tot sol. Com que la música havia de tocar dit ballet 18 vegades, resultaven 9 vegades de ball y 9 de passeig, sempre de tres en tres vegades, però alternant. Les tres parts de passeig, sempre'l casat al costat de la casada, y les tres de ball sempre'l casat en direcció inversa a les dònes. En acabant de tocar la música dit ballet 18 vegades, paraven un ratet, y aleshores, quan la música's tornava a posar a tocar el mateix ball, sortia un jove per cada minyona que hi havia, dançant d'aquesta manera uns quants ballets més, sols que aleshores de ball cerdà passava, pot dir-se, a una especie de ballet de Déu. Antigament hi havia la costum de que si algun jove tenia'l gust d'anar a ballar dit ballet ab qualsevulga noya del públich que li agradés, havia d'anar-ho a dir al de la Morratxa pera que li anés a cercar, ja que sols a n'ell li incumbía aquest dret, donant-se'l cas de que si alguna noya's negava a anar a ballar ab el que li oferia'l de la Morratxa, se la treya de la plaça. La casada companya del de la morratxa havia d'esser la senyora del batlle, y, si aquesta no volia o no podia ser-ne, aleshores ho havia d'esser la senyora d'un dels regidors, per torn rigorós, y en altre cas ho podia esser la que delegués la senyora batllesa.

Aquesta narració l'he treta d'un que l'havia ballat molts anys, y, per lo tant, ho sab ben bé.

També aquest ball s'ha ballat, y encara algun any se balla, a la vila de Casserres, encara que ab alguna variant.

BALL CERDÁ, COMUNAMENT TITULAT BALLET DE DÉU

EL CONTRAPAS DELS MEROLANS

La cançó d'aquest ball fou dictada fa uns cent cinquanta o doscents anys per un pobre que vivia entre totes les mentades cases, que en aquella època eren les úniques que hi havia en el terme de Merola, y qual cançó sembla esser una parodia dels oficis y maneres de cada una de les citades cases. El nom del pobre que va treure aquesta cançó era Nofre; però, a causa de la facilitat que tenia de parodiar a tot-hom, se'l coneixia per Mofa en lloc de Nofre.

El contrapas dels Merolans,
fadrins, jo us el cantaré,
tra-la-ral-la-ra,
fadrins, jo us el cantaré,
tra-la-ral-la-la-ra-la-ré.

El Grapal com li direm,
el Grapal com a primer?

El Grapal el garriguer,
y cal Genís el fuster.

Y cal Genís el fuster,
y a l'Alsina'l serpeter.

Y l'Alsina'l serpeter,
y a Vilafresca [1]'l patofler.

Y a Vilafresca'l patofler,
y a la Barraca'l violiner.

Y a la Barraca'l violiner,
y el Daina també hi vol ser.

Y el Daina també hi vol ser,
y el Putxot l'escopeter.

Y el Putxot l'escopeter,
y a Merola'l campaner.

Y a Merola'l campaner,
y a cal Japet el fuseller.

Y a cal Japet el fuseller,
y a cal Percuns l'araller.

Y a cal Percuns l'araller,
y a cal Roig el pigoter.

Y a cal Roig el pigoter,
y a Casa Nova l'arrauer.

Y a Casa Nova l'arrauer,
y a cal Pla lo ganyofer.

Y a cal Pla lo ganyofer,
y a Subirana'l tabaquer.

Y a Subirana'l tabaquer.
y a Casa Vella'l carboner.

Y a Casa Vella'l carboner,
y a Subiraneta'l gabatxer.

Y a Subiraneta'l gabatxer,
y a cal Riera l'escaler.

Y a cal Riera l'escaler,
y a la Granota l'hostaler.

Y a la Granota l'hostaler,
y al Molí'l tamboriner.

1) Alguns diuen Vilafranca.

BALL TÍPICH PROPRI DE GIRONELLA

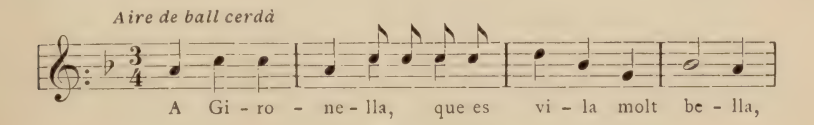
Molta feina m'ha donat el poder recullir la follia completa referent a Gironella, y la tonada que li es propria, perquè ningú sab o vol dir re quan se tracta d'esbrinar coses oblidades, gaire bé, de la velluria.

Aquí va la follia indicada:

A Gironella,
que es vila molt bella,
n'hi ha una donzella
que a mi'm fa penar.
Rosa, roseta,
desitjaria poder-m'hi casar.
Si'ls meus ho volen
y se n'aconsolen,
desitjaria poder-m'hi casar.

Hi ha una variant que diu *nina* en lloch de *donzella.*

Altrament al dir *Gironella, que es vila molt bella,* no vol dir *vella, antiga,* sinó *bella, bonica,* lo que no es d'extranyar donada la seva posició accidentada prop de l'aigua, ja que tot lloch festejat per aquest element es sempre bonich, com ja saben mellor que jo tots els excursionistes.

Transcriuré ara, finalment, una sàtira popular, que tal vegada serà escoltada ab gust, perquè tracta de tres pobles de la rodalía:

A Casserres són boniques,
a Gironella gentils,
a Olvan són llagrimoses,
burladores de fadrins.

Altre:

Les noyes de Gironella
diuen que no beuen vi:
un dia que jo hi passava
s'hi feyen ab un tupí.

Altre variant que diu:

Les nines de Gironella
diuen que no mengen tall:
un dia que jo hi entrava
escorxaven un cavall.

Y moltes més que's poden recullir ab prou paciencia.

Desitjaria que les presents notes folk-lòriques transcrites coperessin a l'hermosa tasca de resucitar l'extens y molt hermós folklore de nostra terra.

PERE FELIU
Soci delegat a Puigreig

CRONICA DEL CENTRE

Novembre de 1905

SESSIONS Y CONFERENCIES

Una excursió per l'antich reyalme d'Aragó.—Els dies 3 y 10 d'aquest mes el senyor Comte del Castellà continuà la seva interessant ressenya d'una excursió realisada per l'alt Aragó, descrivint aquelles hermoses encontrades de desde Jaca cap al monastir y poblet de Santa Cruz de Laseros, monastir de Sant Joan de la Penya y Ansó, enriquint la seva ressenya ab gran munió de datos històrichs referents a la fundació y vicissituts d'aquelles notables construccions. En sa darrera conferencia'l senyor Comte del Castellà descrigué dugues boniques excursions de desde Jaca al Port de Canfranch y a la Vall de Tena respectivament, acabant ab un estudi monogràfich sobre l'històrich Castell de Loarre.

Totes aquestes conferencies anaren acompanyades de gran aplech de projeccions fotogràfiques d'artístichs clixés descriptius de les belleses d'aquelles encontrades.

Sant Hilari y sos encontorns. — El nostre benvolgut consoci, doctor D. Antoni Bartumeus, donà dugues conferencies els divendres dies 17 y 24 pera presentar-nos una hermosa colecció de vistes fotogràfiques d'aquell troç de Guilleries. En el transcurs d'aquestes agradoses sessions el senyor Bartumeus va descriure totes les belleses més remarcables dels pintorescos encontorns de Sant Hilari, ressenyant-nos alguna excursió de les moltes que poden fer-se per aquelles rodalíes, com la del castell de Montsoriu, Sant Miquel Solterra, les Roques den Pla y moltes altres que indicà.

Sessions Folk-lòriques. — *Folk-lore musical del Pallars.* — El dia 6 Mossèn Vicens Bosch, soci delegat a Talarn, donà una conferencia folklòrica, ocupant-se de diferentes costums típiques del Pallars, com les referents a bodes, balls y cançons populars, de les quals va fer-ne conèixer moltes d'inèdites y ben arrelades en aquella encontrada.

Notes Folk-lòriques de Gironella y Puigreig. — El dia 20 va donarse a conèixer un interessant treball de D. Pere Feliu, soci delegat a Puigreig, sobre costums populars d'aquelles localitats, fent també especial menció de diferents balls y cançons populars, que interpretaren de la manera a que ja'ns tenen favorablement acostumats la senyora Maria Vila de Masó y D. Joseph Masó, que foren justament aplaudits.

CONVERSES D'ARQUEOLOGIA

Durant aquest mes el nostre benvolgut consoci D. Pelegrí Casades y Gramatxes ha vingut donant, els dissabtes de cada setmana, les seves Con-

verses d'Arqueologia pera ús dels excursionistes, que inaugurà'l 28 del prop-passat Octubre.

Heus-aquí'l programa de les converses o lliçons que s'han donat durant aquest mes:

Dia 4. Conversa II. — Pre-historia o proto-historia. — Crítica d'aquesta denominació. — Modernitat dels estudis antropològichs. — L'home primitiu. — Antiguetat de l'especie humana. — Races humanes. — Edat de pedra. — Períodes paleolítichs y neolítichs. — Monuments megalítichs. — Exemplars de la primitiva industria humana. — Edat del bronze. — Edat del ferro. — Consideracions generals.

Dia 11. Conversa III. — Pre-historia y proto-historia hispànica. — Regions de la Península que han sigut objecte d'estudi. — Portugal, nord-est d'Espanya y Catalunya. — Autors que s'han preocupat de la pre-historia hispànica. — Estacions explorades. — Primitives immigracions. — Edats de la pedra tallada, de la pedra pulida y dels metalls a la Península ibèrica. — Exemplars descoberts de l'industria dels primitius habitants del país. — Monuments megalítichs. — Les arques, coves, navetes y talayots de les illes Balears. — Muralles ciclòpees de Tarragona, Girona, Olèrdula, etc., etc. — Altres records dels pobles primitius en el nord-est de la Península. — Consideracions generals.

Dia 18. Conversa IV. — Pre-historia de Catalunya. — Períodes paleolítich y neolítich. — Estacions explorades (Serinyà, Cabrera de Mataró, Badalona, etc.). — Monuments megalítichs (petres fites, arques, etc.). — Muralles ciclòpees (Tarragona, Girona, Olèrdula, Mur, etc.). — Exemplars arqueològichs descoberts. — Races primitives.

Pre-historia de les Balears. — Estudi dels monuments megalítichs. — Talayots, navetes y coves. — Estacions explorades. — Exemplars de l'edat del bronze (Costig, etc.). — Consideracions generals.

Dia 25. Conversa V. — Arqueologia egipcia. — Antecedents. — La pre-historia a l'Egipte. — Antiguetat de la civilisació d'aquest poble. — Dinasties egipcies (memfita, tebana, saíta y ptolemaica). — Monuments arquitectònichs. — Els temples. — Les necròpolis (mastabes, piràmides, hipogeus). — Les Belles Arts. — Arts industrials (mobiliari). — Consideracions generals.

Totes aquestes converses anaven acompanyades ab projeccions fotogràfiques de vistes de monuments de les edats ressenyades, lo que fa augmentar més l'interès que les mateixes han despertat.

Barcelona. — Tip. *L'Avenç:* Ronda de l'Universitat, 20. — Telefon 115

INDEX ALFABETICH DE NOMS PROPRIS

(ELS NÚMEROS INDIQUEN LES PLANES; C., COMARCA; P., POBLE O CIUTAT; R., RIU, RIERA)

TAULA GENERAL

GRAVATS

Centre:Excursionista:de:Catalunya:
1876

